

MİLLİ MÜCADELEDE DİN ADAMLARI

II

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU

DİB
YAYINLARI

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

MİLLİ MÜCADELEDE DİN ADAMLARI II

(FETVALAR VE FETVALARI
TASDİK EDEN DİN ADAMLARI)

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 398
İlmî Eserler: 70

Tashih
Ali Osman PARLAK

Grafik&Tasarım
Mücella TEKİN
Emre YILDIZ

6. Baskı 2012, Ankara

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 19.10.1995/1311

Baskı
Semih Ofset Mat. Sek. Yay. ve Amb. San. Ltd. Şti.
Tel.: (0312) 341 40 75

2012-06-Y-0003-398
ISBN: 978-975-19-1265-7
Sertifika No: 12930

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0.312) 295 72 93-94
Faks: (0.312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0.312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

MİLLİ MÜCADELEDE DİN ADAMLARI II

(FETVALAR VE FETVALARI
TASDİK EDEN DİN ADAMLARI)

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	13
KISALTMALAR	18
GİRİŞ	
FETVÂ HAKKINDA KISA BİLGİ	19
I. TERİMLER:.....	19
II. TARİHÇESİ.....	20
BİRİNCİ BÖLÜM	
FETVÂLAR	23
FETVÂLAR	25
I. ŞEYHÜLİSLÂM DÜRRİZÂDE ABDULLAH EFENDİ’NİN FETVÂSİ ...	25
II. ANKARA FETVASI.....	34
III. İSTANBUL VE ANKARA FETVALARININ KARŞILAŞTIRILMASI.....	39
IV. ANKARA FETVÂSİ’NİN MİLLİ BİRLİĞİ BAĞLAMADAKİ ÖNEMİ	41
İKİNCİ BÖLÜM	
DÜRRİZÂDE ABDULLAH, MEHMET RİFAT	
VE MİLLETVEKİLLERİ	43
DÜRRİZÂDE ABDULLAH BEYEFENDİ (İNCİSEL) (Şeyhülislâm).....	45
MEHMET RİFAT EFENDİ (BÖREKÇİ) (Davet Eden Ankara Müftüsü Mehmet Rifat)	49
ALİ RIZA EFENDİ (ÖZDARENDE) (Gümüşhacıköy Müftüsü Ali Rıza).....	54
MEHMET HULUSİ EFENDİ (AKYOL) (Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi).....	56
ABDULLAH SABRİ EFENDİ (AYTAÇ) (Devrek Müftüsü Abdullah Sabri).....	58
HACI SÜLEYMAN EFENDİ (BİLGEN) (Müderrisinden Hacı Süleyman).....	61
MEHMET ESAT EFENDİ (İLERİ) (Çine’de Milli Ordu Müftüsü Es’at).....	68

HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ (ÖZDAMAR) (Meclis-i Milli Azasından Isparta Müftü-i Sabıkı Hüseyin Hüsnü)	72
MEHMET ŞÜKRÜ BEY (KOÇ) (Karahisar-ı Sahip Meb'usu Müderri Mehmet Şükrü)	75
İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (ÇELİKALAY) (Karahisar-ı Sahip Meb'usu)	77
MUSTAFA TAKİ EFENDİ (DOĞRUYOL) (Sivas Meb'usu, Ulemadan Mustafa Taki)	82
HAFIZ İBRAHİM EFENDİ (DEMİRALAY) (Isparta Meb'usu Ulemadan Hafız İbrahim)..	84
AHMET NEBİL EFENDİ (YURTERİ) (Karahisar-ı Sahip Meb'usu Ulemâdan Nebil).....	90
ALİ SABRİ EFENDİ (GÜNEY) (Silifke Meb'usu Kuzattan Hacı Ali).....	92
AHMET MÜFİT EFENDİ (KURUTLUOĞLU) (Kırşehir Meb'usu Müftü-i Sabık Müfid) ...	94
MUSTAFA FEHMİ EFENDİ (GERÇEKER) (Bursa Meb'usu, Karacabey Müftü-i Sabıkı Mustafa Fehmi)	96
SERVET EFENDİ (AKDAĞ) (Bursa Meb'usu Ulemadan Abdullah Servet).....	103
AHMET REMZİ EFENDİ (AKGÖZTÜRK) (Kayseri Meb'usu Müftü-i Sabıkı Ahmet Remzi).....	107
MEHMET ALİM EFENDİ (Kayseri Meb'usu Ulemadan Mehmet Alim)	110
HACI MUSTAFA EFENDİ (BEYNAMLİ) (Ankara Ulemasından Kocabey Medresesi Müderri Beynamlı El-Hac Mustafa)	113
AHMET NURİ (NURETTİN) EFENDİ (Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden)	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜFTÜLER 117

YUSUF BAHRİ EFENDİ (UĞURLU) (Samsun Müftü Vekili Bahri)	119
FEVZİ EFENDİ (Kütahya Müftüsü Fevzi)	121
SALİH EFENDİ (RODOSLU) (Sinop Müftüsü Salih)	122
MEHMET SALİH EFENDİ (Eskişehir Müftüsü).....	124
MEHMET FEVZİ EFENDİ (Gümüşhane Müftüsü)	126
AHMET HAMDİ EFENDİ (Bursa Müftüsü).....	127
MEHMET NURİ EFENDİ (KIRIKKANAT) (Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri).....	130
AHMET HULUSİ EFENDİ (MÜFTÜLER) (Denizli Müftüsü).....	137
HACI ÖMER (FEYZİ) EFENDİ (KUNTAY) (Tokat Müftüsü).....	147
HACI İBRAHİM EFENDİ (ULUÇ) (Diyarbakır Müftüsü Hacı İbrahim)	149
MUSTAFA SABRİ EFENDİ (ERTEM) (Çerkeş Müftüsü Mustafa).....	152
MEHMET EMİN EFENDİ (Taşköprü Müftüsü Mehmet Emin)	153

İSMAİL HAKKI EFENDİ (Ayancık Müftüsü İsmail Hakkı).....	155
AHMET HAMDİ EFENDİ (İnebolu Müftüsü)	156
AHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (Boyabat Müftüsü Ahmet Şükrü)	158
MEHMET RÜŞTÜ EFENDİ (Daday Müftüsü Rüştü)	159
HAFIZ MEHMET BAHÂEDDİN EFENDİ (Tosya Müftüsü Bahâeddin)	161
HASAN TAHSİN EFENDİ (KAYABAŞI) (Araç Müftüsü Hasan Tahsin)	163
AHMET NECMETTİN EFENDİ (Tirebolu Müftüsü Ahmet Necmeddin)	166
İBRAHİM HAKKI EFENDİ (ÖZCAN) (Bünyan Müftüsü İbrahim Hakkı).....	168
HASAN FEHMİ EFENDİ (ARSLAN) (İnegöl Müftüsü Fehmi)	169
HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ (NARİN) (Yenişehir Müftüsü Hüseyin Hüsnü).....	171
İSMAİL HAKKI EFENDİ (AYDOÇDU) (Narman Müftüsü İsmail Hakkı)	173
HACI AHMET NECATİ EFENDİ (İspir Müftüsü Ahmet).....	175
MEHMET EDİP EFENDİ (Akdağmadeni Müftüsü Mehmet Edip).....	176
İSMAİL HAKKI EFENDİ (ÜNAL) (İskilip Müftüsü İsmail Hakkı)	178
HASAN (HÜSNÜ) EFENDİ (AÇANAL) (Urfa Müftüsü Hasan).....	181
MUSTAFA SIRRI EFENDİ (SEZEN) (Harran Müftüsü Mustafa Sırrı)	186
MEHMET KAMİL EFENDİ (TANRIKULU) (Maçka Müftüsü Kamil).....	188
MEHMET VASFİ EFENDİ (Gemlik Müftüsü Vasfi)	190
ABDÜLGAFUR EFENDİ (ÖZGÜROĞLU) (Mihalıççık Müftüsü Abdülgafur)	191
OSMAN (İRFAN) EFENDİ (ŞATIR) (Kirmasti, Mustafa Kemal Paşa Müftüsü Osman)...	193
MUSTAFA (LÜTFİ) EFENDİ (KİLECI) (Söğüt Müftüsü Mustafa).....	195
HACI ALİ (ŞÜKRÜ) EFENDİ (BİLGİLİ) (Tortum Müftüsü Hacı Ali).....	197
AHMET VEHBİ EFENDİ (GÜL) (Merzifon Müftüsü Vehbi).....	198
AHMET TEVFİK EFENDİ (ÇELİK) (Yusufeli Müftüsü Ahmet).....	200
MEHMET BAHATTİN EFENDİ (Hınıs Müftüsü Şeyh Bahaeddin).....	202
ABDÜLHADİ EFENDİ (Bayezid Müftü Vekili Abdülhadi)	203
ÖMER EFENDİ (Diyadin Müftüsü Ömer)	204
MEHMET ALİ NİYAZİ EFENDİ (ERDOĞAN) (Sivrihisar Müftüsü Mehmet Ali Niyazi).....	205
YUSUF ZİYA EFENDİ (ERDEM) (Orhaneli Müftüsü Yusuf Ziya)	206
AHMET (HASSI) EFENDİ (Lice Müftüsü Ahmet)	208
ABDULLAH FEHMİ EFENDİ (Erbaa Müftüsü)	209

İSMAİL VEHBİ EFENDİ (Gürün Müftüsü İsmail Vehbi)	210
ABDULLAH EFENDİ (ÇAĞIRMAN) (Boğazlıyan Müftüsü).....	211
MEHMET FAHREDDİN EFENDİ (KUMBASAR) (Bayburt Müftüsü Fahreddin)	212
İSMAİL EFENDİ (DANIŞ) (Havza Müftüsü İsmail)	214
OSMAN EFENDİ (ÖZEN) (Siverek Müftüsü Osman).....	216
İSKENDER KAZIM EFENDİ (Direk Müftüsü İskender Kazım).....	218
AHMET VEHBİ EFENDİ (Haymana Müftü Vekili Ahmet Vehbi)	219
HASAN TAHİR EFENDİ (Bozdoğan Müftüsü Hasan Tahir)	221
MEHMET NİYAZİ EFENDİ (Mudanya Müftüsü Mehmet Niyazi)	223
MEHMET ARİF EFENDİ (Simav Müftüsü Mehmet Arif)	225
MUSTAFA HULUSİ EFENDİ (Karacasu Müftüsü Mustafa Hulusi)	227
SÜLEYMAN (ŞAKİR) EFENDİ (Gediz Müftüsü Süleyman).....	229
İBRAHİM HAKKI EFENDİ (Demirci Müftüsü İbrahim Hakkı)	231
İBRAHİM (FEVZİ) EFENDİ (Viranşehir Müftüsü İbrahim).....	233
MEHMET NUH (NACİ) EFENDİ (ULUCAN) (Kayseri Müftüsü Nuh)	234
MEHMET (TEVFİK) EFENDİ (Maraş Müftüsü Hacı Mehmet)	236
MEHMET SALİM EFENDİ (Bahçe Müftüsü Mehmet Salim).....	238
MAHMUT RACİ EFENDİ (İncesu Müftüsü Mahmut).....	240
ABDÜLMECİT EFENDİ (EREN) (Bitlis Müftüsü Abdülmecit)	242
ALİ RIZA EFENDİ (BODUR) (Uşak Müftü Vekili Ali Rıza)	243
HACI (AHMET) NAZİF EFENDİ (Eşme Müftüsü Nazif)	247
ABDURRAHMAN EFENDİ (YARDIMCI) (Silvan Müftüsü Abdurrahman)	253
ABDÜLMECİT (ZEKİ) EFENDİ (Hizan Müftüsü Abdülmecit)	255
MEHMET (HİKMET) HULUSİ EFENDİ (YEŞİL) (Acıpayam Müftü Vekili Hikmet Hulusi)	257
HÜSEYİN EFENDİ (Balya Müftüsü Hüseyin).....	259
MUSTAFA FEHMİ EFENDİ (HIZARCI) (Niksar Müftüsü Mustafa Fehmi)	260
AHMET İZZET EFENDİ (ÇALGÜNER) (Çal Müftüsü Ahmet İzzet).....	262
AHMET ZÜHTÜ EFENDİ (ÖNDER) (Çine Müftüsü Ahmet Zühtü)	271
MEHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (AKSOY) (Yozgat Müftü Vekili Şükrü)	273
MEHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (KAYA) (Yozgat Müftü Vekili Şükrü)	274
İSMAİL HAKKI EFENDİ (MÜFTÜOĞLU) (Seydişehir Müftüsü).....	276

AHMET İZZET EFENDİ (Bursa Müftü Müsevvidi Ahmet İzzet).....	279
MUSTAFA KASIM EFENDİ (AYDIN) (Mut Müfti-i Sabıkı Mustafa Kasım).....	281
MEHMET BEY (TARHAN) (Burhaniye Müfti-i Sabıkı Hoca Mehmed).....	283
HACI ABDURRAUF EFENDİ (Sivas Müftüsü Hacı Abdurrauf).....	286
MUSTAFA ASIM EFENDİ (Karahisar-ı Şarkî Sabık Müftüsü).....	289
ALİM EFENDİ (Manisa Sabık Müftüsü Alim).....	291

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADI VE MÜDERRİSLER.....295

MEHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (Balıkesir Kadısı Mehmet Şükrü).....	297
ABDULLAH (AZMİ) EFENDİ (AKŞİT) (Müdrresinden Abdullah).....	299
HACI SÜLEYMAN EFENDİ (Hacı Bayram Medresesi Müdrressi Müsevid Hacı Süleyman).....	301
İSMAİL EFENDİ (ULUTOPÇU) (Ankara Molla Büyük Medresesi Müdrressi İsmail).....	303
SADULLAH EFENDİ (CEYHAN) (Şehâbiye Medresesi Müdrressi Sadullah).....	305
MEHMET ŞEVKİ EFENDİ (Sâriyye Medresesi Müdrressi Mehmet Şevki).....	307
HAMZA EFENDİ (KORU) (Zeynelâbidin Medresesi Müdrressi Hamza).....	309
ZEYNEL ABİDİN EFENDİ (ÖZER) (Yeşil Ahî Medresesi Müdrressi Abidin).....	311
ABDULLAH HİLMİ EFENDİ (Zincirli Medresesi Müdrressi Abdullah Hilmi).....	313
RİF'AT EFENDİ (BİLGİN) (Bayezid Dersiâmı).....	314
HÜSEYİN HİLMİ EFENDİ (Reisü'l-Kurrâ Hüseyin Hilmi).....	316
HASAN FEHMİ EFENDİ (Ankara Medresesi Müdrressi Hasan Fehmi).....	318
HACI YUSUF EFENDİ (Bursa Ulemâsından Reisü'l-Müdrressin Hacı Yusuf).....	320
ÖMER KAMİL EFENDİ (Bursa Müfti-i Sabıkı ve Çelebi Sultan Medresesi Müdrressi).....	322
SEYİT AHMET DÜRRİ EFENDİ (Cami-i Kebir Mahallesi Şeyhi Hacı Ahmet Efendi).....	324
MEHMET KAMİL (ÖZÜAYDIN) (Hüseyin Çelebi Medresesi Müdrressi Mehmet Kamil).....	326
MEHMET EMİN EFENDİ (ERDEM) (Çendik Medresesi Müdrressi Mehmet Emin).....	328
SÜLEYMAN VEHBİ EFENDİ (Girdî Ahmet Paşa Medresesi Müdrressi Süleyman Vehbi).....	330
ABDÜLKADİR EFENDİ (Bayezid Paşa Medresesi Müdrressi Abdülkadir).....	331
(MEHMET) FAİK EFENDİ (Vaiz Medresesi Müdrressi Hafız Faik).....	332

MEHMET SABİT EFENDİ (GÖZEDE) (Mehmet Râni Medresesi Müdürrisi Mehmet Sabit).....	334
(MUSTAFA) SADIK EFENDİ (İvaz Paşa Medresesi Müdürrisi Sadık)	336
CELALEDDİN EFENDİ (Mekteb-i Sultani Ulûm-ı Diniye Muallimi Celaleddin)	338
MUSTAFA RİFAT EFENDİ (Müdürrisinden ve Medrese Muallimlerinden Mustafa Rifat).....	340
ALİ OSMAN EFENDİ (Tarafige Medresesi Müdürrisi Ali Osman)	342
ABDULLAH EFENDİ (EDESEN) (Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Bursa Şubesi Müdürü Abdullah)	343
YUSUF KENAN EFENDİ (Arslan-Zade Medresesi Müdürrisi Yusuf Kenan).....	345
RAMAZAN EFENDİ (Fazıl Abdurrahman Medresesi Müdürü Ramazan)	346
ABDURRAHMAN EFENDİ (BİLENOĞLU) (Ulemadan Abdurrahman).....	348
MÜDERRİS HAFIZ MAHMUT EFENDİ (OĞUŞUN) (Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Muallimlerinden Hafız Mahmut)	350
MEHMET KEMAL EFENDİ (UZUNESMEN) (Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden Hafız Kemal).....	352
İLYAS (ZÜHTÜ) EFENDİ (Dersiâm İlyas).....	354
HACI MEHMET EFENDİ (Müdürrisinden Mehmet).....	356
ABDÜLAZİZ EFENDİ (KONUK) (Müdürrisinden Abdülaziz)	357
HÜSEYİN (AVNİ) EFENDİ (Müdürrisinden Hafız Hüseyin)	359
AHMET HAMDİ EFENDİ (KARAGÖZOĞLU) (Müdürrisinden Muallim Ahmet Hamdi).....	361
(YUSUF) ZİYA EFENDİ (Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden Hacı Ziya).....	363
AHMET RÜŞTÜ EFENDİ (Müdürrisinden Muallim Ahmet Rüştü)	365
İSMAİL HAKKI EFENDİ (Esâtize-i Ulemadan ve Meşayih-i Sa'diyye'den Erzurumlu İsmail Hakkı)	366
İBRAHİM HAKKI EFENDİ (Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden İbrahim Hakkı).....	368
OSMAN NURİ EFENDİ (AYDIN KAPTAN) (Habsman Ulemasından Osman Nuri)	370
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	371
KAYNAKÇA	377
EKLER.....	389

ÖN SÖZ

Bir davranışın, bir işin, İslâm Dinî hükümleri açısından doğru veya yanlışlığı, olur veya olmazlığı konusunda, din bilginlerinin verdikleri sözlü veya yazılı cevaplara **fetva** denilir. **Giriş**'te daha geniş belirtildiği gibi, bu genel bir tanımlamadır. Kısa tanımıyla fetva, müftünün verdiği şer'î cevaplardır.

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın başlarında Şeyhülislamlık (Meşihat) makamı kuruldu. Fetvâ verme yetkisi bu makama aitti. Zaman içinde bu konuda özel bir prosedür ve "**Fetvâhane**" adlı bir teşkilat geliştirilmekle birlikte, Meşihat Makamı'na bağlı olarak Vilâyet, sancak ve kazalarda halkın sorularına cevap veren müftüler de bulunmaktaydı. Şeyhülislâm, Osmanlı idarî yapısında Sadrazamdan sonra başta geleniydi. Tanzimatla beraber hükümetin bir üyesi olarak Şeyhülislam, kabinede yer aldı. Ayrıca devletin Şer'îye mahkemeleri, Şeyhülislamlığa bağlıydı.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), düzenlettiği kanunların meşruyetini sağlamak için Ebu's-Suud Efendi (1490-1575)'den fetva almıştır. Aynı bir araştırma konusu olmakla birlikte, kanun veya kararlarda yöneticilerin suistimallerini önlemek için Şeyhülislâmlardan fetvâ alınması çok kez devletin yararına olmuştur. Hemen ifade edelim ki, fetvâlar Padişahın veya yöneticilerin elinde her zaman hayra kullanılmamıştır. Osmanlı Tarihi'nde bunun örnekleri de vardır: Padişahlar, kendi kardeşlerini öldürtmek, ya da padişahların hal'lerinde yöneticiler, fetvâların altına Şeyhülislâmların mühürünü isteklerince basmaları gibi... Bu durum Şeyhülislâm'ın kişisel iktidarı ile mütenasiptir. Örneğin, II. Osman devrinin (1618-1623) Şeyhülislâmı aynı zamanda Sultan'ın kayınbabası Esad Efendi (1570-1625), Padişahın kardeşini öldürtmek için istediği fetvâyı vermemiş olmakla dirayetini göstermiştir. Yakın geçmişimizde Haydarizâde İbrahim Efendi (1863-1933) de aynı dirayetini örneğini vermiştir. O, Kuvayı Milliye aleyhindeki fetvâya imza atmamak için dördüncü Damat Ferit hükümetinde yer almamıştır. Hatta Damat Ferit Paşa, bu kabinesine istediği kadar Nazır (Bakan) bulabilmesine rağmen, Şeyhülislâm bulmakta sıkıntı çekmiştir. Dinî hayatta yüce

yeri olması gereken bu makam, kendilerine teklif edilenlerden, bu yere hakikaten lâyük olanlar istisnasız reddetmişlerdir. 3 Nisan 1920’de kurulması gereken hükümet, bu yüzden iki gün gecikme ile 5 Nisan’da, **Dürrizâde Abdullah Efendi**’nin bu görevi kabul etmesiyle teşkil edebilmiştir.

Hükümetin göreve başlamasıyla birlikte, İtilâf güçlerinin özellikle İngilizlerin baskısı ve desteğiyle Damat Ferit Paşa’nın en kanlı, en azılı tahrıkları de birbirini kovaladı. Meclis-i Mebusan’ın 11 Nisan’da resmen kapatılması, Damat Ferit’in bu iktidarı zamanına rastlar. Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu hareketi hakkındaki fetvâların çıkarılması da bu devrede hızlandı. Dürrizâde Abdullah Efendi, ilk fetvasını da 11 Nisan’da yayımladı. Kuva-yı Milliye, Şeyhülislâm’ın kaleminde Kuva-yı Bağıye yani eşkiya kuvvetleri olarak tanımlanıyordu. Hükümet başkanı Damat Ferit, bu fetvâya dayanarak Mustafa Kemal Paşa ve ulusal hareket aleyhinde bir beyanname neşretti.

İstanbul’da basılan gazetelerde de yayınlanan bu fetvalardan, çok miktarda Anadolu’nun her tarafına çeşitli vasıtalarla (Postayla, Anadolu’ya geçen kimseler aracılığıyla vs.) hatta İngiliz ve Yunan uçaklarıyla dağıtılmıştı. Bu arada İngiliz konsolosları, İngiliz torpidoları, Rum ve Ermeni teşkilatları ile Yunan kuvvetleri de Fetvâ’nın dağıtımında görev aldılar.

Fetvânın Anadolu’da yayılması ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de bunda pek başarılı olunduğu söylenemez. Zira TBMM’nin açılışı arefesinde, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri, ayrı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmişti. Bu yıkıcı fetvalar ve Bab-ı Ali’nin beyanmaları ile aldatılan halk, yer yer vatan kurtarıcılarının önüne dikilmişti. Anadolu’nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar başgöstermişti. İsyancılar, Ayaş belinden Ankara’yı seyrederek hale geldiler. Türk Milli Mücadelesi için zor günler yaşanıyordu. İç ve dış ihanet odakları el ele vererek, Anadolu’da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle müslüman halkı birbirine kırdırmak istiyorlardı. Durum her geçen gün daha tehlikeli bir hal aldı. Ulusal hareketin başarısızlığı dahi söz konusu olabilirdi.

Böyle bir anda başta Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi (BÖREKÇİ) olmak üzere pek çok din bilginini vazifeye koştı. Anadolu’da sağduyu ve vatansever ulemayı harekete geçirerek karşı fetvalar çıkardı. Bu yönüyle Milli Mücadele’de fetvalar savaşına da tanık olunmuştur. Hemen belirtelim ki, bu savaşta 152’yi aşkın Anadolu ulemasınca tasdik edilen **Ankara Fetvası**, tek Dürrizâde Abdullah’ın imzasını taşıyan **İstanbul Fetvası**’na üstün gelmiştir. **Başka bir deyişle, Milli Mücadele’yi zafere ulaştıran güç, Ankara Fetvası ile temin edilmiştir.**

Çalışmamız girişle birlikte dört bölümden ibarettir. **Giriş** kısmında “**Fetvâ**” hakkında kısa bilgi sunulmuştur. **Birinci Bölüm**’de her iki fetvâdan söz edilmiştir. Diğer bölümlerde Anadolu uleması, fetvâyı tasdik ettikleri esnadaki ünvanlarına göre sınıflandırılmışlardır. Bu cümleden olarak, **İkinci Bölüm**’de **Milletvekilleri**, **Üçüncü Bölüm**’de **Müftüler** (Müftü müsevidleri ve sabık Müftüler dahil), **Dördüncü Bölüm**’de **Kadı ve Müderrisler** yer almıştır. Bu arada Şeyhülislâm Dürriâde Abdullah Beyefendi ikinci bölümün başında ilk sırada, **Ankara Fetvası** mimarı Mehmet Rifat Efendi de ikinci sıradadır. Diğerleri için, **Hakimiyet-i Milliye**’nin 5 Mayıs 1336/1920 tarih ve 27 numaralı **EK: III**’te sunduğumuz nüshasındaki sıralamaya uyulmuştur.

Bütün telif eserlerde Ankara Fetvası’nı tasdik eden Anadolu ulemasının sayısı, 152 veya 153 olarak verilmektedir. Kaynağı da, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin yukarıda sözü edilen nüshasıdır. Bu nüshadaki isimlerin sayısı 152’dir. Ancak fetvâyı imzaladığı halde isimleri yayınlanmayanlar da vardır. Örneğin, **İrade-i Milliye** gazetesinin 6 Mayıs 1336/1920 tarihli nüshasında, Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar)’ın tanınmış ulemasından **Karahisar-ı Şarkî** (Şebinkarahisar) **Sabık Müftüsü Mustafa Asım Efendi**’nin fetvâyı tasdik ettiği haber verilmektedir. Yine aynı haberde, **Sivas** merkez ve ilçeleri müftülerinin de fetvâyı imzaladıkları bildirilmektedir. O tarihlerde Sivas Müftüsü; “**Erzurum yolcularını** (Mustafa Kemal ve arkadaşları) **parlak bir karşılama merasimi yapmak vazifesini**” alan ve bu amaçla, “**cübbesinin eteklerini toplayarak ev ev, dükkan dükkan dolaşan**”,¹ **Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’ta oturup dinleneceği, çalışacağı ve yatacağı odaya konulacak eşyanın bir kısmını evinden getiren**² **Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı**³ **Abdurrauf Efendi**’dir. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı arşivinde rastladığımız bir belgede, Ankara Müderrislerinden Hasan Fehmi Efendi’nin de Ankara Fetvası’nı tasdik ettiği belirtilmektedir⁴.

Bu üç isim, **Hakimiyet-i Milliye**’de imzaları yayınlanan 152 din alimi arasında bulunmamaktadır. Bu bakımdan fetvâyı tasdik eden ulemanın sayısı 152’nin üzerindedir. Bu arada bir hususu daha belirtelim: Fetvâyı imzalayanlar arasında iki tane “**Viranşehir Müftüsü İbrahim**” geçmektedir. Bunlardan birisinin “**Seydişehir Müftüsü İsmail Hakkı**” olması gerekir. Zira, Ankara Fetvâsı ve bu fetvâyı imzalayanların isimleri Latin harfleri ile

1 Cevdet Yularkıran, **Reşit Paşa’nın Hatıraları**, İstanbul, 1940, s. 123.

2 Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s. 22.

3 **BTTD**, Sayı: 19 (Eylül 1986).

4 **ATASE Arş.**, Kl: 312, D: (65) 51, Fh: 145-6.

ilk defa Haziran 1948 tarihli ve üç sayılı **Sebilürreşad**'da tekrarlanmıştır. Bunun üzerine, **Seydişehir Müftüsü İsmail Hakkı Efendi**, bir mektup göndermiş ve anılan derginin on numaralı nüshasında yayınlanmıştır. Mektubunda İsmail Hakkı Efendi; **“İstiklâl Savaşı'nda milli vahdeti temin ile yeni Türk Devleti'nin temellerini atan ve istiklâle kavuşturan Fetva-yı Şerife'yi imza ve tasdik edenler arasında ben de bulunmakla iftihar ederim...”** demektedir. Aynı şekilde Saruhan (Manisa) Sabık Müftüsü Âlim Efendi'nin, **“Balıkesir Kadı-ı Sabıkı Âlim”, “Karahisar-ı Sahip Meb'usu İsmail Şükrü”**nün **“Karahisar-ı Sahip Meb'usu Mehmet Şükrü”** şeklinde zuhulen yazılması muhtemeldir. Bu sebeple, Âlim Efendi ile İsmail Şükrü Efendi'yi de Ankara Fetvası'nı imzalayan din alimleri arasına dahil ettik.

Öte yandan Fetva'yı imzalayan din alimlerinin isimleri Latin harfleriyle ilk defa yayınlandığında; **“Hizan Müftüsü Mustafa Sırrı”, “Hizan Müftüsü Abdülmecid”, “Bünyan Müftüsü İbrahim Hakkı”, “Bünyan Müftüsü Mehmet Tevfik”** olmak üzere iki Hizan, iki Bünyan Müftüsü ismi yazılmıştır. Yanlış okuyuştan kaynaklanan bu hata, daha sonra yayınlanan telif eserlerde de iktibas edildiği için tekrarlanmıştır⁵.

Fetva'nın imzaya sunulduğu tarihlerde Hizan Müftüsü Abdülmecid, Bünyan Müftüsü de İbrahim Hakkı'dır. Birinci Hizan Müftüsü olarak yazılan Mustafa Sırrı, Harran Müftüsüdür. **“Harran”, “Hizan”** şeklinde yanlış olarak okunmuştur. **Mehmet Tevfik**'in hangi yerin müftüsü olduğunu tesbit edemedik. **“Bünyan”** olarak okunan ikinci kelimeyi biz de okuyamadık. Ancak **“Bünyan”** olmadığı kesindir. Bu arada **“Lice”** kelimesi yanlış olarak **“Yenice”** şeklinde okunmuştur. Bu sebeple, **“Yenice Müftüsü Ahmet”, “Lice Müftüsü Ahmet”** olarak düzeltilmiştir.

Çalışmamızda, Ankara Fetvası'nı tasdik edenlerden **EK: IV**'te isimleri belirtilen 14'ü dışında diğerleri hakkında bilgi verildi. Haklarında bilgi elde edemediğimiz bu 14 din aliminin büyük çoğunluğu müderristir. Bunların, medreselerin kapatılması üzerine, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda görev almaları muhtemeldir. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı arşivindeki dosyalar henüz düzenlenmemiştir. Bu yüzden anılan arşivde çalışmak şimdilik imkansızdır. İleride bu arşivin faaliyete geçmesiyle, onlar hakkında da bilgi elde edebileceğimizi ümit ediyorum.

⁵ Bkz., Kadir Mısıroğlu, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, 2. Baskı, İstanbul, 1969, s. 288-289; **Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, (Haz. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil-Necat Birinci-Abdullah Uçman) Kültür Bakanlığı Yayını, No: 379, Ankara 1992, s. 288-289.

Öte yandan, kimilerinin sadece biyografilerini verebildik. Bundan onların, Ankara Fetvası'nı tasdik etmenin dışında başka hizmetlerinin bulunmadığı anlamı çıkarılmasın. Nedeni, haklarında şimdilik daha fazla bilgi ve belge bulamayışımızdır. Aynı durum, fotoğraflarını veremediklerimiz için de geçerlidir. Hemen belirtelim ki, bilgi ve belge elde edildikçe "**MİLLİ MÜCADELE'DE DİN ADAMLARI**" serimizin diğer ciltlerinde, onlara da daha geniş yer verilecektir. Bu vesile ile okuyucularımızın özellikle vatansever din alimlerinin akraba ve dostlarının bize lütfedecekleri bilgi ve belgelere ihtiyaç duyduğumuzu belirtiriz.

Ayrıca isim benzerliği veya başka nedenlerle fetvayı imzalayanın o kişinin olduğundan emin olmadıklarımız için de "**muhtemel**" sözcüğünü kullandık. Bu arada isim ve görev benzerliğine örnek olması bakımından Yozgat Müftü Vekili olarak iki Şükrü'nün özgeçmişleri verildi. Bunlardan **Şükrü AKSOY**'un Ankara Fetvası'nı tasdik eden "**Yozgat Müftü Vekili Şükrü**" olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer Şükrü KAYA'nın da fetvayı imzalama ihtimali vardır. Çünkü o da Yozgat Müftü Vekilliği görevinde bulunmuştur.

Çalışmamızda büyük ölçüde **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı** ve **İstanbul Müftülüğü Meşihat** arşivlerinden yararlanılmıştır. Bu arada o dönemi yaşayan kişilerin çeşitli gazete ve dergilerde makale türünden yayınlanmış hatıralarını da eserimizin kaynakları arasında belirtmek lazımdır. Ayrıca pek çok Nüfus Müdürlüğü'nden de bilgi elde edilmiştir. Bunlardan başka Bibliyografya'da gösterilen telif eserlerden de istifade edilmiştir.

Sözü edilen arşivlerin bütün görevlilerine teşekkürü borç bilirim. Ayrıca değişik şekillerde yardımlarını gördüğüm Recep SÖNMEZ, Fatma ŞİMŞEK, Saliha EVEYİK ve Habip EREN'e müteşekkirim.

Ayrıca, çalışmamızın tashih ve kontrollerini yapan İsmail DERİN'e; dizgi ve grafik çalışmalarını yapan Recep KAYA'ya da teşekkürü borç bilirim.

Ali SARIKOYUNCU

23 Nisan 1997

ANKARA

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ATASE Arş.	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih, Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
ATASE Ata Özel Arş.	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Özel Arşivi
ATBD	: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜTİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bkz.	: Bakınız
BTDD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C.	: Cilt
D:	: Dosya
DEÜAİİTE	: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB Arş.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi
Fh:	: Fihrist
gös. yer	: Gösterilen Yer
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İMMEŞ Arş.	: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
Kİ	: Klasör
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vd.	: ve devamı
YTA	: Yeni Türk Ansiklopedisi

GİRİŞ

FETVÂ HAKKINDA KISA BİLGİ

I. TERİMLER:

Fetvâ, Arapça bir sözcüktür. “**Yiğit, delikanlı**”¹ anlamındaki **Feta** kelimesinden türemiştir.² Çoğulu ise, **Fetâvâ** (Fetvalar)’dır. Fetvâ, “**Fütya** ve **Fütva**” şeklinde de kullanılır. Çoğulu da **Fetavî**’dir.³

Sözlükte, “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamındadır. **Fıkıh**⁴ **terimi olarak**, “fakih⁵ bir kişinin, sorulan İslâm Dininin ibadet ve hukukuna ait bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” demektir.⁶ **Örfe** ise, sorulan dini sorulara müftüler tarafından verilen cevaptır.⁷ Fetvâ, kısaca “dini ilgilendiren meseleler hakkında müftünün verdiği genel hüküm”dür.⁸

İslâm Dininin ibadet ve hukukuna ait bir konunun hükmünü, fetva vermeye ehil kişilerden sormaya **istiftâ** (sual), fetvâyı isteyene **müsteftî** (sail), böyle bir meseleyi açıklamaya veya meselenin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmaya **iftâ**, verdiği fetva ile hükmü açıklayana da **müftî** (müctib) denir. Kendisine dayanılarak fetvâ verilen şer’i hükme, veya bir hâdise hakkında ortaya konulan çeşitli görüşlerden fetvâ için tercih edilene

1 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 5. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1982, s. 312.

2 Fetva (eftâ), if’al babından isimdir.

3 Dr. Muhammed El-Zuhayli, (Ter. Mustafa Ateş), “Fetva ve Takva”, **Diyanet İlmî Dergi**, C.29, Sayı:1 (Ocak, Şubat, Mart 1993), s. 95.

4 **Fıkıh**: İslam, İbadet ve Hukuk İlmî.

5 **Fakih**: Bir konuyu derinden kavrayan, ince anlayış sahibi kimsedir.

6 **İA**, IV, s. 582-583; **DİA**, D. XII, s. 486-487.

7 **DİA**, D. XII, s. 487.

8 **Türkçe Sözlük**, (Türk Dil Kurumu Lügat Kolu çalışmalarıyla hazırlanmıştır) İstanbul, 1944, C.1, s. 201.

müftâ-bih, müftünün fetvâ verirken ve müstefînin fetva isterken bilmeleri ve rivayet etmeleri gereken usul ve kaidelere **âdâbü'l-müftî** (âdâbü'l-fetva, resmü'l-müftî) adı verilir. Bir mesele hakkındaki muhtelif fıkhi görüşlerden hangisinin fetvâya daha elverişli olduğunu gösteren tabirlere **Alâmâtü'l-iftâ** (alâmatü'l-fetvâ) denir. Meselâ, “Bununla fetva verilir, fetvâ bunun üzerinedir. Bugün amel bunun üzerinedir. Sahih olan budur” tabirleri gibi.

Kur'an'ı Kerim'de fetvâ kelimesi ve türevleri dokuz ayette geçmekte olup hepsinde sözlük anlamına paralel olarak, hakkında bilgi edinilmek istenen bir konuda görüş sorma veya görüş bildirme (en-Nisa 4/127, 176; el Kehf 18/22; en-Neml 27/32), soru sorma (es-Saffat 37/11, 149), rüyayı yorumlama (Yusuf 12/41, 43, 46) vb. anlamlara gelir. Ayrıca onbeş âyette yer alan “**yes'elûneke**” (senden soruyorlar) ifadesi de genellikle, “senden konuyla ilgili dinî hükmün ne olduğunu soruyorlar” anlamını taşımaktadır.⁹

II. TARİHÇESİ

Fetvâ verme vazifesini ilk defa yerine getirenler; Peygamberler özellikle Hz. Muhammed (a.s.) dir. O, bir taraftan Allah'ın emirlerini ve hükümlerini insanlara tebliğ ediyor, diğer taraftan da ashabın (arkadaşlarının) dini konulardaki suallerine cevap veriyordu. Müslümanlar her taraftan akın akın Medine'ye gelip özel ve genel işlerinde hep ona müracaat ediyor, fetva istiyorlar ve Kur'an-ı Kerim'in:

*“Ey İman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülü'lemre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz- Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”*¹⁰ emrini yerine getirmek için ona başvuruyorlardı¹¹.

Hz. Muhammed (a.s.) tarafından verilen fetvâlar, tamamen ilahî vahye dayanan Rahmanî fetvalardı. Böylece O, dininin temellerini atıyor, İslâm'ın metodunu açıklıyordu. Rasulullah'ın ashabı, bu fetvâlara ve bu hükümlere sımsıkı sarılıyor, ondan yan çizmiyorlardı. Bunları ruhlarına sindiriyor ve günlük hayatlarında yerine getiriyor ve başkalarına aktarmaya da özen gösteriyorlardı.

⁹ **DİA**, XII, s. 487.

¹⁰ Nisa Suresi, ayet: 59.

¹¹ M. El-Zuhayli, **a.g.m.**, s. 97.

Hız. Muhammed (a.s.)'in vefatı üzerine sahabenin uluları ve bilginleri fetvâ işiyle meşgul oldular. Bu mümtaz din hizmetini yerine getirdiler. Diğer sahabe ve tabiinden olan zevat, fetva işini öğrenmek için canla başla çalıştı. Ve onların ilminden azami derecede istifade etmek için onlara gönül bağladılar. Böylece sahabe arasında çok fetva vermekle meşhur olanlar olduğu gibi, çok az fetva verenler ve mutedil yol tutanlar da vardı.¹²

Sahabeden sonra fetvâ işiyle Müctehid imamlar, diğer müctehitler ve kadılar (hakimler) meşgul oldu. İftâ makamı, İslam devletinde henüz müessese olarak bilinmemekteydi. Onun için de Kaza (yargı)'dan ayrılmış müstakil kuruluş değildi. Halk, dini müşküllerini (sorunlarını) halletmek için bilginlere ve fakihlere başvuruyor, onlardan fetvâ alıyor ve hayatlarını buna göre tanzim ediyorlardı. Kendi aralarında meydana gelen ihtilafları onlara soruyor, kendilerine müşkül gelen meselelerde Allah'ın hükmünü arayıp soruyorlardı. Muhasım taraflar çok defa kadılara başvuruyor, ihtilafa düştükleri meselelerde Allah'ın hükmünü onlardan sorup öğreniyorlardı.¹³

Müftülüğün resmi bir makam olması ise, fıkhî mezheplerinin teşekkül edip gerek devlet, gerekse halk nezdinde kurumlaşmasıyla birlikte başlamıştır.¹⁴ Abbasiler döneminde (750-1258) ortaya çıkan adli işlere kadılarının, dinî işlere müftülerin bakması ilkesi, daha sonraki dönemlerde de ana çizgisini korumuş, şer'î mesele ve ihtilaflar bu kazâ-fetvâ ikilemi içinde çözülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi, kayınpederi Edebâli'yi fetvâ işlerine, bacanağı Dursun Fakih'i de kaza (yargı) işlerine bakmakla görevlendirmişti. Edebâli'nin vefatı üzerine, Dursun Fakih onun görevini de üstlenmişti. Devletin işleri genişleyip, idari sistemler ve müesseseler gelişmeye başlayınca, XV. yüzyılın başlarında **Şeyhülislâmlık** (Meşihat) makamı

12 "Sahabilerin fakihleri verdikleri fetvâ sayısı bakımından üç gruba ayrılmıştır. En çok fetva vermekle meşhur birinci gruptaki yedi sahabinin (Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah bin Mes'ud, Abdullah bin Ömer, Abdullah bin Abbas, Zeyd bin Sabit, Hz. Aişe) her birinden intikal eden fetvâlar birer büyük cilt teşkil edecek sayıdadır. Hz. Ebu Bekir, Osman, Enes bin Malik ve Ebu Hureyre'nin de dahil bulunduğu ikinci grubun sayısı yirmi civarında olup, her birinin verdiği fetvalarla birer küçük kitap oluşturulabilir. Üçüncü grupta 120 kadar sahabi vardır ki, bunlardan çok az sayıda fetvâ nakledilmiştir..." (DİA, XII, s. 489).

13 M. Ez-Zuhayli, **a.g.m.**, s. 97-98.

14 Müctehidler asrı olarak vasıflandırılan bu devir, Ebu Hanife, Malik bin Enes, el-Evzaî, Süfyanü's-Sevri, Dâvud ez-Zahiri, Taberi, Ahmed bin Hanbel gibi mezhep imamlarının yetiştiği bir devirdir (Doç. Dr. Fahrettin Atar, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", **MÜİFD**, Sayı: 3; İstanbul, 1985, s. 29).

kuruldu.¹⁵ Fetvâ yetkisi Şeyhülislam'a aitti. Zaman içinde Şeyhülislamlık Makamı geliştirildi. Bu cümleden olarak, bu makama bağlı merkezde **Fetvahane**¹⁶ tesis edildi. Ayrıca vilayet, sancak ve kazalarda halkın sorularına cevap veren müftüler de bulunmaktaydı.¹⁷

Osmanlı Devleti ile birlikte Şeyhülislamlık ve ona bağlı birimler de ortadan kaldırıldı. Bir süre bu kuruluşun uhdesinde bulunan hizmetler, **TBMM Şer'îye ve Evkaf Vekaleti**'nce yürütüldü. 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla, dini soruların cevaplandırılması bu teşkilata bırakıldı. Halen bu görev, Başkanlık merkezindeki Din İşleri Yüksek Kurulu ile, il ve ilçe müftülükleri vasıtasıyla yürütülmektedir.

15 İlk Şeyhülislâm "İstanbul Müftüsü" ismiyle 1424-1425 tarihinde atanan Molla Şemsüddin-i Fenari Efendi'dir. 498 yıl kadar süren Osmanlı Meşihat döneminin son Şeyhülislâmı Mehmet Nuri Medeni Efendi'dir. Bu ikisi arasında 127 Şeyhülislam gelmiş, bunlar arasında 185 değişme olmuş, 54 kez de aynı kişiler yeniden göreve çağırılmışlardır (Bkz., Dr. Abdülkadir Altunsu, **Osmanlı Şeyhülislamları**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. XL vd).

16 Bkz., **DİA**, XII, s. 496-500.

17 **DİA**, XII, s. 490.

BİRİNCİ BÖLÜM

FETVÂLAR

FETVÂLAR

I. ŞEYHÜLİSLÂM DÜRRİZÂDE ABDULLAH EFENDİ'NİN FETVÂSI

1. FETVÂNIN VERİLİŞ NEDENİ

İstanbul Hükümetleri özellikle Damat Ferit Paşa Hükümeti, Anadolu'daki milli hareketin gelişmesini önlemek için çeşitli yolları denemekten kaçınmamıştır Nitekim Damat Ferit Paşa Hükümeti, daha **Sivas Kongresi**'nden önce böyle bir mücadeleye girişmişti. O, Haziran 1919'da vali ve mutasarrıflara gönderdiği telgrafta, milli ordu teşkilinin yasaklandığını bildirerek buna uymayanlara pek insafsız davranılmasını, gerekirse **İstanbul Divan-ı Örfi**'ye gönderilmesini emretti.¹

Öte yandan Damat Ferit Paşa Hükümeti, her ne surette olursa olsun **Sivas Kongresi**'nin toplanmasına engel olmak istemişti. Bunun için Ali Galip adında birisi Harput Valiliği'ne tayin edilerek Sivas Kongresi'ni basmaya ve üyelerini tevkif etmeye memur edilmişti.²

Ayrıca Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen milli hareket sebebiyle çaresizliğe düşen İstanbul Hükümeti, bazı Şehzadeler başkanlığında³ taşraya "**Heyet-i Nasihalar**" göndermişti.⁴ Hükümet Başkanı Damat Ferit'e göre bu heyetler, halka Padişah'ın selamlarını ve onun kendilerini düşünmekte olduğunu bildireceklerdi.⁵ Böylece İstanbul Hükü-

1 **ATASE Arş.**, Kl: 243, D: 16, Fh: 84.

2 Bkz., **Nutuk**, C. I, s. 81 vd.

3 Şehzade Cemalettin Efendi Trakya'yı, Şehzâde Abdurrahim Efendi de Bursa'dan başlayarak Ege, Konya ve Kilikya bölgesini dolaşacaktı (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, C. 6, s. 1760 vd.).

4 M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C. I, Ankara, 1959, s. 64.

5 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1983, s. 250. Celal Bayar'a göre bu heyetler "halka, Sultan Vahdettin'in mesajını okuyacaklar, selamını kendi deyimleriyle- **Selam-ı Şahaneyi** müjdeleyeceklerdi. Devlet ve milletin mukad-

meti, kendi otoritesini Anadolu'da artırmak istiyordu. Başka bir ifadeyle, Anadolu'da hükümet aleyhine doğabilecek milli cereyanları köreltmek niyetinde idi. Halkın hükümetten ziyade Padişah otoritesine olan saygısından dolayı, nasihat heyetlerinin başına özellikle şehzadeler verilmişti.⁶

Bunlardan başka Damat Ferit'in, Mustafa Kemal Paşa'dan hoşlanmadığı açıktır. Onu asilikle ve hayalcilikle suçlar. Bu kadar güçlü Avrupa devletlerine karşı ordusu terhis edilmiş bir ülkenin hiç bir şey yapamayacağını, durum böyle iken **Mustafa Kemal**'in İtilâf devletlerini kızdırarak "**Dostluk ve yumuşaklık**" politikasıyla elde edebileceklerimizden de Türkleri mahrum bırakacağına inanmaktadır. Bu inancı o kadar kesindir ki, iki bin kişilik bir ordu ile Mustafa Kemal'in üzerine gitmeyi tasarlarsa da⁷ İngilizler, buna iç savaş çıkar veya askerler Kuva-yı Milliye'ye katılır endişesi ile izin vermezler.⁸

Bu arada Damat Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan düşmanlığı had safhaya ulaşır. Öyle ki, **Padişah Vahdettin**'i Anadolu hareketinden başka bir ifadeyle Milli Mücadele'de bulunanların başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yaptıklarından habersiz bırakır.⁹

des hukukunu korumaya çalışacaklardı. Güdülen asıl maksat ise, Osmanlı padişah ve hanedanının, Meşrutiyetin ilanıyla kırılan nüfuzunu artırmak, meşrutiyet devrini ve özellikle I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) sorumluluğunu taşıyan eski hükümeti halk nazarında kötülemekti (C. Bayar, **a.g.e.**, C. 6, s. 1760).

- 6 Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul, 1942, s. 65.
- 7 Damat Ferit'in bu tasarısı, 18 Nisan 1920 tarihinde fiiliyata geçecektir. Anadolu'daki milli hareketin ayaklanmalarla yok edilemeyeceğini anlayan İstanbul Hükümeti, daha düzenli, daha büyük kuvvet oluşturmaya karar vermiştir. Bu nedenle, 18.4.1920'de Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşmak üzere **Kuva-yı İnzibatiye** kararnameyi çıkarılmıştı. Bu kararname ile Kuva-yı İnzibatiye'nin alay komutanlarına 150, tabur komutanlarına 100, yüzbaşılara 90, başçavuşlara 40, erlere 30 lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştı. O tarihlerde Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ye mensup bir subayın maaşı 40 lira idi. Kuva-yı İnzibatiye Komutanlığına, ordu komutanı yetkisi ile Süleyman Şefik Paşa atanmıştır (**ATASE Arş.**, Kl: 492, D: 42 (70), Fh:1, 5).
- 8 Mehmet Kafkas, **Milli Mücadele'de Öncüler I**, Nil Yayınları, İzmir, 1991, s. 89-90. Ayrıca bkz., Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri**, 2. Baskı, Ankara, 1956, s. 142.
- 9 Mesela; Saray'da Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteleri görünce Damat Ferit Paşa, "Bu gazeteler buraya kadar çıkmamalıdır. Padişah tarafından okunacak gazete **Sabah** gazetesi ile bir dereceye kadar **İkdam** gazetesidir" (Ali Fuat Türk geldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1984, s. 244).

Ankara halkının başta Müftü Mehmet Rifat Efendi olmak üzere ileri gelenleri, 5 Eylül 1919'da **Padişaha** telgraf çekerek Kurban Bayramını kutlamak istemişlerdi. Fakat Sadrazam Damat Ferit Paşa, anılan telgrafı "Padişahla vasıtasız görüşülemeyeceği" gerekçesiyle kabul etmemiştir (**ATASE Arş.**, Kl: 1386, D: 4, Fh: 14/1-2).

2 Nisan 1920'de Salih Paşa'nın istifası¹⁰ üzerine, Anadolu hareketi ve özellikle bu hareketin önderine düşman olan Damat Ferit Paşa, 5 Nisan 1920'de dördüncü defa Sadrazamlığa getirildi.¹¹

Yeni Sadrazam, İngilizlerin Türklerin çoğunlukta oturduğu yerleri Türklerle bırakacağına inanıyordu. Yeter ki, elimizi İngilizlere karşı kaldırmayalım. Damat Ferit Paşa, bu inançla bütün faaliyetlerini Kuva-yı Milliye'yi zayıflatmaya yöneltti.¹² Bu cümleden olarak, Damat Ferit Paşa, 8 Nisan 1920'de İstanbul'daki **İngiliz Yüksek Komiseri**'ni ziyaret etti. O, bu ziyareti esnasında, Anadolu'ya karşı Padişah'ın nüfuzundan başka silah da kullanılacağını, İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput bölgelerinde de bir takım ayaklanmalar meydana getirilebileceğini ifade etti. Bu arada Bandırma bölgesinde Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşılan Anzavur'un adamlarına depolardaki üniformaları dağıtmayı düşündüğünü açıklamış ve bu adamların İngilizlerce silahlandırılmasını istemişti. Ayrıca bazı kişilerin tutuklanmasını istemiş ve bunların isimlerini de İngilizlere vermişti.¹³

Öte yandan Mart 1920 sonları ile Nisan 1920 başlarında, yeni bir yönetim merkezi olarak beliren Ankara'ya büyük bir göç başlamıştı. Öyle ki, Malta'ya sürgün edilmemiş mebusların yanısıra, pek çok asker ve bürokrat

Yine **Heyet-i Temsiliye**'nin Damat Ferit'i şikayet telgrafı Damat Ferit tarafından Padişaha arz edilmemiştir. Bunun üzerine de Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti ile haberleşmeyi bir süre kesmiştir (Selahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, Ankara, 1973, s. 139).

Veliahd Abdülmecid de, Damat Ferit'in Padişah Vahdeddin'i kandırdığını iddia ederek Onun Padişah ile milleti arasına perde çektiğini belirtmektedir. (A. F. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 202). Bu arada İstanbul'dan dönen Trabzon Mevki Kumandanı, Sadrazam Damat Ferit Hükümeti'nin padişahı korkuttuğunu, kandırdığını, Sultan Vahdeddin'in Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yaptıklarından habersiz olduğunu, Kazım Karabekir Paşa'ya anlatmıştır (Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1988, s. 94).

- 10 Salih Paşa, 8 Mart 1920 tarihinde Sadrazamlığa atanmıştı. Salih Paşa, hükümet ettiği 23 günlük süre içinde Anadolu hareketini destekleyici bir tutum sergilemiştir. Bu arada Salih Paşa, İtilaf Devletlerinin özellikle İngilizlerin Kuva-yı Milliye'yi kınama isteklerine de karşı çıkmıştır. Böylece Salih Paşa Hükümeti, Kuva-yı Milliye'yi kınamadığı ve bu harekate karşı başarısız kaldığı gerekçesiyle İtilaf devletlerince istifa etmek zorunda bırakıldı (Rahim Balcıoğlu, **Fevzi Çakmak**, İstanbul, 1977, s. 64; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, İstanbul, 1981, c. 2, s. 284.)
- 11 Damat Ferit Paşa, beş defa Sadrazamlığa atanmıştır. İlk hükümeti 4 Mart 1919- 16 Mayıs 1919, ikinci hükümeti 19 Mayıs 1919- 20 Temmuz 1919, Üçüncü hükümeti 21 Temmuz 1919-1 Ekim 1919, Dördüncü hükümeti 5 Nisan 1920-31 Temmuz 1920), Beşinci ve sonuncu hükümeti 31 Temmuz 1920-17 Ekim 1920.
- 12 M. Kafkas, **a.g.e.**, s. 158-159.
- 13 Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Ankara, 1973, c. 2, s. 26-29, 93.

İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya geliyorlardı. Böylece milli hareket her geçen gün daha da güçlenerek geliyordu.¹⁴

Milli Mücadele lehindeki bu gelişme, işgal kuvvetleri yetkililerini rahatsız ediyordu. Şimdiye değin alınan önlemlerden de beklenen netice alınamamıştı. Ancak geçen süre içinde Anadolu'nun müslüman halkının dinlerine son derece bağlı oldukları ve her meselenin dine göre izah edilmedikçe kabul etmeyecek bir hissiyat içinde buldukları anlaşıldı. Bu nedenle Anadolu'nun saf halkını kandırmak için dini akideleri bir silah olarak kullanılmak istenildi.¹⁵ Neticede Kuva-yı Milliye'nin devlete ve Padişah'a asi olduğuna dair Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi Fetva verdi. Ve "**Fetva-yı Şerife**" adıyla 11 Nisan 1920 tarihinde Devlet'in resmi organı olan **Takvim-i Vekayi** ile o tarihlerde İstanbul'da çıkan **Peyam-ı Sabah** gazetelerinde yayınlandı.¹⁶

2. FETVÂ VE İÇERİĞİ

Tamamı beş fetvadadan oluşan Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'nin **Fetva-yı Şerife**'si bugünkü dille şöyledir:

"Dünya düzeninin sebebi olan ve kıyamet gününe kadar Ulu Tanrı'nın daim eyleyeceği İslâm Halifesi Hazretleri'nin veliliği altında bulunan İslam memleketlerinde bazı kötü kimseler anlaşarak ve birleşerek ve kendilerine elebaşılar seçerek Padişah'ın sadık uyruklarını hile ve yalanlarla aldatmakta, yoldan çıkartmaktadırlar. Padişahın yüksek buyrukları olmaksızın asker toplamaktadırlar. Görünüşte askeri beslemek ve donatmak bahaneleriyle, gerçekte ise mal toplamak sevdasıyla, şeriata uymayan ve yüksek emirlere aykırı bir takım haksız ödemeler ve vergiler koymakta ve çeşitli baskı ve işkencelerle halkın mal ve eşyalarını zorla almakta ve yağmalamaktadırlar. Böylece insanlara zulmetmekte, suçlamakta ve Padişahın ülkesinin bazı köy ve şehirlerine saldırmak suretiyle tahrip ve yerle bir etmektedirler. Padişahın sadık tebaasından nice suçsuz insanları öldürmekte ve kan döktürmektedirler. Padişah tarafından atanmış bazı dini, askeri ve sivil memurları istedikleri gibi memuriyetten çıkarmakta ve kendi yardakçılarını atamaktadırlar. Hilâfet merkezi ile Padişah ülkesi arasındaki ulaştırmayı ve haberleşmeyi kesmekte ve devletin emirlerinin yapılmasına engel olmaktadır.

14 Tuncer Baykara, **Milli Mücadele**, Ankara, 1985, s. 65.

15 Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, 1955, s. 43.

16 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/1920, No: 3824; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/1920, No: 493. Ayrıca bkz., **ATASE Arş.**, Kl: 525, D:129, Fh: 1-1.

Böylece, hükümet merkezini tek başına bırakmak, Halifenin yüceliğini zedelemek ve zayıflatmak suretiyle yüksek Hilafet katına ihanet etmektedirler. Ayrıca Padişah'a itaatsizlik suretiyle devletin düzenini ve asayişini bozmak için düzme yayımlar ve yalan söylentiler yayarak halkı azdırmaya çalıştıkları da açık bir gerçektir. Bu işleri yapan yukarıda söylenmiş elebaşilar ve yardımcıları ile bunların peşlerine takılanların dağılmaları için çıkarılan yüksek emirlerden sonra bunlar, hala kötülüklerine inatla devam ettikleri takdirde işledikleri kötülüklerden memleketi temizlemek ve kulları fenalıklardan kurtarmak dince yapılması gerekli olup, Allah'ın **"öldürünüz"** emri gereğince öldürülmeleri şeriata uygun ve farz mıdır" Beyan buyrula...

Cevap: Allah bilir ki olur.

Dürrizâde El-Seyid Abdullah

Böylece Padişahın ülkesinde savaşma kabiliyeti bulunan müslümanların adil Hâlifemiz Sultan Mehmet Vâhdettin Han Hazretlerinin etrafında toplanarak savaşmak için yapacağı davet ve vereceği emre uymak suretiyle adı geçen asilerle çarpışmaları dince gerekir mi? Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir ki gerekir.

Dürrizâde El-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Halife Hazretleri tarafından sözü edilen asilerle savaşmak üzere görevlendirilen askerler, çarpışmazlar ve kaçarlarsa büyük kötülük yapmış ve suç işlemiş olacaklarından dünyada şiddetle cezayı, ahirette de çok acı azâbı hakk ederler mi? Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir, ederler,

Dürrizâde El-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Halife askerlerinden asileri öldürenler gazi, asilerin öldürdükleri şehit sayılırlar mı? Beyan buyrula.

Cevap: Allah bilir ki, sayılırlar.

Dürrizâde El-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Padişah'ın asilerle savaşmak için verdiği emre itaat etmeyen müslümanlar, günahkar ve suçlu sayılıp şeriât yargılarına göre cezalandırılmayı hak ederler mi? Beyan buyrula.

Cevap: Allah bilir ki, ederler.

Dürrizâde El-Seyid Abdullah".¹⁷

¹⁷ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1987, C.I, s. 369-370. Ayrıca sadeleştirilmemiş şekli için bkz., **Ek: I**.

Görüldüğü üzere, bu fetvâlarda; Milli Mücadeleyi başlatanların ve bu millî hareketi yönetenlerin hak-hukuk tanımayan hain, canî, bâğî, şâki, Hilafet ve Saltanatı yıkmaya teşebbüs eden kişiler oldukları, kişisel çıkarları için zorla halktan vergi aldıkları ve asker topladıkları, Padişahın gönderdiği memurları görevlerinden alarak yerlerine kendi adamlarını işbaşına getirdikleri, bu arada İstanbul ile bütün bağlantıları kestikleri, huzur ve sükunu bozmak için de yalan haberler uydurarak karışıklıklara sebep oldukları ifade edilmektedir.

3. HANGİ ŞARTLAR ALTINDA VERİLDİ?

Hoş görülecek bir yanı olmayan söz konusu fetvânın, bizzat Padişah Sultan Vahdettin'in istek, arzu ve iradesiyle çıktığını iddia edenler olduğu gibi,¹⁸ İngilizlerin baskısı ve zorlamasıyla verilmiş olduğunu ileri sürenler vardır.¹⁹

Bu iki görüşten hangisi doğrudur?... Meselenin aslı nedir? Bu sorulara cevap bulmak için henüz elimizde başka belge olmadığından görgü tanıklarının düşünceleriyle başlayalım.

Konuyla ilgili olarak Ahmet Reşit Bey (o tarihteki Damat Ferit Paşa hükümetinde Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) ve Şurâ-yı Devlet Reisi Vekili (Danıştay Başkan Vekili) şunları anlatmaktadır:

“... Vaktiyle kendisinin umumi müfettişliğe bâ-ferman-ı âli, Anadolu'ya gönderdiği Mustafa Kemal Paşa'ya fetva ile zabt etmeği kurarak hadbehad (kendi kendine) Hareket-i Millîye aleyhinde sipariş etmiş olduğu fetvayı, Şeyhülislâm, kendisine (Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya) tevdi' etti. Öteden beri anlatışa göre, verildiği darbimesel hükmüne gelmiş olan fetvanın bilhassa Harb-i Umûmi (I. Dünya Savaşı) esnasındaki tantanalı iflasından sonra silâh gibi isti'mal kullananın hiffet-i muhakemesi (hafif düşünmesi)ni göstermekten başka bir şeye dayanmazsa da Anadolu'da Sû-i telakki edilerek (fena anlaşılacağından) aramızda husulini isteğimiz vilfâkı (aynı düşünceyi) işkal

18 C. Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, s. 43-46; Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, 2. Baskı, Yenilik Matbaası, İstanbul, 1973, s. 130; Lord Kinross **Atatürk-Bir Millet'in Doğuşu**, Çev. Necdet Sonder, 8. Baskı, Sünbül Basımevi, İstanbul, 1981, s. 334; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, TTK Basımevi, Ankara, 1970, s. 251.

19 Hayrettin Abidin, **Tarihte Ankara İstiklal Harbi ve Bursa Hatıratı**, Suhulet Kütüphanesi, Ankara, 1934, s. 43; Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyânlar**, İstanbul, 1955, s. 239; Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1978, s. 239; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1983, s. 162; Tevfik Bıyıkoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, Ankara, 1955, s. 57.

edebilir endişesiyle istimaline itiraz ettik. Damat Ferit, bu mesele üzerinde İngilizlerin musırr (ısrarlı) olduklarını ve bu ısrar karşısında fetva ilanını, Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) sıfatıyla kabul ve teahhüd ettiğini, binaenaleyh meclisce reddi, Düvel-i Mü'telefenin (İtilaf Devletlerinin) kabineye gösterdiği ehemmiyeti selbedeceğini tekrar etti. Fetvanın ecnebi ısrarı değil, garaz ve hakaret eseri olduğu malum bulunmakla beraber, bunun devletlerce duyulması, hatta duyulmamış olması mümkün değildi. Binaenaleyh Hey'et-i Vükelâce reddedilmesi bir maksad-ı hafî işrâb ederek (gizli emeli kapalı anlatarak) mütteliklerin kabine hakkındaki emniyetini haleldar edebilirdi. Bu emniyetin zevali ise aradığımız hizmet-i vataniyenin ifasına mani idi. Bu sebeple ileri gidemedik..."²⁰

Öte yandan o tarihlerde İstanbul'da **Sebilürreşad Mecmuası**'nı çıkartan Eşref Edip Bey de; "O sıralarda İngilizlerin tazyiki artmıştı. Anadolu'da gelişmeye başlayan milli kıyama (milli harekata) karşı türlü türlü manialar ihdas etmeye uğraşılıyordu. Bu arada Anadolu'daki hareketin gayri meşruiyeti (meşru olmadığı) hakkında bir de fetva neşri için çok şiddetli tazyikte bulunuluyordu. Şeyhülislâm, Haydarzâde İbrahim Efendi idi. Anadolu'daki harekata taraftar idi. İngilizler, Hükümeti tazyik ederek (baskı yaparak) fetva istiyorlardı. Şeyhülislâm bu fetvayı vermeyerek görevinden ayrıldı. Yerine Dürrişâde Abdullah Efendi geçti. Her arzuya boyun eğebilecek bir insan olan Şeyhülislâm, istenen bu fetvaları, işgal kuvvetlerinin haddi aşmış zulüm ve baskıları altında verdi" diyordu.²¹

İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920) sonra Ankara'ya kaçan²² ve 27 Nisan 1920 günü TBMM'de bir konuşma yapan **Fevzi (Çakmak) Paşa** da İngiliz baskısını doğrulayarak şunları söylemektedir:

"...Ancak tâbii malumatınız var, bu kabinenin (Damat Ferit Paşa Hükümeti) teşekkülü ile beraber temasa geldiğim gerek o kabine erkanından olan zevattan, gerekse Harbiye Nezaretinde bulunan bazı arkadaşlardan aldığım malumata nazaran o kabineye tazyik icra ettiler. Fetvayı veriniz diye. Nihayet o fetvayı aldılar. Malumunuz vechile o fetva İngiliz süngüsü ile alınmış, İslamı sinesinde birbirine düşürmek için ilk defa yazılmış acı bir vesikadır. Millettin hissi hakikat beyni (milletin gerçeği kavrayan hissi), ümit ederim

20 İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, XIII. Cüz, 2. Baskı, İstanbul, 1965'ten naklen B. Sakallı, **a.g.e.**, s. 100-101.

21 Eşref Edip, **Sebilürreşad**, C.10, Sayı: 238, s. 202.

22 Fevzi Paşa'nın Ankara'ya kaçışı ile ilgili bilgi için bkz., Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan neşriyatı, İstanbul, 1955, s. 367-372.

ki, bundaki feceati görecek ve bunun ehemmiyeti sıfıra inecektir (Şüphesiz Sedaları)".²³

Fevzi Çakmak'ın bu açıklamaları ve verilen diğer bilgiler fetvanın İngiliz baskısıyla alındığı yönündedir. Bu arada Damat Ferit de fetvanın İngiliz istek ve baskısıyla hazırlandığını belirtmektedir.²⁴

Bu açıklamalardan başka şu dört delil de İngiliz baskısını doğrular mahiyettedir:

“1- Damat Ferit, 2000 kişilik bir kuvvetle Kuva-yı Milliye üzerine gitmek istemişti. Ancak İngilizler, askerler Kuva-yı Milliye'ye katılır endişesi ile buna izin vermemişlerdi. Fetvaya bakıldığında bu İngiliz kaygısı ve bu kaygının doğuracağı sonuçların yok edilmek istendiği görülür. Özellikle Kuva-yı Milliye'ye katılmanın ve bunlarla savaşmanın günah olduğunun belirtilmesi bunun delilidir. Askerlerin Kuva-yı Milliye'ye katılmasından korkan İngilizler fetvayı bu şekilde çıkartmışlardır.

2- Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne İngiliz baskısıyla yazdırılan bu fetva, yine İngiliz ve Yunan uçaklarıyla Anadolu'ya dağıtılmıştır.

3- Bu konuda önemli bir delil de Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurttuğu Anadolu Ajansı'nın yayınladığı haberdir. Kazım Karabekir Paşa'nın belgelediği bu haber şöyledir:

“İngilizlerin İstanbul'da ve emirleri altında bulunan hükümet marifetiyle teşkilatı milliye aleyhine bazı fetvalar çıkartmak üzere istimal-i cebir ettikleri istihbar olunuyor. İşgali vuku bulan Millet Meclisi bir takım tevki-fat ile mefluç bir hale getirilmeden Zat-ı Şahane'nin ve Millet Meclisi'nin müzahiri itimad olan bir heyet-i vukela iş başında iken böyle fetvalar elde etmeye muvaffak olamayan İngilizlerin işgal ile Zât-ı Şahane'yi esir ve Salih Paşa kabinesinin cebren iskat ettikleri ve Millet Meclisi'ni keenlemeyeküm (yok) hükmüne koyup ve Ferit Paşa gibi sırf kendilerinin emrine tabi bir adamı sedarete çıkardıktan sonra efkar-ı umumiye'yi (kamuoyunu) işgal maksadıyla bu gibi teşebbüslerde bulunmaları ve sırasıyla bir takım fetva ısdar etmeleri (yayınlamaları) ihtimalden baidi (uzak) görülmez”. (Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, 1988, s. 595).

4- Amerikan gizli belgeleri, yayınlanan fetvanın İtilaf devletlerince dikte ettirildiği ve akıllıca olmadığını belirtiyor (Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 1978, s. 88)".²⁵

23 TBMM Zabıt Ceridesi, C.1, s. 92.

24 G. Jaeschke,... **İngiliz Belgeleri**, s. 153.

25 M. Kafkas, **a.g.e.**, s. 163-164.

Görüldüğü üzere, fetvanın İngiliz baskısıyla Şeyhülislâm'dan alındığı aşikardır. Başka aşikar olan bir husus da, Damat Ferit Paşa'nın birinci derecede rol oynadığıdır. İngilizlerin destek ve baskısıyla dördüncü defa Sadrazamlık koltuğuna oturan Damat Ferit Paşa,²⁶ "**Anadolu birliğini içten yıkmak için her türlü tezvire**" başvurdu. Buna "**Emir-i Sultani'ye itaat etmeyen Müslümanlar**"a ceza tehdidinde bulunan fetvalar da dahildir.²⁷ Son zamanlarda akademisyenlerce yazılan kitaplarda da fetva konusunda Damat Ferit Paşa suçlanırken, Sultan Vahdeddin'in bu fetva ile ilişkisi bulunduğuna dair ifadeler yer verilmemektedir.²⁸

Netice olarak, **Lütfi Simavi Bey**'in (o tarihlerde Sarayda mabeyn başkatibi) ifadesiyle "*Ferit Paşa (Anadolu'daki hareket-i vatanperveraneyi Düvel-i Mü'telifeye (İtilaf Devletleri'ne) karşı müessir bir silah gibi isti'mal edeceğine (kullanacağına), Kuvâ-yı Milliye'yi İttihatçılar tarafından teslih edilmiş (silahlandırılmış) eşkiya şeklinde göstermeye cehd ve güya te'dibi için fetvalar çıkartarak fırkalar ve hatta çeteler teşkil etti. Zeki zannettiğimiz Mehmed-i Sâdis (Padişah VI. Mehmet Vahideddin) de maateessüf eniştesinin elinde bir alet-i şer oldu. Ferit Paşa kendisine serfûrû etmeyenleri (baş eğmeyenleri) İttihatçılıkla itham ve her tarafta İttihat Ocağı keşfetmek hastalığına uğradığından La-yuâdd (sayısız) hatalarda bulundu*".²⁹

Lütfi Semavi Bey'in bu görüşü, o tarihlerde Türkiye'de bulunmuş, Fransız bayan gazeteci **Berthe Georges Gaulis** tarafından da teyit edilmektedir.³⁰

²⁶ Bkz., M. Kafkas, **a.g.e.**, s. 157-159.

²⁷ C. Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, s. 46. **Atatürk**, bu konuda; "Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul'da bütün yıkıcı ve hain örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki ayaklanma örgütleri ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, elbirliği ile bizi yıkmak için çalışmaya başladılar. Bu ortak saldırı siyasetinin yönergesi Padişah ve Halife'nin içinde düşman uçakları da bulunan her türlü araçlarla yurda yağdırdığı Padişah'a karşı ayaklanma fetvası idi..." demektedir (**Nutuk**, C. II, s. 227).

²⁸ Mesela Prof Dr. Ahmet Mumcu, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 4. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, adlı çalışma, s. 62'de Damat Ferit ile birlikte Sultan Vahdeddin'i suçlarken, daha sonra kaleme aldığı Açık Öğretim Fakültesi için hazırlanan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I**, adlı eserinde (s. 87), önceki düşüncesinden vazgeçerek sadece Damat Ferit'i suçlamaktadır. Aynı şekilde Prof. Dr. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (C.I, İzmir, 1987) adlı kitabında (s. 195-196) Damat Ferit'i suçlamaktadır.

²⁹ İ.M.K. İnal, **a.g.e.**, s. 2065'ten naklen B. Sakallı, **a.g.e.**, s. 101.

³⁰ "Padişaha gelince, O, Damat Ferit ile olan dostluğu, çok sevdiği hemşiresi Prensesle, Mustafa Kemal'e duyduğu hayranlık arasında sallanmaktadır. Fakat İngiliz Yüksek Komiserliği onun tereddütlerine bir son vermekte gecikmedi" (Berthe Georges-Gaulis, **Kurtuluş Savaşında Türk Milliyetçiliği**, Çev. Cenap Yazansoy, İstanbul, 1981, s. 81).

II. ANKARA FETVASI

1. HAZIRLANIŞ NEDENİ

Yukarıda da söz edildiği üzere, Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi'nin fetvası, Hatt-ı Hümayûn ve Hükümet'in bildirisi ile birlikte 11 Nisan 1920'de resmen yayınlanmıştı. İstanbul matbuatından başka fetva ayrıca bin şekil ve kıyafette milyonlarca nüsha bastırılarak İngiliz ve Yunan uçaklarıyla Anadolu'nun el erişebilen her tarafına atılmıştı. Ayrıca hususi vasitelerle her tarafa gönderilmesine çalışılmıştı. 26 Nisan 1920 günü İstanbul'dan Trabzon'a gelen bir yolcunun üzerinde Dürrizâde'nin fetvasıyla birlikte Hatt-ı Hümayûn ve Hükümet bildirisi çıkmıştır. Yine 27 Nisan 1920 tarihinde Trabzon'a torbalar içinde İstanbul fetvaları getirilmiştir.³¹ Hatta elden getirilen özel mektuplarla da, masum insanlar zehirleniyor ve bir takım tereddüde düşürülüyordu.³² Bu arada fetvaların Anadolu'ya ulaştırılmasına, İngiliz konsolos ve ajanları, Rum ve Ermeni teşkilatları da yardımcı oluyordu.³³ Bu arada Karadeniz sahillerinden geçen İtilaf gemileriyle de fetvalar halka ulaştırılıyordu.³⁴

Fetva'nın Anadolu'da yayılmasını ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de,³⁵ bunda pek başarılı olduğu söylenemez. 1920 Nisanı'nın ilk günleri, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri, ayrı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmişti. Bu yıkıcı fetvalar ve Bab-ı Âli'nin beyan-nameleri ile aldatılan halk, yer yer vatan kurtarıcılarının önüne dikilmişti. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar başgöstermişti.³⁶ Bu tehli-

31 **ATASE Arş.**, Kl: 299, D: 4, Fh: 136.

32 N.H. Uluğ, **a.g.e.**, s. 136.

33 Ş.S. Aydemir, **a.g.e.**, C. 2, s. 286, Ermeni ve Rum cemiyetlerinden bazıları şunlardır: Taşnaksûtyun, Hıncak, Rum Pontus, Trakya Cemiyeti, Mavri Mira, Küçük Asya Cemiyeti, Rum Edebi, Matbuat Cemiyeti, Rum Müdafaa-i Milliye, Mukaddes Anadolu Rum, Rum Muhacirin Cemiyeti gibi cemiyetlerdi. Bkz., Yücel Özkaya (Doç. Dr.), "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 10 (Kasım, 1987), s. 171-174.

34 Meselâ Cide Müftüsü Hüseyin Efendi, Cide yakınlarından geçen gemilerden elde ettiği fetvaları halka dağıtmıştır. Kastamonu Valisi Cemal Bey'in yerinde aldığı tedbirlerle, bu din adamının Milli Mücadele aleyhindeki çalışmaları önlenmiştir (Bkz., Nurettin Peker, **1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri İnönü Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi**, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s. 170-171).

35 Bkz., **HTVD**, C.10, Sayı: 35, vesika: 875.

36 Bu ayaklanmaları yönetenler de; Bayburt'un Şeyh Eşref'i, Yozgat'ın Şer'iyeye Hakimi Hafız Şehabî, Bolu ve Gerede olaylarının Kör Ali Hocası, Düzce'nin Ahmet Hocası,

keli isyan hareketleri Ankara'nın yakınlarına kadar sirayet etmişti. **Mustafa Kemal Paşa**, bu durumu **Nutku**'nda şöyle anlatır:

*“Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa), Karacabey, Biga dolaylarında, İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında, Bozkırda, Konya, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında, Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında, İmranlı, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağnazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlık içinde bırakıyordu. İsyân dalgaları, Ankara'da karargahımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargahımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşçasına kasıtlar karşısında kaldık. Batı Anadolumuzun İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleri de, Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı”.*³⁷

Türk Milli Mücadelesi için zor günler yaşanıyordu. İç ve dış ihanet, el ele vererek Anadolu'da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle Türk'ü Türk'e kırdırtmak istiyorlardı. Durum her geçen gün daha da tehlikeli bir hal aldı. Milli hareketin başarısızlığı dahi söz konusu olabiliirdi. Öyle ki, eldeki Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele taraftarı askeri birliklerden de firarların başladığı görülmektedir. 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'in Ankara'ya ilettiği şu sözleri, meselenin vehametini göstermesi bakımından ilginçtir. **“Eğer bu gece alelacele, Ankara vesaire baş müftüleri ve ulema-i meşhure-i İslâmiye (den) mukabil fetvalar alınmazsa Bursa vilayetinde pek ziyade kesb-i vehamet etmesi muhtemeldir”**³⁸ diyordu. Bu üzücü gelişmeler, İstanbul'un fetvasına karşı en önemli tedbirin, mukabil fetvaların yayınlanması ile alınacağı gerçeğini ortaya koymuştu.

2. FETVANIN HAZIRLANIŞI

Başta **M. Kemal** olmak üzere milli hareketin ileri gelenleri; *“Padişah ve halife dahi esirdir. Makam-ı hilafet ve saltanatın tahlisi (kurtarılması) lâzımdır”*,³⁹ düşüncesinden hareketle; düşman elinde esir olan halifenin zor

Biga'nın Anzavur çetesi ile birleşen Gavur İmamı, Konya ve Bozkır ayaklanmalarının Zeynel Abidin Hocası idi. Onlara bağlı olanlar ise, öldürdükleri subayları ve idare amirlerini soyarken **“Şeyhülislamın fetvası yerine geldi”**, diye bağırarak cahillerdi (Mustafa Çalışkan, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Din Faktörü**, AÜTİTE Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990, s. 92).

37 **Nutuk**, C.II, s. 303.

38 **HTVD**, Sayı: 35, Vesika No: 875.

39 Y. Nadi, **Birinci BMM'nin Açılışı ve İsyânlar**, s. 39.

ve baskı kullanılarak böyle bir fetvanın yayınlattırıldığı, haliyle de bu fetva-daki hükümlerin geçersiz olduğu hususu üzerinde durdular. Ankara'da, bu ana fikirden hareketle bir fetva yayınlanması çalışmalarına başlandı. Neticede, Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi de olan Mehmet Rifat Efendi başkanlığında, Ankara'da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik ilmiye sınıfından müteşekkil toplam yirmi kişilik bir grup da bir fetva hazırladı.⁴⁰

Anadolu'daki milli hareketin meşru olduğu, Padişah ve Halife'nin dahi esir bulunduğu, düşman elinde esir olan Halife'ye zor ve baskı kullanılarak fetva yayınlattığı, haliyle bu fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu hususlarının dile getirildiği bu fetva da **19-22 Nisan 1920** tarihlerinde, **Öğüt, İrade-i Milliye ve Açıksöz** gibi Milli Mücadele yanlısı gazetelerde yayınlandı.

3. ANKARA FETVASI

Müftü Mehmet Rifat Efendi ve diğer ulema tarafından onaylanan Ankara Fetvası bugünkü dille aşağıda arzedilmiştir.⁴¹

40 Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1988, s. 102-103.

41 M. Rifat Efendi'nin dosyasında bulunan "**Fetva-yı Şerife**" suretinde şöyle denilmektedir.

1. "Nizam-ı Âlem olan Halife-i müslimîn, edâmellahu Hilâfetehu ve Şevketehû ilâyevmiddin Hazretlerinin makam-ı Hilâfet ve makarr-ı Saltanatı olan İstanbul; Emirülmü'minin hilaf-ı marzası olarak a'da-i müslimin olan düvel-i muhasıma tarafından fiilen işgal edilerek asakir-i İslâmiyye eslihasından tecrid ve bazıları bigayrihak katl ve makarrî Hilafetin muhafazasını kâfil bilcümle istihkâmat ve kılâ' ve vesâit-i saire-i harbiye zapt ve muamelâtı resmîyeyi tedvire, cüyüş-i müslimini techize memur olan Babîâli'de (Harbiye) Nezaretine vaz'ı yed edilerek Halifeyi menafi-i hakikiye-i milleti zâmin tedabir ittihazından fiilen men' ve idare-yi örfiye ilân ve divanı harpler teşkili ile İngiliz Kavânini tatbikan muhakeme ve tecziye etmek suretiyle Halifenin hakk-ı kazasına müdahale ve kezalik hilâfî marza-i Hilâfetpenâhi olarak ecza-i memalik-i Osmaniye'den İzmir, Adana, Maraş, Ayıntep, Urfa ve havalisine düşmanlar tarafından tecavüz edilerek tebea-i gayri müslime ile bi'l-iştirak İslamları katliam ve mallarını nehbü gâred ve muhazzeratına tecavüz ve mukaddesat-ı müsliminin tahkir eder olduklarında bervechi meşruh maruz-i hakaret ve esaret olan Halife-i müsliminin istihlâsı hususunda kudreti mümkünelerini sarfetmek bilûmum müslimine farz olur mu?

- El Cevap, olur...

2. Bu suretle hukuku meşruasını ve Halifenin kudret-i maneviyasını istirdat ve bilfiil maruz-u tecavüz olan memâlik'i mezbureyi düşmandan tathir için mücadele ve mücahede eden cumhur-u müslimîn şer'an bağı olurlar mı?

- El Cevap, olmazlar...

“Dünyanın nizâmının sebebi olan İslâm Halifesi Hazretlerinin halifelik makamı ve saltanat yeri olan İstanbul, mü’minlerin emirinin (Padişahın) rızasına aykırı olarak müslümanların düşmanı olan düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek, İslâm askerleri silahlarından uzaklaştırılıp, bazıları haksız olarak şehit edilmiş, Halifelik merkezini koruyan bütün istihkâmlar, kaleler, savaş aletleri zapt edilmiş ve resmi işleri yürüten ve İslâm Ordusunu donatmakla görevli Bab-ı Ali’ye (Başbakanlık) ve Harbiye Nezâretine el konmuştur. Bu suretle Halife, milletin gerçek menfaatleri uğrunda tedbir almaktan fiilen men’ edilmiştir. Sıkıyönetim ilân edilip harp divanları kurulmuş, İngiliz kanunları uygulanarak kararlar verilmek suretiyle Halife’nin yargı hakkına müdahale edilmiştir.

Yine Halife’nin rızası olmadığı halde, Osmanlı toprakları olan İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa taraflarına düşmanlar saldırıp oradakileri müslüman olmayan uyruklarımızla el ele vererek İslâmları toptan yok etmeye, mallarını yağmalamaya ve kadınlarına tecavüze, müslüman halkın bütün kutsal inançlarına hakarete kalkışmışlardır.

Anlatılan şekilde hakarete ve esirliğe uğrayan Halifelerini kurtarmak için, ellerinden geleni yapmaları bütün Müslümanlara farz olur mu?

Cevap: Tanrı (**Allah**) en iyi bilir ki, olur.

2. Bu suretle, Halifeliğin meşru hakkını elinden alanlardan kurtulmak ve fiilen saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmandan temizlemek için uğraşan ve çalışan İslâm halkı Şeriatça Tanrı (**Allah**) yolundan ayrılmış olurlar mı?

Cevap: Tanrı (**Allah**) en iyi bilir ki, olmazlar.

3. Halifeliğin gasbedilen haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenler “**Şehit**”, kalanlar “**gazi**” olurlar mı?

Cevap: Tanrı (**Allah**) en iyi bilir ki, olurlar.

3. Bu suretle düşmanlara karşı açılan mücadeledede vefat edenler şehit ve berhayat olanlar gazi olurlar mı?

- El Cevap, olurlar...

4. Bu suretle mücadeledede vazife-i diniyesini ifa eden cumhuriyet müslimine karşı düşman tarafını bililtizam müslimin beyininde ika-ı fitne ederek, istimal-i silâh eden müslimin şer’an ekber’i kebâiri mürtekip ve bağı olurlar mı?

- El Cevap, olurlar...

5. Bu suretle düveli muhasımanın ikrah ve iğfali ile vakıa ve hakikate gayrı muvafık olarak sâdir olan fetvâlar cumhuriyet müslimîn için şer’an mutâ ve ma’mûlün bih olur mu?

- El Cevap, olmaz...” (bkz., **Ek: II**).

4. Bu suretle din uğrunda savaşan ve görevini yapan halka karşı düşman tarafını iltizâm ederek İslâmlar arasında silâh kullananlar ve adam öldürenler şeriat bakımından en büyük günahı işlemiş ve fesatçılık işlemiş olurlar mı?

Cevap: Tanrı (**Allah**) en iyi bilir ki, olurlar.

5. Bu suretle aslında istemediği halde düşman devletlerinin zoru ve kandırması ile, olaylara ve gerçeğe uymayarak çıkarılan fetvalar, müslümanlar için şeriatça dinlenir mi ve ona uyulur mu?

Cevap: Tanrı (**Allah**) en iyi bilir ki, uyulmaz".⁴²

4. ANKARA FETVÂSİ'NİN ANADOLU ULEMASINCA ONAYLANMASI

Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet Rifat Efendi'nin imzasını taşıyan Ankara Fetvası, 14 Nisan 1920 tarihinde hazırlanmıştır.⁴³ Bu fetva 16 Nisan 1920'de de **Heyet-i Temsiliye Başkanlığı**'nca Anadolu'ya gönderilerek bütün müftülüklere tebliğ edilmesi ve bunu her müftünün onaması talep edildi. Ayrıca bu konuda mülki ve askeri yetkililerin yardımcı olması istenilmiştir.⁴⁴ Bu arada fetva, 19-22-25 Nisan 1920 tarihlerinde **Öğüt, İrade-i Milliye** ve **Açıksöz** gibi milli hareket yanlısı gazetelerde yayınlandı.

Ankara'dan vilayetlere gönderilen söz konusu fetva, Anadolu'nun çeşitli yönetim merkezlerindeki milli hareket yanında yer alan, dâvâyâ inanan müftü ve diğer din bilginlerince hemen onandığı ve imzalandığı görülmektedir. Bu cümleden olarak, 26 Nisan 1920'de **Eskişehir Mutasarrıfı Feridun** imzasıyla Ankara'ya şu bilgi sunuluyordu. "Ankara Müftülüğü'nden tas-tir kılınan (yazılan) fetvâ-yı şerife, mezkûr liva ve mülhakatı müftü efendileri tarafından tasdik ve zirine vaz'ı imza edildiği, berâ-yı malumat (bilgi vermek için) arz olunur".⁴⁵

42 Sebahattin Selek, **Milli Mücadele**, İstanbul, 1982, C.2, s. 768-769; M.Kafkas a.g.e., C. I, s. 164-165.

43 Mustafa Fehmi Gerçek, **Karacabey'den Ankara'ya**, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s. 22.

44 Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa imzasıyla gönderilen telgrafta; "Ankara Müftüsü ve Ulemasının verdiği Fetva-yı Şerife, imza sahipleri tarafından bugün Müftülüklere tebliğ edildi. Vilayet ve müstakil vilayetler ile kazalar müftü efendilerin de imza etmeleri suretiyle katılmalarının sağlanması münasip olur. Bölgeniz içerisindeki müftü efendilerin fetvaların asıllarının posta ile gönderilmekle birlikte şimdiden telgrafla isimlerinin bildirilmesi rica olunur" denilmektedir (**ATASE Arş.**, Kl: 299, D: 13, Fh: 20).

45 **ATASE Arş.**, Kl: 312, D: 51, Fh: 154.

İrade-i Milliye gazetesinin 22 Nisan 1920 tarihli nüshasında başta milletvekili din âlimleri olmak üzere 98 ulemanın isimleri verilmiştir. Yine aynı gazetede, **Afyon Karahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'ne atfen, "Ankara Müftülüğü'nden İ'ta ve ulema-yı İslamiye tarafından tedkik ve tasvip buyurulan Fetvâ-yı Şerife'nin muvâfık, Şer'i Şerife (uygun) bulunduğu cemiyetimizin müracaat-ı mahsusası üzerine" en faziletli ulema tarafından tasdik edildiği haber veriliyordu. Aynı haberde "...Fetvâ-yı Şerifenin Bursa ulemasından otuzdokuz zât tarafından tasdik ve zirîne (altına) vaz'ı imza edilmiş olduğu" yazılmıştır. Keza gazetede bu haberde "Sivas ve mülhakatı Müftülüğünce dahi tasdik olunmuştur" denildikten sonra, "...Sair Vilayet ve livâlar müftülüklerince dahi tasdik olduğu mevsûken haber" alındığı bildiriliyordu".⁴⁶

Nihayet, Anadolu'nun çeşitli vilayet ve kaza müftüleri ile din alimlerinden dâvâya inanan 152'yi aşkın kişinin, "**Bervech-i bâlâ fetavâ-yı şerife, Şer'i Şerife uygundur**" sözleriyle Ankara Fetvası'nın tasvip ve tasdik edildiği **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinin 5 Mayıs 1920 tarihli nüshasında yayınlanarak bütün yurda duyuruluyordu.⁴⁷ Ayrıca söz konusu fetvâ İstanbul'a da gönderilerek burada münteşir gazetelerde yayınlanmıştır. Böylece İstanbul halkı da aydınlatılmaya çalışılmıştır.⁴⁸

Sonuç olarak, pek çok müftü ve din alimi, Ankara fetvasını isteyerek ve ondaki ifadelerle inanarak imzalamışlar ve tasdik etmişlerdir. Çünkü onların pek çoğu milli faaliyetin planlandığı ve yürütüldüğü Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin başkanlıklarında ya da idare heyetlerinde bulunuyorlardı.

III. İSTANBUL VE ANKARA FETVALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

İstanbul fetvasının hareket noktası; Anadolu hareketinin, "**Huruc Ales-sultan**" yani Sultan ve Padişaha karşı yapılan bir ayaklanma hareketi olarak görülmesidir. Bu arada Kuva-yı Milliye kötüleniyor ve Padişahın sadık tebaasına zulüm edenlerin katledilmeleri gerektiği ileri sürülüyordu. Ayrıca fetvada Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşırken ölenlerin şehit olacakları da belirtiliyordu.

46 **İrade-i Milliye**, 6 Mayıs 1336/1920'den naklen B. Sakallı, **a.g.e.**, s. 106. Ayrıca bkz., **ATASE Arş.**, Kl: 950, D: 1, Fh: 73. Aynı **Arş.**, Kl: 312, D: 51, Fh: 154.

47 Ayrıca bkz., **Öğüt** (Konya), 19 Nisan 1920 Pazartesi; **Açıksöz** (Kastamonu), 25 Nisan 1920 Pazar; **Ertuğrul** (Bilecik), 27 Nisan 1920 Salı; **İzmir'e Doğru**, 2 Mayıs 1920 Pazar.

48 Y. Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı...**s. 46.

Ankara Fetvası, “**Padişah ve Halife dahi esirdir. Makam-ı hilafet ve Saltanatın kurtarılması lazımdır**” noktayı nazarından hareketle hazırlanmıştır. Fetvada düşman elinde esir olan halifenin zor ve baskı kullanılarak bir fetva yayınlattırıldığı, haliyle de bu fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu hususları üzerinde duruluyordu.

Her iki fetva, genel olarak karşılaştırıldığı zaman bile aralarındaki fark, açık şekilde görülecektir. Öyle ki, İstanbul fetvası delil olarak sadece bir ayete dayandırılmıştır.⁴⁹ Verilen bu ayetle, Anadolu’daki “**bâgî**” (asi) lerin saldırıda buldukları ima edilmek isteniyordu. Halbuki Ankara’dan böyle bir saldırının sözkonusu olmadığı gibi bilâkis yukarıda açıklandığı üzere padişah ve halifenin esaretten kurtarılması için; lüzumlu çalışma yapılmalı, hakiki düşman olan işgal devletlerine karşı birlik ve beraberlik sağlanmalı, onlara karşı mücadele edilmeli düşüncesi teberrüz ettiriliyordu. Bu nedenle de; Ankara fetvâsında gösterilen sebepler, verilen icazetler, hükümler daha gerçekçi ve Şer-i Şerife uygun olmasından dolayı da dini yönü daha kuvvetlidir. Her fetvaya delil olması bakımından meşhur İslâm fıkıh ve fetvâ kitaplarından⁵⁰ misaller veriliyordu. Bu arada, fesat yayan İstanbul fetvasını çıkaranların “**Şer’an**” ne kadar büyük bir kötülük içinde oldukları; “**fe-**

49 **Hucurât Suresi Ayet: 9** “Eğer mü’minlerden iki topluluk birbiriyle savaşırsa aralarını düzeltiniz. Eğer biri diğerinin üzerine saldırırsa, saldıranlarla onlar Allah’ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız...” **Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (meâli)**, 8. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, No: 90, Ankara, 1983, s. 515).

50 Beş fetvadan oluşan Ankara Fetvası’nın her birinin delili vardır.

Bunlar şöyledir;

1. “Ve’l Cihadu farz-u aynin in heceme’l-adüvvü tahrucu’l-mer’atü ve’l-abdü bila izni zevciha ve Seyyidihi (Keza fi’l-Kenzi ve fi’l-Bezzaziye) **İmraetün müslime-tün sübiyat bi’l-meşrûkı vecebe alâ ehli’l-mağribi tahlîsuhâ min’el-esâreti** (Keza fi’l-Bahri’r-Raik)”

Türkçesi: Cihad, farz-ı ayındır (dinî bir görevdir). Şayet düşman hücum ederse (saldırırsa) kadın kocasından ve köle de efendisinden izin almadan cihada çıkar. Müslüman bir kadın, Doğu’da esir edilirse, Batı’dakilerin üzerine, O’nu esirlikten kurtarmak vacip olur, yani gerekir (Fahrüddin Osman Ali ez-Zeyle’î, **Tebyînü’l-Hakaik Şerh-u Kenzi’d-Dekaik**, Bulak 1313’ten naklen **Dâru’l-Mearife**, Beyrut, c. 3, s. 241; Zeynü’d-din b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym, **el-Bahru’r-Raik Şerh-u Kenzi’d-Dekaik**, Kahire, 1311, c. 5, s. 78-79).

2. “El-Buğâtü Kavmün müslimûne, haracû an tâati’l-İman’il Hakkı bi gayr-i hakkın (Keza fi Mecmâul Enhur)

Türkçesi: Âsi (bağî) olanlar, meşru devlet başkanının emirlerine haksız olarak uymayan, karşı çıkan müslüman kişilerdir (Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman, **Mecma’ul-Enhur** fi Şerh-i Mülteka’l-Ebhur, Matbaa-i Osmaniye, C.2, Dersaadet, 1327, s. 707. Ayrıca bkz., İbrahim Muhammed b. Muhammed b. İbrahim **El Halebi, Mülteka’l Ebhur**, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1316 (h), s. 223.

sat çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür”, mealindeki **Bakara** Suresi'nin 91. ayeti ile teyid ediliyordu.⁵¹

Açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere İstanbul fetvâsında taraflı, kasıtlı, eksik hatta yanlış bilgiler isnad edilerek hükümler verilmiş, daha önemlisi, ciddi dini delil gösterilememiştir. Bu yüzden inandırıcılık yönü zayıf kalmış, fakat Halifelik makamının nüfuzu iyi kullanılmıştı. Daha önce de ifade edildiği üzere Ankara Fetvası, gerçekleri daha iyi aksettiren ve “**Haraket ve esirliğe maruz kalan İslâm Halifesi'nin kurtarılması**” esnasından hareket edilerek Şer'î Şerife uygun ve ikna edici delillere dayandırılmıştır.⁵²

Bunlardan başka, İstanbul Fetvası sadece Şeyhülislâm Dürriizâde Abdullah Efendi'nin imzasıyla yayınlandığı halde; Ankara Fetvası ise, Müftü Mehmet Rifat Efendi'nin imzasını tasdik eden 152'den fazla din aliminin imza ve tasdikleriyle teyid edilerek yayınlanmıştır.

IV. ANKARA FETVÂSINI'NIN MİLLİ BİRLİĞİ BAĞLAMADAKİ ÖNEMİ

İstanbul fetvasında taraflı, kasıtlı, eksik, hatta yanlış bilgiler isnat edilerek hükümler verilmiş olması, daha önemlisi, ciddi dini kaynak gösterilemediğinden inandırıcılık yönü zayıf kalmış bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi, Halifelik makamının nüfuzu kullanılarak Anadolu'nun

3. “eş Şehidü men katelehü ehlü'l-harbi evi'l-bağyü ev kutta-ut-tarikü ev vucide fi'l-ma'reketi ve bihi eserü'l-cirahati ev katelehü müslimün zulmen ve lem tecib bikatlihi diyetün ve keza katelehü zımmıyyün ve lem tecib bi katlihi diyetün keza fi'l-aynî.

Türkçesi: Şehid, müslümanlarla savaş halindeki düşmanların yahut âsilerin veya yol kesen eşkiyanın öldürdüğü kimsedir. Savaş alanında ölü bulunmuş veya bir müslüman tarafından haksız yere öldürülmüş ve diyet sâbit olmamış keza zımmi bir kişinin öldürüp de diyetinin sabit olmadığı kimsedir. **el-Aynî**, c.1, s. 247. Kitabın tam adı **Tebyinü'l Hakaik Şerhü Kenzu'd-Dekâik** olup, 6 cilttir.

4. “Kâle'l-lâhu Teâlâ; Ve'l fitnetu eşeddü mine'l katl (el ayet), **El-Fitnetu yesreu -ileyha ehlü'l fesad keza fi Fethu'l-Kadir.**

Türkçesi; Yüce Allah buyuruyor ki; “ Fesat çıkarmak, (adam) öldürmekten daha şiddetlidir”, (**Bakara Suresi**, 91. ayet) Fitne, fesat ehlinin koşuşturduğu şeydir. Kemal b. Hüمام, **Fethu'l-Kadir**, c. 5, s. 336.

5. **El-ikrahu Yu'dime'r-rıda** (Keza fi'l-velvaliciyye)

Türkçesi: Zorlama kişinin rızasını yok eder. (İshak İbni Ebubekir, **Fetava'l-Velvaliciyye**). Bu fıkıh kitabı H. 710'da yazılmıştır. **Ankara Fetvası'nın** Şer'î kaynakları için ayrıca bkz., M. Çalışkan, **a.g.e.**, s. 86-87.

51 B. Sakallı, **a.g.e.**, s. 108-109.

52 B. Sakallı, **a.g.e.**, s. 108; M. Çalışkan, **a.g.e.**, s. 89.

çeşitli yerlerinde Milli Mücadele aleyhinde ciddi tehlikeler arzeden isyanlar çıkarılabiliyordu.

Ancak, Ankara Müftüsü M. Rifat Efendi başta olmak üzere, Ankara ulemasının hazırladığı fetva, gerçekleri daha iyi aksettiren, **“hakaret ve esirliğe maruz kalmış bulunan İslâm Halifesinin kurtarılması”** temel inancından hareketle, Şer’i Şerife uygun, ikna edici delillere dayanan, ilmi kariyer ve dini bilgilerin de otoritelerinden şüphe edilemeyecek kadar mesleğinin erbabı ulema tarafından hazırlanmıştır. Bu fetva, Anadolu’nun pek çok yerinde yine bu konuda söz sahibi yetkililer tarafından da tetkik edildikten sonra samimiyetle kabul edilmiş ve imzalanmıştır.⁵³

Pek çok Müftü ve din alimlerinin, ulusal hareketi destekledikleri veya bizzat milli faaliyetlerin içinde buldukları Anadolu halkı tarafından bilinmekteydi. Onun için, söz konusu ulema tarafından hazırlanan ve tasdik edilen Ankara Fetvâsı etkili olmuştur. Bu arada Ankara Fetvâsı’nı hazırlayan Müftü Mehmet Rifat Efendi’nin, ulusal hareket önderi Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmasının, ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın yerinde ve zamanında verdiği talimatla fetvânın değişik bölgelere ulaştırılması ve yöneticilerin özellikle komutanların aldıkları emirlere uygun hareket etmelerinin rolünü de unutmamak gerekir.⁵⁴

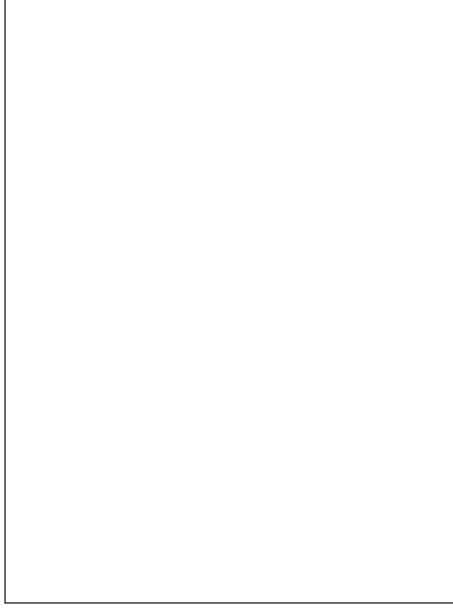
Böylece İstanbul Fetvâsı’nın milli hareket için arzettiği büyük tehlike önemli ölçüde bertaraf edilmiş ve isyanlar bastırılmıştır. Müftü ve Ulemanın **“...Bervecchi bâlâ (yukarıdaki) Fetvâ-yı Şerife, Şer’i Şerife muvafıktır”** sözleri, Şeyhülislâm’ın fetvasını hükümsüz kılmış ve Anadolu’daki birliği pekiştirmiştir.

53 B. Sakallı, **a.g.e.**, s. 107-108.

54 Bu konuda yazılan yazışmalar için bkz;
ATASE Arş., Kl: 258, D: 17-18, Fh: 66/1.
ATASE Arş., Kl: 299, D: 4, Fh: 15-5, 19.
ATASE Arş., Kl: 299 D: 13, Fh: 20-23-34.
ATASE Arş., Kl: 312, D: 51, Fh: 143-145.
ATASE Arş., Kl: 525, D: 129, Fh:2, 2/1-2.
ATASE Arş., Kl: 918, D: 3-1, Fh: 19.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜRRİZÂDE ABDULLAH,
MEHMET RİFAT
VE MİLLETVEKİLLERİ

DÜRRİZÂDE ABDULLAH BEYEFENDİ (İNCİSEL) (ŞEYHÜLİSLÂM)

1869 (1285)'da İstanbul'da doğdu. **Rumeli Kazaskeri Dürrizâde Mehmet Efendi'**nin oğludur. Soyu, 62. Şeyhülislâm Dürrizade Mehmet Efendi'ye dayanmaktadır.¹ Küçük yaşta babasından ilk dini bilgileri ve Kur'an-ı Kerim okumasını öğrendi. Sonra 1882 yılında önce altı ay kadar Fatih Rüştiye-i Mülkiye Mektebi'ne, sonra da altı ay kadar Mirgune Rüştiye Mektebi'ne devam etti. Oradan da Sultan Selim Rüştiyesi'ne nakledildi ve buradan pekiyi derece ile mezun oldu. Bu arada özel hocalardan Arapça ve Farsça dersleri aldı. Daha sonra Fatih Medresesi'ne kaydoldu. Bu medresenin Dersiâmlarından Eğinli Hacı İbrahim Hakkı Efendi'nin derslerine devam ederek ondan icazet aldı.²

1856 yılında henüz 17 yaşında iken Bâb-ı Fetvâ Mektubî Kalemi'nde Mülâzim olarak çalışmaya başladı. Bu arada eğitim-öğretimle olan ilgisini devam ettirdi. Bu cümleden olarak, 1890'da yapılan bir imtihanla İstan-

¹ Bkz., Abdülkadir Altunsu, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 125-126; İlmiye Salnamesi, s. 515; Sicill-i Osmanî, C. II, s. 338.

² Bkz. Hal Tercemesi Sureti, **EK: V**.

bul Müderrisliği ruusunu kazandı. İbtidâ-i hariç,³ hareket-i hariç,⁴ İbtidâ-i dâhil,⁵ Mûsile-i Sahn,⁶ İbtidâ-i altmışlı,⁷ Musile-i Süleymaniye,⁸ Hamse-i Süleymaniyye⁹ gibi medrese derecelerini elde etti. Daha sonra da aynı şekilde kazâ derecelerini kısa aralıklarla katetti. Bu cümleden olarak, 1896'da Bilad-ı Hamse,¹⁰ 1897'de Haremeyn,¹¹ 1901'de İstanbul¹² payelerini kazandı.¹³ Babasının Rumeli Kazaskerliği sırasında gayri resmi olarak kazaskerlik kethüdalığında çalıştı. 1897'de babasının kazaskerlikten istifası üzerine O da Mektubî Kalemî'nden ayrıldı. Ankara Kadılığı'na gönderilmek istendi. Ancak Saray'dan gördüğü destekle İstanbul'da kalmayı başardı. 1901 yılında **Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye** üyeliğine seçildi. Bu arada 1902'de Anadolu Kazaskerliği pâyesini aldı.¹⁴

3 Medreselerdeki ilk mertebenin ünvanıdır. Buna **Hariç Medresesi** de denilirdi. Medrese öğrenimini bitirenler "**Mülazım**" olur. Bu mülazımlardan, yedi sene mülazemet müddetini bitirenler imtihana girerler, muvaffak olanlar "**ruus**"a nail olurlardı. Başarılı olanlar ruusla beraber "**İbtida-i hariç**" medreselerine müderris tayin olurlardı (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul, 1993, s. 15).

4 Kanuni zamanında Süleymaniye Medresesi'nin binasından sonra onikiye çıkarılan tarik-ı tedris (okutma yolu) silsilesinin ikinci mertebesindeki müderrislerine verilen ünvanıdır (M.Z.Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s. 740).

5 Medreselerden orta tahsili verenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu medreseye "**İbtida-i dâhil**" denildiği gibi "**dahil medresesi**" olarak da bilinir. (M.Z. Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 14-15.)

6 Medreselerdeki yüksek öğrenimin adıdır. Musile-i Sahn, aynı zamanda İstanbul ruus derecelerinden bir rütbeye de denilir (M.Z. Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 535).

7 Kanuni zamanında Süleymaniye medresesinin binasından sonra onikiye çıkarılan tarik-ı tedris silsilesinin yedinci mertebesindeki müderrislerin ünvanıydı (M.Z. Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 14.).

8 İstanbul ruusu derecelerinde, bir rütbenin adıdır. "**Hamse-i Süleymaniye**"den sonra gelirdi. (M.Z. Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 535).

9 **Süleymaniye Medresesi**'ni meydana getiren medreselerden bir kısmına verilen ünvanıdır. Başlangıçta "**Havamis**" adını alan bu medreseler, müderrislerin sayısının artmasıyla, "**Hamse-i Süleymaniye**" olmuştur. (M.Z. Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s. 719).

10 Kadılık mesleğinin ilk derecesidir.

11 Müslümanlarca mukaddes sayılan Mekke ve Medine şehirleri için kullanılan bir tabirdir. Ayrıca ilmiye rütbelerinden birinin adıdır. Haremeyn payesinden sonra İstanbul payesi gelir. Bkz., M. Z. Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s. 746-747.

12 İlmiye rütbelerinden birinin adıdır. Askerlerden paşalara, mülkiyeden ûlâ evveli ile Rumeli Beylerbeyliği'ne muadildir. İstanbul payesini elde edenler, Anadolu Kazaskerliği'ne terfi edilirdi (M.Z. Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 94).

13 Bkz., **EK: VI.**

14 Mehmet İpşirli, "Dürrizâde Abdullah Beyfendi", **DİA**, C.X, s. 36. Ayrıca bkz., **EK: VII.**

Abdullah Efendi, II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra, Meclis-i Tedkikât-ı Şer'îye üyeliğinden ayrılıp bir süre mülkî görevlerde bulundu. Bundan dolayı "Bey" ünvanını da kullandı.¹⁵ Merkez Tensik Komisyonu tarafından önce Galata Kadılığı verildiyse de, sonradan aynı komisyonca 1909'da Anadolu Kazaskerliğine tayin edildi.¹⁶ Ancak muhtemelen İttihat ve Terakki Partisi'nin baskısıyla bu görevinden 4 Eylül 1912'de istifaen ayrıldı. Ayrıca O, İttihat ve Terakki Partisi'nin hükümete hakim bulunduğu sırada, yani 4 Eylül 1912'den 1918 sonlarına kadar devlet hizmeti dışında bırakılmıştır.¹⁷

İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidardan uzaklaşması üzerine, Abdullah Efendi tekrar devlet hizmetine döndü. Bu cümleden olarak, önce 1918'de Defter-i Hakânî Şer'î memurluğuna atandı. 8 Mart 1919'da Padişah emriyle **Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îye Meclisi Başkanlığı**'na getirildi.¹⁸ 1 Şubat 1920'de de Meşihat Makamı (Şeyhülislamlık) Müsteşarlığı'na atandı.¹⁹ Anadolu'daki milli harekate daha anlayışla bakan Salih Hulusi Paşa'nın istifası üzerine 5 Nisan 1920'de kurulan 4. Damat Ferit Hükümeti'nin Şeyhülislâmı oldu.²⁰

Daha önce de söz edildiği gibi Damat Ferit hükümetleri, Anadolu hareketine karşı sert tavır almışlardır. Hükümet üyeleri zaman zaman Kuva-yı Milliye ve özellikle Mustafa Kemal ve diğer Milli Mücadele'nin önde gelen isimleri aleyhine sert açıklamalarda bulunuyorlardı. Milli hareket açısından son derece zararlı olan söz konusu davranışlara I. bölümde genişçe söz ettiğimiz beş fetvayı, 11 Nisan 1920'de imzalayarak Abdullah Beyefendi de katılmıştır.

Abdullah Beyefendi, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Sevr antlaşması koşullarını görüşmek üzere ikinci defa Paris'e gittiğinde (10 Haziran-14 Temmuz 1920) Sadârete vekalet etti. Söz konusu antlaşmayı görüşmek üzere, Sultan Vahdettin'in emriyle 22 Temmuz 1920'de **Saltanat Şurası** toplandı. Bu şuraya Abdullah Beyefendi de hükümet üyesi olarak katıldı

15 Abdülkadir Altunsu, **a.g.e.**, s. 264'de "Babası Vezir olduğu için **Beyefendi** diye anılmaktadır" demektedir.

16 M. İpşirli, **a.g.m.**, gös. yer.

17 A. Altunsu, **a.g.e.**, s. 260.

18 Bkz., **EK: VIII.**

19 A.Altunsu, **a.g.e.**, s. 260; S. Albayrak, **a.g.e.**, C.I, s. 11.

20 Damat Ferit ve Abdullah Beyefendi'nin Hatt-ı Hümâyûn için bkz., **Ceride-i İlmiye**, Sayı: 58, s. 1837-1838.

ve eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri ile birlikte Sevr antlaşmasının kabulü yönünde görüş belirtti.²¹

31 Temmuz 1920’de Damat Ferit hükümetinin istifasıyla Abdullah Beyefendi de 3 ay 25 gün süren Şeyhülislâmlık görevinden ayrıldı.²² Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanması üzerine, 1922 Eylül’ünde Rodos’a kaçtı. Oradan da İtalya’ya geçti. 23 Mart 1923’te Hac için Mekke’ye gitmiş ve 30 Nisan 1923’te Harem-i Şerif’te (Kabe’de) vefat etmiştir.²³ Evli olup yedi çocuk babasıydı. Ailesi “**İNCİSEL**” soyadını almıştır.²⁴

21 A. Altunsu, **a.g.e.**, s. 264.

22 Abdullah Beyefendi’den beklediğini göremeyen Damat Ferit Paşa, 31 Temmuz 1920’de kurulan 5. Hükümetine onu almayıp, eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri’yi tercih etmiştir.

23 M. İpşirli, **a.g.m.**, gös. yer.

24 **Beyoğlu Nüfus Müdürlüğü**’nden alınan bilgi.

MEHMET RİFAT EFENDİ (BÖREKÇİ) (DAVET EDEN ANKARA MÜFTÜSÜ MEHMET RİFAT)

1860 (1276)'ta Ankara'da doğdu. **Müderriş Börekçizâde Ali Kazım Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini, Sıbyan Mektebi ve Ankara Rüştiyesi'nde tamamladı. Sonra yüksek öğrenimi için İstanbul'a gitti. Orada Bayezit Medresesi Müderrislerinden Atıf Efendi'nin tedrisine (ders halkasına) devam ederek ondan müderrislik icazeti aldı.¹

İlk memuriyetine **Ankara- Fazlıye Medresesi** öğretim üyesi olarak başladı. 23 Ekim 1898'de **Ankara İstinaf Mahkemesi** üyeliğine atandı. 13 Mayıs 1904'te yapılan seçimle üyelikten ayrıldı ise de 20 Temmuz'da yeniden üyeliğe getirildi. 25 Kasım 1908 tarihinde de **Ankara Müftüsü** oldu. Ayrıca 1911 yılında bir müddet **Sivrihisar Kaymakamlığı** görevini de vekaleten yürüttü. Bu arada memuriyetinin yanı sıra, eğitim-öğretimle olan ilgisini devam ettirdi. Bu cümleden olarak, 1918'de **Musile-i Süleymaniye** (Süleymaniye Medresesi'nde büyük müderrislere verilen bir ünvan) payesi ile Bursa Müderrisliği kendisine tevcih edildi. 1920'de "**İzmir Paye-i Mü-**

¹ A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, Ankara, 1995, s. 133; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 771.

cerridi” ve yine aynı yılda **Mahreç Payesi**’ne² layık görüldü. Göstermiş olduğu bu başarıların bir mükafatı olarak, C. Evvel 1336/1920’de de her türlü devlet hizmetlerinde güzel işler görenlere iftihar ve imtiyazı mucip olmak üzere çıkarılan **Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı** ile ödüllendirilmiştir.³

Sivas Kongresi’nin toplandığı gün (5 Eylül 1919), aynı zamanda Kurban Bayramı arefesine tesadüf etmişti. Bu vesile ile Ankara halkının ileri gelenleri, **Padişaha** telgraf çekerek bayramını tebrik etmek istemişlerdi. Fakat **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, anılan telgrafı **“Padişahla vasitasız görüşülemeyeceği”** gerekçesiyle kabul etmemişti. Sadrazamın bu davranışı başta Müftü Mehmet Rifat Efendi olmak üzere Ankaralıları sınırlendirir. Bunun üzerine, Ankaralılar başka bir telgrafla **“... Ne padişah, ne de onun hükümetini tanımadıklarını bildirirler”**.⁴

Bu tarihten sonra Ankara, Sivas’taki **Heyet-i Temsiliye** ile daha sıkı bir ilişkiye girmiştir. Başka bir deyişle, **Müftü Mehmet Rifat Efendi** tamamen **Kuva-yı Milliye**’nin emrine girmiştir.⁵

2 **Mahreç**: “İlmiye rütbelerinden birinin adı idi. **“Mahreç Mevleviyyeti”** suretinde de kullanıldı. Mahreç mevleviyyeti **“Kibar-ı Müderrisin”**den büyük, **“Bilâd-ı hamse mevleviyyeti”**nden küçüktür...” (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1993, C. II, s. 385).

3 A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, gös. yer.

4 Kâmil Erdeha, **Milli Mücadele’de Valiler ve Vilayetler**, İstanbul, 1975, s. 264. Ulema adına **Müftü Rifat**, Huffaz ve Meşayih adına **Hatip Ahmet**, Umum halk adına **Elhac Rifat** imzasıyla 17 Eylül 1919’da **“Kastamonu Uleması ve Huffazı ve Meşayih ve Ahali-i Kırımına”** gönderilen telgrafta, **Damat Ferit Hükümeti ile ilişkinin kesilmesinin gerekçesi şöyle dile getirilmektedir:**

“...Ferit Paşa Kabinesi’nin, Halife-i Muazzam ve Padişah Efendimiz Hazretleriyle milleti arasına girmek cür’etkarânesini gösterdiği için 11 Eylül 1335/1919 tarihinden itibaren millet ekârî ile hareket etmeyen, Allah ve Resulünün emirlerine isyan eden, mevcut hükümet ile bağlantıyı kestik. Padişahımızla milletin arasına girmeye cesaret etmeyecek meşru ve milli bir kabine işbaşına gelinceye kadar sözümüzde durarak, Sivas’ta teşekkül eden ve pek yüksek hayat-ı diniye ve milliye ile hayat-ı millet namına her türlü fedakârlığı göstermeden çekinmeyen Milli Kongre ile çalışmaya başladık. Siz ulema-i muhterem, memleketinde ne suretle din-i Muhammedi ve Türklükle alâkadar olduğunuzu bildiğimizden ve milletin işlerini takip etmek üzere bütün vilayat-ı şahane azmettiğinden, Hak yolunda hepimizin elbirliği ile çalışarak bin türlü perişanlıklarla, düşmanların hal-i mezelleti altına almaktan milletimizin korunmasına çok gayret gösterilmesi en hassas isteklerimizdir. Bu düşüncelerimize katılıp katılmadığınızın tarafımıza bildirilmesini rica ve niyaz ederiz.” (ATASE Arş., Kl: 1386, D: 4A, Fh: 14/1-2).

5 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Ali Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 134.

29 Ekim 1919 tarihinde **Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Müftü Mehmet Rifat Efendi'nin yönetiminde kuruldu.⁶ Bu cemiyetin, **Milli Mücadele**'ye önemli katkısı olmuştur. Özellikle, **Heyet-i Temsiliye** ve **Mustafa Kemal Paşa**'nın Ankara'ya geldiği tarihe (27 Aralık 1919) kadar olan sürede; Vilayet dahilinde (livalar ve kazalarla beraber) teşkilatlanmaya önem verildiği, ülke içindeki diğer milli faaliyetlerle irtibatlı olarak gerektiğinde yardım veya yerine göre, milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında her türlü destekte bulunduğu görülmektedir.⁷ **Heyet-i Temsiliye**'nin Ankara'da çalışmalarına başlamasıyla da Cemiyet; Mustafa Kemal ve arkadaşlarına her türlü yardımda bulunmuştur. Öyle ki, bizzat Cemiyet Başkanı Müftü Mehmet Rifat Efendi, kendisi ile eşi Samiye Hanım için ayırdığı "**Cenaze parasını**" bir torba içinde Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek ayağının yanına bırakmıştır. Yine Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Ankara'ya geldiklerinin ilk haftasında Müftü Mehmet Rifat Efendi'nin önderliğinde Ankaralıların aralarında kırkaltıbinbeşyüz liralık yardım topladıkları bilinmektedir.⁸

O günlerde söz konusu yardımlar çok önemliydi. Bu cümleden olarak, Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden** adlı eserinde; *"Atatürk Sivas'tan Ankara'ya yeni gelmişti. Devlet hazinesi bomboştur. Hükümet üç-dört bin lirayı bir araya getirmekte sıkıntı çekiyordu. Bir gün Atatürk'e çok inanmış, o zaman Ankara Müftüsü olan rahmetli Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi, elinde bir mendile sarılmış 1200 lira kadar bozuk para ile Mustafa Kemal'i ziyarete geldi... Ve bağlı mendili masanın üzerine bıraktı. Atatürk kendisini son derece duygulandıran bu davranışın anısını hiç bir zaman unutmamıştı. Her bayram Rifat Börekçi'ye bir hediye gönderir ve buna 1200 liralık bir çeki de eklerdi"*⁹ diyerek Müftü Mehmet Rifat Efendi'den ve yapmış olduğu yardımın öneminden söz etmektedir.¹⁰

6 Ali Fuat Cebesoy, "Büyük Önderi Karşılarken", **Ulus**, 29.12.1937; Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, 2. Baskı, Yenilik Matbaası, İstanbul, 1973, s. 264. Cemiyetin İdare heyeti üyeliklerinde de, Fuat Bey (Binbaşı), Yahya Galip (Defterdar, Vali Vekili), Hanıfzade Mehmet, Bulgurzade Mehmet, Seddarzâde Rasim, Kinifzade Mehmet, Tuzluzade Hacı Rifat, Ademzade Ahmet Beyler ile Aslanhane Camii İmam-Hatibi Hacı Ahmet Efendi gibi isimler bulunmaktaydı (N.H. Uluğ, **a.g.e.**, gös. yer.).

7 Müftü Mehmet Rifat Efendi'nin başkanı bulunduğu Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında fazla bilgi için bkz., N. H. Uluğ, **a.g.e.**, s. 263-281.

8 N.H. Uluğ, **a.g.e.**, s. 85.

9 Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden**, TTK Basımevi, Ankara, 1976, s. 29.

10 Ayrıca bu konuda bkz., Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara, 1968, C.II, s. 506-507; Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve**

Müftü Mehmet Rifat Efendi, milli hareketin Anadolu'da yeşerip çimlenmesi hatta gelişip meyve vermesi için milletçe unutamayacağımız üstün hizmetlerde bulunmuştur.¹¹ Şüphesiz onun her hizmeti, milli mücadelemiz için anlamlıdır. Bununla beraber, bizce onun en önemli hizmeti, daha önce değinilen fetvasıdır. Bu fetva ile İstanbul'un son kozu elinden alınmıştır.

Müftü Mehmet Rifat Efendi'nin Milli Mücadele lehindeki çalışmaları özellikle son faaliyeti- Ankara fetvasını hazırlaması- Damat Ferit ve Hükümetini çileden çıkardı. Bu nedenle ilk önce 24 Nisan 1920'de Padişah iradesiyle işten el çektirildiyse de Milli Hükümet tarafından Müftülük görevinde alıkonuldu. Daha sonra **"Kuva-yı Milliye adı altında çıkarılan fitne ve fesadın hazırlayıcısı ve teşvikçilerinden olduğu"** iddiasıyla **I. Örf-i Divan-ı Harbi'**nce ölüme mahkum edildi.¹² Bu kararı da Padişah Vahdettin 15 Haziran 1920'de *"ele geçtiklerinde tekrar muhakeme edilmek üzere"* tasdik etti.¹³

Bu, Yüzyıllardır bir din adamı için bir Osmanlı Padişahı ve İslam Dünyası Halifesi'nin ilk defa verdiği ölüm fermanı idi. Mehmet Rifat Efendi de hakkında böyle ağır karar alınan ilk ve son müftü oluyordu.¹⁴

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Menteşe (Muğla) Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. 5 Eylül 1920'de kabul edilen "Nisab-ı Müzakere Kanunu", memurluk ile millet-

Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara (Tarihsiz), s. 190.

11 Müftü Mehmet Rifat Efendi, hiç bir makamdan emir almaksızın Ankara halkına önderlik etmiş bir din adamıdır. Öyle ki, Ankara halkının milli hareketin yanında yer almasında düşmana silahla karşı koymak amacıyla teşkil edilen gönüllü alayın oluşturulmasında, Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda ve diğer milli faaliyetlerde Mehmet Rifat ismi hep ilk sıralarda yer almıştır. (Bkz., A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 133-171).

12 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 772; A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 168. Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi ile birlikte; Yusuf İzzet ve İsmail Fadıl Paşalar, İsmet (İnönü), Hüseyin Selahattin, Fahrettin, Abbas Hilmi, Bekir Sami (56. Fırka Kumandanı), Hamidullah Suphi, Cami' ve Hakkı Behiç, Dr. Rıza Nur, Yusuf Kemal, Fatih Bekir Sami (Beyrut ve Halep Sabık Valisi) Beyler ve Celaleddin Arif ile Mustafa Fehmi (Sabık Karacabey Müftüsü) Efendiler gibi Milli Mücadele'nin önde gelen kişileri de gıyaben ölüme mahkum edilmiştir. Daha önce aynı mahkeme tarafından Mustafa Kemal ve beş arkadaşı (Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Kara Vasıf, Dr. Adnan Beyler ile Halide Edip Hanım) da gıyaben ölüme mahkum edilmiştir. (**Takvim-i Vekayı**, No: 3864; **BTTD**, Sayı:1; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Basımevi, Ankara, 1991, C.III, s. 107).

13 Bkz. **EK: IX.**

14 C. Kutay, **a.g.e.**, s. 189-190.

vekilliğinin bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklamıştır. Bu sebeple, Ankara Müftülüğü'nü tercih ettiği **Şer'îye ve Evkaf Vekaleti**'nin 13 Ekim 1920 tarihli yazısıyla¹⁵ Meclis Başkanlığı'na bildirilmekle Millekvekilliğinden istifası 27 Ekim 1920 tarihli birleşiminde kabul edildi.¹⁶ 23 Aralık 1922'de Şer'îye ve Evkaf Vekaleti İftâ Heyeti Üyeliği'ne atandı. 31 Mart 1924'te de yeni kurulan **Diyanet Reisliği**'nin ilk başkanı oldu.¹⁷

Memuriyet için yaş sınırını (65 yaş) aşmasına rağmen yetenek ve uzmanlığından bir süre daha yararlanılmak üzere Bakanlar Kurulunun 22 Ekim 1930 tarih ve 10112 sayılı kararnamesiyle görevine devamı kabul edildi. Bu şekilde ölümüne kadar Diyanet İşleri Başkanlığı görevini sürdürdü. 5 Mart 1941'de Ankara'da vefat etti. Evli olup beş çocuk babasıydı. Oğulları **Raşit Börekçi**, VII ve VIII.; **Fuat Börekçi** XI. ve XII. dönem Ankara Milletvekili olarak **TBMM'de** bulunmuşlardır".¹⁸

15 Bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Baskı, Ankara, 1942, C.3, s. 183.

16 **Aynı Zabıt Ceridesi**, gös. yer.

17 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 772; A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 133-134.

18 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

ALİ RIZA EFENDİ (ÖZDARENDE) (GÜMÜŞHACIKÖY MÜFTÜSÜ ALİ RIZA)

1876 (1292)'da Amasya-Gümüşhacıköy İlçesi'nin Hacı Yahya Mahallesi'nde doğdu. **Darendeli Müftüzade Muzaffer Tefrik Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Gümüşhacıköy Hacı Yahya Mahallesi **Sıbyan Mektebi**'nde yaptı. Orta öğrenimini ise, aynı ilçenin **Rüştiye Mektebi**'nde tamamladı. 9 Temmuz 1893'te Rüştiye'den mezun olduktan sonra, Amasya'ya gitti. Oradaki Sultan Bayezid-i Veli Medresesi'ne kaydoldu. Bu medresede Müderris Muharrem Efendi'nin derslerine devam ederek 28 Nisan 1905'te müderrislik icazeti aldı. Sonra İstanbul'a gitti ve tanınmış bilginlerden Muğlalı Rıza Efendi'nin derslerine devam ederek bilgisini genişletti.¹

Öğrenimi sonrasında Gümüşhacıköy'e döndü. Orada müderrislik yaparken 1910'da Sivas İl Genel Meclisi'ne Amasya Sancağı üyesi olarak seçildi.² Bu görevini 1912 yılına kadar sürdürdü. 3 Ağustos 1912'de Gümüşhacıköy Müftülüğü'ne atandı.³

1 **DİB Arş.**, D: 23-1553.

2 İl Genel Meclisi üyeliğine Ali Rıza Efendi en fazla oy alarak 1. sırada seçilmiştir. Bkz., Dosyasındaki Amasya Mutasarrıflığının 7 Teşrin-i Sani 1325 tarihli telgraf suretine.

3 Aynı Dosya.

"1919'da Milli Mücadele'nin başlamasıyla, Gümüşhacıköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev aldı. Ulusal direniş için çalıştı. TBMM'nin I. Dönemi'ne Amasya Milletvekili seçilerek 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Meclis'te **Anayasa**, **Şer'îye** ve **Evkaf** komisyonlarında çalıştı. III. toplantı yılında Şer'îye ve Evkaf Komisyonu'nun başkanlığını yaptı. Belediye Başkanlarının seçimi hakkındaki 30 Ekim 1922 tarih ve 278 sayılı Kanun, Dahiliye vekaletinin tasarısı ile birleştirilerek önerisi üzerine kabul edildi.

II. Dönemde tekrar Amasya Milletvekili seçildi. Şer'îye, Diyanet ve Evkaf, Tapu Komisyonlarında çalıştı. Kürsü'de altı konuşma yaptı. II. Dönemde milletvekilliği sona erince İstanbul'a yerleşti. Politika veya herhangi bir işle meşgul olmadı. 17 Mart 1952'de vefat etti. Evli olup üç çocuk babası idi."⁴

4 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 55-56.

MEHMET HULUSİ EFENDİ (AKYOL) (YOZGAT MÜFTÜSÜ MEHMET HULUSİ)

1888 (1304)'de **Yozgat**'ta doğdu. Tüccardan **Hacı Bekir Ağa**'nın oğludur. İlk ve orta öğrenimini üstün başarıyla Yozgat'ta tamamladı (16 Ocak 1901).¹ Sonra **Kayseri**'ye giderek öğrenimini sürdürdü. Burada **Kayseri Medresesi**'ne devam ederek Müderris Osman Hilmi Efendi'den icazetname aldı (1911). 17 Haziran 1911 tarihinde girdiği imtihanda başarılı olarak İstanbul-Beyazid Cami-i Şerif'te Dersiâmlığa başladı. Bu görevi sürdürdüğü sırada "**Medresetü'l-kuzzat**"a üç yıl devam etti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda askere alınması üzerine bu okulu tamamlayamadı. Savaş sonu Aralık 1918'de Yedek Levazım Asteğmeni olarak terhis oldu. Hemen Dersiâmlık görevine döndü. Yozgat Müftüsü Hüsnü Efendi'nin vefatı üzerine 19 Mart 1919'da münhal bulunan müftülüğe atandı.²

¹ Mehmet Hulusi Efendi, Yozgat İdadisi'nde okuduğu; Kur'an-ı Kerim, Din dersi, Ahlak, Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Coğrafya, Tarih, Sağlık Bilgisi, Tabiat, Matematik, Cebir, Geometri, Yazı, Resim gibi derslerin hepsinden "Pekiyi" almıştır.

² F. Çoker, **a.g.e.**, s. 973; **DİB Arş.**, D: 23-1578.

Milli Mücadele'ye katılarak Yozgat Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşuna öncülük etti.³ Bu arada Ankara Fetvası'nı "**Yozgat Müftüsü**" olarak tasdik etti.⁴

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Yozgat Milletvekili seçildi. 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu.⁵ I. toplantı yılında **İrşad, Şer'iyeye, Evkaf** ve **PTT** komisyonlarında çalıştı. Dönem içinde kürsüde beş konuşma yaptı. İki soru önergesi verdi. Şer'iyeye ve Evkaf Vekaletinin gördüğü lüzum üzerine yeniden Yozgat Müftülüğüne atanmakla Milletvekilliğinden istifa etmiş sayılması, 14 Mart 1921'de kararlaştırıldı. 1949 yılı sonuna kadar bu görevini sürdürdü. 15 Haziran 1950'de Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu Üye Yardımcılığına, 27 Eylül 1956 tarihli kararname ile de üyeliğe atandı. 6 Haziran 1959'da emekliye ayrıldı. 22 Kasım 1964'te Ankara'da öldü. Arapça, Farsça ve Fransızca bildiği resmi hal tercümesinde yazılıdır".⁶ Soyadı Kanunuyla "**AKYOL**" soyadını almıştır.

3 Yozgat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şu kişilerden oluşmaktaydı: Başkan Müftü Mehmet Hulusi, Üye Belediye Başkanı Ahmet, Mahkeme-i Şer'iyeye Başkatibi İhsan, Ulemadan Hafız Şahap, Kasımzâde Şükrü, Darendeli Kaymakamı Sabıkı Süleyman (Sırrı İçöz), Divanlizâde Hamdi Efendiler ve Beyler. (H.N. Uluğ, **a.g.e.**, s. 260).

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

5 Meclisin açılışında Hacı Bayram'dan Meclis Binasına kadar baş üstünde taşınan "**Lihye-i Saadeti**" (Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)' in sakalından bir kaç telin saklandığı su dolu kabı) bir müddet O taşımıştır.

6 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

ABDULLAH SABRİ EFENDİ (AYTAÇ) (DEVREK MÜFTÜSÜ ABDULLAH SABRİ)

1870 (1286)'te Zonguldak-Devrek İlçesi'nde doğdu. **Halveti Dergahı Postnişini Hacı Mehmet Efendi'**nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Devrek İbtidaî Mektebi ve Rüştiyesi'nde tamamladı. Sonra Medrese eğitimi görerek 1896'da müderris icazetnamesi aldı. Babasının ölümü üzerine Dergah'ta onun görevini üstlendi. 1911 yılında da Devrek Müftülüğüne atandı.¹

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, milli hareketin yanında yer aldı. Devrek Kaymakamı Şükrü Bey'in menfi tutum ve davranışlarına rağmen² Milli Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlattı.³ Camilerdeki

1 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 185; **DİB. Arş.**, D: 23-1364.

2 Kaymakam Şükrü Bey, İstanbul ile olan ilişkisini ancak yurtsever Devrek halkının bas-kısı sonucu kesmiştir (Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara, 1992, s. 356).

3 Oğlu A. Fahrettin Aytaç, Abdullah Sabri'nin milli hareket yanında yer almasından şöyle söz etmektedir:

"...Babam Zonguldak Müftüsü İbrahim Efendi ile tanıştırdı. Her halde babama Mustafa Kemal Paşa'nın iyi bir komutan olduğunu o söylemiş. Babamın anlattığına göre Müftü İbrahim Efendi, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'da öğrenci iken tanıyormuş. Bilemiyorum babam kimin etkisiyle Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer aldı. Ancak... bilgili ve ileri görüşlü bir kimse idi. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra babamgil

konuşmalarının yanı sıra, Devrek Millet Bahçesi'nde de mitingler düzenledi. Bu mitinglerde hazır bulunanlardan **Mehmet Kara**: “Bir gün, bu Merkez camiiin (Devrek Ulu Camii) önünde Hükümet Konağı vardı. Hükümet Konağı'nın yanbaşıında da bir kavak ağacı vardı. Orası bir kalabalık bir kalabalık. Biz bu ne dedik. O kaşları şöyle, gözleri fincan gibi çakmak çakmak heybetli bir kişi olan Abdullah Sabri Efendi, masanın üzerine çıkmış, kılıç kuşanmış, Milli Mücadele için halkı konuşmaları ile galeyana getiriyordu” demektedir.⁴

Görgü tanıklarından **Hakkı Durna** da Abdullah Sabri Efendi'nin düzenlediği mitingten şöyle söz eder:

“...Hatta bir gün büyük bir çınar ağaçlarının bulunduğu yerde (oraya Millet Bahçesi denirdi) Abdullah Sabri Efendi elinde Sancak-ı Şerif olduğu halde konuşma yaptı”.⁵

Abdullah Sabri Efendi'nin oğlu **A. Fahrettin Aytaç** da babasının Millet Bahçesi'nde konuşma yaptığını belirterek bu konuda şunları söylemektedir:

“...Hatta babam halkı coşturmak için kılıç kuşanarak Sancak-ı Şerifi Sakal-ı Şerif'i bile çıkarmıştı”.⁶

Abdullah Sabri Efendi, sözü edilen mitinglerde yaptığı konuşmalarda şöyle diyordu:

“Muhterem Cemaat!

Tüm Yurdumuzda bugünden itibaren kurtuluş savaşı başlamıştır. Şimdi ise alacağınız karar ve çekeceğiniz telgrafla kadınıımız, kızınıımız, topumuz, tüfeğimize Mustafa Kemal'in yanında yer almamız. İşte vatan elden gidiyor. Hep beraber kurtaracağız”.⁷

Abdullah Sabri Efendi, Devrek halkının milli hareket yanında yer alması konusundaki çalışmalarıyla yetinmedi. **Devrek Müdafaa-i Hukuk**

gizliden gizliye evlerden Kuva-yı Milliye için toplantılar yapmaya başlamışlardı.” (A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992, s. 353.).

4 Mehmet Kara ile yapılan röportaj (A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 358-359).

5 Hakkı Durna ile yapılan röportaj (A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 356-357).

6 A. Fahrettin Aytaç ile yapılan röportaj (A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 351-355).

7 **Devrek Postası**, Yıl: 12, Sayı: 717 (13 Ekim 1982), s. 3; Ali Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 124.

Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde de görev aldı.⁸ Bu arada Ankara Fetvası'nı da Devrek Müftüsü olarak tasdik etti.⁹

Abdullah Sabri Efendi, Devrek Müftüsü iken TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçiminde Bolu Milletvekili olarak Ankara'ya geldi ve 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste **Şer'iye ve Evkaf** ve **İrşad** komisyonlarında çalıştı.¹⁰

II. Düzce İsyanı (19 Temmuz- 23 Eylül 1920) öncesinde Devrek'te bulunan Abdullah Sabri Efendi'ye yörelin yurtsever halkı hizmetlerine ihtiyaç duyduklarını belirterek Ankara'ya göndermek istememişlerdir. Halkın isteğini dile getiren Devrek Kaymakamı Şükrü Bey, durumu TBMM'ne çektiği telgrafla bildirdi. Kaymakam Şükrü Bey'in 26 Haziran 1920 tarihli telgrafı Meclisin 8 Temmuz 1920 günü yapılan 30 uncu toplantısında görüldü.¹¹ Neticede Abdullah Sabri Efendi, bir süre daha yörede kalarak, **"Halkı ulusal direnişe teşvik ve Milli Mücadele'nin ilkeleri konusunda aydınlatmak üzere"** görevlendirildi.¹²

Başarı ile irşad görevini yerine getirdikten sonra Meclis'e dönerek üyeliğini sürdürdü. Milletvekilliği sona erince Devrek'e döndü ve herhangi bir işle meşgul olmadı. Soyadı kanunuyla **"AYTAÇ"** soyadını alan Abdullah Sabri, 8 Ocak 1950'de vefat etti. Devrek Tekke Camii avlusunda toprağa verildi. Evli olup dokuz çocuk babasıydı. Arapça bildiği hâl tercemesinde belirtilmektedir.¹³

8 Devrek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Abdullah Sabri Efendi'nin başkanlığında şu kişilerden oluşmuştur:

Abdullah Sabri Efendi, milletvekili seçilince onun yerine Devrek Müftüsü olan Tahir Efendi, Selemenoglu Hacı Süleyman Efendi, Kitapsız İsmail Efendi, Kavkazâde Hacı Emin Ağa, Melikzâde Hacı Mehmet Efendi, Kadir Cemali (Nahiye Müdürü) Bey, Yeşilbaş Hacı Osman Efendi, Mumyalmaz Hacı Osman Efendi, Dangöz İbrahim Efendi ve Hacı Abdullah Efendi (A.Sarikoyuncu **a.g.e.**, s. 125). Ayrıca Devrek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetleri için bkz., **a.g.e.**, s. 125-126, 313-314.

9 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

10 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

11 Devrek Kaymakamı Şükrü Bey telgrafında şöyle demektedir:

"Bu defa mezunen gelen Devreklî Abdullah Efendi tarafından vaziyat-ı hazırıyı izah sureti ile bir meviza-i diniye irad edilerek müsteinen bitevfihî Teala Ereğli'nin istihlasına ahdi peyman olunmuş idi. Bilahare oradan çekilmişse de merkez livamızda başlıca memba olan Zonguldak'ın da istihlası pek büyük bir gaye olduğundan bu maksadı mübeccelenin husulü uğrunda kendisine dini ve millî vezâifi teveccüh eyleyen meb'usu Fazıl Hacı Abdullah Efendi'nin muhitini tenvir ve irşad için mezun ad buyurulması Belediye Miting Heyeti ifadesidir" (**TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Baskı, Ankara, 1940, C. 2, s. 210).

12 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer. **Aynı Zabıt Ceridesi**, gös. yer.

13 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer. **DİB. Arş.**, D: 23-1364.

HACI SÜLEYMAN EFENDİ (BİLGEN) (MÜDERRİSİNDEN HACI SÜLEYMAN)

Ankara Fetvası'na "**Müderrisînden Hacı Süleyman**" ismiyle imza koyan Hacı Süleyman Efendi, 1855'te Nazilli'de doğdu. Babası, **Müftü Hocaşâde Halil Efendi**'dir. Hacı Süleyman Efendi, ilk ve orta öğrenimini Nazilli'de gördü. Daha sonra yüksek öğrenimi için İstanbul'a gitti. 1880 yılında üstün başarı ile, **Nur-u Osmanî Medresesi**'nden mezun oldu.¹

Batıdaki fikir gelişmelerini izleme olanağını bulamayan Hacı Süleyman Efendi, yabancı dil öğrenmeye karar verir. Kendini tamamen ilme vermiş, Arapça ve Farsça'dan başka Rumca ve Fransızca'yı da en ciddi eserleri tercüme edecek seviyede öğrenir. Bu şekilde Batı kaynaklarını inceleme olanağını elde eden Hacı Süleyman Efendi, İstanbul'dan Nazilli'ye döner. Burada dedesinin getirttiği su işleriyle uğraşır. Bu arada bilimsel çalışmalarıyla meşgul olur.²

1 Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...** s. 326.

2 "Rahmetli Süleyman Ferid Eczacıbaşı, Süleyman Efendi'nin dini-tarihi birçok eseri olduğunu, bunları tab'a hazırladığı, 1923'te bir kaza sonucu beklenmeyen ölümünün bunların basılmasına mani olduğunu söylemiştir" (C. Kutay, **a.g.e.**, gös. yer.)

Hacı Süleyman Efendi'yi II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) üzerine, yine İstanbul'da görüyoruz. O, bu kez siyasetçi olarak İstanbul'dadır. II. Meşrutiyet'in İlk Meclisine Aydın Meb'usu olarak iştirak etmiştir.³

Hacı Süleyman Efendi sanmıştı ki, Meşrutiyet ilanının gürültüsü arasında geleneksel toplum düzenini değiştirebilir, böylece Türk halkının yüzyıllardır süren çilesine son vermek olanağı da elde edilebilir ve Türkiye "**Has-ta Adam**" olmak utancından kurtulabilir. Bu amaçla Hacı Süleyman Efendi, İkinci Meşrutiyet Meclisine ekonomik ve sosyal içerikli öneriler vermiştir.⁴

Türkiye'de geleneksel düzenin bozulmasından zarar görecektir güçler vardı. Önergeleri derhal reddedildi. Üzülen ve gocunan Hacı Süleyman Efendi de istifa etti. İstifasını kabul etmediler, izinli sayarak Sadrazam adına vapura kadar uğurladılar. Fakat O, Aydın'dan istifasını gönderip tekrar kitaplarına döndü. 15 gün sonra da **31 Mart Vakası** patlak verdi.⁵

Hacı Süleyman Efendi, artık Nazilli'dedir. Fakat üzgün ve kırgındır. Zira Meşrutiyet Meclisi'nden ülkesi için müsbet icraatlar bekliyordu. Türkiye, yabancı devletlerin sömürü alanı olmaktan kurtulacak, kişi başına düşen milli gelir yükselecek, sosyal kalkınma gerçekleşecekti. Fakat bu konuda umudunu yitirmemiştir. 15 Mayıs 1919'da Yunan, İzmir'e ayak bastığında bile kurtuluş umudunu kaybetmemiştir. Hemen halkı, Milli Mücadele lehinde bilinçlendirmek üzere faaliyete geçti. Öz oğlunu rehine vere-

3 Hacı Süleyman Efendi, Bursalı Tahir Bey'in önerisi üzerine meb'usluğu kabul etmiştir. "yurdun içinde bulunduğu kötü koşullar nedeniyle yüreği ağlayan Hacı Süleyman Efendi, parlamento hayatına yol açılırsa düşüncelerini ve ülkenin kurtuluş yollarını göstermek olanağına kavuşacağı için teklifi memnurlukla kabul eder (Sadi Borak, **Hacı Süleyman Efendi**, İstanbul, 1974, s. 52).

4 "-Dini giysilerin bir düzene sokulması,
- Tekkelerin kapatılması,
- Vergilerde "Maarif hissesi"nin mahallinde bırakılması (Bu önergesini Türkiye Büyük Millet Meclisinde de yineleyecektir),
- Okullarda nazari bilimler yanında teknik öğretime de yer verilmesi,
- Ekmek tipinin standartlaştırılması,
- Kooperatifleşmenin tüm iş alanlarına uygulanması,
- Osmanlı Saltanatında ekber evlât veraseti yerine seçim yönteminin getirilmesi,
- Ahi örgütünün esnaf hayatına, zamanın şartlarına uygun değişikliklerle uygulanması" (S.Borak, **a.g.e.**, s. 54).

5 S. Borak, **a.g.e.**, s. 62.

rek, Demirci Mehmet Efe'yi eşkiyalıktan vatanperverliğe yöneltti.⁶ Nazilli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. Nazilli Heyet-i Milliyesi'ni topladı.⁷

Hacı Süleyman Efendi, yaşlı ve hasta olmasına rağmen Sivas Kongresi'ne katılmış ve burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür.⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması kararlaştırılıncaya, Hacı Süleyman Efendi, İzmir Milletvekilliğine seçilerek siyasal hayatına ikinci defa dönmüştür. Mecliste **Şer'iyeye, Maarif ve Defter-i Hakani Encümenleri**'nde çalışmıştır. Bu arada Hacı Süleyman Efendi'ye **Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti** de teklif edilmiştir. Fakat O, Rauf Orbay'ın bütün ısrarlarına rağmen bakanlık görevini kabul etmedi.⁹

Bununla birlikte Hacı Süleyman Efendi, Osmanlı Meb'usan Meclisi'ndeki çalışmalarını burada da sürdürür. Öylesine teklifleri ve önerileri olmuştur ki, aradan yetmişyedi yıl geçmiş olmasına rağmen bugün dahi güncelliğini kaybetmemiştir. Öğretmenlerin maaşlarının aksatılmadan ödenmesi ile ilgili önergesi nedeniyle, **Meclisin 22 Mayıs 1920** günlü oturumunda kürsüye çağırılmıştır. Hacı Süleyman Efendi'yi birlikte dinleyelim (Günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş şekliyle):

6 “Hacı Süleyman Efendi, ilk iş olarak, bir kanun kaçağı olan Demirci Mehmet Efe'yi dağdan indirmek olanaklarını araştırır. Efe, cahil, fakat akıllı ve aynı oranda da kuşkulu-
dur. O, yurtseverlik duyguları körüklenerek dağdan indirilebilirse bu, tek kurşuna bile
güvendiği adamlarını Demirci Mehmet Efe'ye göndererek onun Milli Mücadele'ye
katılmasını ister. Fakat Efe'nin bir şartı vardır:

- “Hacı Süleyman Efendi Hazretleri hocamızın emirleri baş üstüne... Oğlu Ragıp beyi
bana rehine verirse seve seve dağdan inerim”.

“Haberi böylece getirirler Hacı Süleyman Efendi'ye...Hiç düşünmez bile Hacı Süley-
man Efendi: O günlerde 31 yaşında olan oğlu Ragıp Bey'i Demirci'ye gönderir. Şayet
Demirci bir tuzağa düşürülmek istenirse Ragıp Bey öldürülecektir” (S. Borak, **a.g.e.**,
s.81). Böylece Kurtuluş Savaşımızda üstün hizmetleri görülen Demirci Mehmet Efe,
Milli Mücadele'ye katılmış oldu. **Demirci Mehmet Efe'nin** hizmetleri için bkz., Rahmi
Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul, 1942, s. 89 vd.; Nuri
Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Ankara, 1990, s.
135-137; Asaf Gökbel, **Milli Mücadele'de Aydın**, Aydın, 1964.

7 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**s. 328; Ercüment Kuran, **Milli Mücadele'de Aydın ve Nazilli**, Denizli, 1988, s. 180-187.

8 Sivas Kongresi'ne davet edilmiş Rauf (Orbay) Bey'in rolü olmuştur. Rauf Orbay
Haziran 1919'da Nazilli'de Hacı Süleyman Efendi ile tanışmış ve ona karşı hayranlık
duymuştur. Nedeni de “bir din adamının yurt sorunlarını siyasal, sosyal ve ekonomik
açılardan yetenekle tanımlaması ve dertlerimizin asıl nedenleri üzerine sağlıklı yorum-
lar getirmiş olmasıdır. (S. Borak, **a.g.e.**, s. 86).

9 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**s. 239.

“Muhterem arkadaşlar! Bendeniz İzmir Meb’usu Hacı Süleyman... Kendimi, yalnız size tanıttırmak için gelmedim. Üzerime bir takım görevler alarak geldim. Meb’usluk gibi önemli, zor ve sorumluluğu gerektiren bu göreve de halk tarafından seçildim. Bu, bana karşı duyulan güvenin büyük bir kanıtı olduğu için kıvanç duyuyorum. Gerçekte milletvekilliğinin gerektirdiği yeterli bilgilere sahip değilim (Esağfirullah sesleri) Ben, milleti temsil sorumluluğunun vebalini taşıyamıyacağımı da bilirim. Fakat, şahsıma gösterilen yakınlığa karşı ister istemez kabul etmek zorunda kaldım.

Seçim bölgem halkı beni seçtikleri vakit bir takım tekliflerde bulundular. Yeri düştükçe ve sırası geldikçe yüksek kurulunuza arz edeceğim konulardan biri de milli eğitim ve öğretim konusudur. Bugünkü önergemde okunan konuyu açıklayayım:

Bir vakitler ilkokulları elele vererek idare ettik; bir takım gelirler bulduk. Öğretmenlerin maaşları aksamadan ödendi. Şimdi “Muhasebe-i Hususiye” diye bir şey çıkardılar. Meğer adam kayırmak içinmiş. Biz aldandık; kendi gelirimizi de verdik. Gitgide bunlar maaş veremez oldular. İzmir’den, Aydın’dan, uzak yerlerden beldemize gelen birtakım hanım ve bay öğretmenlerin maaşları verilemedi. Üç dört ay, hatta altı ay maaş alamadılar, Halk galeyana geldi:

“Parlak günlerimizin başlangıcı olan Büyük Meclis açıldığı gün “Muhasebe-i Hususiye’nin kaldırılması için teklifte bulun...”

Dediler. Millet artık mukadderatını eline aldı. İlim, İrfan, İlerleme zamanı, uzun yıllardan beri arzu olunan mutluluk günleri geldi. Kutlu olsun. 1908 Devriminden sonra milli eğitimden, özellikle ilkokullardan işe başlayacaktık, bilemedik, hata ettik. Biz ne zaman dinimizi, dünyamızı, hükümetimizi, her şeyimizi muhafaza eden köylülerin karşılıklı haklarını koruyarak onların köylerinde ilkokullar açarsak ileri gitmek için o vakit ilk adımı atmış oluruz.

Eğitim düzeni olmayan bir milletin medeni düzeni de olmaz. Bu eşkiyalıkların, rezaletlerin ve alçaklıkların nedeni hep cehalettir. İnsanın yaradılışı saldırı, kavgı ve mücadele üzerine kuruludur. İnsanları bu ilkel kanundan vazgeçirmek için kesin ve gerçek bir etken olmak gerekir; bu da eğitimle olur.

Tarih, pusulasını şaşırılmış ulusların çöküş ve batışını gösteriyor. Bilim adamları diyor ki: “Milletleri kötü sonuçlara götüren fikirlerdir...” (Bu bakımdan) insanlar eğitilmedikçe hiçbir işe yaramazlar. Bugün köylerde ufak ufak okul yapmak şehirlerde büyük büyük cami yapmaktan daha hayırlıdır. (Bravo sesleri, alkışlar).

Terbiye-i irade adlı kitaptan müsaadenizle birşey nakledeceğim. Orda diyor ki: "Binaların damlarını değil, fikirleri ve ruhları yükseltmelidir". Bir hükümete en büyük hizmeti yapanlar; debdebeli, geniş, muhteşem saraylarda gizlenen rezil şerirler ve köylülerin cehaletinden faydalanarak onları daima kahreden ve sömüren rezil ağalar değil, fakir kulübelerinde oturan o yüksek ruhlu köylülerdir.

Köylerde yalnız erkekler için değil, birer de kızlar için okul açmak gerekir. Erkeklerin okuması ne kadar gerekli ise kızların okuması da o oranda önemli, hatta çok daha önemlidir. Çünkü 7-8, 10 yaşına kadar bir çocuk ana kucağında terbiye gördüğü için kadınların ilimle, kültürle zinetlenmesi daha değerlidir. Çünkü bir milletin en büyük mutluluğunu, en önemli bahtiyarlığını kadınlar teşkil eder. Yalnız benim nazarımda değil, gerçekte de kadın, kutsal bir yaratılış âbidesidir. Onu her vakit en latif duygularla bezenmiş görmek ne tatlı bir şereftir. Kadın, öyle bilirim ki insan hayatının en merhametli ve şefkatli bir temelidir. Onun için Allah süslenme hakkını erkeklere tercihan kadınlara bahşetmiştir.

Kadınları yüksek mertebede bulunan bir milletin sırtı hiçbir zaman yere gelmez. Bu durumda olan bir ulus dünyanın en soylu bir ulusudur. Kadın kadınlığını, yüksek erdemliğini, anneliğini, zevceliğini bilirse o vakit sosyal düzenimizdeki ilerleme en yüksek noktasını bulur. O zorba erkekler ki kadınların sahip oldukları hakları hiçe sayarlar. Onlar milletin geleceğini değil, içinde buldukları sosyal durumu bile bilmiyenlerdir...

Hülasa Devlet ve Millet in mutluluğa ulaşması kültür derecesine bağlıdır. Kültür, yol gösterici, uyarıcı ve kurtuluş yoludur. Biz onunla hareketimizi tayin edebiliriz.

Böyle bir olağanüstü dönemde, böyle bir hayret verici yüzyılda her ulus kuvvetin, ilerlemenin nimetlerinden faydalandığı bir sırada bizim ondan yoksun bir halde kalmamıza İslamiyet adına teessüfler olunur. Yalnız, müsaadenizle bir şey arzedeceğim; vaktim kalmadı, ağzım kurudu. Arslan yatağında oturmanın, uyumanın tehlikeli bir şey olduğunu düşmanlara göstermek zamanı nasıl geldiyse, köylülerin mutluluğuna hizmet etmek, okullarına bakmak zamanı da öylece geldiğini en sıcak, en içten bir dille arz ederek sözümü kesiyorum" (Alkışlar).¹⁰

Hacı Süleyman Efendi, 4 Ekim 1920 günü yine Meclis kürsüsündedir. Bu kez de **"İlkokulların Mahalli Ahaliye Terki"** hakkında bir kanun tasarısı

¹⁰ S. Borak, a.g.e., s. 97-101. Ayrıca konuşmanın tam metni için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Baskı, Ankara, 1940, C.2, s. 6-7.

hazırlamıştır.¹¹ Bu münasebetle konuşmaktadır. O, günümüze de ışık tutacak konuşmasında şöyle diyordu:

"...Her belde, her köy, ilköğretim hususunda yönetimi eline almalıdır. Bu ana değin özel idareler tarafından zorla alınan meşru haklarını köylü geri aldığı gün, ilerlemek ve yükselmek için ilk adımını atmış olacaktır. Hükümetin de kendilerinden arzu ettiği istifade ve menfaat kapıları, bir daha kapanmamak şartıyla açılmış olacaktır. Köylülerin kaderini; tembellikleri ve yaptığı yanlışlıkları yakından bilinen üç beş kişinin idaresine bırakmak, zannedirim, cehaleti büsbütün yaymaktan başka bir şey değildir. Hele köylüden; çocuklarını okutacağız diye eğitim payı ve eğitimle ilgili zorunlu masraflar adı altında para alıp da aynı para ile yüksek okullarda zenginlerin, ileri gelenlerin vükelâ çocuklarının okutulması kadar açık bir aldatmacılığın, sarih bir zulmün ve istibdadın, elle tutulur bir eşitsizliğin- bunca sıkıştırmaya ve haram kılmaya rağmen- bizden başka ulusların birinde benzerini bu dünya aynasından göremiyorum (Yaşa hocam, bravo sesleri).

Her türlü mutluluk dinden, o da eğitimden doğar. İlim ve irfan yolunda dindar bir adamın dünya ve ahireti mamurdur. Çünkü din, günlük hayatta bir hareket hattı, ikbalde bir koruyucu, felakette bir teselli, meşakkat zamanında yardımcı, tehlikeye karşı melce, kederli günlerde dayanak ve güvenilir bir sığınaktır.

Cehalet yüzünden dinini kaybeden adamlar dünyalarından da, ahiretlerinden de olurlar. Çünkü insan duygusu, dinden koştığı zaman kalp, her türlü insanlık meziyetlerinden uzaklaşır ve faziletlerinin temeli yıkılır. Vazifeseverlik, iffet, şefkat, muhabbet, kardeşlik, adalet, yardım, merhamet ve insaf gibi güzel duygular namına kalbinde, dimağında ne varsa hepsi birer birer çekilir. Kalp sahası bomboş, tamtakır kalır.

Her mesele tabii burada açıklanamaz. Pek çok mesele vardır ki burada açıklamak, hatta gazeteye geçirmek istiyorum.

Biz madem ki halka doğru gidiyoruz, halkın duygularını okşayalım. Halkın bize bağlantısı azalmıştır. Halktan aldığımız paranın hiç olmazsa bir parçasını onlara harcayarak din ve kutsal görevlerinin yapılmasına çalışalım. Böylece, hükümetle halk arasındaki hukukun birazına olsun yer vermiş olalım.

Hülâsa, kötü ahlâk gibi bir piç doğuran ve hasis çıkarlar uğrunda baş tacı olan insanlığı ayak altında ezen ve sonra da köpek leşi gibi yokluk çukuruna atan murdar ve kokuşmuş yedi kafalı cehaleti; yurdumuzun en ufak

¹¹ **7 maddeden ibaret olan bu kanun tasarısı ve gerekçesi için bkz., TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Baskı, Ankara, 1942, C.4, s. 473-474.

köylerinde bile bir daha dirilmeyecek derecede öldürmedikçe bu dünyada var olmamız mümkün değildir (Bravo sesleri ve alkışlar).

Bugün acı çeken insanlığa çare bulacak biricik etken, cehaletin yok edilmesine, bilimin doğmasına, ahlakın yayılmasına bağlı bulunan sebepleri meydana getirmektir. Aydınlık ve ruha kuvvet veren bir geleceği sağlamak için insanlar buna çalışmalıdır. Elbirliği ile bunu başardığımızı görmek benim için ilk amaç ise de son sözümdür (Bravo sesleri, alkışlar).¹²

Hacı Süleyman Efendi'nin "**İlkokulların Mahalli Ahaliye Terki**" hakkındaki kanun tasarısı, özellikle kendisi gibi hoca¹³ milletvekillerinin karşı çıkışı ve o dönemde Milli Eğitim Bakanı olan Dr. Rıza Nur'un da desteği ile kanunlaşmamıştır.¹⁴

Hacı Süleyman Efendi, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, yeni seçimlere gidilmek üzere fesih kararı alınca yine Nazilli'ye dönmüştür. Ülkesi için faydalı gördüğü kanunları Meclisten geçirememenin üzüntüsü içindedir. Bu nedenle ikinci dönem için adaylığını koymamıştır.

Hacı Süleyman Efendi'nin bu kararına çok üzülen Mustafa Kemal Paşa, 20 Mayıs 1923 tarihli telgrafıyla ondan adaylığını geri almaması ricasında bulunmuştur. Bu arada **Mustafa Kemal Paşa** anılan telgrafında Hacı Süleyman Efendi'ye "*mefkure arkadaşımız*" diye hitap etmiştir.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın "**Mefkure arkadaşım**" diye onurlandırdığı bu din adamı, **Cumhuriyetin ilanının gerekli olduğunu** savunanlardandı. Ne yazık ki, fikri temelinde çok emeği olan **eser'i (Cumhuriyeti)** göremeden, ilânından 24 gün önce, 5 Ekim 1923 günü bir kaza sonucu Hakk'ın rahmetine kavuştu. Hacı Süleyman Efendi vefat ettiğinde 68 yaşında idi.¹⁶

12 S. Borak, **a.g.e.**, s. 131-135. Hacı Süleyman Efendi'nin konuşmasının tam metni için bkz, **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 4, s. 475-476.

13 Bunlar: Antalya Milletvekili Rasih Kaplan ile Kırşehir Milletvekili Ahmet Müfit Kurutluoğlu'dur.

14 Bu konuda bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 4, s. 475-476.

15 Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı şöyledir:

"Nazilli'de İzmir Meb'us-u Muhteremi Hacı Süleyman Efendiye

Namzetlikten sarf-ı nazar buyurmaklığınızı kaydettik. Siz, bizim her zaman ve vaziyette samimi bir mefkure arkadaşımızsınız. Afiyetinizi temenni ederim efendim. Gazi Mustafa Kemal" (S. Borak, **a.g.e.**, s. 7)

16 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 323.

MEHMET ESAT EFENDİ (İLERİ) (ÇİNE'DE MİLLİ ORDU MÜFTÜSÜ ES'AT)

Ankara Fetvası'nı "**Çine'de Milli Ordu Müftisi Gümülcineli Esad**" ismiyle imzalayan Mehmet Esat Efendi, 1882 (1298)'de halen Yunanistan sınırları içindeki Gümülcine'de doğdu. Babası Müderris Mehmet Hilmi Efendi'dir. İlk, orta ve yüksek öğrenimini doğum yerinde yaptı. Medresede müderrislik ve İdadi mektebinde öğretmenlik görevlerinde bulundu. Bu arada Gümülcine'nin merkez camilerinde ateşli konuşmalarıyla halkı aydınlattı. Balkan Savaşı'nda (1911-1912) Gümülcine'nin işgali üzerine İstanbul'a göç etti. Burada Batı Trakya Derneği'ni kurdu. Bölgede bağımsız bir Cumhuriyet kurulması için çalıştı ve başarılı oldu. Ancak Barış antlaşmasıyla Gümülcine Yunan topraklarına katılınca, memleketine dönmeyerek bir müderrisliğe tayinini istedi. Talebi uygun görülerek **Aydın Sultanîyesi**'ne atandı. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) süresince devam eden müderrisliğinde yüzlerce öğrenci yetiştirdi.¹

¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 138.

Mehmet Esat Efendi, 29 Nisan 1919'da Padişah adına **Aydın'a** gelen **Nasihât Heyeti**'ne² karşı tavrıyla dikkatleri üzerinde topladı. Bu hâl heyetin gözünden kaçmadığı için Heyet Başkanı Şehzâde (Abdurrahim Efendi)... Esat Efendi'yi nezdine davet ederek:

“Hocasınız, Halifenin ne demek olduğunu bilirsiniz; bu nâma, bir şehzâde memleketinize geliyor; neden istikbalimizde sizlerden kimse bulunmuyor?”

Sözleriyle takdir etti.

Cevap verildi:

“- Efendim, bize nasihat için teşrif ettiğinizi işittik. Halbuki, asıl nasihata muhtaç olan tahrikçi Rumlardır. Bir taraflı hitabınız, medeniyet aleminde, aleyhinize yanlış telakkiler uyandırabilir endişesiyle kenarda kalmayı tercih ettik”.

Bunun üzerine, heyetin en mutaassıp ve hatta şımarık bir üyesi olan Süleyman Şefik Paşa, bu yolda konuşan Hoca'yı göstererek:

“- Bu da onlardan (İttihatçı). Maalesef her yerde bulunuyorlar”.

Tarzındaki ifadeleriyle, Şehzâde'nin öfkesine iştirak etti. Akşama ve-rilecek ziyafetin listesinden şehzâdenin emri ile hocanın ismi silinmiştir.³

Muhtemelen böyle bir davranışın da etkisiyle Mehmet Esat Efendi, Milli Mücadele'nin ilk günlerinde milli hareket yanında yer almıştır. Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine (15 Mayıs 1919), gençlerden topladığı gönüllüler ve zeybekler ile **Aydın-Köşk** cephesinde düşmanla savaşa girdi.⁴

Öte yandan Mehmet Esat Efendi, Milli hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlattı. Birinci Dünya Savaşı esnasında kaleme aldığı **Cihad-ı**

2 Damat Ferit Paşa Hükümeti, bazı şehzadeler başkanlığında taşraya **“Nasihât Heyetleri”** göndermiştir. Damat Ferit Paşa, bu şekilde hükümet aleyhine doğabilecek millî gelişmeleri zayıflatmak istiyordu. Bu nedenle, Şehzade Cemalettin Efendi Heyeti Trakya'ya, Abdurrahman Efendi heyeti de Bursa'dan başlayarak Ege, Konya ve Kilikya bölgelerini dolaşmak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir (Celal Bayar, **Ben de yazdım**, C.6, s. 1760).

3 **Ayrıca Heyette:** Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, Pazarcık Müftüsü Halil Fehim Efendi, Eski Karahisar Meb'usu Yanko Güvenidis (Kovanidi), Dahiliye Nezareti Memur-in Kalemi Müdürü Ohenes Ferid, Ali Rıza Mahmut, Hayrat, Ali Fevzi Paşalar bulunuyordu (M. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Ankara, 1959, C.1, s. 64; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, 1983, s. 250).

4 Esat Hoca'nın savaş meydanında gösterdiği yararlılıklarının bir kısmı Aydın Cephesi Kumandanlarından Binbaşı Tahir Özerk tarafından dile getirilmiştir. Bkz., **Sebilürreşad**, C. III, s.71, s. 334; **Aynı Mecmua**, C.X, S. 244, s. 300-301.

Ekber (İzmir, 1332) broşüründen başka bir kaç küçük kitap daha yayınlamıştır. Bunlar “**Ah! Aydın**” (Şiir halinde beyanname), “**Verin Zavallılara**”, “**Hilal-i Ahmer**” gibi çeşitli risalelerdi. Milletimizin buhranlı bir zamanında halkı birliğe ve birbirine yardıma teşvik eden bu broşürler çok faydalı olmuştur.

Ayrıca “**Hilal-i Ahmer (Kızılay) Teşkilatı**”nın başında savaş yaralılarınin tedavisi için uğraş verirdi. Bu faaliyeti ile “**Milli Ordu Müftüsü**” ünvanını aldı.

“TBMM’nin I. Dönem için yapılan seçimlerde Aydın milletvekili olarak 10 Ekim 1920’de Meclis’e katıldı. Meclis’te **Şer’iye-Evkaf, İrşâd ve Milli Eğitim** komisyonlarında çalıştı. 26 Ocak 1922’de ordu geri hizmetlerine gözetim ve yardım için yurdun çeşitli bölgelerine gönderilen milletvekilleri arasında Aydın Bölgesinde görev yaparak savaşan ordunun çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesinde yararlı oldu. Dönem içinde kürsüden, biri gizli oturumda onbir konuşma yaptı. Dört soru önergesi verdi. Başkanlığa sunduğu dokuz kanun teklifinden **İhracat resminin kaldırılmasına dair** olanı, 3 Ağustos 1921’de 143 sayılı Kanun olarak kabul edildi.⁵

Mehmet Esat Efendi, “II. Dönemde Mentеше (Muğla)’den milletvekili seçildi. **Şer’iye ve Evkaf, Tasarı, İrşad, Diyanet ve Evkaf** komisyonlarında çalıştı. İrşâd komisyonunun başkanlığında, Şer’iye ve Evkaf Komisyonu’nun sözcülüğünde bulundu. Beş kanun önerisi ve önemli sorunları içeren yirmibir önerge verdi. Kürsüde yetmişyedi konuşma yaptı”.⁶

Lozan Antlaşması’nın **TBMM**’de görüşülmesi sırasında en haklı ve ikna edici tenkidi O yapmıştı. Özellikle Yunanlıların tıynetlerini çok iyi bilen bir insan olması dolayısıyla cephelerde elde edilen başarının barış masasında harcandığı kanaatindeydi. Bu yöndeki düşüncesini de Meclis kürsüsünden en açık bir surette ifade etmiştir.⁷ Antlaşmanın oylanması sırasında da kırmızı oy kullanmıştır.⁸

5 F. Çoker, **a.g.e.**, C. III, s. 138-139.

6 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 134.

7 O “**Ben Yunan Palikaryalarını bilirim. Onlara teslim ettiğiniz Türklerden bir gün gelecek ki, bir torba kemik bile alamayacaksınız**” diyor ve **Mora, Girit** gibi bunun çeşitli örneklerini vermek suretiyle **Batı Trakya Türklerinin** geleceği üzerindeki tavizkar politikayı yeriordu (Bkz.Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, C.I, TBMM Yayını, s. 70 vd.**)

8 Oylamada Mehmet Esat Hoca ile birlikte (13) milletvekili daha kırmızı oy kullanmıştır. Bunlar şu milletvekilleridir:

II. Dönem milletvekilliği sona erince Mehmet Esat Efendi, İzmir-Torbalı ilçesine yerleşti. Yeni ve ileri fikirlere karşı büyük alaka taşıyan bir kıymetti. Bu nedenle, Soyadı Kanunuyla “**İLERİ**” soyadını aldı. Kurtuluşumuzdan sonra da halkı aydınlatma görevini sürdürdü. Okumaya çok düşküdü.⁹

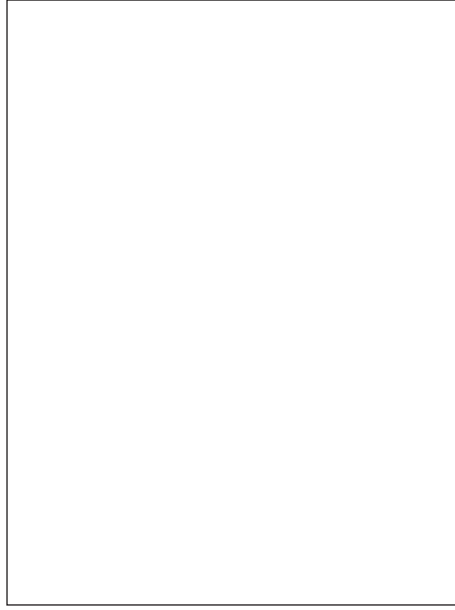
Milli Mücadele’de cephelerde fedakarca hizmeti nedeniyle **21 Kasım 1923 tarihli Meclis kararıyla Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası** ile ödüllendirilmiştir. Madalyası 23 Mart 1925’te TBMM Genel Kurulunda ilk kez yapılan törende göğsüne takılmıştır. Ayrıca 2 Ekim 1948’de Türk Basın Birliğinin, elli yıl Türk basınına ve maarifine hizmet edenler için düzenlediği jübilede yer aldı.¹⁰

Evli olup dört çocuk babası olan Mehmet Esat Efendi, 15 Nisan 1957’de İzmir-Torbalı Şosesi üzerinde yaşamını yitirdi. Vefat ettiğinde 75 yaşında idi.

Kılıç Ali Bey (Gaziantep), Zamir Bey (Adana), Mustafa Necati Bey (İzmir), Ali Cenani Bey (Gaziantep), Vasıf Bey (Saruhan), Yahya Kemal Bey (Urfa), Necip Bey (Mardin), Niyazi Bey (Mersin), Faik Bey (Edirne), Şeyh Saffet Efendi (Urfa), Şükrü Kaya Bey (Menteşe), Besim Bey (Mersin), Faik Bey (Tekirdağ) (K. Öztürk, **a.g.e.**, C.I, s. 140).

9 **Sebilürreşad**, C.X, S. 244, s. 300.

10 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 139.

HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ (ÖZDAMAR)
(MECLİS-İ MİLLİ AZASINDAN ISPARTA MÜFTİ-İ SABIKI
HÜSEYİN HÜSNÜ)

1875 (1291)'te Isparta'da doğdu. Babası **Hacı Hasan Efendizâde Dersiâm İsmail Hakkı Efendi**'dir. İlk ve orta öğrenimini Isparta'da tamamladı. Sonra **Konya**'ya giderek **Ziyâiye Medresesi**'ne kaydoldu. Burada altı yıl öğrenim gördü. 2 Ocak 1885'te Müderris Parlakzâde Ahmet Fahri Efendi'den icazet aldı. Daha sonra İstanbul'a giderek Mahmut Paşa Medresesi'ne devam etti. Dini bilgilerini ve dil bilgisini geliştirdi. Bu arada 9 Ağustos 1902'de Dersiâm Mustafa Asım Efendi'den Müderrislik icazeti alarak Isparta'ya döndü ve Sâdiye Medresesi'ne müderris olarak atandı. 16 Ocak 1910'da Antalya Merkez Müderrisliği'ne tayin edildi. Fakat mazereti sebebiyle görevine başlayamadı. Bir süre camilerde Dersiâmlık görevi verildi. 9 Ocak 1911'de Şer'îye Mahkemesi Zabıt Katibi oldu. 22 Mart 1914'te İl Genel Meclisi üyeliğine seçildi. Müftü Şakir Efendi'nin İttihat ve Terakki Partisi yetkililerinin şikayeti üzerine görevden alınması üzerine, 5 Mart 1916'da Isparta Müftülüğü'ne getirildi. Sabık Müftü Şakir Efendi'nin Müftülüğe iadesi üzerine, 7 Nisan 1919'da istifa ederek görevinden ayrıldı.¹

¹ **DİB Arş.**, D: 1664; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 468.

Yunanlılar tarafından İzmir'in işgalinden (15 Mayıs 1919) sonra yörede oluşan ulusal direnişi destekledi. Isparta'da Müdafaa-i Hukuk çalışmalarına katıldı.² Isparta'yı temsilen 6-9 Ağustos 1919'daki Nazilli kongresine katıldı.³ Nazilli cephesinde Yunan'a karşı savaştı. Bu arada Milli Mücadele'nin hedef ve amacı hakkında aydınlatıcı vaazlar verdi.

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Isparta Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Bu arada Ankara Fetvası'nı Sabık Müftü olarak tasdik etti.⁴

TBMM'de **Şer'iy**e ve **İrşad** komisyonlarında çalıştı. Dönem içinde üçü gizli oturumda olmak üzere onüç konuşma yaptı. Bir soru, bir gensoru önergesi verdi. Arkadaşlarıyla birlikte verdiği gensoru sonucunda Şer'iyeye ve Evkaf Vekili (Mehmet) Vehbi (Konya), güvensizlik gösterilmesiyle istifa etti. Arkadaşları ile önerdiği, firardan ölüm cezasına hükümlü bir erin akıl hastalığı nedeni ile affına dair teklifi 18 Ekim 1922 tarih ve 274 sayılı kanun olarak kabul edildi.

II., III., IV., V. ve VI. Dönemlerde yeniden seçilerek yasama görevini 1943 yılına kadar sürdürdü. Bu arada 1 Kasım 1934'te memuriyetten emekliye ayrıldı. Sonraki yaşamı hakkında bir bilgi edinilemedi. 17 Haziran 1961'de öldü. Evli olup üç çocuk babası idi.

Hamili olduğu **Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası**, cephede fedakârca hizmeti nedeniyle 22 Şubat 1926 tarih ve 212 sayılı Meclis kararıyla **Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası**'yla değiştirilmiştir.⁵ Soyadı kanunuyla "**ÖZDAMAR**" soyadını almıştır.⁶

2 Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda görev alanlar için bkz., Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1990, s. 104.

3 Nazilli Kongresi'ne Üçköyunizâde Ali Efendi ile birlikte katılmışlardır (**Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C.4, s. 35).

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

5 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 468.

6 Celal Bayar Bey, **hatıratında Müftü Hüsnü Efendi'den şöyle söz eder:** "Müderri ve Müftü Hacı Hüsnü Efendi, vatansever bir din adamı idi. Dini inanç ve âdetleri ihmal etmez, tamamiyle tatbik ederdi. Büyük Millet Meclisi'nin, ilk toplantısından başlayarak bir çok dönemlerinde üye seçilmiştir. Kendisi ile görüşmüştük, dostluğumuz vardı. Aşağı yukarı bir çok meselelerde söze karışırdı. Milli hareketi ve hükümeti de desteklerdi. Cumhuriyetin ilânının onuncu yılı töreninde bulunmak üzere meşhur **Karahan**'ın başkanlığında, içlerinde General Vorosilof da olduğu halde kadınlı, erkekli kalabalık bir Sovyet heyeti Ankara'ya gelmişti. O mutlu günün şerefine Ankara Palas salonlarında tertiplenen baloda Sovyet misafirlerimiz de bulunuyordu. Rahmetli

Atatürk dansını bitirdikten sonra, bana kendisine takip etmeğimi söyledi. Sovyet heyetinin bulunduğu yere doğru ilerledi, kendileri ile görüşmeye başladı. Herkes ayakta idi. Atatürk'ün tam yanında bulunuyordum. Baktım sağ tarafında bir zat belirdi; Bu, Müderris Müftü Hacı Hüsnü Efendi idi. Başında fesi sarık yoktu, başı açık, saçları muntazam surette taranmıştı. Geniş ve uzun sakalı kısalmış, hatta ucunda biraz sivrilik göze çarpıyordu. Siyah cübbe yerine üzerinde tam takım frak vardı. Frağın sağ tarafında yeşil kordeleli istiklâl madalyası şerefli mevki almıştı. Hafif surette Atatürk'ün koluna dokundum. Yerimi saygı ile Hacı Hüsnü Efendi'ye bıraktım. Atatürk bu hâli görünce hemen mevzuu değiştirdi, Sovyet dostlarımıza dedi ki:

“Bakınız bu zât hocadır, milletvekilidir. Siz ihtilâlinizde rûhanilerinizi kestiniz. Bizde ise bu hâle geldi. “Benim bu muhterem zâtın Nazilli'deki hali gözümün önünde canlandı. İçimden kendi kendime dedim: “Nereden nereye gelmişiz!” (C. Bayar, a.g.e., C.7, s. 2230-2231 (Dipnot:2).

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (KOÇ)
(KARAHİSAR-I SAHİP MEB'USU
MÜDERRİS MEHMET ŞÜKRÜ)

1887 (1303)'de Afyon'da doğdu. **Koç Ağazade Abdullah Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Afyon'da tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Mektebine girdi ve 12 Ağustos 1911'de mezun oldu. Halep ve Kilis'te Hâkim ve Savcılıklarda bulundu. Kilis Savcı Yardımcısı iken 1919'da Adliye'den ayrılarak Afyon'a döndü ve avukatlığa başladı. Yayımladığı (**ikaz**) Gazetesi ile Milli Mücadele'yi destekledi. Afyon Delegatesi olarak Sivas Kongresi'ne katıldı. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Karahisar-ı Sahip (Afyon) Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. **Adalet, Anayasa, İrşad, Program, Mali Kanunlar, Dışişleri** ve **Sayıştay** Komisyonlarında çalıştı. I. toplantı yılında Adalet Komisyonunun Başkanlığını, III. Toplantı yılında Kâtipliğini, Malî Kanunlar Komisyonu'nun ve son yılda da Anayasa Komisyonu'nun Sözcülüğünü yaptı. Ayrıca ilk toplantı yılında 5. Şubenin Başkanlığına, I.'de Kâtiplik görevine seçildi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubunun kurulmasında muhalefetteki II. Grupta yer aldı. Dönem içinde (53) ü gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde (330) konuşma yapmak suretiyle Meclisin en çok konuşan

hatislerinden biri oldu. (3) soru, (7) gensoru önergesi verdi. Nafia Vekili **İsmail Fazıl Paşa** (Yozgat) hakkındaki gensoru önergesi, Vekile güvensizlik ile sonuçlandı. Yaptığı (9) tekliften Vatan Hıyanetine dair olanı, 29 Nisan 1920 gün ve (2) sayılı, **Nafiz Bey** (Canik) ile birlikte verdiği Vatan Hıyaneti Hükümlerinden Bir Kısımının Aflarına dair olanı, 10 Aralık 1921 gün ve (170) sayılı Kanun olarak kabul edildi.

Milletvekilliği bu dönemde sona erince, Afyon'a dönerek avukatlık mesleğini sürdürdü. 10 Mart 1938'de öldü. Evli olup üç çocuk babası idi.¹

¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C.III, s. 572-573.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (ÇELİKALAY) (KARAHİSAR-I SAHİP MEB'USU)

1876 (1292)'da Afyonkarahisar'da doğdu. **Dava Vekillerinden Mehmet İzzet Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Sıbyan, orta öğrenimini de Rüşiye'de tamamladı.¹ Sonra o sıralarda Afyonkarahisar'da bulunan Teğmen Hasan Şükrü Efendi'den özel olarak Cebir ve Kozmografya dersleri okudu. Daha sonra öğrenimini medresede sürdürdü. Müftü Ali Feyzi Efendi'nin derslerine devam ederek ondan 1902'de müderrislik icazeti aldı.² Ayrıca Ziraat Fen Memuru Tahsin Bey'den özel olarak ziraatle ilgili dersler aldı. Bu arada bu konuda araştırmalarda da bulundu. Elde ettiği bilgileri kendi çiftliğinde denedi. Orak, Çapa, silindir ve tohum atma gibi zirai iş makinalarının geliştirilmesiyle ilgili çalışmalar yaptı.³

13 Mart 1909'da Afyon Öğretmen Okulu'na Öğretmen olarak atandı. 13 Ekim 1911'de okulun Müdürlüğüne getirildi. 1 Mart 1912'de medreselerin ıslahı için kurulan komisyonda görevlendirildi. 20 Ekim 1915'te

1 Rüşiye'den 17 Ağustos 1888'de Şehadetname (diploma) almıştır.

2 İMMEŞ Arş., D: 3810.

3 Aynı Dosya.

Darülhilafe Medresesi'ne öğretmen oldu. Bu arada, 1908'de **İttihat ve Terakki Fırkası**'nda politikaya girerek parti yönetiminde aktif görevler aldı.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine, Milli Mücadele'ye katıldı. **Kuva-yı Milliye** teşkilatının kurulmasına öncülük etti. Bir yandan topladıkları gönüllüleri cepheye sevk etmekle beraber İngilizlerin işgali altındaki depolardan gizlice silah ve cephane tedarik etti. Bu silahlarla milli kuvvetleri silahlandırmaya çalıştı. Ayrıca cami kürsülerinden yaptığı vaazlarıyla, ulusal hareketin amaç ve hedefleri konusunda halkı aydınlattı.⁴

Ayrıca **Afyon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin kuruluşu ve faaliyetlerinde de görev aldı. TBMM'nin I. Döneminde Karahisar-ı Sahip'ten Milletvekili seçildi ve 23 Nisan 1920'de yapılan açılış töreninde hazır bulundu. Ankara'da toplanan bu meclisin meşru olmadığı yolundaki propagandalara karşı Hacıbayram ve Zincirli camilerinde vaazlar vererek halkı aydınlatma çabasını sürdürdü. I. toplantı yılında **Defter-i Hakani** (Tapu-Kadastro), **Adalet** ve **İrşâd** Komisyonlarında görev yaptı. Bu arada Ankara yöresinden topladığı gönüllü erlerle bir birlik teşkil edip, Kütahya-Eskişehir-Afyon cephesinde görev aldı. Kourdurduğu birlik "**ÇELİK ALAY**" olarak anıldı".⁵

Ali Fuat Paşa (Cebesoy) bu kuvvetlerden şöyle söz eder:

*"Anadolu'nun muayyen bir kısmını elde tutabilmenin ilk şartı, başında olduğum 20. Kolordu'nun sahası içinde olan Isparta-Afyonkarahisar-Eskişehir hattını elde muhafaza edebilmektir. Eskişehir'de İngilizler vardı. Eğer Isparta ve Afyon'u muhafaza edebilsek idik, Eskişehir'deki İngilizleri atmak mümkündü. Isparta ve Afyon'da milli kuvvetleri teşkil edebilme faaliyetimize lüzum kalmadı: Bu iki şehrimizde, iki din adamı, başı sarıklı iki mücahit başa geçmişler ve milli kuvvetleri tecrübeli kumandan siyaset ve basireti ile teşkilatlandırmışlar ve ilk anda yadırganacak bir kararla kumandayı da bizzat ellerine almışlardı. Isparta'da Hafız İbrahim Efendi, Afyonkarahisar'da Hoca İsmail Şükrü Efendi..."*⁶

Şükrü Hoca, TBMM üyesi sıfatıyla Ankara'ya geldiği zaman öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmiştir. **Paşa**, kendisine; "**Nerede kaldın Hocam? Dört gözle seni bekliyorduk**" demiştir. Bunun üzerine Şükrü Hoca da, Afyon'daki çalışmalarını anlatarak, Paşa'ya oradaki düşmanın durumu ve yapılması gereken işler hakkında bilgi vermiştir. Bu sırada, Mustafa

4 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 570.

5 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 571.

6 **Sebilürreşad**, Cilt: 2, sayı: 45, s. 334.

Kemal Paşa, tekrar; “Varolunuz Hocam. Sizin gibi din âlimlerinin bu hususta millete önyak olmanız, memleketin ve dinin muhafazası için elzemdir. Afyon’da nasıl çalıştığınızı, evlerde, camilerde ve köylerde halkı düşmana karşı mukavemete nasıl hazırladığınızı işittim. Memleket ve din uğrunda bu mücadeleniz şayanı takdirdir. Çok memnun oldum. Hocam: Yine sizin gibi bir din âlimi olan arkadaşınız Nebil Dehşeti Efendi’nin (I.Dönem TBMM Afyonkarahisar Meb’usu) mesaisini de takdir ederim” diyerek hocaların özellikle Şükrü Hoca’nın Milli Mücadele’deki hizmetlerini belirtmiştir.⁷

Yunan orduları durmadan ilerliyorlardı. Alaşehir elden çıkmıştı. Yunan işgalinin genişlediği bu günlerde konu TBMM’de gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa’nın da hazır buldukları Meclis toplantısında hararetle tartışılmıştır.⁸ Bu arada Şükrü Hoca da görüşlerini açıklamıştır. O uzunca olan konuşmasının bir bölümünde konuyla ilgili görüşlerini şöyle dile getiriyordu:

“... Bugün benim memleketim istilaya maruzdur. Düşman şimendiferle üç saatlik bir mesafededir. Fakat ben meyus değilim. Beni meyus edecek diğer mahallerin sükûtudur. Bugün Uşak sükût edecek, yarın Karahisar. Bir memleket yanarken diğerinin seyirci kalması İslâmiyete şındır. Efendiler bu gün yapılacak bir vazife vardır. Öyle nazariyat peşinde koşulacak zaman değildir. Bundan evvel bizim kölemiz olan ve nüfusu bir buçuk milyondan ibaret bulunan hain bir Yunan bugün yükselsin de, yüz, yüz ellibin kuvvetle hücum etsin de bu kadar kuvveti mağlup etsin. Bu İslâmiyetle kabili tevfiğ değildir. Bugün Millet Meclisi şu derde deva bulmak için toplanmıştır. Biz de onun için buraya geldik. Bunun çaresi umum Anadolu kuvvetlerini tevhit etmek, cihadı mukaddes ilân etmektir. Bugün ben mukadderatımızı elinde tutan kimselerin sui idaresini bilmekle beraber onlardan müşteki değilim; onların iskâtı taraftarı değilim. Gördüğüm yolsuzluklar karşısında ve düşman taarruzuna karşı buradaki lâkayitlikler beni eritiyor. Rica ederim, itiraf etmeliyiz azillerin, nasıpların sırası değildir. Millet kendini kuvvetli göstermelidir...⁹

Meclis’teki bu tartışmalar esnasında **Erkan-ı Harbiye-i Umumi Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa**, Şükrü Hoca’ya; “**Hocam vaziyet tehlikededir... Bir cephe kurabilmek için bize beş ay zaman lazım**” demesi üzerine de Şükrü Hoca kendisine yeteri miktarda at ve silah veril-

7 **Sebilürreşad**, Cilt: 2, sayı: 45, s. 334.

8 TBMM’de yapılan müzakere ve tartışmalar için bkz., **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985, Cilt: 1, s. 38-74.

9 Şükrü Hoca’nın konuşmasının tamamı için bkz., **a.g.e.**, s. 58-62.

mesi halinde düşmanı beş ay oyalamak yerine düşmanı durdurabileceğini bildirmiştir.¹⁰

Bundan sonraki gelişmeleri Şükrü Hoca şöyle anlatır:

“...Paşa bu tekliften memnun kalır. Ne kadar silah ve cephane varsa derhal bana teslim edilmesi için Ankara silah deposuna emir verdiler.¹¹ Depoya gittim. Ne göreyim: 14 adet martinden muaddel tek ateşli bekçi silahlarından başka silah yok. Bunları aldım. Kırka iblâğını istedim. Ankara Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nuri Beyin bunu bulacağını ümid ediyordum. Maalesef buna imkân olmadığını söyledi... Resmi makamlardan ümid kesilince Allah’a dayanarak bir çare düşündüm. Hemen bir gün içinde bir asker elbisesi diktirdim. Başımdaki sarığı muhafaza ederek bu asker elbisesini giydim. Hacı Bayram Camii’nde Cuma namazından sonra kürsüye çıktım... **“Ey cemaati müslümin! dedim. Kapıları kapayınız. Hiçbiriniz camiden dışarı çıkmasın. Sizinle görüşecek mühim meseleler var!** dedim. ...**Coştum, söyledim.** Evde duvarda asılı duran harb silahlarının boşuna asılı kalırsa ev sahibine lânet edeceğini anlattım. Memleket ve din tehlikede kalırsa yedisinden yetmişine kadar bütün Müslümanların cihadla mükellef olduğunu anlattım. Mustafa Kemal Paşa’nın teminatını söyledim. Cemaat ağladı. Ben ağladım. Nihayet arkamdaki ilmiye cübbesini çıkararak asker elbisesiyle başımda sarık olarak kürsüde ayağa kalktım. **“Ey cemaati müslimin! dedim. İşte ben asker kıyafetine girdim, cepheye gidiyorum. Memleket ve din kurtuluncaya kadar cephelede düşmanla çarpışacağım. Memleketini dinini seven benimle gelsin”** dedim... Herkes sağa sola koştu. O gün akşama kadar 700 silah, 600 mücahid, 120 at toplanmıştı... Ben miktarı kâfi silahşör mücahidlerle Ankara’dan ayrıldım... Afyon’a gelmez düşman bir taarruz daha yapmış, Uşak’a girmişti. Acele cepheye

¹⁰ **Sebilürreşad**, Cilt: 2, Sayı: 45, s. 334.

¹¹ **Genelkurmay Başkanlığı Arşivi**’nde rastladığımız bir belge, Hoca Şükrü Efendi’nin bildirdiklerini teyid etmektedir. 6 Temmuz 1920 tarihini taşıyan bu belge, **Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa** imzasıyla **Ankara Komutanlığına ve Garp Cephesi Komutanlığına** verilmiş bir talimattır. Anılan yazıda; Afyonkarahisar Meb’usu Hoca Şükrü Efendi’nin makamlarına müracaat ederek **“Ankara ve civarından başlamak üzere Afyon Karahisar’a varıncaya kadar güzergahda kendi at ve silahlarıyla celp ve cem edeceği gönüllülerin kumandasını deruhte ederek cihada iştirak edeceğini ve gidip geçeceği yerlerden birçok din kardaşları da birlikte götürceğini bildirmiştir”** denilerek, Hoca Şükrü Efendi’ye yardımcı olunması istenilmektedir. (**ATASE Arş.**, Kl: 556, D: 8, Fh: 3-1).

koştu. “Uşak Cephesine” İzzettin Bey kumanda ediyordu... Ben hemen o tarafta bir müdafaa hattı tesis ettim”.¹²

Demiralay'ın varlığı, İtalyanların Isparta ve çevresinde barınamamasını sağlamıştır. Çelikalay da Dumlupınar'da Yunan ileri harekâtını dokuz ay durdurarak ordumuzun hazırlanmasını temin etmiştir.

Düzenli ordunun kurulması üzerine “Çelikalay” 68. Alay içinde yer aldı.¹³ İsmail Şükrü Efendi de Meclis'e döndü. III. Toplantı yılında Şer'iyevkaf Komisyonu'nun sözcülüğünü yaptı. Kaleme aldığı “**Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi**” adlı risalede mevcut bazı yazıların Ceza Kanununa göre suç teşkil etmesi dolayısıyla hakkında kovuşturma yapılmak üzere dokunulmazlığının kaldırılması, Adliye Vekâleti'nin 18 Ocak 1923 tarihli yazısıyla istendi ise de, 5. Şubece yapılan soruşturma sonucu verilen 14 şubat 1923 tarihli rapor üzerine, buna lüzum görülmedi. Dönem içinde (14) ü gizli oturumlarda olmak üzere (65) konuşma yaptı. (6) soru, (3) gensoru önergesi verdi. İktisat Vekili **Sırrı Bey** (İzmit) hakkındaki gensoru önergesi, Vekile güvensizlik ile sonuçlandı. Harp Kazançları Vergisinin Tahsiline Dair Kanuna Bazı Hükümler Eklenmesi hakkındaki **Ömer Lütfi Bey** (Amasya) ile birlikte yaptığı teklif, Hükümetin de katılımıyla 23 Ağustos 1922'de (251) sayılı Kanun olarak kabul edildi.

Milletvekilliği bu dönemde sona erince memleketine dönerek vaizlik hizmetine devam etti. 25 Aralık 1950'de Afyon'da öldü. Evli olup iki çocuk babası idi.

Cephede hizmeti nedeniyle TBMM kararıyla **Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası**'yla ödüllendirilmiştir. Bu arada kurduğu milli kuvvetin adı olan “**ÇELİKALAY**”, soyadı oldu.¹⁴

12 İ. Tekeli- S.İlkin, **a.g.e.**, s. 337-338.

13 **ATASE Arş.**, Kl: 796, D: 108, Fh: 31.

14 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 570.

MUSTAFA TAKİ EFENDİ (DOĞRUYOL) (SİVAS MEB'USU, ULEMADAN MUSTAFA TAKİ)

1873 (1289)'te Sivas'ta doğdu. Mehmet Selim Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Sivas İbtidâi Mektebi ve Rüştîyesi'nde tamamladı. 19 Ekim 1887'de Sorgu Hakim Yardımcılığı ile memuriyet hayatına başladı. Daha sonra Adliye Teşkilatındaki hizmetlerini sürdürdü. Bu cümleden olarak, 1 Kasım 1891'de Hafik İlçesi Sorgu Hakim Yardımcısı oldu. 17 Nisan 1894- 29 Haziran 1913 tarihleri arası Sivas Adliyesi'nde Zabıt Katibi, Başkatip ve Mahkeme üyesi olarak görev yaptı. 13 Kasım 1914'te Sivas Sultanisi Arapça Öğretmenliği'ne atanmasıyla Adliye teşkilatından ayrıldı. Öğretmenlik görevini milletvekili olarak Ankara'ya gidişine (22 Nisan 1920) kadar sürdürdü.¹

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Sivas Milletvekili olarak, 23 Nisan 1920'de açılışında hazır bulundu. Ankara Fetvası'nı "**Sivas Meb'usu, Ulemâdan Mustafa Taki**" ismiyle imzaladı.²

1 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 891.

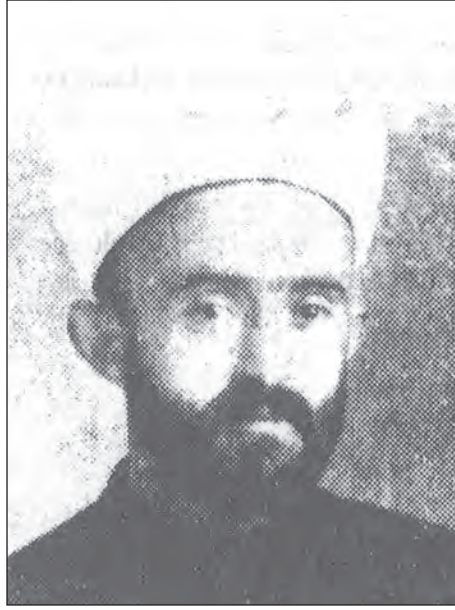
2 Bkz., **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27; Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1995, s. 155. Ayrıca bkz., **EK: III**.

Mecliste **Şer'iye, Evkaf, Adalet, İrşad, Anayasa, Dilekçe, Milli Eğitim** komisyonlarında ve **Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu**'nda çalıştı. Bu arada III. Toplantı yılında bir süre **Dilekçe Komisyonu Başkanlığı**'nı yaptı. Dönem içinde yedisi gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde (43) konuşma yaptı. Beş kanun önerisi verdi.³

I. Dönemde milletvekilliği sona erince yeniden hizmet isteminde bulunması üzerine 10 Kasım 1923'te Sivas İmam-Hatip Okulu Meslek Dersleri (Arapça, Hadis) öğretmenliğine atandı. Bu görevde iken 1 Ağustos 1925'te Sivas'ta vefat etti. Evli olup yedi çocuk babası idi. Ailesi "**DOĞRUYOL**" soyadını almıştır.⁴

3 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

4 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 890. Ayrıca daha fazla bilgi için bkz., TBMM ve MEB arşivlerindeki sicil dosyaları.

HAFIZ İBRAHİM EFENDİ (DEMİRALAY) (ISPARTA MEB'USU ULEMADAN HAFIZ İBRAHİM)

1883 (1299)'te Isparta'da doğdu. **Yılanlızâde Tahir Paşa'nın** oğludur. İlk ve orta öğrenimini Isparta'da tamamladı. Sonra 1902'de İstanbul'a gelerek **Fatih Medresesi**'ne kaydoldu. Yedi yıl öğrenim gördükten sonra, müderrislik icazeti aldı.

Öğrenimi sonrasında Isparta'ya dönerek babasından kalan arazide tarımla meşgul oldu. Gülyağı ticareti yaptı. Bu arada 1911-1912 yıllarında Isparta İdadisi'nde Din Bilgisi ve Ahlâk Dersleri okuttu. Ayrıca bir ara **Bidayet Mahkemesi Üyeliği**'nde bulundu.¹

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, Isparta ve çevresinde milli hareketin önderi oldu. Halkı "**fisebilillah cihada**" (Allah yolunda savaşa) davet etti.²

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine mitingler düzenleyerek işgali protesto etti. Bu arada Isparta'nın bütün köylerine varıncaya kadar "**beyannâmeler**" göndererek, halkı milli hareket lehinde bilinçlendirmeye çalıştı. Bu beyannamelerden **21 Haziran 1919** tarihli olanı, o zamanın düşüncesini, halkın ruhsal durumunu yansıttığı için sunuyoruz:

¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Vakfı Yayını, C.III, s. 469.

² Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, 1969, C.7, s. 2126.

“Ey Müslümanlar!

Sefil ve çıplak Yunanlıların mülevves ayakları altında ezilen muazzez topraklarımızın hayat ve namusları perişan edilen zavallı dindaşlarımızın imdâdına koşmak ve atiyen her bir ihtimâle karşı kendi Ispartamızı da muhâfaza ve müdafaa etmek üzere Allahını, Peygamberini, dinini, vatanını, bihakkın seven müslümanlara hayatını, servetini fisebillah fedâ etmek farz-ı ayn olmuştur. Yoksa..... mahsus olan zillet ve meskenetle namus-ı vatan muhafaza edilemez. Ecdadımız hayatlarını istihkâr ederek parlak kı-
linçlariyle kâinâta boyun eğdirmişlerdir. Biz onların evlâdı değil miyiz? Eski Yunan muharebesinde Dömeke Kalesi’ni altı günde süngülerine itaat ettiren Isparta gazileri değil midir? Çanakkale’lerde, Anafarta’larda, arslanlar gibi çarpışarak düşmanın cehennem gibi ateşlerine göğüs geren ve milletin sîne-i ihtiramında nâmını şerefle yadettiren otuzbeşinci alayın efradı kimlerdir? Evet, Isparta Kahramanlarıdır. Ve bugün de Isparta namına cami avlusunda ve kütüphane önünde cihad sancağı altında toplanacak olan mücahitlerimiz büyük bir fedakârlıkla namus-ı vatanı müdafaa ve İzmir vilâyetimizi istirdat edeceklerine şüphe etmem, esasen vatanım uğrunda hayâtımı fedâyâ hazır olduğumu huzurunuzda yemin ile beyan ettim. Siz de kabul ettiniz. Başınızda olduğum halde Cenab-ı Hakk’a olan ahdimi ve din ve vatana karşı vazifemi hâlisâne ifâ etmek istiyorum. Buradaki ailenizin mâişeti temin, harçlığınız ve silahınız ihzâr edilmiştir. Memleketimizin eşrafı, muteberanı her vechile fedakârlık ediyorlar. Artık, eli silâh tutanları vazife-i vataniyeye dâvet ediyorum. Nusrat-ı ilâhiye bizimledir. Esteûzübillah ve cahid-û fillâhi hakke cihadih”

21 Haziran 355 (1919)

Isparta Millî Müdafaa-i Vataniye Heyeti Nâmına Tahir Paşazâde Hâfız İbrahim”.³

22 Haziran 1919 günü de Isparta mücahitleri nâmına İbrahim Efendi, Konya Valisi Cemal Bey’e ve II. Ordu Müfettişi “Küçük” Cemal Paşa’ya aşağıdaki telgrafı çekti:

“İnsani ve medeni vazifesini idrak eden ve aynı zamanda hiç bir milletin hukukuna tecavüz etmeyerek namus ve âsâyışine malik Ispartamıza Yunanlıların ve İtalyanların muntazam ve seferi bir hareketle ilerlemeleri ne gibi siyasi bir maksada dayanmaktadır? Hükümetimizden izahat istiyoruz. Vatanimizin selameti vekâr ve itidalimizi muhafaza etmekte ise, kabul ediyoruz. Yoksa zillet ve meskenetle yaşamaya, şehâdet saadetini tercih ederiz”.⁴

³ C. Bayar, a.g.e., C. 7, s. 2126-2127.

⁴ C. Bayar, a.g.e., C.7, s. 2128.

Damat Ferit Paşa Hükümeti adına, bu ve benzer girişimlerin şiddetle aleyhinde bulunan Konya Valisi, bu telgrafı alır almaz Isparta Mutasarrıfı Talat Bey'e, "**Uyanık olmasını, imza sahibinin sorguya çekilerek İstanbul Sıkıyönetimine gönderilmesi**" talimatını verdi.⁵

Ayrıca Isparta **Hürriyet ve İtilaf Partisi** mensupları da Hafız İbrahim Efendi'nin söz konusu çalışmalarına karşı çıkmışlardır.⁶

Bu engelleme girişimlerine rağmen Hafız İbrahim Efendi, milli hareket lehindeki çalışmalarını arttırarak sürdürdü. Bu cümleden olarak, 6-8 Ağustos 1919 tarihlerinde toplanan **I. Nazilli Kongresi**'ne Isparta delegesi sıfatıyla Eski Müftü Hacı Hüsnü (Özdamar)⁷ ile Uçkurzâde Ali Efendi'yi gönderdi. Böylece **Ege**'deki milli faaliyetlerle irtibata geçti.⁸

Öte yandan başkanı bulunduğu ve Isparta'da Ulusal örgütlenmenin öncülüğünü yapan **Cemiyet-i İlmiye**'yi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında yeniden kurdu.⁹ Isparta'nın merkez, ilçe ve köylerinden topladığı

⁵ C. Bayar, a.g.e., C.7, s. 2128.

⁶ Mesela Uluborlu **Hürriyet ve İtilaf Partisi** mensupları Isparta'da **Ezanzâde Hacı Ahmet Efendi**'nin evinde toplanarak "...tehdit edici bir lisan ile yazılmış bir protestonun mücahitler namına yayınlanan beyannamede imzası bulunan **Hafız İbrahim Bey**'e tebliğine karar vermişlerdir.

Yazdıkları protestonâmede:

"Uluborlu'da halkı, telgrafla silahlı ayaklanmaya teşvik, hükümete isyan ve sükunu bozmak mahiyetinde bulunan bu hale, nereden yetki, kuvvet ve cesaret alınarak teşebbüs edildiği soruluyor ve tehdit"

olunuyordu. Aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Isparta'nın Şeyh Mahalle-si'ndeki Camide, Cuma namazı kılındıktan sonra ayağa kalkarak:

"Ey Cemaat, dağılmayınız. Bugün okunan hutbeyi Türkçe olarak size izah edeceğim"

demiş, hutbenin başından bir kısmını tercümeden sonra cebindeki Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin beyannamesini okumaya başlamış, özellikle çetelerin (silahlı milli mücadele teşkilatının) bu milleti izmihlâle, mahv ve yok olmağa sürüklediğini; bunlara:

"Maddi ve manevi yardımın asla doğru olmadığını" söylemiştir (C.Bayar, **Ben de Yazdım**, C.7, s. 2130-2131). Ayrıca Vali Cemal Bey'in tutum ve davranışları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz., Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s. 267-277.

⁷ Müftü Hacı Hüsnü Efendi, II. Nazilli (19-20 ya da 23-24 Eylül 1919) ve III. Nazilli (6 Ekim) kongrelerine Isparta delegesi olarak da katılmıştır (**Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C. 4, s. 30-35)

⁸ a.g.e., s. 26.

⁹ Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin talimatı uyarınca yapılan örgütlenmede şu kişiler görev almışlardır:

gönüllü kuvvetleri “**Isparta Mücahitleri**” adı altında Nazilli Cephesi’ne gönderdi.

TBMM’nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Milletvekili Seçildi. Meclisin 23 Nisan 1920’de açılışında Isparta Milletvekili olarak hazır bulundu.¹⁰

1920 Temmuz’unun başlarında Yunan kuvvetleri Anadolu içlerine doğru durmadan ilerliyorlardı. Alaşehir elden çıkmıştı. Nazilli-Köşk cephesi çökmüş, düşman 5 Temmuz 1920 günü Denizli-Buldan’a girmiş, kuzeyde Bursa’ya yaklaşmıştı. Kısaca Yunan işgalinin genişlediği bu günlerde konu **TBMM**’de gündeme getirilerek **Mustafa Kemal ve Fevzi Paşaların** da hazır buldukları Meclis toplantısında hararetle tartışılmıştır.¹¹ Bu arada 3 Temmuz 1920 günü **Hafız İbrahim Efendi** de görüşlerini açıklamıştır. O, Milli Mücadele’nin ilk günlerindeki hizmetlerini de özetle zikrettiği konuşmasında şöyle diyordu:

“Bugünkü vaziyetimizin vahameti, hakikaten teessüfe şayandır. İslamiyette büyük bir esas vardır ki, hiçbir şeyden meyas olmamaktır. Geçen sene bu sıralarda (Temmuz 1919) Yunan’ın aynı taarruzu bizim cephelerimize vaki olmuştu. Öyle bir taarruz ki bütün İslamiyetin hayatını, mukadderatını, mukaddesatını ayaklar altında eziyordu. Onların o suretle devam eden harekatı hunharâneleri (kan içen, kan dökücü, zalim) biz müslümanlar üzerinde hiç bir te’sirat yapamıyordu. Isparta’da akdettiğim 18 bin kişilik bir miting yaptık. Bir taraftan İtalyanlar Antalya’yı işgal ettiler, Burdur’a geliyorlardı. O zaman, biz Cenab-ı Hak’a iltica ederek, azametine dayanarak İslamiyet’in hiç bir vakit küffarın ayakları altında kalmasına razı olmayarak bütün salâbetimizle karşı istilâdan kurtardık. İslamiyet’e has olan bir feyiz vardır ki, onu tetkik edelim. Biz Isparta’da seferberlik ilân ettik, hem öyle bir seferberlik ki; ne vakit 39 kuramızla (köylerimizle) beraber Sarayköy’e Yunan geldi. O zaman memleketi menatıka (mıntikalara) taksim ederek ülemamızı, eşrafımızı topladık ve dedik ki, “Ey Müslümanlar, artık nifak ve şikaki (ayrılığı) kaldıralım. Bundan sonra İslâmlar arasında nifak yoktur; saadetiniz bugün seyfi şahametinize (kılıcınıza) sarılmaktır” dedik Bir taraftan memleketteki

Başkan: Tahirpaşazâde Hafız İbrahim; Üyeler: Ask. Şb. Bşk. Nurullah, Eski Müftü Hüseyin Hüsnü, Müftü Şakir, Ciğerzâde Hacı Mustafa, Emir Alizâde Hacı Arif, Müderris Şerif (Günaydın), Mevlevî Ali Dede, Tahirpaşazâde Hüsnü, Bodurzâde Hacı Hasan, Jandarma Bölük Komutanı Yzb. Mustafa, Posta Müdürü Kahvecibaşının Mehmet Kaçınzâde Hacı Ahmet, Rüştü Çavuş, Bezirganzâde Hacı Hafız, Uçkurzâde Ali, Akkaşzâde Süleyman Turgut ve Süleyman Efendiler (Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele’de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1990, s. 98).

10 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 469. Ayrıca, “**Isparta Mücahitleri**” hakkında bkz., N. Köstüklü, **a.g.e.**, s. 133-134.

11 Bkz., **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. I, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985, s. 38-74.

sû-i ahlâkı (kötü ahlakı) yıktık. Diğer taraftan bu tarzda ve her köyde teşkilat yaptık ve dindaşlarımızı düşmanın karşısına sevk ettik: 312-318 (1896-1902) tevellütlüler (doğumlular) hala cepheededir efendiler...Seferberlik ilânı tehlikeli imiş. Ne için tehlikeli olsun? Seferberlik ilânını bir yapınca şubeler bizimle teşriki mesai etti. Davet olunanlar hangi esnam (sınıf) erbabı ise muayene etti, muamelesini yaptı. Kimsenin ırzına, izzet-i nefesine tecavüz ettirmeksizin bendeniz âcizane yedi defa Müdafaa-i Hukuk riyasetini (Başkanlığını) deruhte ediyordum. Hergün ikiyüz nefer sevkıyat yapıyorduk. Fakat yanlarına bir tane muhafız nefer vermedik. Ne vakit Kuleli istasyonunda bunları trene bindirdik. Cepheye gidinceye kadar, namusum hakkı için, yirmi tanesi de yolda iltihak etti (katıldı). Bu ruhu söndürmeyelim. Kırk kişi ile bu İslamiyet neşir ve ilana başlandı. İslamiyetteki bu ruhu düşünelim.

Biz burada beyhude yere değil, vatan ve namus uğrunda şehit olmaya azmettik. Bugün burada durmamız lazım değilse, hanelerimize avdet edelim; biz İslamiyeti tahrik edelim... Emin olunuz ki, bu seyli havabinin önüne geçilir. **Burada çalışmaktan ise cephelere gidelim**".¹²

Muhtemelen konuşmasının son cümlesindeki isteği de dikkate alınarak **"milli teşkilat kurup cepheye gitmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle Milli Müdafaa Vekili tarafından Isparta ve Havalisine gönderildi"**.¹³ Ona, sözü edilen görevin verilisinde; hiç şüphesiz daha önce **"Isparta Mücahitleri"** adıyla oluşturduğu kuvvetin cepheye takdire şayan hizmetler vermesi, kendisinin de halk tarafından sevilip-sayılması ve teşkilatçı bir kişi olmasının da etkisi olmuştur. Cepheye görev yapması sebebiyle, 11 Temmuz 1920'de Meclis kararıyla izinli sayıldı. Kısa zamanda topladığı yüz atlı ve ikiyüz piyade gönüllü erle bir birlik teşkil ederek Yunan kuvvetleriyle savaştı. Ekim'de bu kuvvet üçü atlı, üçü piyade ve biri makinalı tüfek takımından ibaret yedi bölüklü bir alay haline geldi ve **"Demiralay"** olarak anıldı.¹⁴

"Demiralay, cepheye varır varmaz düşmanla temasa geçti. 28 Ağustos 1920 Kurban Bayramı'nın üçüncü günü Sarayköy yakınında Demirköprü mevkiinde şiddetli çarpışmalar oldu. 5-6 gün süren bu çarpışmalarda Hafız İbrahim'in komuta ettiği Demiralay karşısında düşman hiçbir ilerleme kaydedemedi. Daha önce Tepeköy'ü işgal eden Yunan kuvvetlerine Demi-

12 a.g.e., s. 62-63.

13 Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Bir Milli Kuvvet: Demiralay", **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler**, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 2389. Ayrıca Isparta Milletvekili Hafız İbrahim'in gönüllü toplayıp cepheye sevk etmeye yetkili olduğuna dair Müdafaa-i Milli Vekili Ferik Fevzi (Çakmak) tarafından kendisine verilen belge için bkz., a.g.e., s. 464.

14 F. Çoker, a.g.e., s. 469-470.

ralay tarafından 17 Eylül gecesi baskın yapıldı. Tepeköy düşman işgalinden kurtarıldı...".¹⁵ Demiralay, bu başarılarını daha sonraki günlerde de devam ettirdi.¹⁶

Demiralay'ın bu başarılı hizmetleri, TBMM tarafından da yakinen takip edildi.¹⁷ Hatta Meclis'in takdirleri, Başkan Mustafa Kemal Paşa vasıtasıyla Demiralay Komutanı Hafız İbrahim Bey'e bildirildi.¹⁸

"Kuva-yı Milliye'nin düzenli ordu içinde yer alması çalışmalarında emrindeki **"Demiralay"**, **"Mürettep Alay"** olarak 57. Tümen kuruluşu içinde yer aldı. Ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin 2 Kasım 1920 tarihli emri ile adı **"39. Alay"** oldu. Ocak 1921'de de **"Menderes Grup Komutanlığı"** emrine verildi".¹⁹

Demiralay'ın düzenli ordu içinde bu şekilde yer alması üzerine, Mart 1921'de Hafız İbrahim Efendi, Meclis'e döndü. **Sağlık ve Sosyal Yardım, Milli Eğitim ve Dilekçe** komisyonlarında görev aldı. I. Dönem içinde dördü gizli oturumlarda olmak üzere yedi konuşma yaptı. Bir tane de Kanun önerisi verdi.²⁰

II., III., IV., V. ve VI. Dönemlerde de yeniden Isparta Milletvekili seçildi. Milletvekili iken, 29 Mart 1939'da vefat etti. Evli olup, dört çocuk babasıydı.²¹

Çok az kısmından söz ettiğimiz fedakarca hizmetlerinden dolayı **Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası** ile ödüllendirildi.²²

Soyadı Kanunuyla **"DEMİRALAY"** soyadını aldı. **TBMM'de "Hafız İbrahim Efendi"** olarak anılmıştır. Bu arada Ankara Fetvası'nı **"Isparta Meb'usu, Ulemadan Hafız İbrahim"** isim ve ünvanıyla imzalamıştır.²³

15 N. Köstüklü, **a.g.m.**, s. 2391.

16 N. Köstüklü, **a.g.m.**, s. 2391-2393.

17 **ATASE Arş.**, Kl: 558, D:14, Fh: 47.

18 **"12. KOLORDU KUMANDANLIĞI VASITASIYLA ISPARTA MİLLİ DEMİRALAY KUMANDANI MEBUS İBRAHİM BEY'E"**

Isparta livasının Müdafaa-i Vatan hususunda gösterdiği fedakarlık teşekküre şayandır. Bütün alay zevatı ve kendisine Büyük Millet Meclisinin takdirlerini ve teşekkürlerini takdim ederim. 14. 8. 1336/1920

Büyük Millet Meclisi Reisi, Mustafa Kemal" (**ATASE Arş.**, Kl: 557, D: 27, Fh: 34)

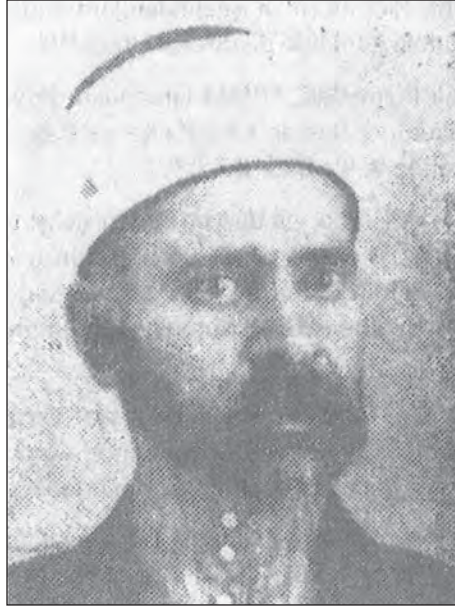
19 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 470. Ayrıca bkz., N. Köstüklü, **a.g.m.**, s. 2393-2394.

20 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

21 **a.g.e.**, gös. yer.

22 Madalyası 23 Mart 1925'te TBMM Genel Kurulu'nda ilk kez yapılan törende takılmıştır (**a.g.e.**, gös. yer).

23 Bkz., **EK: III.**

AHMET NEBİL EFENDİ (YURTERİ) (KARAHİSAR-I SAHİP MEB'USU ULEMÂDAN NEBİL)

1876 (1292)'da Afyon'da doğdu. Alim ve Şair **Dehşetizâde Salih Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Afyon'da tamamladı. Daha sonra Konya ve İstanbul'a giderek buralardaki medreselerde öğrenimini sürdürdü. Üstün başarıyla müderrislik icazeti aldı. Özellikle Fıkıh ilminde temayüz etti. Afyon Şer'îye Mahkemesi üyeliği ile memuriyet hayatına başladı. Babasının kurduğu **Dehşeti Medresesi**'ndeki müderrislik göreviyle ilmi çalışmalarını devam ettirdi.¹

İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine, Milli Mücadele'ye katıldı. Afyon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı. Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerine katıldı.²

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Karahisar-ı Sahip (Afyon) Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. Bu arada Ankara Fetvası'nı "**Karahisar-ı Sahip Meb'usu Ulemadan Nebil**" ismiyle imzaladı. Mecliste **İktisat** ve **İçtüzük** komisyonlarında çalıştı. Ana-

1 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 563.

2 Bkz., Kadir Mısıroğlu, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, 2. Baskı, İstanbul, 1969, s. 247-258; **Sebilürreşad**, C. 2, S. 46, s. 334.

dolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasından sonra muhalefetteki II. Grupta yer aldı.³ Dönem içinde (9)u gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde (173) konuşma yaptı. Milletvekilliği bu dönemde sona erince memleketine dönerek müderrislik görevini sürdürdü.⁴

Soyadı Kanunuyla “**YURTERİ**” soyadını alan Ahmet Nebil Efendi, 18 Eylül 1943’te vefat etti. Evli olup altı çocuk babasıydı.⁵

3 Ahmet Demirel, Ahmet Nebil Efendi’nin “Birinci gruptan ayrılıp bağımsız kalmakla birlikte, ikinci grup’a yakınlık duyanlar” arasında olduğunu belirtmektedir (Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet-ikinci grup-**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 130).

4 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

5 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

ALİ SABRİ EFENDİ (GÜNEY) (SİLİFKE MEB'USU KUZATTAN HACI ALİ)

1885 (1301)'te İçel-Mut İlçesi, Çömelek Köyü'nde doğdu. Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Silifke'de tamamladıktan sonra İstanbul Darülfünûn Hukuk Şubesi'ne devam ederek diploma aldı.¹

11 Aralık 1912'de Beyazid Cami-i Şerifi Dersiâmlığı göreviyle memuriyete başladı. 30 Ağustos 1914'te Fetvahane yardımcılığına atandı. Bu arada Darü'l-Hilâfe'nin dördüncü sınıfında Fıkıh dersi vermek üzere görevlendirildi. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ilân edilen umumi seferberlik dolayısıyla askere alındı. Sağlık nedeniyle terhis edilmesi üzerine, 31 Aralık 1914'te Tarsus Kadılığına tayin edildi. Bu görevi Ekim 1919 tarihine kadar yürütebildi. Bu tarihte İstanbul hükümetince müstafi sayıldı (Milli Mücadele'ye katılması sebebiyle).²

1 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 484.

2 Bir sureti özel arşivimizde bulunan 10.11.1935 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığına hitaben yazdığı dilekçesinde;

"...İş bu vazifemden de, iktidar mevkiine gelen ve düşünceleri düşünceme aykırı bulunan Ferit Hükümeti tarafından müstafi addedilmekle ayrılmış isem de..." demektedir.

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde İçel'den Milletvekili (Silifke Meb'usu) olarak meclise katıldı. Bu arada Ankara Fetvası'nı "**Silifke Meb'usu Kuzattan Hacı Ali**" ismiyle imzaladı.³

Meclis'te **Anayasa, Adalet, Bütçe** ve **Defter-i Hakanî (Tapu-Kadast-ro)** komisyonlarında çalıştı. Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasında muhalefetteki II. Grupta yer aldı.⁴ Dönem içinde, biri gizli oturumda olmak üzere (2) konuşma yaptı, (7) Kanun önerisi verdi. Milletvekilliği bu dönemde sona erince memleketine döndü ve avukat olarak meslek yaşamını sürdürdü. 1946 yılının başında Demokrat Parti'nin kuruluşunda bu partide yeniden politikaya girdi. 15 Eylül 1946'da Mersin'de öldü. Evli olup beş çocuk babası idi.⁵ Soyadı Kanunuyla "**GÜNEY**" soyadını almıştır.⁶

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

5 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

6 **DİB Arş.**, D: 23-0637.

AHMET MÜFİT EFENDİ (KURUTLUOĞLU) (KIRŞEHİR MEB'USU MÜFTİ-İ SABIK MÜFİD)

1879 (1295)'da Kırşehir'de doğdu. Kırşehir Müftülerinden **Hacı Mahmut Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Kırşehir'de yaptı. Sonra İstanbul'a gelerek yüksek öğrenimini Fatih Medresesi'nde tamamladı. Ayrıca Hukuk Mektebi'ne devam edip mezun oldu.¹

Üsküdar-İskele Meydanı Camii'nde müderrislik ve bir süre avukatlık yaptı. İsteği üzerine Çanakkale-Eceabat Savcılığı'na atandı. Bu görevde iken 1908'de Yozgat-Boğazlıyan Ceza Reisliği'ne tayin edildi. 1910'da babasının vefatı üzerine memleketi Kırşehir'e döndü ve halkın arzusuna uyarak Kırşehir Müftülüğünü üstlendi.² Ayrıca Kırşehir'i Ankara İl Genel Meclisi'nde temsil etti ve Daimi Encümen Üyeliği yaptı.³ I. Dünya Savaşı Mütarekesi'nden sonra Damat Ferit Hükümeti tarafından tutuklatılarak İstanbul'a gönderildi ve Divan-ı Harb'e sevk edildi. Ancak, kaçarak Kırşehir'e geldi ve Hey'et-i Temsiliye ile temasa geçerek Kırşehir Müdafaa-i

1 **DİB Arş.**, D: 23-0765; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C.III, s. 649.

2 **a.g.e.**, gös. yer; Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 308.

3 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. İstanbul taraflısı Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı, o günlerde Ankara'ya bağlı olan Kırşehir'e sokmadı. Yakın arkadaşı ve Birinci Millet Meclisi'nde kendisi gibi Kırşehir Meb'usu olan Yahya Galip Kargı⁴ ile beraber başardığı bu hizmet dolayısıyla Ali Fuat Paşa hatıratında "**Meclisin Ankara'da toplanmasını sağlayan neticelerden biri**" olarak bahseder".⁵

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Kırşehir Milletvekili oldu ve 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste **Anayasa, Adalet, Şer'iyе-Evkaf, Bütçe, Tasarı** ve **İçtüzük** Komisyonlarında çalıştı. I. Toplantı yılında **Şer'iyе-Evkaf** ve **Tasarı** Komisyonlarının Başkanlığını, II. yılda **Şer'iyе-Evkaf** Komisyonu ile **Adalet** Komisyonunun sözcülüğünü yaptı. Meclisin kabul ettiği ilk kanun olan Ağnam Resmi Kanunu, arkadaşlarıyla birlikte yaptığı öneri üzerine kabul edildi. Tasarı Komisyonundaki görevi nedeniyle görüşülmekte olan tasarılar üzerinde en çok konuşan ve Genel Kurula aydınlatıcı bilgi veren Milletvekillerinden oldu. Sakarya Savaşı sırasında Hükümetin Kayseri'ye nakil kararına karşı çıkararak kararı eleştirdi. 10 Mayıs 1921'de Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra muhalefetteki II. Grupta yer aldı. 26 Ocak 1922'de Harp Encümeni kararıyla Ordunun bazı geri hizmetlerini gözetim ve yardım görevine memur edildi. 13 Kasım 1922'de izin alan II. Başkanvekili **Hüseyin Avni Bey** (Erzurum)'in yerine bir süre vekâlet etti. 20 Kasım 1922'de **Halife Abdülmecit Efendi**'ye kutsal emanetleri teslim ve Meclis adına kutlama kurulunda bulundu. İstanbul Fatih Camii'nde ilk Türkçe hutbeyi okudu. Dönem içinde kürsüde yaptığı konuşma sayısı (30)u gizli oturumlarda olmak üzere (242)dir. Milletvekilliği I. Dönemde sona erince Kırşehir'e döndü ve avukatlık yaparak yaşamını sürdürdü. 15 Haziran 1958'de Kırşehir'de öldü. Aşıkpaşa Türbesi yakınında toprağa verildi. Evli olup dört çocuk babası idi. Üçüncü oğlu **Kemal Sahir Kurutluoğlu**, VIII. Dönem Kırşehir Milletvekili, 1961 Kurulu Meclis Üyesi, 1961-1966 Cumhuriyet Senatosu Üyesi olarak Parlamentoda bulunmuş, Devlet ve Adalet Bakanlıkları yapmıştır".⁶

4 Yahya Galip Bey hakkında bkz., F. Çoker, **a.g.e.**, s. 658-659.

5 C. Kutay, **a.g.e.**, s. 308

6 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 649-650.

MUSTAFA FEHMİ EFENDİ (GERÇEKER)
(BURSA MEB'USU, KARACABEY MÜFTİ-İ SABIKI
MUSTAFA FEHMİ)

1869 (1285)'da Bursa Karacabey'de doğdu.¹ **Bülbülzâde Hafız Mehmet Efendi'nin** oğludur.² İlk ve orta öğrenimini Karacabey'de tamamladı. 1887 yılında Rüştüye öğrenimini bitirir bitirmez, dedesi Seyit Ahmet'ten almakta olduğu Kur'an-ı Kerim dersini, onun ölümü üzerine, babasından alarak tamamlar ve hafız olur.

Daha sonra İstanbul-Koska'daki (Beyazit-Laleli) **Mustafa Çelebi Medresesi'nde** öğrenimini sürdürdü.³ 1900 yılında Fatih Dersiâm-

1 Doğum tarihi 1873'tür. 14 yaşında iken zamanın kadısı, bir camiye hatip yapmak için doğum tarihini 1869 (1285) olarak düzeltmiştir (Mustafa Fehmi Gerçeker (Haz. Mustafa Gerçeker), **Karacabey'den Ankara'ya**, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s. 5).

2 Babası, sesinin güzelliği nedeniyle halk arasında "**Bülbül Efendi**" diye tanınır.

3 Torunu Mustafa Gerçeker, Mustafa Fehmi Efendi'nin İstanbul'a gidişinden şöyle söz eder:

"Karamanlı dede (dedesi Seyit Ahmet) ölürken O'nun İstanbul'a gönderilmesini vasiyet etmiştir. M. F. Gerçeker, bundan haberdardır. Zamanı gelince, babasını sıkıştırmaya başlar. Baba "**düşüneyim**" der, mahallin Müftüsü ile görüşür. O da "neye masraf yapacaksınız, gelsin benim medreseye okutayım" diye yol gösterir. Baba, kendi düşüncesini

larından Alasonyalı Hacı Ali Zeynelâbidin Efendi'den icazetnâme aldı.⁴

Öğrenimi sonrasında aynı yıl, "Karacabey'de halk tarafından kurulan medresede öğretmenlik yapmaya başladı. 1906'da ilçenin Vakıflar Komisyon Başkanlığı'na atandı. 5 Temmuz 1910'da halkın seçimi ile müftülüğe getirildi.⁵ Bu görevinde iken bir çok kez kaymakam ve kadıya vekillik etti. 1919'da politika ile uğraştığından bahisle **Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Şeyhülislamı Mustafa Sabri** tarafından Vakıflar Komisyonu Başkanlığı'ndan ve Müftülükten azledildi".⁶

Kendisinden önce Müftü olan ve Müftülükten alınan zât "**İstanbul'a göndereceğinize, bana gelsin, ben okutayım**" sözüne "**Ben İstanbul dönüşünde O'nu okuturum**" cevabını unutmadığı için, Onunla mücadeleye girmiştir. **Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Karacabey Şubesi** manevi yöneticisi durumuna geçerek perde arkasından parti işlerini idareye kalkışmış ve particiler arasına düşmanlık tohumları ekmıştır. Halbuki M. F. Gerçeker'in düşüncesi bunun tamamen zıttıdır.⁷

söylemez. Müftünün bu tavsiyesini oğluna açar, aldığı cevap "ben İstanbul dönüşünde O'nu okuturum" olur. Bu söz, baba tarafından Müftüye aktarılır. Müftü, o zamandan bu sözü mimler. Zamanla bu korku da başına gelir. Müftülüğü elden geçirir ve M. F. Gerçeker'e kaptırır...Baba oğlunun isteğine karşı duramaz, kendisini İstanbul'a gönderir... " (M. F. Gerçeker, **a.g.e.**, s. 5.

4 M. F. Gerçeker, **a.g.e.**, s. 3.

5 Mustafa Fehmi Efendi'nin Karacabey Müftülüğü'ne atanmasında İttihat ve Terakki Fırkası taraftarı olması etkili olmuştur. Bu parti ile olan bağlantısından torunu Mustafa Gerçeker şöyle söz eder:

"... Kabul ettiği görevlerle Devlet İdaresinin nasıl işlediğini öğrenir. Bu idarenin sakat yanlarını ve başında bulunanların çevirdikleri dolapları görür. Nasıl olması, ne yapılması gerektiğini düşünür ve sağdan soldan bu yolda gelen esintilere kulak kabartır. Namık Kemal ve emsallerinin ortaya attığı yeni fikirlerin hayranı olarak onların peşine düşer.

Bu arada **İttihat ve Terakki Cemiyeti** aracılıyla bu fikir ve düşünceleri besler...

Bu cemiyet, Bursa bölgesinde, Bursalı Tahir Bey diye anılan bir kişiyi memur etmiş olacak ki bu zat Karacabey'e gelir. M. F. Gerçeker'in hem çalışma hem yatak odası olan bahçe üstündeki odasında başbaşa verip konuşurlarınmış..." (M. F. Gerçeker, **a.g.e.**, s. 8).

6 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 227.

7 M. F. Gerçeker'in 26 Ocak 1910 günü Mihaliççık İttihat ve Terakki Kulübünde okunan nutku Onun parti anlayışını açıklar. Bu anlayış, memlekete yararlı olmada yarış yapma manasında bir anlayıştır. Ölüncüye kadar çalışma konusu bu anlayış çevresinde olur. Başka partiyi tutanları yadırgamaz, onları partisinden olmamaları yüzünden bir ayrılığa tabi tutmaz..." (M. F. Gerçeker, **a.g.e.**, s. 9). Ayrıca **Nutku** için bkz., **a.g.e.**, s. 69-72.

Kısaca Mustafa Fehmi Gerçeker'in İttihatçılığı müftülüğe tayinine yol açtığı gibi, bundan azline de bir neden olmuştur.⁸

Parti çatışmaları yetmiyormuş gibi, yurdumuzun bir parçası olan Karacabey, ayrıca çeşitli akımlara da sahne olmuştu. Türlü felaketlere göğüs germek zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştı. Her gelen gün, geçen günü aratıyordu. Bu arada bir de Yunanlıların, İngiliz ve Fransızların koruyuculuğunda güzel İzmir'imizi işgal etme, O'nu ve Ege'yi bizden koparıp alma tasası ortaya çıkmıştı. Bu işgal, Anayurdumuz Anadolu'yu ele geçirmek gibi tarihi Yunan emelinin ön adımı sayılmıştı. Öte yandan mevcut hükümetin otoritesi de kalmamıştı. Böyle bir anda **"kendi kendini yönetmekten başka çıkar bir yol bulamadığı için halk, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuş ve bu cemiyetinin başına M. F. Gerçeker'i getirmiştir."**⁹

1920 Mart'ının 19'unda Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı dalga dalga bütün vatana yayılmıştı. Bu telgraf vatanseverleri Ankara'ya çağırıyordu.¹⁰ İstanbul'da dağıtılan Meclis üyelerinden, düşmandan kurtulabilen milletvekilleri Ankara yolunu tutmakta ve Ankara'dan gelen kurtarıcı sese uyularak, her yerde Ankara'ya temsilci göndermek üzere seçimler yapılmakta idi. İşte bu seçim üzerine M. F. Gerçeker de, bu sesin cazibesine kapılarak Ankara yolunu tutmuştu.

Ankara'ya gidişinin hikayesini; o günleri birlikte yaşamış, o günün dertleriyle dertlenmiş, O'nun yanında, O'nunla beraber millet emrinde çalışmaktan zevk almış, Karacabey halkına kendisini sevdirep saydırmış, Belediye Tabibi Sayın Dr. Ahmet Yazgan'dan dinleyelim:

"...Mustafa Fehmi Efendi Hazretleriyle, memleketin hayır işlerinde, 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyetinde birinci reis, bendeniz de ikinci reis vazifelerinde beraberce çalıştık. O kara günlerde, memleket işlerinde isabetli irşatlarından çok faydalandık..."

8 "Azil işleminin duyulması, hiç de iyi karşılanmamıştır. Hatta karşı partiler, yani Hürriyet ve İtilafçılar, bu olaydan üzüntü duymuşlardır. Üzüntüleri o derece derin olmuştur ki içlerinden birisini, Dava Vekili Topal Mustafa merhumu murahhas olarak kendisine göndermişlerdir..." (M. F. Gerçeker, **a.g.e.**, gös. yer).

9 M. F. Gerçeker, **a.g.e.**, s. 20.

10 Meclis-i Mebusan'ın dağılması üzerine, Heyet-i Temsiliyece Ankara'da ulusal bir hüviyet taşıyacak ve olağanüstü yetkileri üzerinde toplayabilecek bir meclisin toplanmasına karar verildi. Bu karar ve uygulama biçimi Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Mart 1919 tarihli tamimle (Genelge) ile il, bağımsız mutasarrıflık ve kolordu komutanlıklarına duyuruldu (M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, s. 287; Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1959, s. 315).

İşte böyle herc-ü merc içinde Mustafa Kemal Paşa da -tafsilatı malum-Erzurum ve Sivas kongrelerini tamamlayıp muntazam bir milli hükümet idaresi ve millet meclisi kurmak üzere Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla Ankara'ya gelmiş ve bütün vilayetlere mebus seçimine davet yollu telgraflar göndermişti. Bursa Vilayeti namına Karacabey'in hissesine isabet eden bir mebus seçilerek Ankara'ya gönderilmesini isteyen telgraf gece yarısı gelmişti. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak derhal belediye salonunda toplandık. Birinci Reis Mustafa Fehmi Bey mazeretine binaen, bir kaç gündür toplantıya gelemiyordu. Heyete, bendeniz ikinci reis olarak riyaset ettim. Gecenin geç vakitlerine kadar müzakere ve münakaşalarda bulunduk. Her cihetten mebus olmağa elyak ve umumî itimada lâıyk ve siyasi duruma mutabık birinci reisimiz Mustafa Fehmi Bey'i Karacabey'i temsilen seçtik ve kararımızı verdik".

O gecenin sabahı evimden çıktığımda vakarlı yürüyüşle gitmekte olan M. F. Bey'e rastladım, selamlaştık. Hal ve hatır sorulduktan sonra olduğu yerde durup bana karşı dönerek "Doktor, ben sabah namazı için abdest alırken elinizle ayağıma sedefli bir nalın çevirdiniz, Allah hayretsin, bir yolculuk görünür gibi". Ben de "Rüyanızda sadıksınız" dedim. Gelen telgrafı, toplantıyı, ittifakla mebus seçildiğini anlattım. Gıyaplarında cereyan eden müzakere ve karardan katiyen haberleri yoktu. Benim yerime sizi seçmeleri daha iyi olmaz mıydı? Hem siz ne için kabul etmediniz, yoksa korkuyor musunuz" dediler. Ben cevap olarak, "Benim bütün vatanî hizmetlerden yüz çevirmeyeceğim malûm-i âlileridir. Teşkilat idarecilerinin idam edilecekleri de malûm olduğundan, mebus seçilmenin veya teşkilât başında kalmanın -Millî Mücadelenin muvaffak olmaması karşısında- hiç bir farkı olmadığından, korkmaya da mahal bulunmadığı şüphesizdir. Beni bilen ve tanıyan ancak Karacabey mıntıkasıdır. Halbuki siz bütün vilâyet çapında tanınmış, bilgili, faziletli, vatanperver bir zatsınız. Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olmak üzere sizin gibi âlim ve fazıl ve her hususta umumî teveccühe ve itimada mazhar olmuş bir zatın seçiminde isabet olduğuna kaniiz. Muvafakat buyuracağınıza eminiz." dedim.

Bir gün sonra Bursa yoluyla Ankara'ya hareket ettiler. Şer'îye Vekâleti'ne seçildiğini, millî ve vatanî hidemat-ı meşkûrede bulunduğunu düşündükçe mebus seçilmesinde ne büyük isabetli karar verdiğimizizi iftiharla hatırlıyorum" demektedir.¹¹

11 M. F. Gerçekler, a.g.e., s. 21-22.

Seçim anlatıldığı gibi olmuş ve Mustafa Fehmi Efendi, TBMM I. Dönemine Bursa'dan milletvekili seçilmişti. **Meclis, 23 Nisan 1920 günü onun yaptığı dua ile açıldı.**¹²

"3 Mayıs 1920'de kurulan İcra Vekilleri Heyetine "**Umur-u Şer'îye ve Evkâf Vekili**" olarak seçildi. 1921 yılı bütçesinin Mecliste gecikmesi ve bütçe açığının kapatılamaması ve gizli birleşimde milletvekillerince eleştirilmesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 16 Mayıs'ta istifası ile vekalet görevi sona erdi. Ancak Heyetin yeniden **Fevzi (Çakmak) Paşa**'nın Başkanlığında teşkilinde tekrar **Şer'îye ve Evkaf Vekili** oldu. 15 Haziran 1920'de **Damat Ferit Hükümeti**'nin kurduğu Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi tarafından "**Kuva-yı Milliye namı altında çıkarılan fitne ve fesadın hazırlayıcı ve teşvikçilerinden oldukları**" iddiası ile onaltı kişi ile birlikte idam cezasına mahkum edildi.¹³ İşten çıkardığı bir memurun görevine iadesi hakkında

12 Bkz. Kitabın kapak fotoğrafı. Lozan Antlaşmasının Mecliste kabulü üzerine (Bozok (Yozgat) Milletvekili Süleyman Sırrı Bey'in teklifi kabul edilerek) Mustafa Fehmi Efendi bu kez de Meclis kürsüsünden dua yaptı. **Türk Parlamento Tarihi** (Haz. Kazım Öztürk). C.I, s. 138.

13 Bu, Divan-ı Harpçe verilen ve Harbiye Nezareti Adliye-i Askeriye Dairesinden yazılıp Bâbîâlî Sadaret-uzma Mektubî Kaleminin 15 Haziran 1336 (1920) tarihli ve 762 numarasıyla arz edilen ve irade-i seniyeeye iktiran etmiş bulunan ilâmda:

"Kuva-yı Milliye namı altında çıkarılan fitne ve fesadın mürettip ve müşevviklerinden oldukları iddiasıyla maznun-i aleyhim olan Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Asitaneli Hüseyin Salâhattin ve On ikinci Kolordu Kumandanı Miralay İzmirli Fahrettin Beyler ve Ondördüncü Kolordu Kumandanı Mirliva Yozgatlı Yusuf İzzet Paşa ve Onuncu Fırka Ahz-ı Asker Reisi Miralay Yanbolulu Abbas Hilmi ve Harbiye Nezareti Müsteşar-ı esbaki olup İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonuna memur bulunan Miralay İzmir'li İsmet ve Elli altıncı Fırka Kumandanı Miralay Bandırmalı Bekir Sami ve Yozgat Mebus-ı Sabıkı Feriklikten mütakait İsmail Fazıl Paşa ve Erzurum Mebus-ı sabıkı Celalettin Arif ve Beyrut ve Halep Vali-i Esbaki ve Amasya Mebus-ı Sabıkı Bekir Sami ve Antalya Mebus-ı Sabıkı Hamdullah Suphi ve Süvari Kolağalığından Müstafi Aydın Mebus-ı Sabıkı Cami' ve Isparta Mutasarrıf-ı Esbaki ve Denizli Mebus-ı Sabıkı Hakkı Behiç ve Sinop Mebus-ı Sabıkı Rıza Nur ve Adliye Müsteşar-ı Esbaki ve Kastamonu Mebus-ı Sabıkı Yusuf Kemal ve Eskişehir Mutasarrıfı Lâhıkı Fatin Beylerle Karacabey Müfti-i Sabıkı Mustafa Fehmi ve Ankara Müfti-i Sabıkı Mehmet Rifat Efendilerin, tafsilatı 18 Ramazan 1338 ve 6 Haziran 1336 tarihli ve 24 numaralı mazbata-i hükmiyede muharrer olduğu üzere isyan-ı vakıın mürettip ve müşevvikleri olduklarından azam-ı cürümlerinden dolayı mülkiye ceza kanunnamesinin 45. maddesinin 1. ve 55. maddesinin 4. fıkrasıyla 56. maddesine tevfiikan mumaileyhimden asker olan Yusuf İzzet ve İsmail Fazıl Paşalarla Hüseyin Salâhattin ve Fahrettin ve Abbas Hilmi ve İsmet ve Miralay Bekir Sami ve Cami Beylerin silk-i askeriden tard ve haiz oldukları nişan ve madalyaların istirdadı ile beraber mumaileyhimin ve şirik-i cürümleri Celalettin Arif ve Hamdullah Suphi ve Mebus-ı Sabık Bekir Sami ve Hakkı Behiç ve Rıza Nur ve Yusuf Kemal ve Fatin Beyler ve Mustafa Fehmi ve Mehmet Rifat Efendilerin idamlarına ve hal-i firarda bulunmalarına mebni olbaptaki ahkâm-ı kanuniyeye tatbikan cümlesinin mallarının haczi ile

Meclis İstida Encümeni'nce verilen kararın Genel Kurulda çoğunlukla kabul edilmesi üzerine 22 Nisan 1922'de Vekâletten çekilerek milletvekili olarak görevini sürdürdü. Vekilliği sırasında Fevzi Paşa'nın 18 Nisan 1921, 1 Mayıs 1921 ve 8 Şubat 1922'de cepheye gidişlerinde İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına vekil olarak atandı".¹⁴

23 Nisan 1920'de vatanın kaderini eline alan **I. TBMM'ne BURSA MİLLETVEKİLİ** olarak katılan Mustafa Fehmi Efendi, vefat tarihi olan 16 Eylül 1950'ye kadar milletini temsil görevini fasılasız sürdürdü. Anayasa Mahkemesi Başkanvekili ve Diyanet İşleri Başkanı Tevfik Gerçeker (1898-1982), O'nun oğludur.

Cemal Kutay'ın da tesbit ettiği gibi Mustafa Fehmi Efendi, "...Bütün himmetlerini, sadece milleti ve vatani için ifâ etmiş olmanın şuur ve teva-zuuna sahip olma felsefesinin mükemmel nümûnesi idi... İslâm dininin, öz varlığı iyi ahlaka dayalı yaşantısını, kişinin hayatına vazgeçilmez yol saymasının ilk dayanağı, dinin gösterdiği yolu dili ile anlamada bulunan merhumun bu duyarlılığını, resmî ve özel hayatındaki olaylarda etkin varlık olarak bulmak mümkündür...".¹⁵

Ayrıca Mustafa Fehmi Efendi, ardında 5240 mısra bırakacak kadar velüd bir şairdi.¹⁶ Bu arada yazıları 150'yi bulmaktadır. Bunlardan 29'u Türkçe, 2'si Arapça nesir, 19'u nazım olmak üzere mektup olarak toplamı 50'ye ulaşır.¹⁷

Mektupları arasında 17 Mart 1928 tarih ve 90 sıra numarası taşıyanı, Hutbe ile ilgilidir. Türkçe Hutbe okunmasına karşı olan bir dostunun (İmam-Hatibin),¹⁸ bu vazifeden istisnası için aracılık etmesi yolundaki rica-

usulü dairesinde idare edilmesine dair Dersaadet I. İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi'nden gıyaben verilen hüküm ve karar ele geçtiklerinde takrir-i Muhakeme edilmek üzere tasdik olunur.

İşbu irade-i seniye'nin tatbikine Harbiye Nazırı Memurdur.

27 Ramazan 1338, 15 Haziran 1336.

Sadrazam ve Harbiye Nazır Vekili Damat Ferit" (Bkz., **EK: VIII**).

14 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 227-228.

15 Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 181.

16 Şiirlerinden, **Hilye-i Fahri Alem**, 1944'te İstanbul'da yayımlanmıştır.

17 Bunlar da torunu Mustafa Gerçeker tarafından hazırlanarak, **Karacabey'den Ankara'ya**, (Ankara-1982) adıyla yayımlanmıştır.

18 Bu İmam-Hatip Bursa Ulu Camii İmam-Hatibi Tevfik Efendi'dir. Tevfik Efendi, Cumhuriyet Tarihimize "**Bursa Olayı**" diye geçen 1 Şubat 1933 Cuma günü Arapça Ezan okuma hadisesinden dolayı yargılanmıştır.

sına verdiği cevap, bugün de ibretle okunmaya değerdir. Önemine binaen ilgili kısmını sunuyoruz:

“...Azizim bu işi neden bu kadar büyütüyorsun? Hutbenize her zamanki gibi başlayacak, yalnız **mev'ize** (konu) kısmına gelince bir ayet-i kerime veya bir Hadis-i Şerif okuyarak, bunları saf ve açık Türkçe ile tekrar edeceksiniz ki, cemaatin çoğunluğunu teşkil eden Arapça bilmiyenler de yüce buyrukları kavramış olsunlar... Bu hayırlı hizmetten uzak tutulmanız için Diyanet İşleri Muhterem Başkanına başvurmaya asla yanaşmıyacağım gibi, kendisi sizi bu hizmetten uzak tutsaydı. Sizin derhal **niçin** diye şikayette bulunmanızı beklerdim. Çünkü Cumhurdan (çoğunluktan) ayrılmanıza rızâ göstermezdim. Bilgi ve tecrübenize, oraca sahibi olduğunuz mevkie göre, siz yüce kişinin, bu hizmetin yerine getirilmesinde öncü olmanızı kaçınılmaz görenlerdenim.

Anlaşılır ve kavranılır Türkçe ile çevirilerinize vakit kaybetmeksizin başlayınız. Arapça'yı bilenler, günden güne azalıyorlar. Çoğunluğumuz, dinimizin emirlerini Türkçe ile öğrenmek zorunda kalmış kimseleriz. Türkçe karagözlüm, Türkçe, Türkçe hele bir başla. Bir müddet sonra bundan pek çok zevk duyacaksınız...”.¹⁹

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Mustafa Fehmi Gerçeker'in Milli Mücadele tarihimizdeki yeri büyüktür. Yakın tarihimiz daha etraflı olarak incelenirse, O'nun değeri çok daha iyi anlaşılacaktır.

¹⁹ C. Kutay, **a.g.e.**, s. 181-182. Mektubun tamamı için bkz., M.F. Gerçeker, **Karacabey'den Ankara'ya**, s. 111-112.

SERVET EFENDİ (AKDAĞ)
(BURSA MEB'USU ULEMADAN ABDULLAH SERVET)

1880 (1296)'de Kastamonu-Tosya İlçesi'nde doğdu. Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden bir aileden **Ahmet Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Tosya İbtidâi Mektebi'nde yaptı. Orta öğrenimini de Tosya Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra Kastamonu İdadisi'nden mezun oldu. Ayrıca İstanbul'da Aksaray-Dârü't-tedris Medresesi'nde öğrenim gördü. Müderrislik icazetini ise, Bursa Medresesi Müderrislerinden Hacı Mustafa Efendi'den aldı.¹

Öğrenimi sonrasında 14 Kasım 1899 tarihinde Bursa İli Mektupçuluk Kalemî'nde mümeyyizlik ile devlet hizmetine girdi. 1 Aralık 1913'te Bursa Vaizliği'ne atandı. Nakşibendi Dergâhı Şeyhi olarak mütareke sonu dönemde Milli Mücadele'den yana va'zlarıyla halkı aydınlatmaya çalıştı. Bu nedenle 30 Haziran 1919'da görevinden alındı. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Bursa Milletvekili olarak 23 Nisan 1920 açılışında hazır bulundu. Mecliste **İrşad, Şer'iyeye, Tapu Kadastro, Milli Eğitim** ve **Tasarı** komisyonlarında çalıştı.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1767; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C.III, s. 233.

² F. Çoker, **a.g.e.**, C.III, gös. yer.

TBMM'nin beşinci toplantısının ikinci oturumunda (27 Nisan 1920) Servet Efendi'nin şu önergesi okunur:

“Aydınlanmanın insan varlığının mutluluğu yolunda en önemli himmet olduğu, çok eski devirlerden beri bilinen bir gerçektir. Ne yazık ki düşmanlarımız bu güzel hakikatı, kötü yollarda kullanmakta ve bâtılı hak gibi gösterme gayreti içinde bizi dertlendirmektedirler. **Propaganda** adı verilen, olayları özel ve gizli çıkarmaya âlet etme, düşmanlarımızın başarı ile yürüttükleri en etkin silahlarıdır. Silaha, benzer tesirli silahla karşı konulur. Doğruluğuna inandığımız hakikatleri milletimizin önüne açıkça sermek için biz de harekete geçelim. Bu gaye ile, Millet Meclisi'mizin halk hizmetleri için kuracağı şubeler arasında bir de **İRŞAD** (Aydınlatma, yol gösterme) **ŞUBESİ**'nin eklenmesini teklif ederim”.³

Daha sonra aynı oturumda önergesinin gerekçelerini açıklamak üzere kürsüye gelen Servet Efendi “insan ruhunu inşâ eden esas varlıkları açıklıyor, **af** ve **sulh**, **tenvir** ve **irşâd**, **tecziye** ve **ihâfe** (hoşgörülük-aydınlatma-Uyarma, korkutma-cezalandırma) üzerinde duruyor, memleketin içinde bulunduğu nâzik vaziyete rağmen, eğer halk vaktiyle aydınlatılmamış, hakikatler kendisine anlatılmamışsa, aldanmış olmanın günah ve vebâlinin sadece bu masûm insanlar üzerine yükletilmeyeceğini, Beypazarı'ndaki olayın⁴ bütün ülkeden temel illetinin bir zerresi olduğunu, **CEZA**'nın son tedbir olarak ele alınmasını, aydınlatma ve uyanmanın da **DİN ADAMLARI**'nın en kutsal ödevi olduğunu söylüyor”.⁵

İşte, Milli Mücadelemizde, sanıldığından büyük hizmeti olan **İRŞÂD HEYETLERİ**, Servet Efendi'nin önerisi üzerine oluşturulmuştur.⁶

Servet Efendi, İstiklâl Mahkemelerinde de görev yaptı. Bu cümleden olarak, 22 Kasım 1920'de Diyar-ı Bekir (Diyarbakır) İstiklâl Mahkemesine üye seçildi. Ancak görevine 22 Ocak 1921 tarihinde son verildi.⁷

3 Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 235. Servet Efendi'nin önergesinin tam metni için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. I, 2. Baskı, Ankara, 1940, s. 94-95.

4 **Kandırılan Beypazarı halkı, vatan kurtarıcılarının karşısına dikilmişlerdir**. Neticede işgal edilen halk, isyan etmiştir.

5 C. Kutay, **a.g.e.**, s. 230-231. Ayrıca Servet Efendi'nin İrşâd Heyetleri konusunda açıklamaları için bkz., **Aynı Zabıt Ceridesi**, s. 95-96.

6 Bkz., C. Kutay, **a.g.e.**, s. 229-242.

7 Bkz., **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.I, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985, s. 325-345.

Öte yandan Servet Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın da onayı alınarak kurulan **Yeşil Ordu Cemiyeti**'nin kurucuları arasında yer aldı. Cemiyetin sonradan zararlı olmaya başlaması ve özellikle **Çerkez Ethem**le işbirliğine girmesi nedeniyle kapatılmasına karar verildi. Fakat Servet Efendi, **Nazım (Tokat), Mehmet Şükrü** (Karahisar-ı Sahip) gibi milletvekilleriyle birlikte cemiyetin faaliyetlerini gizli yürüttü. Cemiyetin yıkıcı çalışmalarının Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne intikal etmesi üzerine, mahkemenin bu yöndeki isteği dikkate alınarak, Nazım ve Mehmet Şükrü Beylerle birlikte 21 Mart 1921'deki gizli birleşimde Servet Efendi'nin yasama dokunulmazlığı kaldırıldı.⁸ Yapılan yargılama sonunda Servet Efendi'nin suçsuzluğu anlaşıldı. Bunun üzerine bu kez de Meclis, 9 Mayıs 1921 tarihli oturumunda Mehmet Şükrü Bey ile birlikte söz konusu olaydan sorumsuzluğuna karar verdi.⁹

Servet Efendi, milletvekilliği süresince çeşitli konularda Meclis kürsüsünden ikisi gizli oturumda olmak üzere ondört konuşma yaptı.¹⁰ Milletvekilliği sona erince politika ile ilgisini kesti. 1927-1937 yılları arası **Atatürk**'ün özel emriyle Mısır, Yemen, Suudi Arabistan, Hindistan ve Pakistan'da iyi niyet elçisi olarak Türkiye'yi tanıtmaya faaliyetlerinde bulunduğu, eşi **Emine Akdağ** ve kızı **Necat Uçal** tarafından yazılan mektupta bildirilmişse de bu konuyu belgelemek mümkün olmadı. 1937'de Hatay'a yerleşerek bölgenin bağımsızlığı ve Türkiye'ye katılması konusunda yararlı çalışmalar yaptı.¹¹

8 Bkz., **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.2, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985, s. 14-26.

9 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 4, 2. Baskı, Ankara, 1942.

10 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

11 Hatay CHP Vilayet İdare Heyeti Başkanı Abdullah Bilgin imzalı ve 10/2/1941 tarihli yazıda (Sureti dosyasında);

"1933 senesinden beri Hatay ve civarında büyük bir feragatle hissiyat-ı milliyeyi tahrik ve yeni rejime karşı efkârı umumiye ve milliyeyi tenvir için her yerde konferanslar ve camilerdeki çok kıymetli va'zları ve Hatay Hükümeti zamanında erkek ve kız liselerinde verdiği "Ahlak Felsefesi" dersleriyle iştigal edip Hatay'ın anavatana ilhakı tarihine kadar vazife-i vataniye ve diniyesini bihakkın yapıp... elyevm Vilayet Müftülüğünde bulunan... Servet Akdağ vazifesiyle beraber Yoksullar ve Kimsesizler Cemiyeti Reisliğinde de muvaffak olarak büyük yardımlar temin ile çalışmakta olduğu sabit olup her hususta vazifesinde dört elle sarılmış ve ifa etmiştir" denilmektedir. Ayrıca bkz., **EK: X.**

Hatay Valiliğine hitaben yazdığı 11.2.1942 tarihli dilekçesinde;

"Meslekim tenvir ve irşâd olduğundan o zaman Hatay halkının muhtelif cins ve mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırarak tam bir vahdet-i milliye ve vataniye temini için Hatay Hükümeti zamanında Reis-i Cumhur Bey Tayfur Sökmen'in emri, ilhaktan

Servet Efendi, 18 Ekim 1939'da Hatay Müftülüğü'ne atandı.¹² 12 Haziran 1942'de bu görevden emekliye ayrıldı. Sonraki yaşamını Ankara ve İstanbul'da ve 1950'den itibaren de İzmir'de sürdürdü. 10 Haziran 1962'de vefat etti. Evli olup üç çocuk babası idi. Mecliste "**Şeyh Servet Efendi**" olarak anılırdı.¹³

Servet Efendi, Milli Mücadele'deki hizmeti nedeniyle **Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası** ile ödüllendirilmiştir.¹⁴

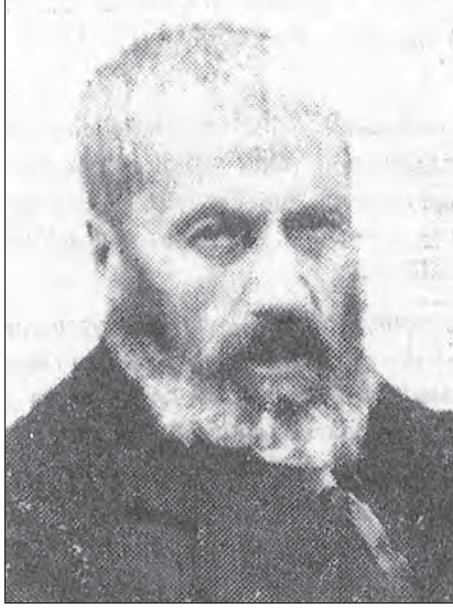
(Hatay'ın anavatana katılışından) sonra da sabık Vali Bay Şükrü Sökmen Sürer'in emir ve tavsiyesi ve yine parti heyetinin kararı ile aylarca devam eden hergün gündüz camilerde çok heyecanlı va'zlar ve her gece kahvede ve gazinolarda konferanslar ve def'atle parti reisi ve azaları ile atlar üstünde gezerek dağ köylerinde irşâd-ı halkla uğraşmaktan..." hastalandığını belirtmektedir. Bkz., **EK: XI**.

12 **Hatay Valiliği'nin 7 Ekim 1939 gün ve 1917 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı hitaplı yazısında;**

"... Dört sene evvel Antakya'ya gelerek Milli davada hizmeti ve mesaisi sabket ederek herkes tarafından hürmete mazhar olmuş, hususi ve umumi durumu, bilgisi ve vukufu, evsaf ve mezayay-ı hasenesi ile müftülüğe tamamen layık bir şahsiyettir. Mumaileyhin Müftülüğe tayini muhitle çok iyi bir şekilde karşılanacağı gibi Hükümetin kendisinden hemen her sahada istifade edeceği derkârdır. Binaenaleyh mumaileyhin tayinine yüksek müsadelerini bilhassa rica ederim" teklifi üzerine Hatay Müftülüğü'ne tayin edilmiştir (**EK: XI**).

13 F. Çoker, **a.g.e.**, s. 233-234; **DİB Arş.**, D: 23-1767.

14 TBMM'nin 41. toplantısında (24 Teşrin-i Evvel 1339/1923) kararlaştırılmıştır.

AHMET REMZİ EFENDİ (AKGÖZTÜRK) (KAYSERİ MEB'USU MÜFTİ-İ SABIKI AHMET REMZİ)

1871 (1287)'de Kayseri-Baldöktü (Mükremin) Mahallesi'nde (Şimdi Melikgazi İlçesi) doğdu. **Ulemadan Göncüzâde Nuh Necati Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Kayseri Sıbyan Mektebi ve kısmen Rüştiye'de tamamladı. Sonra **Pervaz Bey Medresesi**'nde öğrenim görerek 15 Kasım 1898'de müderrislik icazeti aldı. Bu arada 20 Ekim 1897'de sınavla Terakki Mektebi ikinci öğretmenliğine atandı. 31 Ağustos 1898'de Okulun Başöğretmenliğine yükseltildi. Ayrıca 1898-1909 yılları arasında Ahmet Paşa, Fevziye ve tekrar Terakki Mekteplerinde Başöğretmenlik yaptı. 20 Kasım 1910'da Adana Sultani Din Bilgisi Öğretmeni oldu. 21 Ağustos 1911'de Kayseri Müftülüğüne tayin edildi. Bu görevde 2 Nisan 1919 tarihine kadar kalabildi. Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Kayseri'deki propagandasına meydan vermediğinden Müftülüğten ve Kayseri Medresesi'ndeki müderrislik görevinden azledildi.¹

Müftülüğten azlinden sonra bir süre Kayseri Sultaniyesi'nde vekaleten Farsça Öğretmenliği yaptı. Sivas kararlarına uygun olarak dava arkadaşları ile birlikte Kayseri'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda gö-

¹ F. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 639.

rev aldı ve Başkanlığına seçildi.² Bu arada ayrıca milli hareketin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlattı.³

Ahmet Remzi Efendi, Mebusan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimlerde (2 Kasım 1919) Kayseri'den milletvekili seçildi. Ancak istifa ederek Meclise katılmadı. İstanbul'un işgali üzerine İtilaf Devletleri yetkililerine protesto telgrafları çekti.⁴ Telgraflarda; Osmanlı Devleti'nin paylaşılmak istenmesi şiddetle reddedilerek şöyle deniliyordu:

“İstanbul ve resmi makamların İtilaf Devletleri tarafından resmen ve cebren işgal edildiği uğursuz haberi alındı. Yapılan tecavüzü Osmanlı hâkimiyetinden ziyade yirmi asırlık medeniyet ve insaniyetin meydana getirdiği hürriyet ve vatanperverlik esaslarına bir darbe teşkil edeceği gibi, Osmanlı Milleti'nin İstiklâl ve varlığını korumak hususundaki azm ve imanına katiyyen bir tesir göstermeyeceği, olsa olsa medeni milletlerin şu tecavüzü kabul etmekle, büyük bir tarihi mes'uliyetin altına girmiş olacakları şüphesizdir.

Bu gün üçyüz milyon müslümanın ilahi dayanağı olan ve altı yüz senelik şanlı bir maziye sahip bulunan Osmanlı Hükümeti'nin taksimi cihetine gidilmesini bütün mevcudiyetimizle reddederiz...”

Bu protesto telgrafın çekilmesinden sonra 27.3.1920 tarihinde yine Ahmet Remzi Efendi öncülüğünde yüzlerce Kayserilinin katıldığı bir miting yapılmıştır.⁵

Ahmet Remzi Efendi, TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Kayseri Milletvekili seçildi. Bu arada Ankara Fetvası'nı “Kayseri Meb'usu Müftü-i Sabıkı Ahmet Remzi” ismiyle imzaladı.⁶

2 Müftü Ahmet Remzi Efendi Başkanlığında kurulan cemiyetin idare heyetine seçilenlerden bazıları: Nuh Naci Bey, Ahmet Hilmi Bey, Mazhar Karakaya, Faik Seler, Mustafa Ağırnaslı, Uşaki Osman, (Zübeyir Kars, **Milli Mücadele'de Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993, s. 33).

3 Bkz., Ali Rıza Karabulut, “Müftü Ahmet Remzi Efendi”, **Erciyes Dergisi**, Yıl: 16, Sayı: 17, Kayseri, 1983, s. 22.

4 Telgrafta; Ahmet Remzi Efendi'nin imzasından başka, Kayseri Müftüsü Nuh, Belediye Reisi Ahmet ve Ziraat Odasından Nafiz beylerin de imzaları bulunuyordu (Mehmet Şahingöz, **İzmir ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Doktora Tezi (Basılmamış), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986, s. 514 vd.)

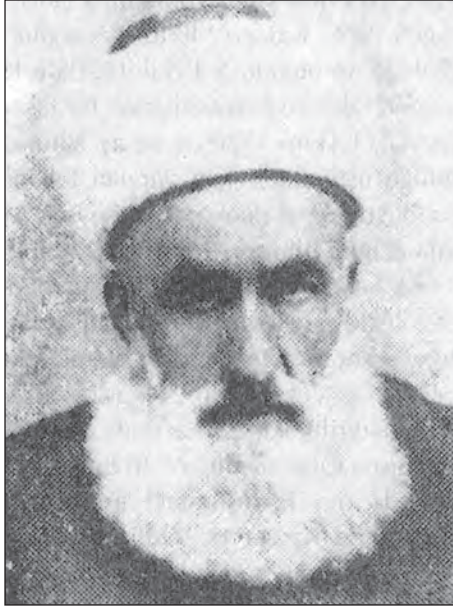
5 Z. Kars, **a.g.e.**, s. 72.

6 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

Kayseri Milletvekili olarak 23 Nisan 1920’de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste **İrşad ve Şer’iye-Evkaf** Komisyonlarında çalıştı. Bir süre Şer’iye Komisyonu’nun Başkanlığını yaptı. Kayseri Müftüsü’nün ölümü üzerine 10 Mayıs 1920’de Kayseri Müftülüğü’ne atandı. 5 Eylül 1920’de kabul edilen “**Nisab-ı Müzakere Kanunu**”, memurlukla milletvekilliğinin bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklaması dolayısıyla 11 Ekim 1920’de üç ay izinli olarak Kayseri’de bulunduğu sırada Müftülüğü üstlenmesi için yapılan telkinlere uyarak 2 Kasım 1920’de Başkanlığa sunduğu telgraf dilekçesi ile Kayseri Müftülüğünü tercih ve Milletvekilliğinden istifa ettiğini bildirdi. 9 Kasım 1920 birleşiminde okunan bu dilekçesi üzerine istifası kabul edildi. Büyük Zaferden sonra benimsenen medenî yenilikler ve özellikle şapka giyilmesine karşı çıktığı, Nakşibendi Tarikatını yaymaya çalıştığı ve Kara Kuvveti yanına alarak İnkılâplar aleyhinde camilerde vaaz verdiği, Dahiliye Vekâletinin 24 Kasım 1925 tarihli yazısı ile Diyanet İşleri Başkanlığı’na bildirilmekle 29 Kasım’da Müftülük görevinden alındı. Kayseri Sultanisi’ndeki Farsça Öğretmenliğini 30 Eylül 1927 tarihine kadar sürdürdü. Sonraki yaşamında din konusundaki araştırma ve yazı faaliyetine devam etti. 4 Kasım 1938’de Kayseri’de öldü. Seyyid Burhanettin Mezarlığı’nda toprağa verildi. Evli olup altı çocuk babası idi. Arapça ve Farsça bildiği resmî hal tercümesinde yazılıdır.

Kayseri-Raşit Efendi Kütüphanesine kayıtlı ve İslâm Dininin Kuralları, Kur’an ve Hadis yorumlarıyla ilgili Arapça telif ve tercüme eserleri mevcuttur. Mecliste genellikle (**Müftü Ahmet Remzi Efendi**) veya (**Müftü Remzi Efendi**) olarak anılmıştır”.⁷

7 F. Çoker, a.g.e., C.III, s. 640. Ayrıca bkz., Ahmet Remzi Efendi’nin **Diyanet İşleri Başkanlığı’ndaki Dosyası, No: 23-1458.**

MEHMET ALİM EFENDİ (KAYSERİ MEB'USU ULEMADAN MEHMET ALİM)

1861 (1277)'de Kayseri-Bünyan İlçesi'nde doğdu. Babası Bünyan'ın ileri gelenlerinden **Abdülkadir Efendizâde Mehmet Efendi**'dir. İlk ve orta öğrenimini Bünyan'da yaptı. Daha sonra Kayseri ve Adana Medreselerinde öğrenim görerek Müderrislik icazeti aldı.¹

Öğrenimi sonrasında Kıbrıs'ta Müderris olarak göreve başladı. Daha sonra Rodos, İzmir, İstanbul ve Sivas Medreselerinde Müderrislik yaptı. Bu arada vaizlik görevinde de bulundu.²

İlk günlerinde milli harekate katıldı. Sivas'ta Milli Mücadele lehinde verdiği bir va'zdan dolayı **Damat Ferit Hükümeti**'nin yöneticileri tarafından tutuklanarak İstanbul'a gönderildi. Orada bir süre **Bekirağa bölüğünde** tutuklu kaldı. **Divan-ı Harb-i Örfi**'de yargılandı. Beraati üzerine serbest bırakıldı.³

1 F. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 635.

2 a.g.e., gös. yer.

3 a.g.e., gös. yer.

Mehmet Âlim Efendi, serbest kalınca memleketi olan Kayseri'ye geldi. Buradaki ulusal çalışmalara katıldı. Kuva-yı Milliye lehindeki va'zlarını sürdürdü. **TBMM'nin** I. Dönemi için yapılan seçimlerde seçilerek Kayseri Milletvekili oldu. 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste **Şer'iyeye, Evkaf ve İrşad** komisyonlarında çalıştı. İstiklâl Savaşı'nın en kritik dönemlerinde Meclisteki konuşmaları ve Ankara camilerinde verdiği va'zlarla halkın moralinin yükselmesine ve zafere inancının pekiştirilmesine çalıştı.⁴ Bu arada Ankara Fetvası'nı "**Kayseri Meb'usu Ulemadan Mehmet Âlim**" ünvan ve ismiyle imzaladı.⁵

Mehmet Âlim Efendi'nin hizmetlerinden **Meclis İrşad Heyeti** olarak, Anadolu'ya dağılan heyetlerden birinin başkanı olan **Burdur Milletvekili İsmail Suphi Soysallıoğlu** şöyle anlatır:

"...Bizim heyet Allaha ısmarladık için Reis Mustafa Kemal'i ziyarete gittik. Üç kişi idik: Kayseri Meb'usu Âlim Efendi Hazretleri, Dr. Tevfik Rüştü Bey (Atatürk devri Dışişleri Bakanı Sayın Tevfik Rüştü Aras) ve ben.

İki vilayeti nahiyelere kadar dolaşacak, hem hakikatleri anlatacak, hem de mahalli irşad heyetleri kuracaktır. Yola çıkınca Dr. Tevfik Bey, Hoca Alim Efendi'ye dedi ki:

"Efendi Hazretleri... Siz şimdi kentlerde, köylerde, istiklâl, vatan sevgisi, cihat, meşru devlete bağlılık, kasıtlı telkinler ve menfi propagandalardan uzak kalma gibi zaferimize esas olacak hususları halka anlatacak, dini ve şer'i esasları izah edeceksiniz, misâller de vereceksiniz. Bunları acaba halkın kolaylıkla anlayacağı, sıkıntısız kavrayacağı basit bir dille yapmanız mümkün değil midir?"

Hoca Alim Efendi, tereddütsüz, fakat biraz da hayret bakışları içinde cevap verdi:

"- Ya ben onlara Arapça mı hitap edeceğim? Elbette istisnasız hepsinin sıkıntısız anlayacağı dille gerçekleri konuşacağım. Nasihatın en hayırlısı karşısındakinin kolaylıkla anlayacağıdır sözü, kutsî hadistir. Biz bu hakikatleri halka mı anlatacağız, yoksa kendimize mi? Elbette halkın kolaylıkla kavrayacağı dille, en sade ve basit şekilde konuşacağız".

Vazife bölümü yaptık. Açıklayacağımız meseleleri Dr. Tevfik Rüştü Beyle Ben ele alıyorduk. Hoca Âlim Efendi de gayemize uygun telkinleri dini ve şer'i naslarla apaçık dille yerine getiriyordu. Camiler insan almıyordu. Vazi-

4 a.g.e., gös. yer.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

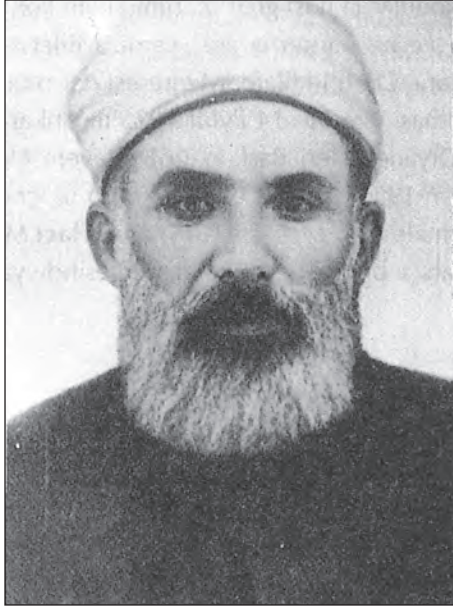
fe gördüğümüz yerlerde mahallî tabirleri bile öğreniyorduk. Doktorla Ben Türk Ocakçı idik. **Yaşlı, fakat ruhu genç, düşüncesi ileri, mantığı hakiki bir din bilgininin kudretine sahip Alim Efendi Hoca da, hiç tereddüt göstermeden, büyük bir azim, hatta şevk ve zevkle bize önderlik etti. En çetin ve kalıplaşmış zannedilen mevzuları halkın diline, duyusuna, görüşüne göre değerlendirdik.** Lütfen dikkat ediniz, **indirdik** demiyorum belki **yükselttik...** Çünkü kalıptan çıktı, ruha mazhar oldu.

Bütün neticeleri didik didik didikleleyen Birinci Büyük Millet Meclisi'nin o kolaylıkla bravo demeyen, güç tatmin edilen takdiri, bizi, aldığımız cidden müsbet neticelerden dolayı yazılı olarak taltif etti. Öteki heyetlere örnek gösterdi: Çünkü gerçekleri halka anlatabilmeyi, kalıpların üstüne çıkma sayan mübarek bir din bilginine sahiptik".⁶

Mehmet Âlim Efendi, milletvekilliği I. Dönemde sona erince, Bünyan'a döndü. 30 Aralık 1923'te vefat etti. Evli olup on iki çocuk babası idi.⁷

6 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 241-243.

7 F. Çoker, **a.g.e.**, gös. yer.

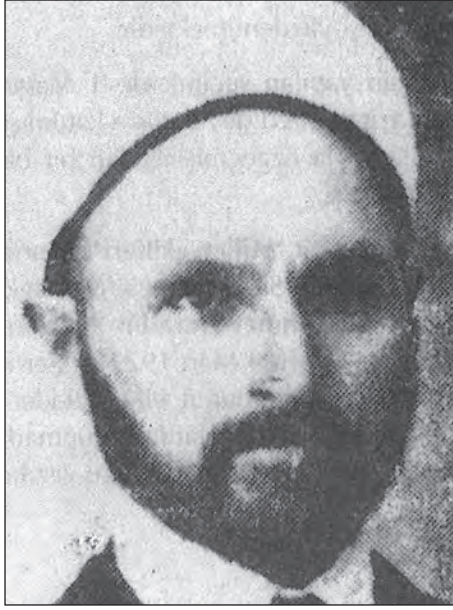
HACI MUSTAFA EFENDİ (BEYNAMLİ)
(ANKARA ULEMASINDAN KOCABEY MEDRESESİ MÜDERRİSİ
BEYNAMLİ EL-HAC MUSTAFA)

1866 (1282)'da Ankara-Bala İlçesi'nde (Köyünde) doğdu. Babası **Hacı Halil Efendi**'dir. İlk öğrenimini köyünde, orta öğrenimini de Bala'da tamamladı. Daha sonra Konya medreselerinde öğrenim görerek müderrislik icazeti aldı.

Öğrenimi sonrasında **Ankara-Kocabey Medresesi**'nde müderris olarak göreve başladı. Bu görevde iken, II. Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra toplanan **Osmanlı Meb'usan Meclisi**'ne 17 Mayıs 1908'de Ankara Milletvekili seçildi. II. Dönemde yeniden milletvekili olarak yasama görevini 5 Ağustos 1912'de Meclisin feshine kadar sürdürdü. Milletvekilliği sona erince Ankara'ya müderrislik görevine döndü. Milli Mücadele'ye Kuva-yı Milliyecilerin yanında olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalıştı. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Ankara Milletvekili seçilerek 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste **İrşâd**, **Şer'îye** ve **Evkaf** komisyonlarında görev aldı. Sakarya Savaşı sırasında Batı Cephesi'nde askerinin moralini yüksek tutmaya memur edilen kurulda (İrşâd) görev yaptı. 20 Kasım 1922'de yeni seçilen Halifeye kutsal emanetleri teslim eden ve

TBMM adına görevini kutlayan kurulda yer aldı. Meclis kürsüsünden çeşitli konularda ikisi gizli oturumda elli konuşma yaptı. Beş soru, iki gensoru önergesi ve bir kanun önerisi verdi. Milletvekilliği sona erince 1 Kasım 1923'te Ankara Dârü'l-Hilafe Medresesi'ne müderris olarak atandı. Medreselerin kaldırılması üzerine 14 Eylül 1925'te Ankara Vaizliğine getirildi. 16 Aralık 1926'da Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti Azası oldu. Bu görevde iken, 25 Ekim 1931'de vefat etti. Evli olup üç çocuk babası idi. Ailesi "**BEYNAMLİ**" soyadını almıştır. Mecliste "**Beynamlı Hacı Mustafa Efendi**" olarak anılırdı. Arapça ve Farsça bildiği resmi hal tercemesinde yazılıdır".¹

1 F. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 79-80.

**AHMET NURİ (NURETTİN) EFENDİ
(DÂRÜ'L-HİLÂFETÜ'L-ÂLIYYE MEDRESESİ
MUALLİMLERİNDEN)**

1887'de Çoruh-Çürüksu'da doğdu. **Hahutzâde Mahmut Efendi**'nin oğludur.

4-11 Eylül 1919 tarihlerinde Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan **Sivas Kongresi**'ne Bursa delegesi olarak katılmıştır.¹

Ankara Fetvası'nı "**Dâr-ı Mezkûr** (Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi) **Muallimlerinden Ahmed**" ismiyle imzaladı.²

Otuz üç yaşında iken, I. Dönem Batum Milletvekili seçilmiştir. Hakkında verilenlerin dışında bilgi elde edemediğimiz Ahmet Nuri (Nurettin) Efendi ile ilgili **Türk Parlamento Tarihi**'nde şöyle denilmektedir:

¹ Selahattin Köseoğlu, **1919 Sivas Kongresi ve Netaiyici** (Yayınlanmamış Notları), s. 26; Vehbi Cem Aşkın, **Sivas Kongresi**, 2. Baskı, İstanbul, 1963, s. 148; Mehmet Arif Ayıcı, **Anadolu İnkılabı**, İstanbul, 1969, s. 5-32; Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s. 73; Hikmet Denizli, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1996, s. 98.

² **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

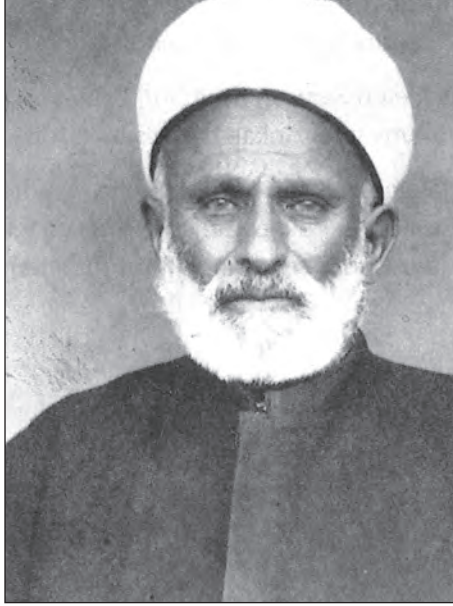
“TBMM’nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde 1 Mayıs 1920’de Batum’dan milletvekili seçilmiş, 3 Haziran 1920’de Meclis’e katılmıştır. Hâl Tercümesi Kağıdını doldurmaması dolayısıyla özgeçmişine dair bir bilgi edinilemediği gibi nüfus kaydı da bulunamamıştır.

TBMM Arşivi’ndeki I. Döneme ait “**Milletvekilleri Muamelât Defteri 11.2.b.2.I cilt**”inde; Babası: **Mahmut Efendi**, Sanatı: **Hoca**, Mesleği: **İlmiye’den** Yaşı: **33**, Adresi: **Çürüksu’da Hahutzâde Ahmet Nurettin** kayıtları mevcut olup, ayrıca 13 Temmuz 1920’de **PTT** ve **Tasarı**, 4 Mart 1922’de **Şer’iye-Evkâf** komisyonlarına seçildiği, 9 Eylül 1920’de “memuren bilâ müddet-süresiz-mezuniyetine karar verildiği, II. yılda beş kez yoklamalarda bulunmadığı, üç ay izin aldığı, III. yılda sekiz ay, son yılda yine üç ay izinli olduğu yazılıdır”.³

³ F. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜFTÜLER

YUSUF BAHRİ EFENDİ (UĞURLU)
(SAMSUN MÜFTÜ VEKİLİ BAHRİ)

1870 (1286)'te **Samsun-Badırlı Köyü**'nde doğdu. **Ziraatçi Tosunoğlu Mustafa Ağa**'nın oğludur. İlk öğrenimini **Samsun Sıbyan Mektebi**'nde tamamladıktan sonra **Said Bey Medresesi**'ne (Samsun'da) devam etti. Bir süre bu medresede Arapça okudu. Daha sonra İstanbul'a giderek **Çifte Baş Kurşunlu Medresesi**'ne kaydoldu. Fatih Dersiâmlarından Alasonyalı Ali Zeynelabidin Efendi'den **Ulûm-u âliye ve a'liye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek, 1 Ekim 1900'de icazet aldı. Ayrıca "**Ferai-zi**" şöhretiyle meşhur olan yine Fatih Dersiâmlarından Hacı Ahmet Hulusi Efendi'den de feraiz icazetini aldı (9 Ekim 1899).

Öğrenimi sonrasında memleketine dönerek 1902’de müderris tayin edildi. 1 Eylül 1902’den itibaren sabahları **Said Bey Medresesi**’nde **Ulûm-u âliye** (dini yüksek ilimleri) ve ikindiden sonra da Samsun-Merkez Pazar Camii’nde öğrenciye ders verdi. 8 Şubat 1909’da Samsun Merkez Müderrisliği’ne tayin edildi.¹

3 Aralık 1909’da Samsun Müftü Müsevvitliğine (Müftü Yardımcılığına), 30 Ocak 1919’da Samsun Müftülüğü’ne vekaleten atandı.²

Yusuf Bahri Efendi, Vekaleten Samsun Müftülüğü görevini yürütürken Milli Mücadele’ye katılmıştır. Bu ünvanla, Ankara Fetvası’nı tasdik etti.³

9 Temmuz 1932’de asaleten Samsun Müftülüğü’ne atandı.⁴ Soyadı Kanunuyla “**UĞURLU**” soyadını aldı. Görevde iken, 19 Aralık 1938’de vefat etti. Samsun’da Seyyid-i Kutbiddin Camii çevresindeki mezarlıkta medfundur. Evli olup beş çocuk babasıydı.⁵

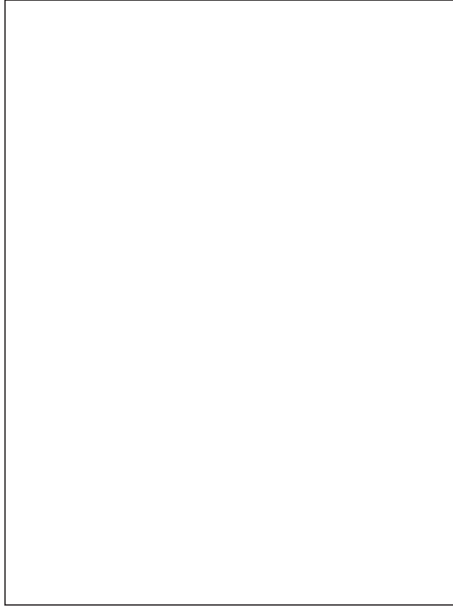
1 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C. 4-5, s. 515.

2 **DİB Arş.**, D: 23-1390.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 Bkz., **DİB Arş.**, D: 23-1390.

5 **Samsun İl ve İlçeleri Müftülükleri Albümü**, Haz. Samsun İl Müftülüğü, Samsun, 1992, s. 6.

FEVZİ EFENDİ (KÜTAHYA MÜFTÜSÜ FEVZİ)

“**Sarı Hacı Efendizâde**” diye tanınan Fevzi Efendi, 1910 yılında Kütahya Müftüsü oldu.¹

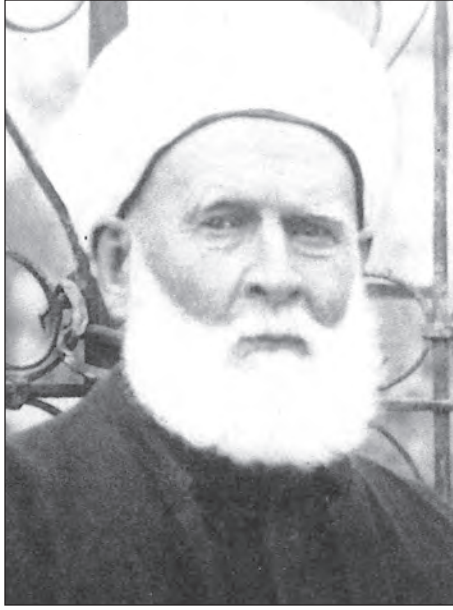
Fevzi Efendi, Milli Mücadele’nin başlamasıyla, milli hareketin yanında yer almış ve Müdafaa-i Hukuk çalışmalarında bulunmuştur. Bu arada Ankara Fetvası’nı Kütahya Müftüsü olarak tasdik etmiştir.²

Hayatı hakkında bilgi elde edemediğimiz Fevzi Efendi, Kütahya Müftüsü iken, 1922 yılında vefat etmiştir.³

1 **İMMEŞ Arş, Müftüler Defteri**, C. 2, s. 661.

2 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

3 Fevzi Efendi’nin vefatı üzerine, Haziran 1922’de Osman Nuri Efendi Kütahya Müftüsü olmuştur. (Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C. 3-4, s. 326-327.

SALİH EFENDİ (RODOSLU) (SİNOP MÜFTÜSÜ SALİH)

1867 (1283)'de Bosna'da doğdu. Memleketinde ilk ve orta öğrenimini yaptıktan sonra, bir süre medreseye devam etti. Daha sonra İstanbul'a gelerek Haydar Paşa Medresesi'ne kaydoldu. Fatih Dersiâmlarından Mustafa Efendi'nin derslerine devam ederek ondan 1897'de icazet aldı.¹ Öğrenimi sonrasında Sinop-Gerze Kazası Müderrisliği'ne atandı. 1912 yılında ilk öğrencilerine icazet verdi.²

14 Ağustos 1919 tarihinde Sinop Müftülüğü'ne vekaleten atandı. 21 Ekim 1919'da da asaleten tayin edildi.³

Milli Mücadele'nin başlamasıyla milli hareket yanında yer aldı. Sinop Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev aldı.⁴ Bu arada Sinop Müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.⁵

1 **DİB Arş.**, D: 23-1322.

2 Aynı Dosya.

3 Aynı Dosya.

4 Nurettin Peker, **İstiklâl Savaşı, İnebolu ve Kastamonu Havalisi**, İstanbul, 1955, s. 93.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1335, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

15 Mart 1925'te Gerze Müftülüğü'ne naklen atandı. 15 Haziran 1935'te malülen emekli olmuştur.⁶

Soyadı kanunuyla "**RODOSLU**" soyadını aldı. 1949 yılında da vefat etmiştir.⁷

6 **DİB Arş.**, D: 23-1322.

7 Aynı Dosya.

MEHMET SALİH EFENDİ (ESKİŞEHİR MÜFTÜSÜ)

1864 (1280)'te Eskişehir-Dere Köyü'nde doğdu. Eminzâdelerden **Hacı Osman Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Dere köyünde tamamladıktan sonra 1884'te Eskişehir **Kurşunlu Medresesi**'ne kaydoldu. Burada 1889 yılına kadar çeşitli hocalardan dini öğrenim gördü. Anılan yıl Bursa'ya giderek Dağistanlı Hacı Mustafa Efendi'nin tederisine (ders halkasına) devam etti. 1901 yılında da müderrislik icazetini aldı.

Öğrenimi sonrasında Eskişehir'e dönerek **Akçaylak** Mahallesi'nde kendisinin yaptırdığı medresede 1903'te hocalığa başladı. Ekim 1918'de **Eskişehir Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye**'ye müderris olarak tayin edildi. 1919 yılında da Eskişehir Müftülüğü'ne atandı.¹

Milli Mücadele'nin başlamasıyla milli hareket yanında yer aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart 1920 tarihli bildirisine² uyararak, yeni hükümetin

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1558; **İMMEŞ Arş.**, D: 5288.

² "Mustafa Kemal Paşa, Padişaha 4 Mart 1920 günlü bir telgraf çekerek, iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde Devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini bildirdi: Aynı gün bir telgraf da Meclis Başkanına çekerek; bağımsızlığı

milli isteklere uygun nitelikte kurulması için, **Meclis-i Mebusan**'a telgraf çekti.³ Ankara Fetvası'nı Eskişehir Müftüsü olarak tasdik etti.⁴

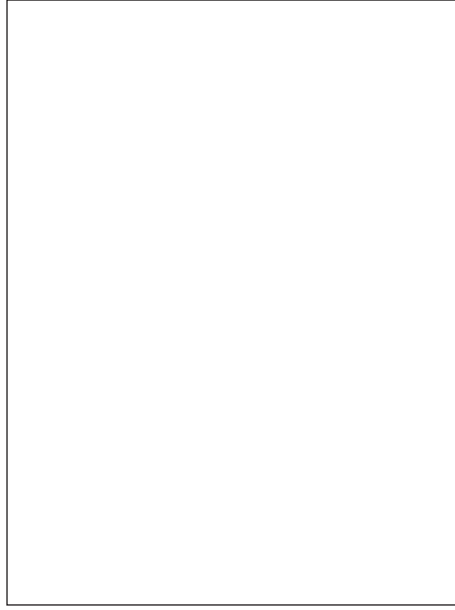
Mehmet Salih Efendi, Eskişehir Müftüsü iken, 1925 yılında vefat etmiştir.⁵

uğrunda her türlü fedakarlığa hazır olan milletin, ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin iş başına getirilmesiyle tatmin edilebileceğini, bu konuda milletvekillerinin vereceği kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de milli kuruluşlara durumu açıkladı ve milli isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için, derhal ve hep birden Meclisi Mebusan başkanlığına telgraflar çekilmesini istedi (Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 306-307).

3 M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 307.

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

5 **Eskişehir Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgiden.

MEHMET FEVZİ EFENDİ (GÜMÜŞHANE MÜFTÜSÜ)

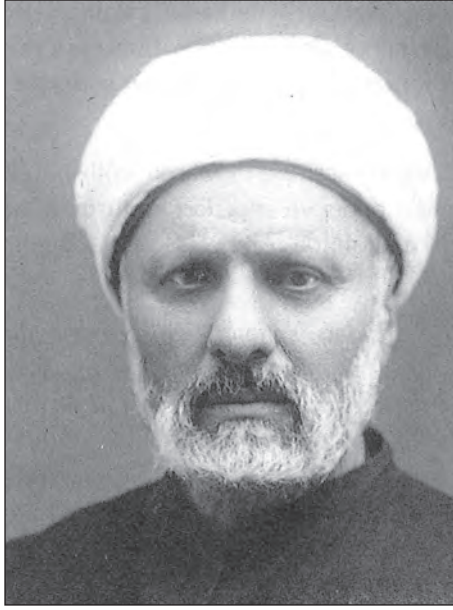
Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivlerinde yapılan araştırmada dosyası bulunamamıştır. Bu nedenle hakkında bilgi elde edilememiştir.

Ancak, kendisinden sonra Gümüşhane Müftüsü olan Mehmet Şükrü Efendi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki dosyası bulunmuştur.

Dosyasındaki bilgilere göre Mehmet Şükrü Efendi, 20 Mart 1921 tarihinde Gümüşhane Müftülüğü'ne atanmıştır. Müftülük için yapılan seçimin tarihi ise 17 Şubat 1921'dir.

Seçim tutanağında Gümüşhane Müftülüğü'nün münhal olduğu belirtilmektedir. Müftü Mehmet Fevzi Efendi'nin vefatıyla Müftülüğün münhal olması muhtemeldir.¹

¹ Bkz., Mehmet Şükrü Efendi'nin **DİB. Arş.**, D: 23-1463 Nolu dosyasına.

AHMET HAMDİ EFENDİ (BURSA MÜFTÜSÜ)

1865 (1281)'te Artvin'de doğdu. **Mustafa Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Artvin'de tamamladı. Sonra ailesiyle birlikte Bursa'ya geldi. Orada Cami-i Kebir (Ulu Cami) Dersiâmlarından İmamzâde Mehmet Sabit Efendi'nin derslerine devam etti. 1896'da icazetini aldı.

Öğrenimi sonrasında Ulu Cami'de Dersiâm olarak görev aldı. 1910 yılında anılan Caminin İmam-Hatipliğine tayin edildi. Bu arada 1904'te atandığı **Fevziye Medresesi**'ndeki müderrislik görevini de sürdürdü. Müderrislikteki başarısı üzerine 1912'de **Ahmet Faik Bey Medresesi**, 1913'te **Bayezid Paşa Medresesi**, 1914'te **İvaz Paşa Medresesi** Müderrisliklerine terfi etti.

1908 ve 1912 yıllarında yapılan seçimleri kazanarak, **Meclis-i Meb'usan**'da Bursa'yı temsil etti.

28 Mart 1920'de, vekaleten yürütmekte olduğu¹ Bursa Müftülüğü'ne atandı. Fakat görevde 1 Ağustos 1920 tarihine kadar kalabildi. Bu tarihte

¹ 21 Şubat 1920'de Müftülük görevine vekaleten atanmıştır.

Hürriyet ve İtilâf Partisi yetkililerince görevden alındı.² Bursa'nın düşman işgalinden kurtuluşu (10 Eylül 1922) sonrasında önce vekaleten sonra da 1 Ekim 1922'de asaleten Bursa Müftülüğü'ne tekrar getirildi.³

Ahmet Hamdi Efendi, ilk günlerinden itibaren milli hareketin yanında yer almıştır. Milli Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlattı. **Mümtaz Şükrü Eğilmez**⁴ hatıratında Ahmet Hamdi Efendi'nin çalışmalarından şöyle söz eder:

*"Hürriyet ve İtilafçıların artıkları, softalar benim çalışmalarım karşısında ürkerek kötülüklerini saçmaya başlamışlar, beni etkisiz bırakmak için gezdiğim köylerde namaz kılmadığımı; dinsel hiçbir davranışım olmadığını, hareketlerimde de dini bir destek görmediklerinden arkamdan (Dinsiz, Bolşevik) dediklerini, bunun için de bu kez yanıma Mudanya Müftüsü Hafız Ahmet'in verileceğini, benim milli çalışmalarım sırasında Hafız Ahmet Efendi de dinsel vaazla beni ve hareketimizi destekleyeceklerini söylediler. Bu bir çeşit beni desteklendirme, mânen kuvvetlendirmektir. Memnun olduğumu söyleyerek ertesi günü Kazıklar Köyü'nden başlayarak doğu köylerini uyardı ve örgütlemeye başladı..."*⁵

Müftü Ahmet Hamdi Efendi, **Bursa Reddi İlhak** cemiyetinin kuruluşunda da görev aldı.⁶ Bu arada Ankara Fetvası'nı imzalayarak milli hareketin yanında olduğunu tüm ulusa duyurdu.⁷

2 Bursa Müftülüğü'nden alınmasında Hürriyet ve İtilaf Partisi Bursa Şubesi Başkanı Sabık Müftü Ömer Fevzi Efendi etkili olmuştur. Zira Ahmet Hamdi Efendi'yi görevinden azlettirecek, kendisi Müftü olmuştur. 150'likler listesine dahil edilerek yurtdışına çıkarılan ve Beyrut'ta 1936'da ölen Ömer Fevzi hakkında bilgi için bkz., Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, C. 4-5, s. 335-336.

3 **DİB Arş.**, D: 23-1224.

4 Mümtaz Şükrü Eğilmez, Birinci Dünya Savaşı ve onun devamı olan Kurtuluş Savaşı'nda cepheden cepheye koşmuş önemli hizmetler görmüş bir gazeteci ve yazardır.

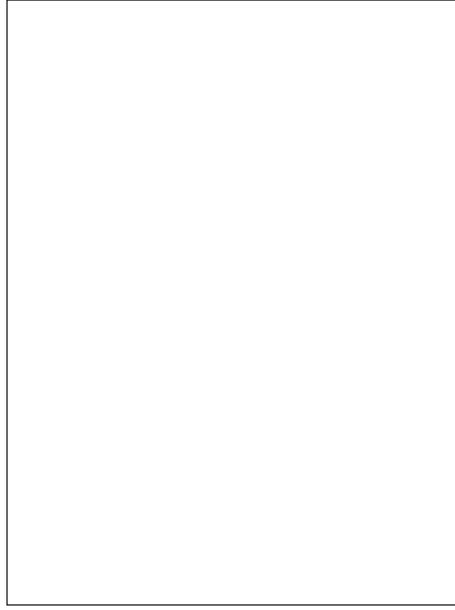
5 Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, Yayına Hazırlayan İhsan Ilgar, İstanbul, 1981, s. 23-24.

6 **Bursa'da kurulan Reddi İlhak kuruluşunun diğer üyeleri şunlardır:** Erzurumlu Salih Hoca, İdare Meclisi Başkâtibi Hami, Hasan Sami, Yenişehirli Hafız Abdullah, Paşa Çiftliği Sahibi Ali, Ruhi, Memduf, İstinaf Mahkemesi Başkanı Hasan (Süleyman Vehbi), Müftü Hafız Ahmet, Gürcü Murtaza, Murat, Müderris Kara Yusuf, Nasuhzâde, Saim Urgancı Abdullah, Fesci Hafız Halit, Su Müdürü Salih, Öğretmen Okulu Müdürü Hamid, Şer'îye Mahkemesi Başkâtibi Nurettin, Dr. Mehmet Ali, Eczacı Şükrü Dr. Şefik Hidayet, Emekli Kur. Binbaşı Nevres, Öğretmen Hüsnü Uluğ, Lise Öğretmenlerinden Ali Rıza, Muhittin Baha (Pars), Tüccar Hüseyin Avni, Tabak Tefvik Ağa, Operatör Emin, Jandarın Alay Komutanı Albay İsmail Hakkı (a.g.e., s. 189).

7 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

Kendisinden sonra 5 Mart 1929 tarihinde, Bursa Müftülüğü'ne Mehmet Nurettin Borar atanmıştır.⁸ 1929 yılında emeklilik yönünden henüz 65 yaşını doldurmadığı (64 yaşındadır) göz önünde bulundurulduğunda, onun anılan yılın ilk aylarında görevde iken vefat etmiş olması muhtemeldir.

⁸ Bkz., **DİB Arş.**, D: 23-0957.

MEHMET NURİ EFENDİ (KIRIKKANAT) (BİLECİK MÜFTÜSÜ MEHMET NURİ)

1885 (1301)'te Bilecik-Gölpazarı İlçesi Şahinler Köyü'nde doğdu. Aynı köy halkından **Mustafa Efendi**'nin oğludur.¹ Öğrenimi hakkında bilgi elde edemedik.²

1 **Gölpazarı Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

2 İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivinde dosyasını bulamadık. Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde ise, **Mehmet Nuri** adına **23-1047** nolu bir dosya mevcuttur. Fakat dosyanın içinde İstanbul Müftülüğüne hitaben yazılmış 18.1.1933 tarih ve 129 sayılı yazı suretinden ve İstanbul Müftülüğü'nün cevabi yazısından başka evrak yoktur. Yazı suretinde de;

*“Sungurlu'nun Başpınar mahallesinden 1873 (1289) doğumlu İstanbul'un Mihriban Sultan Hatun Medresesi'nden mezun Emir Ali Oğlu Yusuf Oğlu Muallim Hafız Mehmet Nuri Efendi'nin 1909 (1325)'dan evvel veya sonra İstanbul ve Bilecik Müftülüklerinde bulunup bulunmadığının iş'arını, bulunmuşsa sicil dosyasının irsali **Maarif Vekaleti Zat İşleri Müdüriyeti** talep etmektedir...”* denilmektedir. İstanbul Müftülüğü'nün cevabi yazısında da dosyasının bulunmadığı bildirilmektedir (**DİB Arş.**, D: 23-1047). 1994 yılında yayımlanan **“Şeyh Edebâli ve Milli Mücadele'de Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi” (Diyanet İlmî Dergi**, C.30, Sayı: 3, s. 15-24) adlı makalemde bu bilgiler sunulmuştu. Ancak bu çalışmamız esnasında yakınlarıyla yapılan görüşmede yukarıdaki yazı suretinde sözü edilen **Mehmet Nuri**'nin **Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi** ile isim benzerliğinden başka bir ilgisinin bulunmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca Bilecik

Bilecik Akmescit Müderrisi iken, 2 Mart 1912 tarihinde Bilecik Müftüsü oldu.³

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, milli hareket yanında yer aldı. Bilecik ve çevresi halkını milli direniş için teşkilatlandırmaya çalıştı. Bu amaçla camilerde, çarşı ve pazarlarda konuşmalar yaptı, vaazlar verdi. Böyle bir konuşmasını **Orhan Gazi Camii'**nde yapmıştır. Kılıç da kuşanarak yaptığı tarihi konuşmasında şöyle diyordu:

“Milletin haysiyeti, şerefi, hürriyeti ve istiklali gerçekten tehlikeye düşmüştür. Yunan gavurundan kurtulmak için gerekirse Bilecik'in bütün fertleri ölmeyi göze alması lazımdır...”

Müftünüz olarak diyorum ki, alçak Yunan'ın zulüm ve vahşetine katlanmaktansa seve seve ölelim. Şehit olalım. Cennete gidelim. Ama önce düşmanı ata yadigârı yurttan kovalım. Bir ve beraber olalım. Bir araya gelip teşkilat kuralım. Gazamız mübarek olsun. Allah bizimle beraberdir”.⁴

Onun bu konuşması Bilecik halkını etkilemiştir. Hemen başkanlığında, **Ertuğrul Livası (Bilecik) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** kurulmuştur.⁵

Bilindiği üzere, Milli Mücadele yıllarında Bilecik, Ertuğrul Livası adı altında Bursa vilayetine bağlıydı (Bilecik 1924 yılında il olmuştur).

Kurtuluş Savaşımızın ilk günlerinde Bursa Valisi, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu Gümülcinelî İsmail Bey** idi. 13 Mart 1919 tarihinde Valilik makamına oturan İsmail Bey'in ilk icraatı, milli harekate ve bu amaçla yapılan hazırlıklara karşı çıkmak oldu. Bu cümleden olarak, gizlice yaptırdığı soruşturmalarda Milli Mücadele yanlılarını, bu arada örgütlenmeye çalışan genç Subay ve aydınları tesbit ediyor, bunları çeşitli bahanelerle kent dışına sürüyordu.⁶

Müftüsü Mehmet Nuri Efendi'nin **Gölpazarı** Nüfus kayıtlarına göre doğum yeri, ilçeye bağlı **“Şahinler”** köyüdür.

3 **İMMEŞ Arş., Müftüler Defteri**, C. 2, s. 223.

4 A. Sarıkoyuncu, **a.g.m.**, s. 20.

5 Bu cemiyette Müftü Mehmet Nuri Efendi'nin yanı sıra şu isimler de görev almıştır: Feyzizâde Hafız Arif, Fabrikatör Ali, Arif Beyzâde Hacı Halit, Dedezâde Ali, Harmancızâde Hayri ve Macaroğullarından Ömer Efendiler (**BTTD**, Sayı: 36, Belge No: 12)

6 Bkz., Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s. 333-337.

Bursa halkının tepkisi yüzünden İsmail Bey, 29 Temmuz 1919 tarihinde Valilikten çekilmek zorunda kaldı. Fakat Bursa halkı yağmurdan kaçalım derken doluya tutuldu. Zira, İsmail Bey'in yerine **Nemrut** takma adıyla tanınan **Mustafa Paşa** atandı. Yeni Vali Bursa'ya gelir gelmez **Kuva-yı Milliye** karşıtı faaliyetlere geçti. Hatta İsmail Bey'den daha sert davranışlar sergiledi.⁷

Böyle bir ortamda Müftü Mehmet Nuri Efendi'nin milli hareketin ön saflarında hizmet vermesi büyük bir yurtseverlik örneğidir. Ayrıca, Milli Mücadele karşıtı sadece Bursa Valileri değildi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, İstanbul Hükümeti, özellikle yerli Rumlar, Bilecik ve çevresi Rumları "**Müftüye ölüm naralarıyla Bilecik Sokaklarına dökülmüşlerdir**".⁸

Yukarıda da değinildiği üzere Mehmet Nuri Efendi, hiç korkmadan çalışmalarını sürdürdü. Bu cümleden olarak, mücadele kıvılcımını ateşlemekle yetinmedi. Başkanı olduğu **Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Kuva-yı Milliye'nin personel, silah, cephane ve malzeme bakımından ikmal edilmesinde de önemli hizmetlerde bulundu. Bu arada gönüllülerden -Bilecik ve çevresinin asayişini temin edecek- kuvvet oluşturuldu.⁹ Ayrıca bu kuvvetin personeli, milli kuvvetler içinde de görev almıştır.¹⁰ Kuva-yı Milliye'nin ikmali konusunda bizzat Müftü Mehmet Nuri Efendi, üstün hizmetlerde bulunmuştur. Öyle ki, "**Bilecik halkının mâli durumunu yakinen bildiğinden, onlardan güçleri ölçüsünde yardım talebinde bulunduğuy, yardım**

7 "Mustafa Paşa, mütarekeden sonra İstanbul'da Mustafa Nazım Paşa başkanlığında kurulan **Divan-ı Harbi Örfi'**de üye olarak görev aldı. Boğazlıyan Kaymakamı Şehit Mehmet Kemal Bey'in idamına bu mahkeme karar vermiştir (8 Nisan 1919). Kamuoyunun baskısı sonucu bu mahkemenin üyeleri Ağustos 1919 tarihinde değiştirilince, mahkemenin gayretli ve vicdansız üyesi... Mustafa Paşa, ödüllendirilerek Hüdavendigâr Valiliğine atandı (K. Erdeha, **a.g.e.**, s. 338). Ayrıca Mustafa Paşa'nın Faaliyetleri için bkz., **a.g.e.**, s.337-342.

8 A. Sarıkoyuncu, **a.g.m.**, s. 21.

9 Bkz., **Türk Tarih Kurumu Bekir Sami Evrakı**, Dosya: 15, Defter: 2, No: 303.

10 **56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey, Bilecik Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na çektiği 14 Nisan 1920 tarihli telgrafında;**

"Bugün oraya muvassalat edecek olan II. Alay 3. Taburuna en ziyade şayan-ı itimat olanlardan on Kuva-yı Milliye neferi veriniz. Bu tabura ikmal efradı gibi iltihak edecektir. Ve kendilerinin Kuva-yı Milliye'den olduğunu kimse hissetmeyecektir. Bunların vazifeleri efradın firarına ve efrat arasında propaganda yapılmasına mani olmak ve içten propaganda yapanları derhal vurmak ve taburdan firara yeltenecek efradı vaktiyle kıt'a kumandanına bildirmek ve firar edenleri ise derhal vurmaktır. Vereceğiniz bu nefer taburun Bursa'ya muvassalatından sonra Bilecik'e iade edilmeleri..." denilmektedir (**Aynı Arşiv, Dosya: 13, Defter: 6, No: 1118**).

konusunda gönülsüz olanlara Müftülük Makam odasının kapısına yazdırmış olduğu “YOK DEMEK YOK” ibaresini gösterdiği Bilecik halkınca ifade edilmektedir.¹¹

Öte yandan Mehmet Nuri Efendi, **Mustafa Kemal Paşa**’nın 4 Mart 1920 tarihli bildirisini¹² üzerine, yeni hükümetin milli isteklere uygun nitelikte kurulması için **Meclis-i Mebusan’a** telgraf çekmiştir.¹³ Bu arada Ankara Fetvası’nı, Bilecik Müftüsü olarak tasdik etti.¹⁴ **TBMM** Başkanlığı’na çektiği 26 Nisan 1920 tarihli telgrafıyla da **Milli Meclis**’in Ankara’da toplanmasını içtenlikle kutlamıştır.¹⁵

Bir çok tanınmış şahsiyetler, bu meyanda Mahmut Celal Bey (Üçüncü **Cumhur Başkanı Celal Bayar**) de, Mehmet Nuri Efendi’nin yardımı ile Ankara’ya gelebilmiştir.¹⁶ Bilecik’in düşman işgaline düşmesinde¹⁷ sonra da Mehmet Nuri Efendi, beldesini terk etmedi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı görevine Sakarya kıyısındaki Bilecik’e 20 km. uzaklıktaki **Deresakarı** Köyü’ne çekilerek devam etti. Bu arada O, Yunanlıların Sakarya Savaşı’na yol açan ilerleyişi için mihrak noktası yaptıkları faaliyetlerinden Ankara’yı her an haberdar ediyor ve düşmanın her türlü faaliyetlerini adım

11 Bilecik Müftüsü Sayın Necdet Çetin Hocamızın bize lütfedip gönderdiği Nottan. Kendilerine şükranlarımı sunuyorum.

12 Bkz., M. Kemal Atatürk, **Nutuk** (İlk baskısı), s. 249-250.

13 Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 305.

14 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca Bkz., **EK: III**.

15 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Baskı, Ankara, 1940, C.I, s. 94.

16 **“Sunisilik”** hareketinin liderlerinden Şeyh Ahmet eş-Şerif es-Sunisi de Müftü Mehmet Nuri Efendi’nin yardımıyla Bursa’dan Ankara’ya gelenlerdendir (Türk Tarih Kurumu Bekir Sami Evrakı, D: 972-973, Def: 12-5). Şeyh Sunisi, Libyalıdır. Trablusgarp Savaşlarında üstün kahramanlık örnekleri sergilemiştir. I. Dünya Savaşında müttefikler galip gelince, İslam Dünyasının kaderi bakımından daha önemli saydığı, Türkiye’ye gelmiştir. Milli Mücadele’de halkın milli hareket yanında yer almasında önemli hizmetleri olmuştur.

17 Yunanlılar, 8-11 Ocak 1921 arası 3 gün, 24 Mart-1 Nisan 1921 arası 8 gün, 12 Temmuz 1921-6 Eylül 1922 arası da 14 ay 25 gün süreyle Bilecik ve çevresini işgal etmişlerdir. **Belirtilen süre içerisinde işledikleri mezalim hakkında bkz.**, Ali Sarıkoyuncu, “Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 28, s. 19-47.

adım izliyordu.¹⁸ Yunan casusları,¹⁹ O'nun sabahın erken saatlerinde yasadık bölge ilan edilen **Eğmedek** tepesine çıkarak dürbünle Yunan saflarını gözetlediğini haber verdiler.²⁰

Yunan işgal kuvvetleri yetkilileri, Müftü Efendi'nin çalışmalarından öteden beri rahatsızlık duyuyorlardı. Başarısızlıklarını Mehmet Nuri Efendi'nin yöredeki hizmetlerine yorumluyorlardı. Onun son hizmetini fırsat bilen Yunan kumandanı, pusu kurdurdu ve 7 Nisan 1921 günü tarassudu sırasında Müftü Efendi'yi şehit ettirdi.²¹

Mehmet Nuri Efendi'nin şehadetini, Garp (Batı) Cephesi Komutanı İsmet Bey(İnönü), 8 Nisan 1921 tarihli telgrafıyla Ankara'ya bildirmiştir. Anılan telgrafında İsmet Bey şöyle diyordu:

“Bilecik Mutasarrıfının verdiği malumata nazaran Bilecik'te 1618 hane yanmış mütebaki (geri kalan) 422 haneden yalnız nısfı kabil-i sükana (yarısı oturulabilir) bir halde bulunmuştur. Söğüt Kasabası İslâm mahallatı da kamilen Bozöyük'ün üçte ikisi yanmıştır. Ahali'den mezalim ve şanaate (kötülüğe) maruz kalan ve şehit edilen vardır. Bu meydana Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi de dahildir...”²²

Bilecik Mutasarrıfı Salih Bey, **Türkiye Büyük Millet Meclisi'**ne çektiği 22 Nisan 1921 tarihli telgrafta konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“21 Nisan 1921 tarihli Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti hakkındaki yazınızdan 12.03.1921 tarih ve 4431 numaralı yine 6/426 ve 6/442 numaralı devletlerinin emirlerinin bizi şereflendirmiş olduğu anlaşılmıştır. Ertuğrul Livası Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti Başkanı Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi'dir. Bu arada Mehmet Nuri Efendi, düşman tarafından şehit edilmiştir...”²³

18 Müftü Mehmet Nuri Efendi, **Askerî Polis Teşkilatı Bilecik Şubesi** emrinde fahri memur olarak görev alması kuvvetle muhtemeldir (Bkz., **ATASE Arş.**, Kl: 687, D: 140, Fh: 1-8). Askerî Polis Teşkilatı, ordu gerisi mıntika ve ordu içinde düşmanın casusluk ve propaganda faaliyetlerini, gizli teşkilat kurma çalışmalarını önlemek ve karşı istihbaratı gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur (**ATASE Arş.**, Kl: 952, D: 21, Fh:11). Ayrıca Bkz., Dr. Hamit Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı**, Genel Kurmay Yayını, Ankara, 1992, s. 9 vd.

19 Yerli Rumlar ve ajanlar. Yerli Rumların Bilecik ve çevresindeki faaliyetleri hakkında bkz., A. Sarıkoyuncu, **Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi**, s. 19 vd.

20 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 303.

21 **a.g.e.**, gös. yer.

22 **ATBD**, Sayı: 93 (Ocak 1921), Belge No: 2399.

23 **BTTD**, Sayı: 36, Belge No: 12.

Olayın görgü tanıklarından Celal DEVECİOĞLU Beyefendi de Müftü Efendi'nin şehit edilmesini şöyle dile getirmektedir:

"...O gün öğleden sonra Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Hoca, silahlı ve yanında arkadaşı eşraftan Hacı Saffettin amca olduğu halde şemsiyesine dayanarak Bergoz Bağlarına doğru çıkıyorlardı. Uluyol'a (ipekyolu) kadar gitmişler. Orada rastladıkları Yunan devriyeleri tarafından Müftü şehit edilmiş ve kendisini Deresakarı Köyü mezarlığına defnetmişler, defin tabiatıyla köylüler tarafından yapılmış. Hacı Saffettin amca silahsız olduğu için dokunmamışlar ve kendisi İstiklal Savaşı'ndan sonra Bilecik Kızılay (o zamanki Hilali Ahmer) Cemiyeti Başkanlığı yaptı."

Yunan kumandanları, **Gelen düşman değil, Peygamber askeridir; size hiç zararı dokunmaz, camilerde böylece va'zlar verilsin** diye müftüler ve hocalara emirler vermişler ve kendilerini göz altında tutmuşlar, buldukları yerlerden ayrılan hocaları takip ve şehit etmişlerdir.

Şahsen sevimli ve ilmen kudretli olan Müftü Mehmet Nuri Hoca'nın şehit edilmesi, Bilecikliileri çok kederlendirdiği için halk tarafından aşağıdaki türkü yakılmıştır.

BİLECİK TÜRKÜSÜ

Bilecik'in uzun olur urganı,
Nuri Hoca Bilecik'in kurbanı.
Mehmet Nuri Bilecik'in kurbanı.
Git oğlum git sakın dönme sen geri,
Perişan olsun düşmanın askeri.
Perişan olsun düşmanın askeri.
Git oğlum git bir boyunu göreyim,
Reislere seni çete vereyim.
Reislere seni çete vereyim.
Git oğlum git sakın dönme sen geri,
Perişan olsun düşmanın askeri.
Perişan olsun düşmanın askeri.
Bilecik'in üst yanında Beşiktaş,
Ne anan var ne baban var ne kardeş.
Şimdi sana silah oldu arkadaş
Git oğlum git sakın dönme sen geri,
Perişan olsun düşmanın askeri.
Perişan olsun düşmanın askeri.

İstihkâmın içi mavi boyalı.
Yok mu içinizde ağzı dualı?
Yok mu içinizde ağzı dualı?
Bilecik hep yanıyor evleri.

Git oğlum git sakın dönme sen geri.
Perişan olsun düşmanın askeri.

Bilecik'in üstünü duman bürüdü.
Türk Askeri kol kol oldu yürüdü.
Türk Askeri kol kol oldu yürüdü.
Düşmanın emeli şükür çürüdü.

Git oğlum git sakın dönme sen geri.
Perişan olsun düşmanın askeri.²⁴

Görüldüğü üzere, Müftü Mehmet Nuri Efendi, vatan savunmasında seve seve canını vermiş olan din adamlarımızdandır.

Kabri, olayın geçtiği **Deresakarı** köyündedir. Kabri, eski Bilecik Müftülerinden A. Zeki ELTURAN (Tekirdağ Müftüsü) tarafından tesbit edilmiş, halen Bilecik Müftüsü olarak görev yapan Necdet ÇETİN'in gayret ve çabalarıyla yaptırılarak 29 Kasım 1996 tarihinde Vali Refik A. ÖZTÜRK ve kalabalık bir topluluğun katılımı ile ziyarete açılmıştır.²⁵

Müftü Mehmet Nuri Efendi, şehit edildiğinde 36 yaşındaydı. Evli olup, iki çocuğu vardı.²⁶ Ailesi "**KIRIKKANAT**" soyadını almıştır.²⁷

24 Celal Devocioğlu, **İstiklal Savaşında Bilecik** (Yayınlanmamış Hatırat), s. 4-5.

25 "**Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Bilakis onlar diridirler. Lakin siz anlayamazsınız**" Kur'an-ı Kerim 2/154.

BİLECİK MÜFTÜSÜ MEHMET NURİ EFENDİ (1885-1921)

1885 yılında Gölpazarı İlçesi'nin Şahinler Köyü'nde doğdu. Bilecik ve çevresinde kurtuluş kıvılcımı onun şu sözleriyle başlamıştır:

"Müftünüz olarak diyorum ki, Yunan'ın zulüm ve vahşetine katlanmaktansa seve seve ölelim. Şehit olalım. Cennete gidelim. Ama önce düşmanı ata yadigârı yurttan kovalım. Bir ve beraber olalım. Bir araya gelip mücadele edelim. Gazamız mübarek olsun. Allah bizimle beraberdir."

7 Nisan 1921 günü Eğmedek tepesinde Yunanlılar tarafından şehit edilen Müftümüze minnet ve Şükran hislerimizle... Ruhuna Fatiha..."

Şeklindeki **kıtabesi** tarafımızdan kaleme alınmıştır.

26 Oğlu Lütfi Kırıkkanat ve kızı Suna.

27 Gölpazarı Müftüsü Fehmeddin Engin'in **İlçe Nüfus Müdürlüğü**'nden edindiği bilgiden. Fehmeddin kardeşimize şükranlarımızı sunuyoruz.

AHMET HULUSİ EFENDİ (MÜFTÜLER) (DENİZLİ MÜFTÜSÜ)

Ahmet Hulusi Efendi, 13 Eylül 1861'de Denizli-Kayalık Mahallesi'nde doğdu. Babası 1895 yılında Denizli Müftüsü iken vefat eden Osman Nuri Efendi'dir. O da Denizli'nin sayılı âlim ve müderrislerinden Veliyyüddin Efendi'nin oğludur.¹

Ahmet Hulusi Efendi, ilköğrenimini Denizli'de Tekelizade Bekir Efendi'den yaptı. Daha sonra, babası Osman Nuri Efendi'nin Denizli-Kayalık Mahallesi'nde bulunan medresesinde eğitim ve öğrenimini sürdürdü. Bu medresede, babasından Arapça öğrendi. Fıkıh dersleri aldı. Ağabeyi Müftü Tahir Efendi'den Mantık, Sarf-Nahiv, Edebiyat, Fen Bilgisi ve Abdullah Efendi'den Hadis öğrenimi gören **Ahmet Hulusi Efendi**, 4 Haziran 1891'de icazetnamesini aldı.²

¹ **Veliyyüddin Efendi**, 1785 yılında, Denizli'nin Honaz İlçesi'nin Dağdere Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası Çiftlik sahibi Osman Ağa'dır (M. Akif Tütenk, **Milli Mücadele'de Denizli**, İzmir, 1949, s. 20) Ahmet Hulusi Efendi, Özgeçmişinde, Veliyyüddin Efendi'nin meşhur ulemadan olduğunu belirtmektedir. Bkz. (**DiB. Arş.**, D: 23-1290)

² Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1995, C.I, s. 73).

1 Eylül 1885 tarihinde babası Denizli Müftüsü Osman Nuri Efendi'nin **Fahri Müftü Müsevvitliği** (Müftü Yardımcılığı) göreviyle ilk memuriyet hayatına başlayan **Ahmet Hulusi Efendi**, 1910'da bu göreve 200 kuruş maaşla asaleten atandı. Aynı yıl **Aydın Vilayeti İl İdare Meclisi** üyeliğine seçildi. Bir yılı aşkın bir süre, bu mecliste Denizli Sancağı'nı temsil etti. Bu arada, **Mekke-i Mükerreme**'ye akan "**Ayn-ı Zebin**" su yolunun tamiri için kurulan (12 Temmuz 1906) yardım toplama komisyonunun da başkanlığı-nı yapan **Ahmet Hulusi Efendi**, ağabeyi Mehmet Tahir Efendi'nin ölümü üzerine **6 Haziran 1918'de Denizli Müftülüğü**'ne tayin edildi.³

Belirtilen memuriyetlerinin yanı sıra mezuniyetini müteakip babasının medresesinde hocalığa başlayan **Ahmet Hulusi Efendi**, 18 Ocak 1887'de **Edirne**'den "**İbtidâ-yi Haric Ruusunâme-i Hümayûn**", 20 Aralık 1904'te Bursa'dan "**İbtidâ-yi Dahil Ruusuname-i Hümayûn**" ünvanlarını alarak **Sahn Müderrisliği**'ne kadar yükseldi.⁴

İtilaf Devletleri, 1919 yılının başında 18 Ocak'ta Paris'te bir araya geldiler. **Sevr**'in bir nevi ön denemesi niteliğinde olan Paris Konferansı'nda Yunanistan'a İzmir ve çevresi vaat edilmişti.⁵ Bu haber her Türk vatandaşı gibi Ahmet Hulusi Efendi'yi çok müteessir etmişti. Bu üzücü vaziyet karşısında çare arar, tedbir düşünürken, İzmir Kongresine çağırıldı.⁶

17-19 Mart 1919 tarihlerinde çalışmalarını sürdüren kongrede **Denizli Sancağı Merkezi**'ni, Müftü Ahmet Hulusi Efendi Başkanlığında; Belediye

3 Ağabeyi Mehmet Tahir Efendi'nin ölümü üzerine boşalan Denizli Müftülüğü için yapılan seçimde, Ahmet Hulusi Efendi, yönetici, ulema, esnaf ve halk temsilcilerinden 58 oy almıştır. Bu göreve talipli diğer adaylardan Köralizâde Esat Efendi'ye 37 ve Müftüzâde Kazım Efendi'ye 25 oy verilmiştir.

4 **İbtidâ-yi Haric Ruusu**: Medrese öğretimini bitirenler "mülazım" olup, isimleri Ruusuname-i Hümayûn'a kaydolunurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber "**İbtidâ-yi Haric**" medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir.

İbtidâ-yi Dahil: Medreselerde orta tahsili veren müderrislere denilirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra "**Sahn**" müderrisliğine tayin olurlardı (M.Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul, 1971, s. 14-15).

5 Bu konuda bkz., Dr. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya' ya Kadar**, İstanbul, 1991, C.1, s. 155-162.

6 İzmir Vali Vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın da desteğiyle, İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir temsilcileriyle İzmir'de Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti'nin önderliğinde bir kongre yapılması kararlaştırıldı. Kongreye Ege'nin bütün müftü ve belediye başkanlarıyla her kazadan iki ve livalardan üç delege davet edildi (Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, 1967, C. 5, s. 1630.)

Başkanı Hacı Tevfik, Tavaslıoğlu Mustafa, Küçükağazâde Ali Beylerden oluşan heyet temsil etti.⁷ Kongre'de teşkilatlanmaya gidilmesi kararlaştırıldı.⁸

Henüz daha kongre devam etmekte iken, Denizli'de hemen istenilen teşkilatı kuracağını açıklayan Ahmet Hulusi Efendi,⁹ İzmir dönüşünde yoğun bir teşkilatlanma çalışmasına girmiştir. Yaklaşan tehlikenin büyüklüğünü ve vehametini halka anlatmak üzere Denizli yöresinin bütün kasaba ve köylerini dolaşmıştır.¹⁰

İzmir'in işgalinden (15 Mayıs 1919) sadece dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlediği mitingte Denizli halkına, "**İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir**"¹¹ dediğinde herkes Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin etrafında birleşmiştir. Halkla bütünleşen Ahmet Hulusi, Denizli ve çevresinde etkili olmuş ve daha sonraki günlerde Milli Mücadele için önem arz eden hizmetlerde bulunmuştur.¹²

7 Denizli Sancağı'nın ilçelerinden kongreye katılan delegeler için bkz., A. Sankoyuncu, **a.g.e.**, s. 75, dipnot: 10.

8 Kongre çalışmaları için bkz., Halit Morali, **Mütareke'de İzmir Olayları**, Ankara, 1975, s. 13 vd.

9 Lütfi Müftüler, **Milli Mücadele'de Denizli Heyet-i Milliyesi**, Balıkesir, 1947, s. 4.

10 **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1241.

11 O, bu tarihi konuşmasında şöyle diyordu:

*"Muhterem Denizlililer!... Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı irtikab edilecek cürümlerin Allah ve Tarih önünde affı imkânsız günahdır. Cihad, tam manasıyla teşekkül etmiş dini farize olarak karşımızdadır. Hemşehrilerim, karşımıza çıkarılan dünkü tebeamız Yunan'a biz mağlup olmadık. Onlar, öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. Yunan'ın bir Türk beldesini ellerine geçirmelerinin ne manaya geldiğini, İzmir'de şu bir kaç saat içinde irtikâb edilen cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir, topsuz, tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklâl aşkı, vatan sevgisi, haysiyet şuurumuz ve kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazidir. Bu mutlak olarak cihadı mukaddestir. Sizlere vatanımızı düşmana teslim etmenin çaresiz olduğunu söyleyenler, düşman esareti altında olanlardır. Onlar irâde ve kararlarına sahip değildirler. Bu vaziyette olanların emri ve fetvası aklen ve şer'an caiz, makbul ve muteber değildir. Meşru olan münhasıran vatan müdâfaası ve İstiklâl uğruna cihaddır. Korkmayınız...Meyus olmayınız...Bu livay-ı hamd'in altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak **CİHAD-I MUKADDES FETVASINI** ilân ve tebliğ ediyorum" (A. Sankoyuncu, **a.g.e.**, s. 79-80). bkz., C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s. 51-52.*

12 **Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'ni 29 Mayıs 1919'da teşkil ettirerek faaliyete geçirmiştir. Mücadelenin yalnız Denizli Merkez ve ilçeleri halkı ile başılamayacağını bilincinde olan Ahmet Hulusi, güvendiği adamlarını Aydın ve Isparta'ya göndermiştir. Kendisi de 58 yaşında olmasına rağmen, **Dinar ve Afyonkarahisar'a** gitmiştir. Gönüllü ve silah temin etmiştir. Ayrıca bu kentlerde de ulusal direnci başlatmıştır. Denizli'ye dönüşünde **Denizli Kuva-yı Milliyesi**'ni oluşturarak Aydın-Köşk cephesine düşma-

Ahmet Hulusi Efendi, Milli Mücadele lehindeki söz konusu çalışmalarını sebebiyle, başta İstanbul Hükümeti olmak üzere kimilerinin düşmanca davranışlarına muhatap olmuştur. Örneğin, Denizli Rumları; **“Denizli Yunan kuvvetlerinin eline geçtiği zaman, sarığını başına dolayıp cesedini sokaklarda dolaştıracağız”** tehdidinde bulunmuşlardır.¹³ Oysa Ahmet Hulusi Efendi, daha ilk yaptığı konuşmasında Denizli halkına Yunan’a karşı silahlı mücadele verilmesini belirttiikten sonra, miting meydanında tanıdığı Rumları göstererek **“bunlar da bize birer vedîadır, onlara dokunmayınız”** demişti.¹⁴

Öte yandan, **Denizli’nin Hürriyet ve İtilafçıları**, özellikle Yunan ordusunun Aydın’a girmesinden sonra seslerini daha da yükseltmişlerdi. Bu cümleden olarak, **“asker kaçıyor, 5-10 silahlı ile memleket savunulmaz”** gibi sözlerle propagandaya giriştiler. Bu propagandaların halk üzerinde az da olsa etkisi olmuştur.¹⁵ Bu arada Müftü Efendi’yi **“Eğer Yunanlılar gelirse seni elimizle teslim ederiz”** gibi sözlerle de tehditlerini yinelediler.¹⁶

Ayrıca İstanbul Hükümeti, önce yazıyla milli hareket lehindeki çalışmalarını bırakması için Ahmet Hulusi’yi ikaz etti. Sonuç alamayınca Jandarma Komutanı Ali Kemal Paşa’yı Denizli’ye gönderdi. Yine beklenen sonuç elde edilemeyince, Ahmet Hulusi’nin görevine son verildi.¹⁷ Bu arada Ahmet Hulusi Efendi’ye İngilizler de baskıda bulunmuşlardır. Nitekim **Genelkurmay Başkanlığı** arşivinde rastladığımız bir belgede, Temmuz 1919’da bir İngiliz Subayı’nın Denizli’ye gelerek, oradaki milli hareketin ileri gelenleriyle görüştüğü belirtilmektedir.¹⁸ Belgede başka bilgi bulunmamasına karşın, Lütfi Müftüler (Ahmet Hulusi Efendi’nin oğlu) İngiliz Su-

na karşı göndermiştir. Milli Mücadele’de üstün hizmetleri görülen **Demirci Mehmet Efe**’nin milli harekete katılımını da sağlamıştır. Kuva-yı Milliye’yi personel, silah ve cep hane bakımından devamlı takviye etmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 74-129.

13 A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 128.

14 M.A. Tütenk, **a.g.e.**, s. 9.

15 Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey’in 57. Tümen Komutanlığı’na gönderdiği 22-23 Mayıs 1919 tarihli telgrafında; **“Denizli halkının ileri gelenlerinin müdafaa-i hukuk ve fiili harekate girmekten çekindikleri”** bildirilmektedir (**ATASE Arş.**, Kl: 401, D: 3, Fh: 75). Ayrıca **Harbiye Nezareti**’nce **II. Ordu Müfettesliği**’ne yazılan 22 Temmuz 1919 tarihli bir yazıda; bazı kişilerin Denizli ve çevresindeki Kuva-yı Milliye’den şikayetçi oldukları belirtilmektedir (**ATASE Arş.**, Kl: 243, D:44, Fh: 25).

16 Bkz., A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 113-123.

17 Ahmet Hulusi Efendi’nin görevine son verilmesi ile ilgili Bab-ı Fetva’nın 1 Ağustos 1336/1920 tarihli yazısı için bkz., **EK: XIII**.

18 **ATASE Arş.**, Kl: 14, D: 91 (56), Fh: 17.

bayının babasıyla da görüşüğünü belirterek, aralarında geçen konuşmayı şöyle nakleder:

“Müftü Efendi tarafından kabul (edilen)... Mr. İblik hemen maksadına girmiş ve demiş ki:

- Yunanlılar, İzmir’e İtilaf devletlerinin emriyle çıkmıştır. Binaenaleyh bu hareket onlara karşı demektir. Bundan vazgeçiniz. Hakkınızda iyi olmaz.

Miralayın bu sözleri tercüman tarafından tercüme edilince az çok sınırlanan Müftü Efendi, sert bir lisanla şu cevabı vermiştir.

- Bizim dinimiz “**Ve câhidû...**” diye emir buyuruyor. Bu cihada mecburuz. Bu cihad kime karşı ve nerede olursa olsun mutlakdır. Biz esir olmayız. Düşmanla çarpışacağız.

Müftünün bu sözleri Miralaya tercüme edilince şu şekilde mukabelede bulunmuş:

- İngiltere hükümetine de mi?

Müftü Efendi:

- Bizim için hiçbir devletin farkı yoktur. Hangi devlet olursa olsun cevabını vermiştir.

Bu cevap üzerine odada soğuk bir hava esmiş...” ve misafirler yolcu edilmiştir.¹⁹

Görüldüğü gibi İngilizler de Müftü Efendi’yi çalışmalarından vazgeçirmek istemişler, ancak muvaffak olamamışlardır.

Engelleme girişimlerine rağmen Müftü Ahmet Hulusi Efendi milli hareket lehindeki çalışmalarını sürdürmüştür. Örneğin **Damat Ferit Paşa**, Haziran 1919’da Vali ve Mutasarrıflara gönderdiği talimatla; milli ordu teşkilinin yasaklandığını bildirerek buna uymayanlara pek insafsız davranılmasını, gerekirse **İstanbul Divan-ı Örfi**’ye gönderilmesini emretti.²⁰

Ancak Damat Ferit, bu talimatıyla da beklediği sonucu elde edemedi. Aksine hatırlanacağı üzere onun talimatı, Denizli’ye geldiği günlerde Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, Milli Mücadele’ye daha iyi hizmet sunabilmek için 12.7.1919’da Heyet-i Milliye adı altında yeniden teşkilatlanmıştı. Ayrıca, 14 Haziran 1919’da Denizli Kuva-yı Milliyesi kurulmuştu. Bu milli kuvvet için, ikmal faaliyetleri de bütün hızıyla sürmekteydi. Bu durumdan endişeye kapılan İstanbul Hükümeti, 21 Temmuz 1919

19 Lütfü Müftüler, “İstiklâl Savaşı’nda Ulemanın Büyük Hizmetleri...”, **Sebilürreşâd**, C. III, Sayı: 158.

20 **ATASE Arş.**, Kl: 243, D: 10, Fh: 84.

tarihli telgrafıyla Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması hususundaki talimatını yeniledi. Daha sonra **Takvim-i Vekayi**'nin 3 Ağustos 1919 tarihli nüshasında da yayımlanan söz konusu talimatta; Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'da asayiş bozan tahriklerde buldukları ve bu amaçla çeteler oluşturduklarını belirttikten sonra özetle şöyle deniliyordu:

“Memlekette, bir hükümet var olduğu isbat edilecek, kimsenin memleketin mukadderatiyle oynamasına mücadele olunmayacaktır. Bunun için hükümet her vasıtaya müracaata karar vermiştir.

İzmir'de çete teşkil edenlere gelince: Bunlar halkı iğfal ediyorlar, Hükümet bu çeteleri dağıtmak ve çete teşkil edenleri tutup tecziye etmek için elinden geleni yapacak, icap ederse askeri kuvvete dahi müracaat edecektir.”

Anılan içerikli telgraf Denizli Mutasarrıflığına da gönderilerek uygulanması istendi. İstanbul Hükümeti, talimatının uygulanmasını Denizli Mutasarrıflığı'ndan beklerken, aksine “Kuva-yı Milliye'nin düşman tecaüzüne karşı koymaktan başka bir gayesi olmayan bir meşru müdafaa teşkilatı olduğundan dağılmasını değil, desteklenmesinin gerektiğini, esasen hükümet kuvvetinin onu dağıtmağa da muktedir olamayacağı” hususları, 7 Ağustos 1919 tarih ve 25886/29 sayılı yazısıyla cevap olarak bildirildi. Ayrıca Mutasarrıflık Denizli Heyet-i Milliyesi'nin bu konudaki cevabi yazısını da kendi yazıları ekinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdi.²¹

Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Heyeti Milliye Başkanı olarak İstanbul Hükümetine ulaştırılmak üzere Denizli Mutasarrıflığı'na hitaben yazdığı 5 Ağustos 1919 tarihli yazısında; Yunanlıların işledikleri cinayetleri ve İstanbul Hükümeti'nin bu cinayetler karşısında ilgisiz kaldığını, bu sebeple vatanlarını ve canlarını kurtarmak için mücadele verdiklerini, bu mücadeleden de vazgeçmelerinin söz konusu olmadığını sert bir dille bildirmektedir. Bu yazı aynı zamanda Denizli Heyet-i Milliyesi'nin özellikle başkanı Ahmet Hulusi Efendi'nin Milli Mücadele'deki hizmetlerini de özetler mahiyettedir. Bu bakımdan onu sadeleştirilmiş şekliyle sunmayı uygun bulduk.

Bu tarihi cevap şu cümlelerle başlıyordu:

“Denizli Milli Heyeti, milli hareketlerin kaldırılmasına ve dağıtılmasına dair Mutasarrıflık makamınızdan vaki olan bildiriye aşağıdaki cevabı sunmakla iftihar kazanır:

²¹ Mithat Sertoğlu, “Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli”, **BTTD**, Sayı: 6, s. 3-4.

İtilaf devletlerinin hiç de haklı olmayarak mütareke anlaşmasına dayanıp verdikleri nota ile İzmir Şehri ve kalelerinin Yunan askeri tarafından işgal edileceğinin bildirilmesinden sonra, işgal sırasında İtilaf devletleri temsilcilerinin gözleri önünde Yunanlıların yaptıkları cinayetler ve zulümler ne sorulmuş ve ne de men' edilmiş olmadığı gibi, bu cinayet hareketleri zavallı İslâm ahali üzerinde korku ve ürküntü yaratılması kasdiyle şiddetlendirilmiş ve çoğaltılmış ve bir taraftan Yunanlıların bir başarıları şeklinde örtülmüş ve gizlenmiş olduğu gibi, aynı facialar ve zulümler İzmir civarına ve köylerine yayılarak buralarda da savaş sahnelerini ve engizasyon zulümlerini pek geride bırakacak zulüm ve cinayetler meydana getirilmiş ve yapılmıştı. Bütün Avrupa'ya yabancı temsilcilere, hükümetimize, basına ve vâveylalara rağmen, İzmir şehri kaleleriyle sınırlandırılmış olan işgal yetkisini Yunanlılar kendiliklerinden genişleterek Aydın civarına kadar geldikleri ve hükümetçe halkın hayat hakkını korumak için hiç bir mukavemet ve müdafaada bulunmadığı bir sırada, Aydın ahali de hem hükümete siyasi etkilerle haksızlıkları ve zulümü durdurtmağa zaman kazanmak, hem de müslümanları imha etmeği bir siyasi düstur edinen Yunanlılara fırsat vermeyerek haksız kan dökülmesine engel olmak düşüncesiyle vekarla ve temkinle Yunanlıları karşılamışlarsa da, milletlerin kendi hak ve kaderlerine sahip ve insanlığa zararlı her türlü teşebbüsleri men edecek Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'in kurulmasına uğraştıkları bir zamanda, Aydınlıların bu akıllıca hareketleri Yunanlıların anılması bile haşyet doğuran hunharca ve vahşice faaliyetlerin bir gün bile durdurup geri bırakmağa sebep olamamış ve sonunda bütün şehrin yakılmasıyla binlerce halkın ve çocuk ve kadınların öldürüldüğünü ve kocalarıyla kardeşlerinin ve babalarının gözleri önünde kadın ve kızların namuslarına saldırıldığını ve kadınların memelerinin kesilmek ve tenasül uzuvlarına konulmak suretiyle insanlık tarihinin hiç kayıt etmediği aşağılık ve rezaletin iftihar ve gururla yapıldığını görmüşlerdir. Aydın'da cereyan eden ve hunharca ve vahşice hareketler Nazilli ilçesine de uzatılmış ve Nazilli'de her gün bir çok facialara sahne olmakda bulunmuş iken insanlığı edebiyen titreten bu hareketlerin ne İtilaf devletlerinden ve ne de bizzat şu zavallı müslümanların haklarını koruyucu olan hükümetiniz tarafından men' edilemediğini gören ve bir kaç gün sonra kendilerinin de aynı akibete maruz kalacağını ve Yunanlıların önlerinde hiç bir engel olucu kuvvet görmeyince zulüm ve fecaat dairelerini daha da ilerilere ve hatta Eğridir bölgesine kadar genişletecekleri, buralara gelen özel Yunan memur ve delegelerinden ve buralarda Yunanlılar lehine

yapılan gösterilerden anlayan Denizli İslam ahalisi, sadece hayatımızı, ırzımızı, namusumuzu, dinimizi korumak maksadıyla ve hükümetin durum ve zaman dolayısıyla yapmasında aciz gösterdiği vazifelerin yerine getirilmesi gayretiyle silahlarımıza sarılmağa ve Yunan vahşet ve fecaati altında ölmekten ise, çarpışa çarpışa hayatımızı sona erdirmeye karar verdik ve bu kararımızla binlerce müslüman halkın kopup gelmekte olduğunu ve onların da aynı esas haklarını koruması gayretiyle çalışmakta bulduklarını anladık. Bu gün halk, bütün kuvvet ve gayretleriyle bu husus için çalışmakta ve kanlarını ve paralarını bu yolda feda etmektedir. Milli Heyetimizin takip ettiği gaye, hiç bir devletin ve milletin hakimiyetini kabul etmiyerek ancak kendi al bayrağımız altında Osmanlı hakimiyetinde kalmak ve bu gün, ne sebepten olursa olsun, hükümetin sağlayamadığı halkın yaşama hakkını ve milli ve dini namusu korumaktadır. Bu gün Anadolu'yu işgal etmekte olan devletlerden bazıları ve mesela İtalyanlar işgalleri altında olan ahalinin ırz ve namuslarına, hayatlarına ve başka şeylerine saldırmıyarak kendilerine yumuşaklıkla muamele etmekte oldukları ve buldukları yerlerden Denizli ve civarına kadar gelmeleri için davet edilmeleri kafi olduğu hakkında bazı tavsiyelere de muttali olduğunuz halde, bunların hiç birisine kulak asmadığımız gibi, hükümetin emniyeti ve emanı altında bulunan Hristiyan ahalinin hayat ve namuslarının korunmasına her vakitten fazla gayret ediyor ve Hristiyanlar vesilesiyle hükümetin başına bir gaile çıkartmamağa her zamandan çok çalışıyoruz. Yunanlıların işgalleri altında bulunan yerlerdeki müslüman halka her türlü cefa ve zulmü reva görmesinin tesiriyle bilhassa Yunanlılar aleyhine yapılmakta olan bu hareketin öbür devletler hakkında yapılmaması ve içerilerde bulunan Hristiyan unsuru hiç bir surette saldırıya maruz bırakılmadığı gibi livanız içinde emniyet ve asayiş ihlal edici herhangi bir olayın meydana gelmemiş olması ve liva asayişinin umumi harbden evvelki halinden daha iyi bir durumda bulunması iddiamızın doğruluğuna ve hareketlerimizimizin samimiyetine kesin bir delildir. Bugün bizler, sadece yaşama haklarımızın savunulması maksadıyla yaptığımız hareketlerin bu meşru ve insanlığın açık bir hakkı olduğuna inanmış bulunuyoruz. Bu hareketlerin tesiriyle düşman Denizli livasına gelememiş olduğu gibi, akıp gelen gönüllülerin ve hakiki inanış sahiplerinin hücumundan korkarak umduklarını elde edemededen Nazilli kasabasından kaçmağa mecbur olmuştur. Düşman, Aydın ovasında- İzmir ve Manisa livalarında yaptıklarından vazgeçilse bile elli dokuz tane köyü ve koskoca Aydın kasabasını yakıp binlerce Müslüman halkı katl ve imha ederken, binlerce kadının

ırzını ayaklar altına alır, çocuklarını öldürüp ve memelerini kesip avret yerlerine sokarken; bu facia ve zulümlerin tesiriyle ovaları, kasabaları, dağları çil yavrusu gibi kaçışan kolları kırık, başı tüysüz, sakat ve ihtiyar, kadın, çoluk çocuk, yersiz yurtsuz felakete uğramışlar doldururken, çok yazıktır ki bu mateme uğramış halkın facialarını görüp kaydedecek ne bir memur, ne yaralarını saracak bir doktor ve ne de kurtarılmış bir kaç namus ve hayatı kurtaracak asker gelmedi. Milli heyetimiz tarafından Mutasarrıflık makamına yapılan müracaata ve Bakanlıklarla Başbakanlığa yağdırılan feryad ve yardım istemelere derin ve hazin sükutlarla karşılık verildi. Hayat ve varlıklarını korumak için bir çok vasıfları bulunan kimselerden, izzet-i nefis ve namusu muhafaza ile hayatı taşıma ve tanımayı bağ edinmiş insanlar arasında herkesten çok bu kutsal şeylere bağlı ve bu uğurda hayatı küçük görmeyi yol edinmiş Türkler, bu haller karşısında pek tabii olarak nefislerini muhafaza ve haklarını müdafaaya koyuldular. Kediye bile arslan haline getiren olayları kaydeden insanlık tarihi, kaderlerini tevekkül ile bekleyen Türklerin Yunan zulüm ve aşığı karşısında ateşten bir hiddet ve celadet parçası kesildiklerini kaydederse çok mudur? Bizler, bu faciaları incelemeğe memur olarak buraya gelen yabancı temsilcilerin, feryad, zulümden şikayet ve yardım istemelerine kulağını tıkamış ve mübarek memleketleriyle adeta alakasını kesmiş görünen hükümet karşısında izzet-i nefisini, yaşama hakkını ve hürriyetini idrak etmiş ve kutsal tanıdığı şeyler tecavüze uğramış bir milletin yapacağı da, böyle silaha sarılarak düşmanını gebertmektir, diyerek takdir ve öğmelerine uğrarken ve yukarıda arz olunduğu gibi, bazı yabancı hükümetlerin okşama ve sahip çıkmaları görülmekte iken, yine başları yükseltmek ve vatanın namusunu korumak için her türlü fedakarlığı göze alan bu necip kütlenin emelleri ve hareketleri, hükümetin isteğine aykırı görülüyor. Ne işgal bölgesinin sınırını tayin, ne zulüm ve facialar silsilesini durdurma ve ne de yağma, çapul, imha ve yok ederek Osmanlı vilayetini işgal eden düşman kuvvetlerini koğmağa ve uzaklaştırmağa muvaffak olamayan hükümetin “Siyasi teşebbüslerde bulunduk, milli hareket ve teşebbüslerden vazgeçiniz; yerlere yatınız, düşman biraz daha öldürüp saldırın gelsin” demekten başka nasıl yorumlanabilir? Hayır Beyefendi... Biz Osmanlıyız, Osmanlı kalacağız. Biz, hükümetin kanunlarına itaatlı idik, yine itaatlı kalacağız. Biz bunu, gerek makamınıza ve gerekse Başbakanlık makamına vaki’ olan pek çok maruzatınızla bildirdik ve isbat ettik. Ve bilhassa şunu da arz ederiz ki, bu hareketlerimiz particilik gibi hasis duyguların pek üstünde ve sadece milli hayatın ve dini namusun muhafazası gayesi içindir. Biz, hiç bir

*partiyi tanımıyoruz ve ancak vatani, vatan evladını, padişahı (yani devleti) emellerin gayesi biliyoruz. Fakat başımıza getirilen felaket ve musibetten kurtulmasını hükümet siyaset dediği kör ve nankör müdafaa aletinden değil, vefalı silahımızdan ve azmimizden bekliyoruz. Hükümet, iki buçuk aydan beri siyasi teşebbüslerden de hiç bir netice umulmamaktadır. Eğer hükümet, siyasi gayesi İslamın yok edilmesi olan Yunanlıların vilayetimizden fiilen çıkarıldığını siyasî teşebbüslerle gösterirse ve bu surette müslüman halka yapılmakta olan zulüm ve facialara bir son verdirirse, hareketleri hemen durdururuz. Aksi takdirde, Yunan zulüm ve vahşeti altında ölmektense, çarpışa çarpışa hayatımızı feda etmeği ve bu suretle başarıya ulaştığımız halde kendi hükümetimizin kanunlarıyla kendi haklarımızda koğuşturmada bulunmasına boyun eğmeği cana minnet bilmekte olduğumuzu arz ederiz”.*²²

57. Tümen Komutanı Albay M. Şefik AKER, Müftü Efendi'nin hizmetlerinden, “...Nazilli'nin düşman istilasına uğramasından sonra ileri gidememesi ve hatta bu kasabayı bir müddet tahliye etmesi Ahmet Hulusi Efendi'nin gayret ve rehberliği ile başlayan milli hareketin kuvvete inkılâp ederek ileri harekete geçmemesi ile mümkün olabildi” diyerek takdirle söz etmektedir.²³

Ahmet Hulusi Efendi, Dürrizâde'nin fetvasına karşı hazırlanan Ankara Fetvası'nı Nisan 1920'de tasdik ederek 15 Mayıs 1919'da **Denizli** halkı için verdiği ilk cihad fetvasını, böylece bütün Türk Milletine duyurmuş oluyordu.²⁴ Bu yüzden, “**Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**” adlı eserin yazarı, **Rahmi APAK**'ın tesbit ettiği gibi “**Yalnız Denizlililer değil, bütün Türk Milleti Ahmet Hulusi Efendi ile iftihar edecektir**”.²⁵

Ahmet Hulusi Efendi, Denizli'de Milli hareketi başlattığı zaman 57 yaşında idi. O, 22 Kasım 1931'de arkasında daima örnek olacak hayırlı hizmetler bırakarak 70 yaşının içinde fani hayata veda etti. Altı çocuk babasıydı. Ailesi “**MÜFTÜLER**” soyadını almıştır. Torunlarından **Haluk Müftüler**, XIX. ve XX. Dönem Denizli Milletvekillerindendir.

²² M. Sertoğlu, **a.g.m.**, s. 5-7.

²³ C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s. 61.

²⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

²⁵ Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s. 89-90.

HACI ÖMER (FEYZİ) EFENDİ (KUNTAY) (TOKAT MÜFTÜSÜ)

1868 (1284)'de Tokat'ta doğdu. Babası esnaftan **Muytabzâde Halil Efendi'**dir.¹ İlk öğrenimini **Tokat Ali Paşa Mektebi'**nde yaptı. Bu arada hıfzını da (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladı. Daha sonra öğrenimini **Tokat Tekkiye Medresesi'**nde sürdürdü. Tokat Müftüsü Hacı Osman Efendi'nin derslerine devam etti. Medresede **Ulum-u âliye ve a'liye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek, 1892 yılında icazetini (diplomasını) aldı.

Öğrenimi sonrasında aynı yıl (1892) **Tokat Müftü Müsevvidliğine** (Müftü Yardımcılığına) tayin edildi. Bu görevde iken, 25 Temmuz 1905'te **Erbaa Kadılığı'**na vekaleten atandı. Kadı Vekilliği görevi 27 Ekim 1911 tarihine kadar devam etti. 23 Temmuz 1914- 26 Şubat 1915 tarihleri arasında Vekaleten Tokat Müftülüğü görevini yürüttü. 26 Nisan 1915 tarihinde de **Tokat Müftülüğü'**ne asaleten atandı.²

¹ Tokat İl Müftülüğü tarafından 1992 yılında hazırlanan **Tokat Müftüleri Albümü'**nde, doğum tarihi "1894" olarak gösterilmiştir. Ancak bu tarih yanlıştır. Aynı şekilde Lakabı "**Mutafzade**" yazılmıştır. Bu da yanlıştır. Yine aynı albümde görevi ve görev tarihleriyle ilgili verilen bilgiler de yanlıştır.

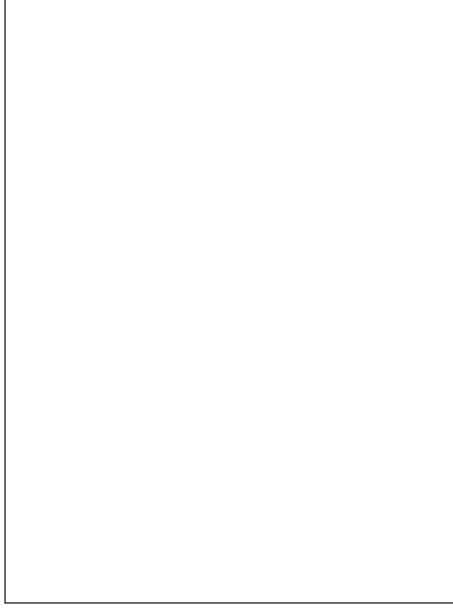
² **DİB Arş.**, D: 23-1538.

Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren ulusal hareketin yanında yer almıştır. Milli Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlatıcı va'z ve konuşmalar yapmıştır. Bu arada **Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin kuruluşunda da görev aldı. Tokat Müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.³

Hacı Ömer Feyzi Efendi, 27 Eylül 1924 tarihinde kendi isteğiyle Tokat Müftülüğü görevinden ayrıldı. Daha sonra Tokat Ulu Camii'nde "Kürsü Şeyhi" ünvanı ile vaizlik yaptı. 1951 yılında da vefat etmiştir.⁴ Soyadı Kanunuyla "**KUNTAY**" soyadını almıştır.

3 Fetvayı "**El-Hac (Hacı) Ömer**" ismiyle imzalamıştır. (Bkz., **EK: III.**

4 **Tokat İli Müftüleri Albümü**, Haz. Tokat İl Müftülüğü, 1992, s. 5.

HACI İBRAHİM EFENDİ (ULUĞ) (DİYARBAKIR MÜFTÜSÜ HACI İBRAHİM)

1868 (1284)'de Diyarbakır'da doğdu. Uzun yıllar Diyarbakır Müftülüğü görevini yürüten **Hacı Seyyid Abdulgazi Efendi**'nin oğludur. Sülalesinden üç zâtın Müftülük görevinde bulunması sebebiyle "**Müftüzadeler**" diye tanınır. İlk öğreniminden sonra Diyarbakır Medresesi'nde öğrenimini sürdürdü. Buradan Müderrislik diplomasını aldı.

1 Şubat 1893'te, **Diyarbakır İdadisi Arapça ve Din Dersleri** öğretmenliğiyle memuriyet hayatına başladı. 11 Haziran 1898'de Diyarbakır **Dârü'l-Muallimin** öğretmenliğine naklen atandı. 13 Nisan 1903'te **Bidayet Mahkemesi** azalığına, 2 Eylül 1909'da da **İstinaf Mahkemesi** azalığına getirildi. Bu arada tekrar Diyarbakır **Dâr'ül-Muallimin Arapça** öğretmenliğine atandı. 26 Eylül 1912'de **Diyarbakır Müftülüğü**'ne tayin edildi.¹

Müftü Hacı İbrahim Efendi, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) esnasında topladığı sekizyüz kadar gönüllünün başında **Kafkas Cephesi**'nde savaştı. Oltu ve çevresinde gösterdiği yararlılıklar sebebiyle **Harp Liyakat Madalyası (Altın)** ile taltif edildi. 1918 senesinde **Musul'a** kadar giderek bu civardaki halkın irşadında başarı göstermesi üzerine, bu kez de her türlü

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1309.

devlet hizmetlerinde güzel işler görenlere iftihar ve imtiyazı mucip olmak üzere çıkarılan **Üçüncü Rütbeden Mecidiye Nişanı** ile ödüllendirildi.²

Belirtilen hizmetlerinin yanı sıra, Hacı İbrahim Efendi eğitim-öğretimle olan ilgisini devam ettirdi. Bu cümleden olarak, 1899'da Bursa Müderrisliği Payesi³ kendisine tevcih edilmiştir. 1916'da **"İzmir Paye-i Mücerridi"**⁴ ve yine 1919'da da **"Haremeyn-i Muhteremeyn"** payesine layık görülmüştür.⁵

Milli Mücadele esnasında Müftü Hacı İbrahim Efendi, milli hareket yanında yer almıştır. Öyle ki, 30 Ocak 1918 - 4 Temmuz 1919 tarihleri arasında Vali Vekili olarak Diyarbakır'da görevli bulunan Mustafa Nadir ve 5 Temmuz'da göreve başlayan Vali Faik Ali Beylerin Milli Mücadele'ye karşı olan menfi tutumlarına⁶ rağmen, halkın aydınlatılmasında hizmet almıştır. Erzurum Kongresi'ne delege seçilmesine⁷ rağmen, anılan Valilerin İstanbul Hükümeti'nden yana olup kongreye katılmaları önleme çabaları, yapılan tutuklamalar, Diyarbakır'a gelen İngiliz Noel'in bölücü propagandaları, Ermenistan teşkili kuşku ve söylentilerinin doğurduğu şaşkınlık, gidiş zorluğu ve yollardaki asayişsizlik gibi bazı sebepler kongreye katılmasını engellemiştir.⁸

2 Aynı Dosya.

3 Medreselerin orta kısmında ders verme yetkisi.

4 **İzmir Paye-i Mücerridi**: İlmiye rütbelerinden birinin adıdır. Müderris Payesinden büyük Haremeynden küçüktü. Bu rütbe sahiplerine hitaplarda **"faziletlü"** ifadesi kullanılırdı (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 109).

5 **Haremeyn-i Muhteremeyn Payesi**: İlmiye rütbelerinden birinin adı idi. Haremeyn, Mekke ile Medine hakkında kullanılır bir tabirdir. Müslümanlarca mukaddes tanınan o iki şehir için **"Haremeyn-i Muhteremeyn"**de denilir. Bu münasebetle bu payeye **"Haremeyn-i Muhteremeyn Payesi"** denmiştir. Bu paye **İzmir Paye-i Mücerridi'**nden büyük İstanbul Payesinden küçüktür. Bu payeye ulaşanlara, **"faziletlü"** diye hitap edilirdi (M.Z. Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s. 746-747).

6 Bkz., Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Valiler ve Vilayetler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 143-152.

7 Müftü Hacı İbrahim Efendi'den başka şu zevat da Erzurum Kongresi'ne delege olarak seçilmişlerdir; Piranlızâde Nâzım (Önen), Nakıb Bekir Sıtkı (Ocak, Cerciszâde Abdülğani (Göksu) Beyler (Şevket Baysanoğlu, **Diyarbakır Tarihi**, Diyarbakır Belediyesi Yayını, Ankara, 1990, C.II, s. 809.)

8 Ş.Baysanoğlu, **a.g.e.**, C.II, s. 809-810.

Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucu üyesi de olan Hacı İbrahim Efendi, Ankara Fetvası'nı Diyarbakır Müftüsü olarak "**El-hac⁹ İbrahim**" ismiyle imzalamıştır.¹⁰

Diyarbakır Müftüsü iken, 1925 öncesinde vefat etmesi muhtemel olan¹¹ Hacı İbrahim Efendi'nin ailesi "**ULUĞ**" soyadını almıştır.

9 "**Elhac**" "Hacı" demektir.

10 Bkz., **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27, **EK: III**.

11 Müftü İbrahim Efendi'den sonra Diyarbakır Müftülüğüne Ömer Avni Yardım tayin edilmiştir. Bkz., **Diyarbakır Müftüler Albümü**, Haz. Diyarbakır İl Müftülüğü, Diyarbakır, 1992, s. 8.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ (ERTEM) (ÇERKEŞ MÜFTÜSÜ MUSTAFA)

1875 (1291)'te Çerkeş Bayındır Köyü'nde doğdu. **Hasanoğlu Abdülkadir Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. Burada Fatih civarında bulunan **Ahmet Paşa Medresesi**'ne kaydoldu (1890). Fatih Camii Dersiâmlarından Tavaslı Hafız Hasan Efendi'den 1911 yılında müderrislik icazetini aldı.

15 Temmuz 1911'de Kırklareli Midye Kazası Müftülüğü'ne tayin edildi. Balkan Savaşında bu kazanın da işgale uğraması üzerine 2 Aralık 1912'de Çerkeş Kazası'na tayin edildi.¹

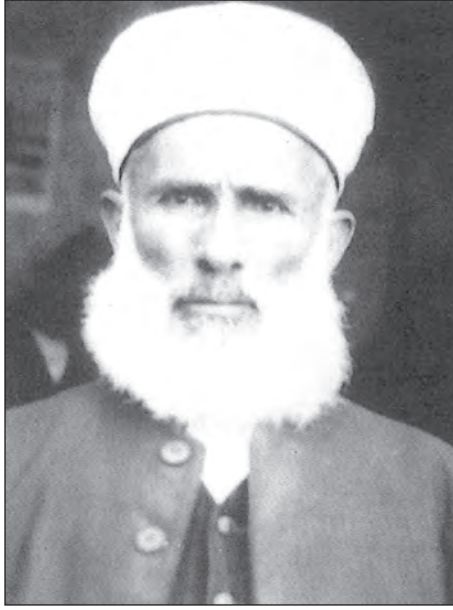
Ankara Fetvası'nı Çerkeş Müftüsü iken onayladı.²

Soyadı Kanunu ile "**ERTEM**" soyadını aldı. 10 Mart 1963'te emekli oldu.³

1 **DİB Arş.**, D: 23-1267.

2 Ankara Fetvasını "**Mustafa**" ismi ile imzalamıştır. Bkz., **EK: III**.

3 Bkz., Anılan Dosyasına.

MEHMET EMİN EFENDİ (TAŞKÖPRÜ MÜFTÜSÜ MEHMET EMİN)

1841 (1257)'de Taşköprü'de doğdu. **Sabık Müftü Çaycızâde Hasan Efendi**'nin oğludur. Taşköprü'de Hafız-ı Kur'an-ı Kerim (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) olduktan sonra öğrenim görmek üzere İstanbul'a gitti. Burada **Kurşunlu Medresesi**'ne kaydoldu. **Fatih Dersiâmlarından Kavalalı Hüseyin Efendi**'nin derslerine on yedi sene devam ederek müderrislik icazetini aldı. Bir müddet müderrislik görevinde bulundu. 19 Ekim 1909'da Taşköprü Müftülüğü'ne tayin edildi.¹

Müftülükle birlikte medresedeki hocalık görevini devam ettirdi. Girdiği imtihanlarda başarı göstererek **"İbtidâ-yı Hariç"** ve **"İbtidâ-yı Dahil"** unvânlarını alarak **Sahn Müderrisliği**'ne kadar yükseldi.²

1 Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bulunan Dosyasındaki Bilgilerden, **Dosya No: 23-1654**.

2 **"İbtidâ-yı Hariç"**: Medrese öğrenimini bitirenler "mülazım" olup isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn) kaydolunurdu? Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, **"İbtidâ-yı Hariç"** medreselerine müderris olarak tayin edilir.

"İbtidâ-yı Dahil": medreselerde orta öğrenim dersleri veren müderrislere denilir. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra **"Sahn"** müderrisliğine (yüksek öğretim mü-

Milli Mücadele’de milli hareket yanında yer aldı. Ankara Fetvası’nı **Taşköprü Müftüsü** olarak tasdik etti.³

Mehmet Emin Efendi, Taşköprü Müftüsü iken 1921’de vefat etti. Vefat ettiğinde 80 yaşındaydı.⁴

derrisliğine) tayin olurlardı (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15).

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1936, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 **DİB Arş.**, D: 23-1654.

İSMAİL HAKKI EFENDİ
(AYANCIK MÜFTÜSÜ İSMAİL HAKKI)

1872 (1288)'de Batum'da doğdu. **Lugorzâde Hüseyin Ağa'nın** oğludur. İlk ve orta öğrenimini Batum'da yaptı. Daha sonra öğrenim için İstanbul'a gitti. Burada Fatih Sultan Mehmet Han Medresesi'ne kaydoldu. 1909'da mezun oldu.

5 Temmuz 1911'de Ayancık Müftülüğü'ne tayin edildi. Bu arada 19 Eylül 1911- 9 Ocak 1912 tarihleriyle, 17 Aralık 1913- 15 Ocak 1914 tarihleri arasında Ayancık Kadı Vekilliği görevini de vekaleten yürüttü. Ayancık Müftüsü iken 28 Ağustos 1920'de vefat etti.¹

Ayancık Müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etmiştir.²

1 DİB Arş., D: 23-1324.

2 Hakimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1336 No: 27. Ayrıca bkz., EK: III.

AHMET HAMDİ EFENDİ (İNEBOLU MÜFTÜSÜ)

1874 (1290)'te Kastamonu-Küre Kazası'nın Elmalıtekkeye Köyü'nde doğdu. **Müderriis Hacı Salih Efendi**'nin oğludur.

İlk ve orta öğrenimini İnebolu Sıbyan Mektebi ve Rüştiyesi'nde tamamladı (4 Temmuz 1887). Bir süre İnebolu Hamidiye Medresesi'ne devam ederek babasının derslerine katıldı. 1892 yılında İstanbul'a gitti. Orada Ayasofya Dersiâmlarından Şeyh Abdulkadir Raşit Efendi'nin derslerine devam etti. Eylül 1899'da müderriislik icazetini aldı.

Babasının vefatı üzerine onun yerine **Hamidiye Medresesi**'ne müderriis tayin edildi (1 Mayıs 1900). Girdiği imtihanında başarı göstererek 8 Ekim 1902'de "**İbtidâ-yi Hariç**", 14 Ekim 1908'de "**İbtidâ-yi Dahil**" ünvanlarını alarak, "**Sahn Müderriisliği**"ne kadar yükseldi.¹

¹ **İbtidâ-yi Hariç**: Medrese öğrenimini bitirenler "**Mülazım**" olup, isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn) kaydolurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müdetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar **İbtidâ-yi Hariç** medreselerine müderriis tayin olurlardı.

İbtidâ-yi Dahil: Medreselerde orta tahsili veren müderriislere denilirdi. Bu mertebeye ulaşan müderriisler daha sonra "**Sahn**" müderriisliğine tayin olurlardı (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15).

Ahmet Hamdi Efendi, Hamidiye Medresesi Müderrisi iken, 4 Ekim 1906'da İnebolu Müftülüğü'ne tayin edildi.²

Ahmet Hamdi Efendi, Milli Mücadele'nin ilk günlerinde milli harekate katılan din adamlarındandır. Dava arkadaşları ile birlikte İnebolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına yardımcı oldu ve Başkanlığına seçildi.³

Ayrıca İnebolu ve çevresinde Milli Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlattı. Kuva-yı Milliye'nin personel, silah ve cephane bakımından ikmalinde görev aldı. Görgü tanıklarından **Nurettin Peker**, hatıratında Müftü Ahmet Hamdi Efendi'nin çalışmalarından şöyle söz eder:

"... 1 Haziran 1921 günü camide Müftü Ahmet Hamdi Efendi, her Cuma namazından sonra yaptığı gibi bugün de Çarşamba olduğu halde öğle namazından sonra kürsüde Kuva-yı Milliye'yi övüyor, iskeleye gelen silâh ve cephaneleri boşaltmanın, taşımının sevabından bahs ile vaaz ediyordu..."

Müftü (Ahmet) Hamdi kürsüden yüksek sesle **"Ey ahali çarşısı kapayın, camileri kapayın, haydi peşime düşün"** deyip camiden cübbesiz fırlayınca camilerden, dükkanlardan çıkan halkın koştuğu, dükkân, kahve, mağaza kepenklerinin bir gürültü sağanağı halinde kapandığı, hastası, sağlamı, eli ayağı tutanın müftünün peşine düşerek tekbirler ve tehlillerle yalıya yürüdüğü görüldü.

(Müftü Ahmet) Hamdi Efendi ile ihtiyar kayıkçılar, kahyalar, dükkancılar yanaklarından sakallarından terler akarak çalışıyorlar, peşpeşe karınca gibi taşıyor, sandıklar, denkler omuzdan omuza uçuyor ve bu ateşli imân ve milli gayretle vapurlar, kayıklar, yalılar boşalıyordu.

*Bu mucizeyi seyreden subaylar, kumandanlar, memurlar, İstanbul'dan gelmiş yerli yabancı yolcular, Türk Milletinde bu yurtseverlik oldukça dipdiri ayakta duracağına inanıyorlar ve yabancılar fotoğrafla resim çekerlerken Türkler de gözyaşları ile yardıma katılıyorlardı..."*⁴

Müftü Ahmet Hamdi Efendi, 22 Nisan 1920'de Ankara Fetvası'nı da tasdik ederek hizmetlerini bütün millete duyurmuş oluyordu.⁵

1 Haziran 1928 tarihinde ve İnebolu Müftüsü iken vefat etmiştir.⁶

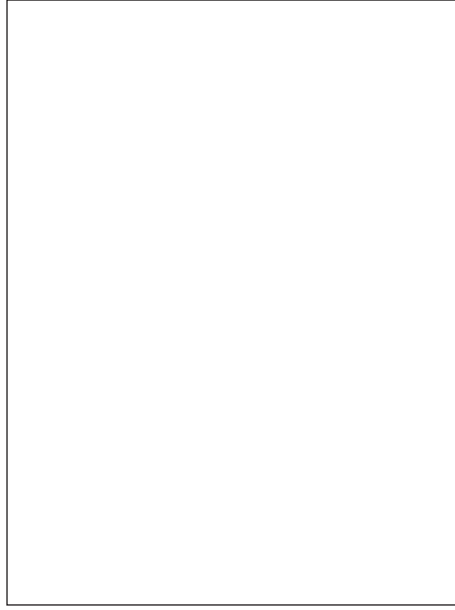
2 **DİB Arş.**, D: 23-1413.

3 Nurettin Peker, **İstiklâl Savaşı, İnebolu ve Kastamonu Havalisi**, İstanbul, 1955, s. 93.

4 **a.g.e.**, s. 328.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

6 **İnebolu Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgilerden.

AHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (BOYABAT MÜFTÜSÜ AHMET ŞÜKRÜ)

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, ulusal direnişe katıldı. Müdafaa-i Hukuk çalışmalarında bulundu. Bu arada Ankara Fetvası'nı Boyabat Müftüsü olarak tasdik etti.¹

Osman Hulusi Efendiden boşalan Boyabat Müftülüğüne 20 Mart 1899'da atandı.²

Hakkında daha fazla bilgi elde edemediğimiz³ Ahmet Şükrü, Boyabat Müftüsü iken 1922 yılında vefat etmiştir.⁴

1 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

2 Osman Hulusi Efendi hakkında bilgi için bkz., Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, C. 4-5, Zafer Matbaası, İstanbul, 1981, s. 313.

3 **İstanbul Müftülüğü Meşihat ve Diyanet İşleri Başkanlığı** arşivinde yaptığımız araştırmada dosyası bulunamamıştır.

4 Ahmet Şükrü Efendi'nin vefatı üzerine İsmail Hakkı Dağlı, 20 Mayıs 1922'de Boyabat Müftüsü olmuştur (**DİB Arş.**, D: 23-1323).

MEHMET RÜŞTÜ EFENDİ (DADAY MÜFTÜSÜ RÜŞTÜ)

1862 (1278)'de Daday'ın Kalem Mahallesi'nde doğdu. **Daday Avniye Medresesi Müderrisi Hüseyin Vehbi Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini **Sıbyan Mektebi** ve **Rüştiye**'de tamamladı. Sonra babasının müderrisi bulunduğu **Avniye Medresesi**'ne bir süre devam etti. Daha sonra öğrenimi için İstanbul'a giderek Çorlulu Ali Paşa Medresesi'ne kaydoldu. Bayezid Dersiâmlarından Kastamonu Eflani'den Osman Feyzi Efendi'nin derslerine katıldı. Ondan Müderrislik icazeti aldı. Bu arada Arapça ve Farsça Lisanlarından başka ileri derece Fransızca öğrendi.

Girdiği imtihanlarda başarı göstererek, "**İbtidây-i Hariç Ruusunâme-i Hümayûn**" ve "**İbtidây-i Dahil Ruusunâme-i Hümayûn**" ünvanlarını aldı.¹

¹ **İbtidây-i Hariç Ruusu:** Medrese öğrenimini bitirenler "**Mülazım**" olup, isimleri Ruusuname-i Hümayûn'a kaydolunurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber "**İbtidây-i Hariç**" medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir.

İbtidây-i Dahil: Medreselerde orta tahsili veren müderrislere denilirdi. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15).

Daday Avniye Medresesi'nde hocalıkla memuriyet hayatına başladı. Bu medresede on yıl kadar müderrislik yaptıktan sonra 29 Ocak 1909'da 400 kuruş maaşla Bayezid Cami-i Şerifi müderrisliğine naklen atandı. Bu görevde iken, 10 Kasım 1910'da Daday Müftülüğü'ne atandı.²

Ankara Fetvası'nı onaylayarak ulusal direnişe katıldı.³

Milli Mücadele'de Zonguldak Cephesinde "**Bartın ve Havalisi Komutanı**" olarak görev yapan Cevat Rifat Atilhan,⁴ hatıratında Müftü Mehmet Rüştü Efendi'den şöyle söz eder:

"... (Kastamonu'dan) üçyüz kişilik bir müfreze ile yola çıktık.

İlk konak Daday, küçük ve yeni bir kaza merkezisi...**Müftü Rüştü Efendi**'ye misafir olduk. Bu mübarek zât, cihâd fetvasına imza koyanlardandır. Gece, evinde bir sohbet toplantısı yapıldı. Eşraf, imamlar ve din adamları hepsi gelmişlerdi. Vatanın tehlikede ve düşman işgali altında bulunduğunu söyledik. Asrî haclıların ellerinden gelirse ve biz mukavemet etmezsek bütün vatani istila etmekten çekinmeyeceklerini söyledik...

Müftü Efendi yatısı namazına cemaati davet etti ve hep birlikte namaz kıldık...

Benimle gelen askerlerimi evlere yerleştirdiler, bize de gayet temiz yaktaklar ikram ettiler ve geceyi yarı uyku, yarı rüya geçirdik. Ertesi günü bu küçük kasabadan yirmi beş binek atı ve on beş gönüllü kuvvetimize eklenmiş oldu. Bu kolay iltihak, bu fedakârlık, bütün bunları Türk'ün mukaddes hislerine baş vurarak temin ettik..."⁵

Milli Mücadele'de önemli hizmetlerde bulunan Müftü Mehmet Rüştü Efendi, 8 Kasım 1924'te Daday Müftüsü iken vefat etti.⁶

2 **DİB Arş.**, D: 23-1432.

3 Fetvayı "**Daday Müftüsü Rüştü**" ismiyle imzalamıştır. Bkz., **EK: III**.

4 Cevat Rifat Atilhan, 1882'de İstanbul'da doğdu. Şam Mutasarrıfı Hasan Rifat Paşa'nın oğludur. Kuleli Askeri Lisesi'ndeki eğitiminden sonra, Teğmen rütbesiyle göreve başladı. I. Dünya Savaşı'nda Mersinli Cemal Paşa'nın emrinde Sina ve Filistin cepheslerinde çarpıştı. Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasıyla, Onun bir süre yaverliğini yaptı. Nisan 1920'de Bartın ve Havalisi Komutanlığına atandı. Zaferden sonra askerlik görevinden ayrılarak yazı hayatına intisap etti. 4 Şubat 1967'de İstanbul'da vefat etti. (Cevat Rifat Atilhan, **Bütün Açıklığı ile İnönü Savaşları ve Gerçek Kahramanları**, 2. Baskı, İstanbul, 1972, s. 4-7).

Ayrıca **Bartın ve Havalisi Komutanlığı** hakkında bkz., Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992, s. 134-139.

5 Cevat Rifat Atilhan, **İstiklal Harbinde Sarıklı Kahramanlar**, 2. Baskı, İstanbul, 1968, s. 44-45.

6 **Daday Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

HAFIZ MEHMET BAHÂEDDİN EFENDİ (TOSYA MÜFTÜSÜ BAHÂEDDİN)

1866 (1282)'da Tosya'da doğdu. **Şerifzâde Sadık Bey'in** oğludur. İlk öğrenimini Tosya **Sıbyan Mektebi'**nde yaptı. Bu arada hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladıktan sonra **Tosya Rüşdiyesi'**ne devam etti. Bu okuldan "Pekiyi" derece ile mezun oldu. Daha sonra öğrenimini Tosya Merkezindeki **Abdurrezzak Medresesi'**nde sürdürdü. Bu medresede **Ulum-u âliye ve a'liyye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek icazet aldı.

Öğrenimi sonrasında Abdurrezzak Medresesi'nde göreve başladı. Burada Müderrislik yaparken, 10 Nisan 1893'te **Tosya Kazası İdare Meclisi** üyeliğine seçildi. Aynı zamanda Medresedeki görevine devam etti. 1897 yılında **Edirne'**den "**İbtidâ-yi Hariç Ruusu**" ünvanıyla taltif edildi.¹

15 Temmuz 1898 tarihinde **Tosya Emanet Sandığı** memurluğuna getirildi. Bu arada kaza halkınca teşkil edilen komisyon ve azalıklarında gö-

¹ **İbtidâ-yi Hariç Ruusu:** Medrese öğrenimini bitirenler "mülazım" olup isimleri deftere (**Ruusname-i Hümayûn'a**) kaydolurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber "**İbtidâ-yi Hariç**" medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14).

rev aldı. Bu cümleden olarak, uzun süre **Te'sisât-ı Askeriye Komisyonu** başkanlığında bulundu. 1902 yılında yapılan seçimle tekrar Kaza İdare Meclisi üyeliğine seçildi. 3 Mart 1904 tarihinde **Tosya Bidayet Mahkemesi** üyeliğine atandı. Bu görevi 2 Temmuz 1910 tarihine kadar devam etti. Bu tarihte de **Tosya Müftülüğü'**ne tayin edildi. Bu arada 17 Nisan 1914-17 Mayıs 1914 tarihleri arasında bir ay süreyle **Tosya Kaymakamlığı'**na da vekalet etti. 1918 yılında da **İbtidâ-i Dahil ruusu**² verilerek **İzmir Paye-i Mücerridi** ile taltif edildi.³

Hafız Mehmet Bahâeddin Efendi, va'zlarıyla Milli Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda Tosya halkını aydınlatmıştır. Bu arada **Tosya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'**nin kuruluşu ve faaliyetlerinde görev aldı. Ayrıca Ankara Fetvası'nı **Tosya Müftüsü** olarak tasdik etti.⁴

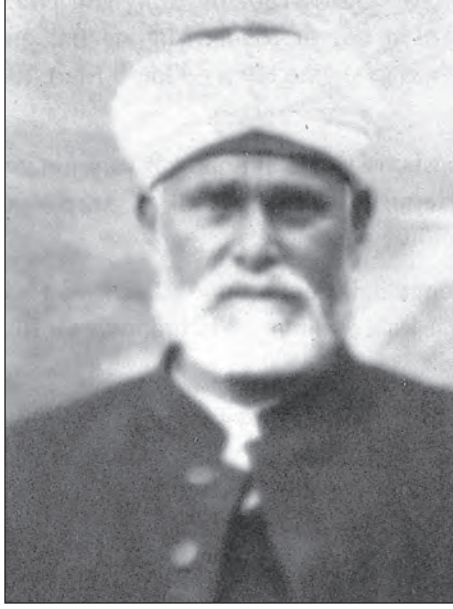
Hafız Mehmet Bahâeddin Efendi, 19 Mayıs 1928 tarihinde Tosya Müftüsü iken vefat etti. Ailesi "**ŞERİFEKEN**" soyadını almıştır. Evli olup 5 çocuk babasıydı.⁵

2 **İbtidâ-i Dahil:** Medreselerde orta tahsili veren müderrislere denirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra medreselerin yüksek kısmında hocalık yaparlardı (M.Z. Pakalın, a.g.e., C. II, s. 15).

3 **DİB Arş.,** D: 23-1418.

4 Fetvayı "**Bahaeddin**" ismiyle imzalamıştır. Bkz., **EK: III.**

5 **Çocukları:** Ahmet Sıtkı Şerifeken, Fatma Sakkaoğlu, Cemile Özbacı, Feride Şanata ve Mehmet İhsan Şerifeken'dir. Bugün hiçbiri hayatta değildir (**Tosya Nüfus İdaresi'**nden alınan bilgilerden).

HASAN TAHSİN EFENDİ (KAYABAŞI) (ARAÇ MÜFTÜSÜ HASAN TAHSİN)

1872 (1288) 'de Kastamonu Araç Kazası'nın Kayabaşı Köyü'nde doğdu. **Kayabaşıoğlu Ali Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptıktan sonra İstanbul'a giderek 1884'te **Kalenderhane Medresesi**'ne kaydoldu. Anılan medresede on yıl öğrencilikten sonra, Fatih Dersiâmlarından Kastamonulu İbrahim Kamil Efendi'den icazet aldı.¹

Hasan Tahsin Efendi, öğrenimi sonrasında bir müddet **İstanbul Terakki Mektebi**'nde Kur'an-ı Kerim, Arapça ve Din Dersleri Öğretmenliği yaptı. Bu arada 1902 yılında girdiği imtihanda başarılı olarak **Edirne "İbtidâ-yi Hariç Ruusunâme-i Hümayûn"** ünvanını aldı.²

Hasan Tahsin Efendi, 20 Ağustos 1902'de Araç-İğdir Nahiyesi Müderrisi oldu. 29 Aralık 1909'da Tosya Kazası Müderrisliği'ne naklen atandı.

1 **DİB Arş.**, D: 23-1420.

2 **İbtidâ-i Hariç Ruusu**: Medrese öğretimini bitirenler "mülazım" olup isimleri Ruusuname-i Hümayûn'a kaydolunurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar ruusla beraber "**İbtidâ-yi Hariç**" medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1991, C. II, s. 14.

Oradan da Ocak 1911’de Araç Müderrisliğine tayin edildi. 3 Mart 1912’de **Araç Müftülüğü**’ne getirildi.³

Milli Mücadele’nin başlamasıyla, Milli hareket yanında yer aldı. Ankara Fetvası’nı **“Araç Müftüsü Hasan”** ismiyle imzaladı.⁴ **Araç Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**’nin kuruluşunda görev aldı.⁵

Milli Mücadele’de Zonguldak Cephesi’nde **“Bartın ve Havalisi Komutanı”** olarak görev yapan Cevat Rifat Atilhan,⁶ hatıratında **Müftü Hasan Tahsin Efendi**’den şöyle söz eder:

“...Üçyüzelli kişilik müfrezemle Kastamonu’dan Bartın’a giderken, Araç’ta genç ve faal bir kaza Kaymakamı ile Müftü Hasan Tahsin bizi istikbal ettiler. Bu mini mini kaza merkezinde askerlerimiz evlere, hayvanları ahırlara yerleştirildi... Geceyi Araç’ta böyle geçirdik. Yatsı namazında **Müftü Hasan Tahsin Efendi** cemaata çok müessir hitabede bulundu ve:

“... Cenâb-ı Vacib’ül- Vücûd Hazretleri Kitab-ı İlâhisinde, **“Allah yolunda malınızla ve nefsinizle mücadele ediniz. En büyük sevap bundadır”** buyurdular. İşte iman edenler için büyük fırsat. Düşmanın mülevves ayağı, bu şehit yuvası vatani çiğnemekte. Onlarda merhamet, adalet ve medeniyet nâmına bir şey yoktur. İzmir’den aldığımız haberler yürekler acısı... Camileri yıkıyorlar, karılarımıza saldırıyorlar ve masum halkı katliam ediyorlar, bunları işittik. Böyle bir felaketin başımıza gelmemesi için cümlelerinizi cihâda davet ediyorum. Malınızla canınızla, her şeyinizle katılınız bu savaşa...”

3 Aynı Dosya.

4 Bkz., **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

5 Nurettin Peker, **İstiklal Savaşı, İnebolu ve Kastamonu Havalisi**, İstanbul, 1955, s. 93.

6 Cevat Rifat Atilhan, 1892’de İstanbul’da doğdu. Şam Mutasarrıfı Hasan Rifat Paşa’nın oğludur. Kuleli Askeri Lisesi’ndeki eğitiminden sonra, Teğmen rütbesiyle göreve başladı. I. Dünya Savaşı’nda Mersinli Cemal Paşa’nın Harbiye Nazırı olmasıyla, onun bir süre yaverliğini yaptı. Nisan 1920’de Bartın ve Havalisi Komutanlığına atandı. Zaferden sonra askerlik görevinden ayrılarak yazı hayatına intisap etti. 4 Şubat 1967’de İstanbul’da vefat etti. (Cevat Rifat Atilhan, **Bütün Açıklığı ile İnönü Savaşları ve Gerçek Kahramanları**, 2. Baskı, İstanbul, 1972, s. 4-7).

Ayrıca, **Bartın ve Havalisi Komutanlığı** hakkında bilgi için bkz., Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992, s. 134-139.

7 **Tevbe Suresi 41. ayet.** Bu ayetin meâlini Hasan Basri Çantay **“Ey müminler! Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın. Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihâd edin. Eğer bilerseniz bu, sizin için çok hayırlıdır”** şeklinde vermektedir. (Hasan Basri Çantay, **Kur’an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim**, 5. Baskı, İstanbul, 1965, C. I, s. 281).

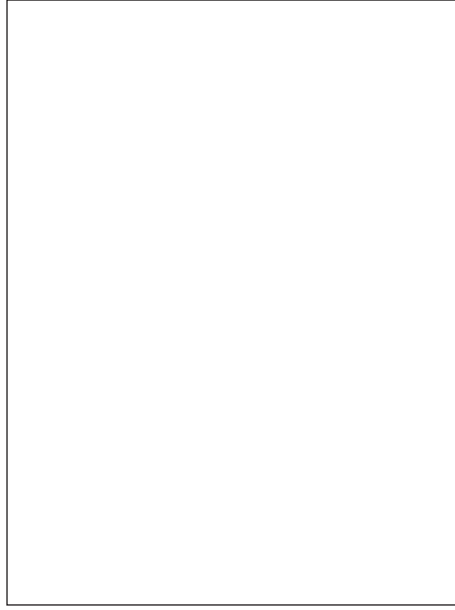
Bu hitap hiç de boşa gitmedi. Bazı insanlar köylere gittiler. Müftü Efendi köy imamlarına haber gönderdi ve Safranbolu'da bize iltihak etmek için köylerden gönüllü ve at tedârikine tevessül edildi.

Dikkat buyrulmuştur ki iki eli boş, genç bir kumandan ancak din adamlarının himmet ve gayretleriyle, gittikçe çığ gibi büyüyen bir kuvvet meydana getiriyor ve onunla müstevli bir düşmanın karşısına (çıktık)...”⁸

Milli Mücadele önderi Hasan Tahsin, Araç Müftüsü iken 19 Eylül 1936'da vefat etti. Köyünün ismini “**KAYABAŞI**” soyadı olarak almıştır.⁹

8 Cevat Rifat Atilhan, **İstiklal Harbinde Sarıklı Mücahitler**, 2. Baskı, İstanbul, 1968, s. 48-49.

9 **DİB Arş.**, D: 23-1420.

AHMET NECMETTİN EFENDİ (TİREBOLU MÜFTÜSÜ AHMET NECMEDDİN)

1869 (1285)'da Tirebolu-Hamam Mahallesi'nde doğdu. **Ulema'dan Küçükzâde Halil Zühtü Efendi'nin** oğludur. İlk öğrenimini mahallesindeki ilk okulda tamamladıktan sonra Medreseye devam etti. Buradan 16 Ağustos 1889'da mezun oldu.

39 yaşında 1 Nisan 1901 tarihinde Tirebolu Rüştüyesi ikinci muallimliğine tayin edildi. 10 Haziran 1911 tarihinde yapılan seçimde en fazla oy¹ alması üzerine, Meşihat Makamı'nın 29 Ekim 1911 tarihli onayıyla Tirebolu Müftülüğü'ne atandı.²

Ahmet Necmettin Efendi, Milli Mücadele'ye ilk günlerinde katılan müftülerdendir. Halkı milli hareket lehinde bilgilendirdi. Ankara Fetvası'na, fetva metnini telgrafla öğrenip hemen katıldı.³ Maçka Müftüsü Kamil Efendi'nin dışındaki diğer bölge müftülerinin fetvayı imzalamadıkları gözö-

1 Seçim tutanağında "Münhal olup Tirebolu Kazası Müftülüğü için icra kılınan intihabda (Seçimde) ulemadan Küçükzâde Necmettin Efendi'nin elli bir (51) rey ile ekseriyet eylediği" belirtilmektedir.

2 **DİB Arş.**, D: 23-1479.

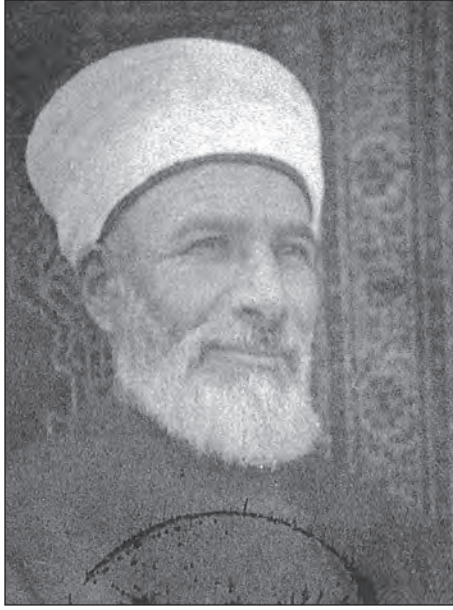
3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

nünde bulundurulduğunda, Ahmet Necmettin isminin Milli Mücadele için arzettiği önem daha iyi anlaşılır.⁴

Ahmet Necmettin Efendi, Müftülük görevini sürdürdüğü sırada 20 Ağustos 1933'te vefat etmiştir.⁵

4 Bkz., Naşit Hakkı Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1973, s. 207-208.

5 **Tirebolu Nüfus Müdürlüğü**'nden alınan bilgi.

İBRAHİM HAKKI EFENDİ (ÖZCAN) (BÜNYAN MÜFTÜSÜ İBRAHİM HAKKI)

1870 (1286)'te Sivas'ın İlbeyliği Nahiyesi'nde doğdu. **Mollaoğullarından Mehmet Efendi'nin** oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptıktan sonra Sivas Medresesi'ne kaydoldu. Burada öğrenimini 1893 yılına kadar sürdürdü. Anılan yıl Tokat'a giderek Müftü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin tedrisine (ders halkasına) katıldı. 1902'de müderrislik diplomasını alarak öğrenimini tamamladı. Bu arada Arapça, Farsça ve Fransızca'yı ileri seviyede öğrendi.

26 Nisan 1906 tarihinde müderrislik göreviyle memuriyet hayatına başladı. Sivas Valisi Akif Paşa'nın teklifiyle, 14 Ağustos 1907'de Bünyan Müftülüğü'ne tayin edildi.

Milli Mücadele'de milli faaliyetlerin yanında yer aldı. Bünyan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Ankara Fetvası'nı **Bünyan Müftüsü** olarak tasdik etti.¹

Soyadı kanunuyla "**ÖZCAN**" soyadını aldı. Gürün Müftüsü iken, 31 Mayıs 1941'de vefat etti.²

¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

² **DİB Arş.**, D: 23-1462.

HASAN FEHMİ EFENDİ (ARSLAN) (İNEGÖL MÜFTÜSÜ FEHMİ)

1856 (1272)'da Üsküp'te doğdu. **Vahibzâde Yaşar Nuri Ağa'nın** oğludur. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra, bir süre Üsküp Medresesi'ne devam etti. 1881 yılında İstanbul'a gelerek öğrenimini burada sürdürdü. Fatih Dersiâmlarından Recep Efendi'den müderrislik icazeti aldı. Bu arada Ders vekili Ahmet, Müderris Şakir ve Tokatlı Ahmet Efendilerin de derslerine katılarak bilgisini artırdı.

Öğrenimi sonrasında Üsküp'te **Atiye Hanım Medresesi**'nde göreve başladı. 1898'de ilk öğrencisine icazet verdi. Bu arada "**Risale-i İman**" adlı kitabını yazdı.¹ 13 Ocak 1902 tarihinde **Kosova İstinaf Mahkemesi** azalığına tayin edildi. 16 Nisan 1906'da da **Üsküp Kazası Müftülüğü**'ne getirildi. Üsküp Müftüsü iken, **Zübdetü't-Ta'lim** adlı ikinci eserini yayınladı.²

¹ Bu kitap 38 sayfa olup Türkçedir. Kosova Vilayet matbaasında basılmıştır. Basım tarihi yoktur.

² 15 sayfadan ibaret olan bu kitapçık, 1335/1919 yılında Üsküp Hamidiye Mektebi Sanayi Matbaası'nda basılmıştır. Türkçe olan bu kitapçık; **İlmin Fazileti, Talebenin Niyeti, Talebenin Tahsil-i İlimde Sebat Etmesi, İlme ve Ehline Hürmet, İlim Tahsil Etmenin Yolu, Tahsil-i İlimin Vakti, Dersin Başlangıç Zamanı, Merhamet ve Nasi-**

Balkan Savaşı sebebiyle görevinden ayrılarak İstanbul'a göç etti. 25 Mayıs 1918 tarihinde Bursa İnegöl Müftülüğü'ne tayin edildi.

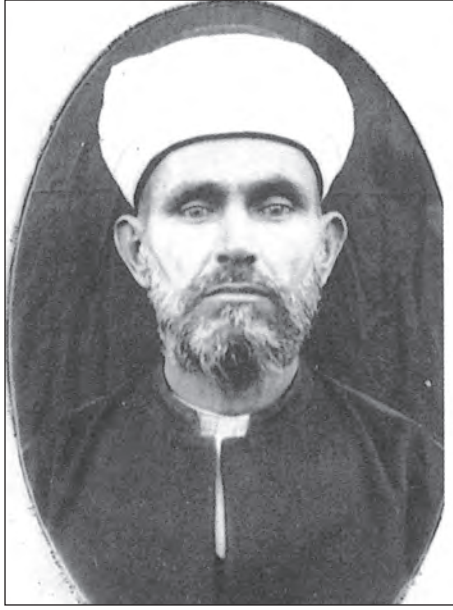
Milli Mücadele'nin başlamasıyla milli hareketin yanında yer aldı. Ankara Fetvası'nı imzalayarak, bu mücadelenin dini bir görev olduğunu halka duyurdu.³

Soyadı Kanunuyla "**ARSLAN**" soyadını aldı. İnegöl Müftüsü iken, 31 Mayıs 1942'de vefat etti.⁴

hat, İstifade yani Faideyi Aramak, Haramdan Kaçınmanın Lüzumu, Rızıkı Celp ve Rızka Mani Olan Şeyler" gibi konuları içermektedir.

3 Fetvayı "**İnegöl Müftüsü Fehmi**" ismiyle imzalamıştır. Bkz., **EK: III**.

4 Hakkında daha fazla bilgi için bkz., **DİB Arş.**, D: 23-1214.

HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ (NARİN) (YENİŞEHİR MÜFTÜSÜ HÜSEYİN HÜSNÜ)

1875 (1291)'te Bulgaristan sınırları içinde bulunan Şumnu'da doğdu. İlk öğrenimini Şumnu'da yaptıktan sonra Bursa-Yenişehir'e göç etti. (15 Ağustos 1890). Yerleştiği Yenişehir-Dere Köyü'nde hıfzını (Kur'an-ı Kerim ezberlemek) tamamladıktan sonra 24 Temmuz 1896'da Bursa **Çelebi Sultan** ve **Emir Buhari** medreselerine kaydoldu. Cami-i Kebir (Ulu Cami) Dersiâmlarından Kırşehirli Hacı Yusuf Ziya Efendi'nin tedrisine (ders halkasına) devam edip **Ulum-u âliye ve a'liyye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek icazetname (diploma) almaya hak kazanmıştır (1 Nisan 1913).¹

1916'da Bursa-Merkez Yıldırım Köyü (Şimdi Yıldırım ilçesi) Cami-i Hatipliğine tayin edildi. Daha sonra sırasıyla Yenişehir Medresesi Müderrisliği, Yenişehir Vaizliği ve Yenişehir Müftülüğü görevlerine atandı. 15 Mart 1941 tarihinde İznik Müftülüğü'ne getirildi. Oradan da 12 Haziran 1944'te Yenişehir Müftülüğü'ne nakledildi.

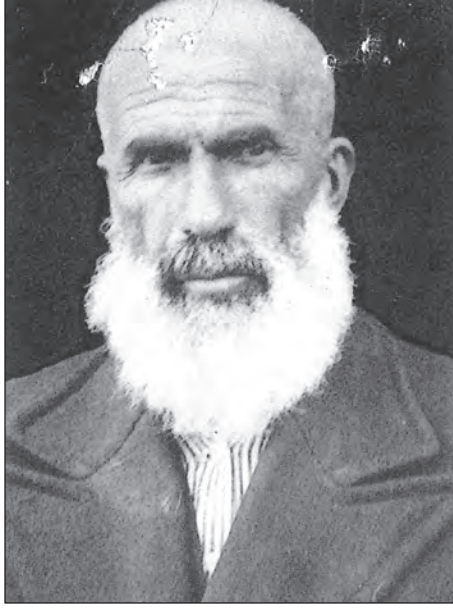
¹ Hüseyin Hüsnü Efendi, bu diplomasıyla Milli Eğitim Bakanlığı'nca yüksek öğrenimi tamamlamış sayılmıştır.

Yenişehir Müftüsü iken 17 Eylül 1949 tarihinde 74 yaşında iken vefat etti. Evli olup üç çocuk babasıydı. Arapça ve Farsça'nın dışında Fransızca bildiği hâl tercümesinde yazılıdır.²

Ankara Fetvası'nı "**Hüseyin Hüsnü**" ismiyle imzalamıştır.³ Soyadı kanunuyla "**NARİN**" soyadını almıştır.

2 **Diyanet İşleri Başkanlığı**'ndaki Dosyası (23-1778 nolu) ile, **İznik ve Yenişehir** Müftülüklerindeki yazışmalardan istifade edilmiştir.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

İSMAİL HAKKI EFENDİ (AYDOĞDU) (NARMAN MÜFTÜSÜ İSMAİL HAKKI)

1875 (1291)'te Erzurum-Narman Kazası'nın Ardos Köyü'nde doğdu. **Molla Oğullarından Mustafa Efendi**'nin oğludur. İlk bilgileri köy İmam-Hatibinden aldıktan sonra, köyün medresesine devam etti. Daha sonra 1889 yılında Erzurum'a gelerek öğrenimini Kaçaroğlu Medresesi'nde sürdürdü. Bu medresedeki altı yıllık öğreniminden sonra 1905'te icazet aldı.

Öğrenimi sonrasında köy halkının isteği üzerine, Narman-Şükri ve Ardos köylerinde hocalık yaptı. 18 Mart 1910'da Narman Müftülüğü'ne tayin edildi.¹

I. Dünya Savaşı'nda Rus askerlerine ve Ermeni çetelerine karşı mücadele verdi. Milli Mücadele'nin başlamasıyla da milli hareketin yanında yer aldı. Bu konuda halkı aydınlatıcı va'zlar verdi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetlerinde görev aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart 1920 tarihli bildirisine² uyararak, -Narman Müdafaa-i Hukuk Cemi-

¹ **Dib Arş.**, D: 23-1093.

² "Mustafa Kemal Paşa, Padişaha 4 Mart 1920 günlü bir telgraf çekerek, iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül ede-

yeti olarak- yeni hükümetin milli isteklere uygun nitelikte kurulması için **Meclis-i Mebusan**'a telgraf çekti.³ Bu arada Ankara Fetvası'nı da **Narman Müftüsü** olarak tasdik etti.⁴

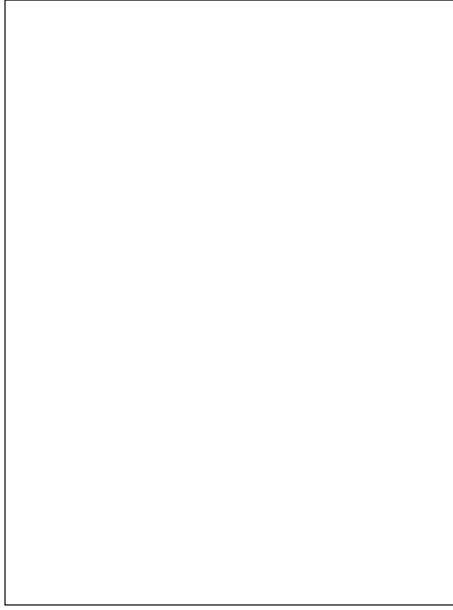
Soyadı Kanunuyla "**AYDOĞDU**" soyadını alan İsmail Hakkı Efendi, 26.10.1939 tarihinde Oltu Müftülüğü'ne naklen atandı. Oltu Müftüsü iken, 21 Temmuz 1960'ta emekli oldu.⁵

meyeceğini, aksi halde Devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini bildirdi. Aynı gün bir telgraf da Meclis Başkanına çekerek; bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakarlığa hazır olan milletin, ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle tatmin edileceğini, bu konuda milletvekillerinin verecekleri kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de milli kuruluşlara durumu açıkladı ve milli isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için derhal ve hep birden Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na telgraflar çekmesini istedi" (Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 98-99). Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu telgrafları için bkz., **Nutuk** (ilk baskı), Ankara, 1927, s. 239-240.

3 M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 307.

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

5 **Erzurum İli ve İlçe Müftüleri Albümü**, Haz. Erzurum İl Müftülüğü, Erzurum, 1991, s. 31.

HACI AHMET NECATİ EFENDİ (İSPİR MÜFTÜSÜ AHMET)

1868 (1285)'de İspir'de doğdu. Müderris Hüseyin Rüştü Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğreniminden sonra **İspir-Nurgah Nahiyesi' Medresesi**'ne kaydoldu. Burada babasının tedrisine (ders halkasına) katılarak, 1903'te müderrislik icazeti aldı. 1 Ekim 1909'da Nurgah Nahiyesi İlkokul Öğretmenliğine 100 kuruş maaşla tayin edildi. 22 Eylül 1912'de İspir kazası müderrisliğine 200 kuruş maaşla getirildi. 1 Eylül 1919 tarihinde de 800 kuruş maaşla İspir Müftülüğü'ne atandı.²

Ankara Fetvası'nı **İspir Müftüsü** olarak tasdik etti.³

Hilafetin kaldırılmasınının (3 Mart 1924) aleyhinde konuştuğu gerekçesiyle 8 Mayıs 1924'te görevinden geçici olarak uzaklaştırıldı. Suçsuzluğunun anlaşılması üzerine görevine iade edildi. Ayrıca 9 Mayıs 1924 tarihinden itibaren **Mücadeley-i Milliye Zammı** ödenmeye başlanmıştır. 1930 yılında da emekli olmuştur.⁴

1 Bugün ilçe merkezidir.

2 **DİB Arş.**, D: 23-1560.

3 Fetvayı "**Ahmet**" ismiyle tasdik etmiştir. Bkz., **EK: III.**

4 Aynı Dosya.

MEHMET EDİP EFENDİ (AKDAĞMADENİ MÜFTÜSÜ MEHMET EDİP)

1839 (1255)'da Yozgat-Akdağmadeni Kazası'nın Oluközü Köyü'nde doğdu. Ziraatle uğraşan **Musa Ağa**'nın oğludur. İlk öğrenimini köy ilkokulunda yaptı. Sonra öğrenimini, köyüne bir saat uzaklıkta bulunan Muşgılıkale Medresesi'nde sürdürdü. Oradan da **Akşehir'e** giderek Müftü Ökseli Hacı Ömer Efendi'nin¹ derslerine devam etti ve Ondan müderrislik icazeti aldı. 1865 yılında **Seydişehir'e** gitti. Orada eş Şeyh Hacı Abdullah en Nakşî el-Halidî Efendi'den tasavvuf dersleri aldı. Buradan da **Lefke'ye** giderek 1873-1880 yılları arasında **Tefsir-i Beyan** okumuştur.²

Öğrenimi sonrasında memleketine dönerek bir süre hocalık yaptı. Aralık 1895'te Akdağmadeni Müftüsü oldu.³

1 **Tehis-i Esas-ı Binâ, Telhis-i Düsûk-il Meani ve Şerh-i Ebyat-ı Molla Cami** adlı eserlerin yazarıdır.

2 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, C.3, s. 150. Ayrıca bkz., **İMMEŞ Arş.**, D:1729.

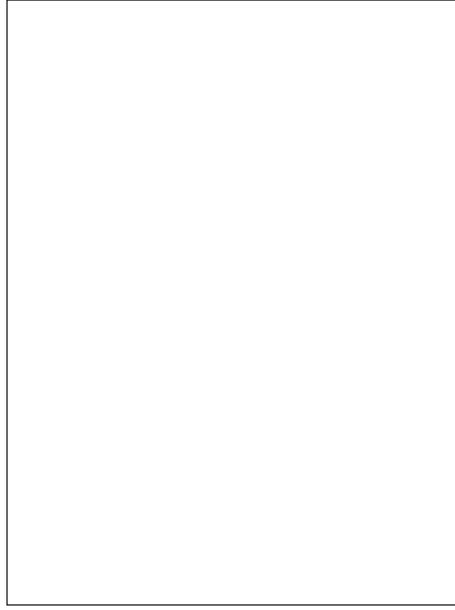
3 **a.g.e.**, gös. yer.

Ankara Fetvası'nı **Akdağmadeni Müftüsü** olarak tasdik ettiğinde, 81 yaşındaydı.⁴

Hangi tarihe kadar Akdağmadeni Müftülüğü görevini yürüttüğü ve vefat tarihi hakkında bilgi elde edilememiştir.⁵

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

5 **Diyanet İşleri Başkanlığı** Arşivi'ndeki **23-0291 nolu** dosyasında evrak yoktur. Ayrıca **Akdağmadeni Nüfus İdaresi** ile yapılan yazışmalardan da netice elde edilememiştir.

İSMAİL HAKKI EFENDİ (ÜNAL) (İSKİLİP MÜFTÜSÜ İSMAİL HAKKI)

1859 (1275)'da İskilip Hacı Piri Mahallesi'nde doğdu. Babası, **İskilip Müftülerinden Mansunzâde Mehmet Efendi'dir**. İlk öğrenimini **İskilip Sıbyan Mektebi'**nde yaptı. Bu arada ilk dinî bilgileri öğrendikten sonra, 1874 yılına kadar **İskilip Köprübaşı Medresesi'**ne devam etti. Bu medresede Sarf ve Nahiv gibi Arapça dersler okudu. Daha sonra İstanbul'a giderek **Sultan Ahmet Medresesi'**ne kaydoldu. 11 yıllık öğrenimden sonra, 1890'da tanınmış Dersiâmlardan Ateşoğlu Mustafa Vehbi Efendi'den Müderrislik icazeti aldı.

Öğrenimi sonrasında memleketine dönen İsmail Hakkı Efendi, önce (27 Haziran 1904 tarihinde) vekaleten, 1 Ocak 1909'da da asaleten **İskilip Müftülüğü'**ne tayin edildi. Bu arada ilave memuriyetlerde de bulundu. Bu cümleden olarak, 25 Mayıs 1904'te **İskilip Maarif Komisyonu Başkanlığı'**na getirildi. Bu görevi 2 Mart 1910 tarihine kadar başarıyla yürüttü. Hükümetçe kazanın nüfusunun yazımına karar verilmesi üzerine, 10 Temmuz 1904'te **Nüfus Yazım Komisyonu Başkanlığı'**na atandı.¹ Ancak görevden istifaen 15 Eylül 1904'te ayrıldı. Çok geçmeden bu kez de 20

¹ Bu göreve aylık 500 kuruş maaşla atanmıştır.

Ocak 1905'te **İskilip Kazası Şer'îye Mahkemesi Niyabetliğine** vekaleten atandı.² Bu görevi de 7 Haziran 1905 tarihine kadar yürüttü.³ 1 Şubat 1906'da tekrar ikinci defa **Niyabet Vekillğine** atandı.⁴ İkinci Vekaleti birincisinden daha uzun sürdü. Niyabet'in gelmesiyle, 17 Şubat 1916'da ayrılabilirdi.⁵

İsmail Hakkı Efendi, Milli Mücadele'nin başlamasıyla, ulusal direniş hareketını destekledi. Bu konudaki vaazlarıyla İskilip halkını aydınlattı. **İskilip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin kuruluşu ve faaliyetlerinde görev aldı.⁶

Müftü İsmail Hakkı Efendi'nin ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yetkililerinin çalışmaları sayesinde İskilip halkı ilk gününden itibaren Milli hareketin yanında yer almıştır. Nitekim bu durum; İskilip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Necmettin, Müftü İsmail Hakkı, Belediye Başkanı Ali, Aza; Tahir, Mustafa, Şükrü ve Sabri imzalarıyla **TBMM**'ne çekilen 30 Nisan 1920 tarihli telgrafta da dile getirilmektedir. Bu telgraf şöyledir:

"Ankara'da Meclisi Milli-i Kebir Riyasetine

*Kazamız ahalisi ta bidayeti teşekkülünden beri Kuva-yı Milliye'nin meşruiyetini takdir ve **Heyet-i Temsiliye**'nin neşriyat ve beyanatı hayırbahanesini lâıyıkı vechile idrak ve inkiyad edip iki gün evvel kazamızı teşrif eden Kaymakam Vekili Mahir Beyefendinin ifadat-ı mühimmesi efkârı umumiye'yi bir kat daha tenvir etmiş ve bu suretle de vatanın tahlisi emelindeki gayede İskilip kazası ahalisi bir kütle haline gelerek **Meclisi-i Milli-i Kebir**'imizin bütün harekâtı meşruuna tamamiyle zâhir bulunmuş olduğunu ve hiç bir fâsidin bu kazada icrayı fesadına bundan böyle müsaade edecek bir ferd tasavvur edilemeyeceğini teminen arz ile dahil olduğumuz badire-i uzmadan muvaffakiyetle istihlasımızı (kurtuluşumuzu) Cenab-ı Hak'tan niyaz ve yarından itibaren teşkilatı milliyemizin nevahi (Nahiyeler) ve kuraya (Köylere) teşmiline mübaderet olunacağını arz ederiz".⁷*

2 Bu göreve 337.5 kuruş yarım maaşla atanmıştır.

3 Görevli memurun tayini üzerine ayrılabilmiştir.

4 Bu görevi esnasındaki maaşı yine önceki gibi 337.5 kuruş idi.

5 **DİB Arş.**,D: 23-1664.

6 **İskilip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Üyeleri şu kişilerdi:** Necmettin Bey (Başkan); Azalar: Müftü İsmail Hakkı, Belediye Reisi Ali, Şükrü, Sabri, Mustafa ve Tahir Efendi ve beylerdi.

7 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Baskı, Ankara, 1940, C.I, s. 219.

Daha sonraki günlerde İskilip halkı milli harekât için maddi destek de yapmıştır. **TBMM** binasının yapımı için **İskilip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** önderliğinde **24.067 kuruş 20 para** yardımda bulunulmuştur.⁸

Mutasarrıfın İstanbul Hükümeti taraftarı olması yüzünden, Çorumlu vatanseverlerin Sivas Kongresi'ne gizli olarak delege gönderdikleri hatırlanırsa,⁹ Çorum'un bir ilçesi olan İskilip'in önemi daha da artar. Hiç kuşkusuz halkın milli hareket yanında yer almasında Müftü İsmail Hakkı Efendi'nin unutulmaz hizmetleri olmuştur. Özellikle onun **Ankara Fetvası'nı** tasdik etmesi başlı başına bir cesaret örneğidir, vatan ve millet sevgisidir. Çorum'un merkez ve diğer ilçeleri din adamları içinde yalnız Müftü İsmail Hakkı Efendi fetvayı imzalamıştır.¹⁰

Müftü İsmail Hakkı Efendi, İskilip Müftüsü iken 8 Şubat 1922'de vefat etmiştir. İki çocuk babasıydı. Ailesi "**ÜNAL**" soyadını almıştır.¹¹

8 İskilip, en çok yardımda bulunan ilçedir. Bkz., **Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Hesap Defterine** göre gelirleri için, Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, 2. Baskı, İstanbul, 1973, s. 288-302.

9 "O günlerde Sivas'ta kurulacak kongreye delege gönderebilmek ve delege olarak gidebilmek adeta sağlam yürek, milli bir heyecan ve vatanperverlik olacaktı. Aksi hal bittabi felaketler felaketi idi.

İşte Sivas kongresine Çorum'dan iki delege gönderildi... Birisi ömrünü Çorum Müftüsü olarak tamamlayan Tevfik Ergun Bey ile Abdurrahman Dursun Bey'lerdir. (**Çorum İl Yıllığı**, 1969, s. 96-97; Hikmet Denizli, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri**, Ankara, 1996, s. 108).

10 Bkz., **EK: III**.

11 **İskilip Nüfus İdaresi'**nden alınan bilgi.

HASAN (HÜSNÜ) EFENDİ (AÇANAL) (URFA MÜFTÜSÜ HASAN)

1874 (1290)'te Urfa'da doğdu. **Ulemadan Müftüzâde Abdurrahim Efendi'nin** oğludur. İlk öğreniminden sonra, **Urfa Medresesi'**ne devam etti. Bu medresede dinî derslerle Arapça ve Farsça gibi Lisanları öğrendi. Ayrıca Tarih, Coğrafya, Fizik ve Matematik gibi dersler de okudu. 1895'te müderrislik icazeti alarak öğrenimini tamamladı.

İlk memuriyet hayatına 1 Mart 1909'da **Urfa Bidayet Mahkemesi** Üyeliğiyle başladı. Ancak bir yıl sonra, 3 Şubat 1910'da istifaen bu görevden ayrıldı. Aynı yıl **Urfa İdadi Mektebi Tarih Öğretmenliği'**ne atandı. Bu görevde iken 16 Temmuz 1911 tarihinde **Urfa Müftüsü** oldu.¹

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, milli hareket yanında yer aldı. Bu konuda vaaz ve konuşmalarıyla halkı aydınlattı. 30 Ekim 1919'da Urfa'nın Fransızlar tarafından işgalinin başlamasıyla² Urfalılar adına şehrin diğer ileri

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1179.

² Daha fazla bilgi için bkz., Doç. Dr. İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992, s. 81 vd.

gelenleri³ ile birlikte yetkililere protesto telgrafı çekti. **İtilaf Devletleri** temsilcileri başta olmak üzere **Sadarete** ve tarafsız ülke yetkililerine çekilen telgrafta şöyle deniliyordu:

*“Urfa Sancağı, ezici çoğunluğu, bayındırlık ve medeniyet eserleriyle bir Türk yurdu iken ihtiras emellerinin icad ettiği bir mesele dolayısıyla geçici olarak işgal edilmişti. Hükümrancılık haklarına uymayan bu ilk İngiliz işgal kuvvetlerinin yerine gelen ve bir karakol değiştirmek niteliğinde bulunduğu bildirilen Fransız işgali yavaş yavaş istilâ şeklini almaya başladı. İşgal kumandanları, medeni dünyanın kabul ettiği insanî ilkelere rağmen fikir istilalarını sağlamak için şehrin her tarafında propaganda yapıyorlar. Ve sekiz yüzyıl önce de Urfa'nın Fransızlara ait olduğunu yayıyorlar. Hükümet dairelerine kontrol memurları koymak, kanunlara aykırı olarak istediklerini tutuklamak, v.s. suretiyle padişahın hükümrancılık hakkına karıştıkları gibi bütün ruhumuzla bağlı olduğumuz bayrağımızı resmi dairelerden indirerek, kutsal yurdumuzu Fransız sömürgesi haline koymuşlardır. Fransa'nın bu yolsuz işlemleri Türkiye'yi bu zorlu kavganın ebedi mağluplarından birisi saydıklarını açıkça ortaya koyuyor. Buna artık tahammülleri kalmayan millet, silahsız olarak işgal kumandanlarına insani ve medeni bir dille topraklarımızın boşaltılmasını istemişse de işgal kuvvetlerinden ateşle karşılık görmüşlerdir. Bu defa da Fransızlar şehrimizi ateş altına almışlardır. Kendi işiyle uğraşan amele, kadın ve çocuklara ateş etmemesi isteniyorsa, bu haksızlıklara karşı son ferdine kadar kanını dökmeye **karar veren milletimiz**, ülkemizde herhangi bir işgalin kaldırılmasıyla, Fransız kötülüklerine bir son verilmesini, İtilâf Devletleri yüksek meclisine bu telgrafımızın arz buyurulmasını istihâm eyleriz”.*⁴

Müftü Hasan Hüsnü Efendi, kendinden önceki Urfa Müftüsü Müslim ve Belediye Başkanı Mustafa Efendilerle birlikte imzaladığı başka bir protesto telgrafında da Ermenilerin tutumuna dikkat çekilmektedir. Bu telgrafı da önemine binaen sunuyoruz:

“1920 senesi Kanun-i Sani'nin (Ocak) on yedinci günü saat on'da, meçhul bir sebep dolayısıyla Ermeniler, evvelâ farkedilmeyecek şekilde, birer, ikişer dükkânlarını kapatarak gitmişlerdi. Biraz sonra bu hal ani ve umumi bir şekilde yapılmış ve heyecanla koşup mahallerine çekilmekle neticelen-

³ Telgrafta, Müftü Hasan Efendi, Belediye Başkanı Hacı Mustafa Efendi, Eski Müftü Şeyh Müslim, eşraftan Hacı Reşit Kâmilzâde Hacı Mustafa, Hacı Esat ve Şihzade Ahmet Efendilerin imzaları bulunmaktadır.

⁴ İ. Özçelik, **a.g.e.**, s. 127-128. Ayrıca 15 Şubat 1920 tarihli protesto telgrafının tam metni için bkz., **ATASE Ata. Özel Arş.**, Kl: 47, D: 1336/13-6, Fh: 47-6.

mişti. Ahali-i İslamiye, bu heyecanın sebebini bir türlü anlayamamıştır. Buna rağmen o zaman bırakıp gitmek isteyenlere bir şey olmadığını ve heyecana gerek bulunmadığını söylemiş ve gerekli yardımı yapmış idik. Aynı günden, ta bugüne kadar, erkek, kadın, çocuk, ihtiyar, Ahali-i Hristiyanıye'ye sabah-tan akşama kadar, pazarda, hamamda ve her tarafta serbest dolaşım alışveriş etmekte oldukları ve hiçbir İslamın fena bir muamelesine maruz kalmadıkları ve vaktinde adi kavga bile görülüp işitilmediği halde, Hristiyanlar, memlekette asayişsizlikten bahsederek dükkanlarını açmamakta devam ediyorlar.

Urfa'nın, İngilizlerin taht-ı işgalinde iken, aynı hadise iki defa daha tekrar etmişti" denildikten sonra telgraf şöyle devam etmektedir." ... Daima mutlak bir sükunet içinde yaşayan Urfa İslam ahali, bu hale hayretle bakmakta ve bir mana verememektedirler. Ahalinin sükunet perverliğine bütün Hristiyanlar şahit oldukları halde memleketin asayişini lekelemekte bir siyasi maksat olduğuna biz artık kanaat getirmiş bulunuyoruz. İngilizlerin Urfa'dan çekileceği rivayeti söylenmeye başladığı zaman Fransızların işgaline dair henüz bir rivayet şayi olmamış iken bu hadise bir kaç günlük fasılayla iki defa tekerrür etti ve buna müteâkip Fransız işgali vuku buldu. Şimdi de anlaşılıyor ki... Urfa'nın senelerce işgal altında bulundurmak zaruretine binaen havadis icadı hilesine teşebbüs ediliyor.

Medeniyet âleminin hakiki temsilcisi olan Amerika'nın sırf insani prensiplerine ve bütün beşeriyetin tebci ettiği düsturlarına karşı, siyasi dimağları istila emellerine çare bulmak istiyorlarsa, vatanını düşünen vatandaşlarıyla iyi ilişkilerden başka bir hisle mütehassis olmayan ve bunu Hristiyanlara sermâye vermek, ticari ve ziraat akdetmek, cins ve mezhep tefrik etmeksizin memuriyetlere getirmek suretiyle iyi niyetini isbat etmiş olan memleketimizin tarihini, şerefini, bu siyasetle medeniyet aleminde lekelemek usulünü takbih eder ve bütün medeniyet alemine protesto ederiz".⁵

Öte yandan Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, eşraf ve ileri gelenler tarafından benimsenmesinde ve desteklenmesinde Müftü Hasan Efendi'nin önemli katkısı olmuştur. Şöyle ki; "Düşünülüp görüşüldükten sonra Müftü Hasan Efendi, Cemiyetin çalışmasına ve bu düşüncesine katıldığını beyan etti. Diğerleri de Müftü gibi düşündüklerini söyleyerek onu izlediler. Bunun üzerine oradakiler de, bu amaçlar uğruna çalışacaklarına dair yemin ettiler. Eşraf, Cemiyet üyelerinin içinde bulunduğu odanın önünden geçerken, "Allah Yardımcınız, yarın isteklerinizi yerine getireceğiz, Allaha ısmar-

⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Şubat 1920, Sayı: 7, s. 4'ten naklen İ. Özçelik, **a.g.e.**, s. 128-129.

ladık...” diyerek ayrılırken, Belediye Reisi Hacı Mustafa da, **“Desteyinize teşekkür ederim. Cemiyet elinden gelen her fedakarlığı gösterecektir, bundan emin olabilirsiniz. Azim ve çalışma bizden, yardım Allah’tandır”** dedi. Ertesi gün **Urfa Müftüsü Hasan Efendi** tarafından kaleme alınan protestonâmeler, yerli ve yabancı basın organlarına gönderildi”.⁶

Milli hareket lehindeki bu gelişmelerden memnun kalan **Mustafa Kemal Paşa**, 31 Ekim 1919 tarihinde Müftü ve ileri gelenlere aşağıdaki telgrafı gönderdi:

“Müftü-i Belde Hazretleri ve Eşraf-ı Muteberân-ı Kirâme

*Vatan ve dinimizle ilgili hislerinize şükran duyuluyor. Meşru bir hükümet ve bağımsız bir millet olarak yaşamaya azmetmiş bulunan milletimiz, geçici de olsa hiçbir ecnebi işgal ve kontrolünü kabul edemez, milli teşkilatlanmayı genişletiniz. Mütareke hükümlerine aykırı olan her türlü hak-sızlığı protesto ve icabında fiilen reddetmeniz meşru ve kutsal amaçlarımızın gerçekleşmesi için şarttır. Millet, maksadını gerçekleştirinceye kadar davasına devam edecektir”.*⁷

Müftü Hasan Efendi, daha sonraki günlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin faaliyet ve çalışmalarına da katılmıştır.⁸ Bu arada Mustafa Kemal Paşa’nın bildiri⁹ üzerine, yeni hükümetin milli isteklere uygun nitelikte kurulması için **Meclis-i Meb’usan’a** telgraf çekmiştir.¹⁰

6 İ. Özçelik, a.g.e., s. 152.

7 Müslüm Akalın, **Milli Mücadele’de Urfa Anılar-Belgeler**, Urfa, 1955, s. 16-17.

8 Nazmi Malkoç, **1920 Yılında Kurtuluş Savaşları**, Ankara, 1957, s. 131 vd.; Ali Saip Ursavaş, **Klikya Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluş Mücadelesi**, İstanbul, 1340, s. 90 vd.; **BTTD**, Sayı: 19 (Eylül 1986).

9 “Mustafa Kemal Paşa, Padişaha 4 Mart 1920 günlü bir telgraf çekerek, iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde Devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini bildirdi. Aynı gün bir telgraf da Meclis Başkanına çekerek; bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakarlığa hazır olan milletin ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle tatmin edileceğini, bu konuda milletvekillerinin varacakları kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de milli kuruluşlara durumu açıkladı ve milli isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için derhal ve hep birden Meclis-i Meb’usan Başkanlığı’na telgraflar çekmesini istedi” (Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 98-99). Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın sözkonusu telgrafları için bkz., **Nutuk (İlk Baskısı)**, Ankara, 1927, s. 239-240.

10 M. Goloğlu, a.g.e., s. 312.

Özetle; Müftü Hasan (Hüsnü) Efendi, 30 Ekim 1919 tarihinde Fransızların işgaline uğrayan Urfa'nın kurtuluşu için savaşı başlatarak şehrin kurtulmasında büyük katkıda bulundu. Erzurum ve Sivas Kongrelerini yakından takip etti. Mustafa Kemal Paşa ile şahsen temas kurdu.¹¹ Ayrıca **Ankara Fetvası**'nı da tasdik ederek yöre halkının milli harekate katılmaları konusunda önemli hizmette bulundu.¹²

Belirtilen memuriyetlerinin yanı sıra mezuniyetini müteakip, **Rahimiye Medresesi**'nde hocalığa başlayan Hasan Hüsnü Efendi, **Edirne**'den **"İbtidâ-yi Hariç, Bursa**'dan da **"İbtidâ-yi Dahil"** ünvanlarını alarak **Sahn Müderrisliği**'ne kadar yükseldi.¹³ Başarısından dolayı da 1 Nisan 1919'da **"Gümüş İftihar Madalyası"** ile taltif edildi.¹⁴

Hasan Hüsnü Efendi, 9 Mart 1950'de emekli oldu. 1953 yılında da vefat etmiştir. **İstiklâl Madalyası** sahibiydi.¹⁵

11 **Ş. Urfa İl ve İlçe Müftüleri Albümü**, Haz. Ş. Urfa İl Müftülüğü, 1992, s. 6.

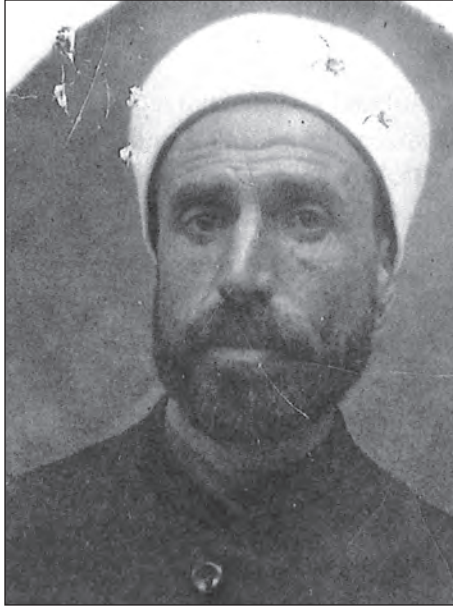
12 Fetvayı **"Hasan"** ismiyle imzalamıştır. Bkz., **EK: III**.

13 **İbtidâ-yi Hariç**: Medrese öğretimini bitirenler **"Mülazım"** olup, isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn) kaydolurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar **"İbtidâ-yi Hariç"** medreselerine müderris tayin oldukları için bu tabir verilmiştir.

İbtidâ-yi Dahil: Medreselerde orta tahsili veren müderrislere denirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra **"Sahn"** müderrisliğine tayin olurlardı (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15).

14 Dosyasındaki bilgilerden.

15 **Şanlıurfa İli ve İlçeleri Müftüleri Albümü**, gös. yer.

MUSTAFA SIRRI EFENDİ (SEZEN) (HARRAN MÜFTÜSÜ MUSTAFA SIRRI)

1888 (1304)'de Bitlis'te doğdu. **Faris Ağa**'nın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Bitlis'te Sıbyan Mektebi, Rüştîye ve Dârü'l-Muallimin'de yaptı. Bu arada hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladı. Daha sonra öğrenimini Bitlis Medresesi'nde sürdürdü. 1908'de bu medreseden icazetname alarak yüksek öğrenimini de tamamladı.¹

Öğrenimi sonrasında 11 Ekim 1911'de Sasun Kazası Hatu Nahiyesi Niyabetine tayin edilerek memuriyete başladı. Daha sonra Bitlis ve Urfa Sultanilerinde Öğretmenlik yaptı. Urfa Muhacirin Dairesi Katip Muavini iken, 17 Eylül 1919'da **Harran Müftülüğü**'ne atandı. Ayrıca ilave memuriyet olarak, Harran Müderrisliği'ne tayin edildi.²

Harran Müftüsü iken, Ankara Fetvası'nı imzaladı.³

1 **DİB Arş.**, D: 23-1181.

2 Aynı Dosya.

3 Ön sözde de belirttiği gibi Gazetede "Harran" diye yayınlanmıştır (**Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27). Latin harfleriyle çevirisi ise "**Hizan**" diye okunmuştur (Kadir Mısıroğlu, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, 2. Baskı, İstanbul, 1969, s. 288; Mehmet Kaptan- İnci Enginün -Erol Emil- Necat Birinci- Abdullah Uçman, **Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, Kültür Bakanlığı

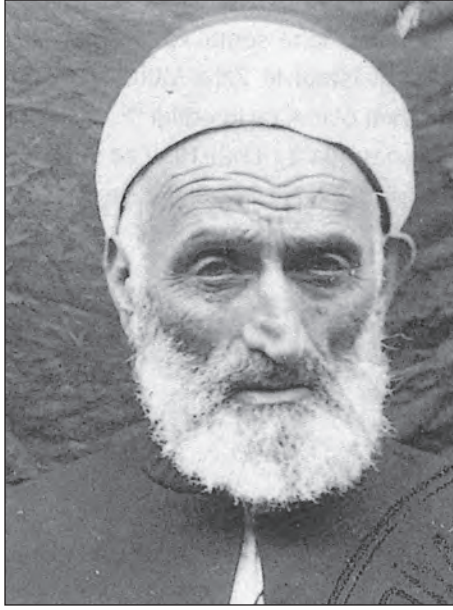
Harran Müftülüğü'nden 19 Şubat 1923'te Suruç Müftülüğü'ne, oradan 8 Mayıs 1929'da Birecik Müftülüğü'ne, daha sonra 10 Kasım 1936'da da Zara Müftülüğü'ne naklen atandı. Kendi isteğiyle Zara Müftüsü iken 30 Temmuz 1937'de Diyarbakır Müftülüğü Kitabeti olarak tayin edildi.⁴

Son memurîyeti görevi esnasında 23 Eylül 1939'da vefat etti. Evli olup bir çocuk babasıydı. Soyadı kanunuyla "**SEZEN**" soyadını almıştır.⁵

Yayını, Ankara, 1992, s. 288). Doğrusu "**Harran**"dır. O tarihte Mustafa Sırrı Efendi de Harran Müftüsüdür (Bkz., **DİB. Arş.**, D: 23-1181).

4 **DİB Arş.**, D: 23-1181.

5 Aynı Dosya.

MEHMET KAMİL EFENDİ (TANRIKULU) (MAÇKA MÜFTÜSÜ KAMİL)

1871 (1287)'de Trabzon-Of Kazası'nda doğdu. **Hacı Ahmetzâde Mustafa Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini yaptıktan sonra, 1886 yılında medreseye girdi. 1898'de icazet alarak öğrenimini tamamladı.

1900'de **Maçka Feyziye Medresesi**'ne müderris olarak tayin edildi. Bu görevde iken, 29 Aralık 1916'da Maçka Kazası Müftülüğü'ne atandı. Bu arada Müderrislik görevi de uhdesinde bırakıldı.¹

Mehmet Kamil Efendi, Milli Mücadele'nin ateşli savunucularındandı. Maçka ve çevresinde milli hareketin hedef ve amaçlarını açıklayıcı va'zlar vermiştir. Bu arada Maçka'da **Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin şubesini faaliyete geçirdi. Uzun yıllar bu cemiyetin başkanlığını yürüttü. Yer yer Anadolu'nun işgal edilmesini, düzenlediği mitinglerde yaptığı konuşmalarıyla ve ilgililere çektiği telgraflarla protesto etti. Bu cümleden olarak, İzmir'in işgali üzerine Maçka Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına 18 Mayıs 1919'da Sadarete protesto telgrafı çekti.²

1 **DİB Arş.**, D: 23-2518.

2 Telgrafta Müftü Mehmet Kamil Efendi'nin isminden başka eşraftan; Numan, Raşit, Yusuf, Bilal, Şakir, Mehmet, Hafız Fehmi, Kadri, Kemal, Eyüp, Mehmet, Nazım Ömer

Öte yandan 22 Nisan 1920'de yayınlanan Ankara Fetvası'nın metnini telgrafla öğrenip hemen katılmıştır.³ Trabzon ve çevresinde kendisi ile birlikte Tirebolu Müftüsü Ahmet Necmettin Efendi'nin dışında başka bir din adamının milli fetvayı tasdik etmediği⁴ göz önünde bulundurulduğunda, Müftü Mehmet Kâmil isminin milli hareket açısından önemi daha da artar.⁵

Mehmet Kâmil Efendi, düşmanın yurttan kovulması sonrasında da başarılı çalışmalarını devam ettirmiştir.⁶

"**TANRIKULU**" soyadını alan Mehmet Kâmil Efendi, 24 Ekim 1939 tarihinde vefat etmiştir.⁷

ve Ridvan imzaları mevcuttu. Bkz., Hamdi Atamer, "Milli Direnme", **BTTD.**, Sayı: 8, İstanbul (Mayıs 1968), s. 7.

- 3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III** (Fetvayı Kamil ismiyle imzalamıştır).
- 4 Trabzon Kadısı Süleyman Sırrı Efendi, imza etmemekle birlikte Ankara Fetvası'nı desteklemiştir (Naşit Hakkı Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş**, İstanbul, 1973, s. 207-208; Dr. Sabahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 175).
- 5 Trabzon Müftüsü Ahmet Mahir Efendi dahi Ankara Fetvası'nı imzalamamıştır. Bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.XX, s. 312; Sami Sabit Karaman, **İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, Trabzon ve Kars Hatıraları**, İzmit, 1949, s. 78.
- 6 Sureti özel arşivimizde bulunan **Maçka Müftülüğüne** hitaplı ve **Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi** imzalı 24 Temmuz 1939 tarih ve 2883 sayılı yazıda; "11/7/1939 tarih ve 3665 sayılı teşkilat kanunumuz dolayısıyla maaşınız (20) liraya çıkarılmış ve keyfiyet Kaymakamlığa yazılmıştır. Mübeccel Cumhuriyet hükümetimizin mütevazi bir unsuru olarak vazifenize karşı öteden beri gösterdiğiniz sadakat ve bağlılığınızın bundan böyle de daha ziyade devam ettirilmesini dilerim" denilmektedir.
- 7 **Of Nüfus İdaresi'**nden alınan bilgidir.

MEHMET VASFİ EFENDİ (GEMLİK MÜFTÜSÜ VASFİ)

Hacı Ömer Efendi'nin oğlu olup Bolu'nun Alpagut Köyü'nde doğdu. İlk öğreniminden sonra Bolu'da **Abdullah Efendi Medresesi**'nde öğrenim gördü. Yüksek öğrenim için İstanbul'a gitti. **Bayezit Medresesi**'nde öğrenim görürken, **Alay Müftüsü** olarak tayin edildi. Bu nedenle müderrislik icazeti alamadı.¹

Yedinci Ordu Kırkdokuzuncu Alay Müftüsü iken 1891'de emekli oldu. Eylül 1895'te ise **Gemlik Müftülüğü**'ne atandı.²

Milli Mücadele'de milli hareketin yanında yer aldı. Ankara Fetvası'nı **Gemlik Müftüsü** olarak tasdik etti.³

Mehmet Vasfi Efendi, Gemlik Müftüsü iken 15 Kanunievvel 1337 (1921)'de vefat etti.⁴

1 **İMMEŞ Arş.**, D: 3208; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C.3-4, s. 135-136.

2 Aynı Dosya.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Bkz., **EK: III**.

4 Aynı Dosya; S. Albayrak, **a.g.e.**, gös. yer.

ABDÜLGAFUR EFENDİ (ÖZGÜROĞLU) (MİHALIÇCIK MÜFTÜSÜ ABDÜLGAFUR)

1859 (1275)'da Eskişehir-Mihalıççık Kazası'nın Obruk Köyü'nde doğdu. **Müftüzâde İsmail Ali Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptı. Bu arada hıfzını (Kur'an-ı Kerimi Ezberlemek) da tamamladı. Daha sonra Ankara-Beypazarı'na gitti (1872). Buradaki **Köspazarı Medresesi**'nde öğrenimini sürdürdü. Beypazarı Müftüsü Hacı Ahmet Efendi'nin derslerine devam etti. 12 yıl süren öğrenimden sonra 1884'te memleketine döndü. Bu kez de **Obruk Medresesi** Müderrislerinden Mihalıççık Müftüsü Mehmet Tevfik Efendi'nin öğrencisi oldu. Ondan **Ulûm-u âliye ve a'liyye** (dinî yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek 1892'de müderrislik icazeti aldı.

Öğrenimi sonrasında aynı yıl (1892) **Obruk Medresesi**'nde göreve başladı. Birçok öğrenci yetiştirdi. Bu görevde iken, 3 Nisan 1889'da **Mihalıççık Bidayet Mahkemesi** azalığına getirildi. Aralık 1902 tarihinde de **Mihalıççık Müftülüğü**'ne tayin edildi. Müftülük görevinin yanı sıra önce **Obruk**, sonra da Mihalıççık Merkezindeki **Halidiye** medreselerinde fahri

hocalık yaptı. 13 Ağustos 1904'te Bursa'dan "**İbtidâ-y-i Dahil Ruusunâme-i Hümayûn**"¹ ünvanını alarak Sahn Müderrisliği'ne kadar yükseldi.²

Müftü Abdülgafur Efendi, Milli Mücadele'nin başlamasıyla, Mihaliççık ve çevresinde ulusal direnişin oluşmasına ve kuvvetlenmesine çalıştı. **Mihaliççık Müftüsü** olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.³

Soyadı kanunuyla "**ÖZGÜROĞLU**" soyadını alan Abdülgafur Efendi, Mihaliççık Müftüsü iken, 10 Haziran 1940'ta vefat etti.⁴

1 **İbtidâ-y-i Dahil:** Medreselerde orta tahsili veren müderrislere denirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra "**Sahn**" müderrisliğine tayin olurlardı (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 15.

2 **DİB Arş.**, D: 23-1123.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 **Mihaliççık Nüfus Müdürlüğü**'nden alınan bilgi.

OSMAN (İRFAN) EFENDİ (ŞATIR)
(KİRMASİ, MUSTAFA KEMAL PAŞA MÜFTÜSÜ OSMAN)

1874 (1290)'te şimdi **Bulgaristan** sınırları içinde bulunan **Ruscuk Vilayeti**'nin **Varna** Sancağının **Hacıoğlu Pazarcık** kasabasında doğdu. **Süleyman Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Hacıoğlu Pazarcık'ta tamamladıktan sonra, aynı yerdeki **Cami-i Kebir (Ulu Camii) Medresesi**'ne kaydoldu (1887). Burada 3 yıl süreyle Arapça ve diğer dersleri okuduktan sonra İstanbul'a geldi (1889). Şeyhül-İslâm Hamit Efendi Medresesi'nde öğrenime başladı. 12 Eylül 1900 tarihine kadar burada öğrenimini sürdürdü ve Fatih Dersiâmlarından Trabzonlu Hafız İdris Sıtkı Efendi'den icazet aldı. Ayrıca 1902 yılına kadar Arapça öğrenimini sürdürdü.

18 Haziran 1902'de Bursa Mustafa Kemal Paşa Medresesi Müderrisliği'ne tayin edildi. Beş yıl dokuz ay sonra, 17 Mart 1908'de Mustafa Kemal Paşa Müftülüğü'ne atandı.

Müftülük görevinin yanı sıra medresedeki müderrislik görevini sürdürdü. Bu arada **Edirne**'den "**İbtidâ-yı Hariç Ruusunâme-i Hümayûn**",

Bursa'dan "İbtidâ-y-i Dahil Ruusunâme-i Hümayûn" unvanlarını alarak **Sahn Müderrisliği'**ne kadar yükseldi.¹

Osman Efendi, Ankara Fetvası'nı **Mustafa Kemal Paşa (Kirmastı) Müftüsü** olarak tasdik etti.²

Soyadı kanunuyla "**ŞATIR**" soyadını alan Osman Efendi, görevde iken 28 Kasım 1949'da vefat etti.³

1 **İbtidâ-y-i Hariç:** Medrese öğrenimini bitirenler "Mülazım" olup, isimleri deftere Ruusuname-i Hümayûn'a kaydolurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber **İbtidâ-y-i Hariç** medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir.

İbtidâ-y-i Dahil, medreselerde orta öğrenimi veren müderrislere denilirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra **Sahn Müderrisliğine** tayin olurlar. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15.

2 Bkz., **EK: III.**

3 **DİB Arş.**, D: 23-1232.

MUSTAFA (LÜTFİ) EFENDİ (KİLECI) (SÖĞÜT MÜFTÜSÜ MUSTAFA)

1866 (1282)'da Bilecik-Söğüt Kazası'nın Hüseyin Efendi Mahallesi'nde doğdu. Kilecizâde İsmail Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini **Söğüt Sıbyan Mektebi'**nde, orta öğrenimini de yine **Söğüt Rüştîyesi'**nde yaptı. Daha sonra İstanbul'a gitti. Fatih Dersiâmlarından Ünyeli Hacı Hafız İbrahim Efendi'nin tedrisine (ders halkasına) katıldı. Ocak 1906'da müderrislik icazeti aldı.

Öğrenimi sonrasında, **Söğüt Mahkeme-i Şer'îye Katipliği ve Söğüt Eytam Müdürlüğü** görevlerinde bulundu. Bu arada Söğüt Maliye Sandık Eminliği görevini de yürüttü. 15 Ağustos 1911'de **Söğüt Müftülüğü'**ne tayin edildi.¹

Müftü Mustafa Lütfi Efendi, ilk günlerinde milli harekate katılmıştır. Söğüt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu² ve faaliyetlerinde görev

1 **DİB Arş.**, D: 23-1212.

2 **Söğüt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurucuları:** Başkan: Abdullah (Timurlenkoğlu), Azalar: Cevdet Baybura, Müftü Mustafa (Kileci), Nuri Büyüktuğrul, Sabri İpek,

aldı.³ Milli Mücadele'nin hedef ve amaçlarını va'zlarında halka anlattı. Gönüllülerden oluşturulan Söğüt Milli Gündüzbey Taburu'na komuta etti.⁴ Ayrıca Ankara Fetvası'nı **Söğüt Müftüsü** olarak tasdik etti.⁵

İstiklal Madalyası sahibi Mustafa Lütfi Efendi, Söğüt Müftüsü iken 26 Temmuz 1928 tarihinde vefat etti. Ailesi "**KİLECI**" soyadını almıştır.⁶

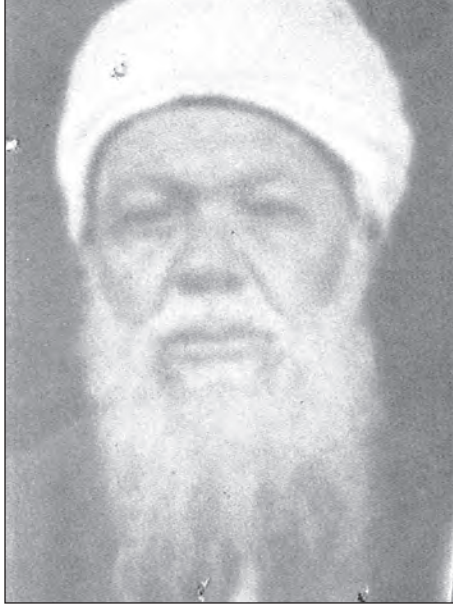
Mehmet (Madenoğlu), Ragıp (İpek), Nail (Kıbaroğlu), Hazım (Şahin) ve Ali Osman (Yazgan)'dır. (Cahit Beğenç, **Söğüt**, Ankara, 1952, s. 23; Yavuz Sanemoğlu, **Söğüt**, Bozüyük, 1958, s. 13). Bu konuda ayrıca bkz., **ATASE Arş.**, Kl: 950, D: 2, Fh: 74,74-3.

3 **Söğüt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetleri için bkz.**, Ali Sarıkoyuncu, "**Milli Mücadele'de Söğüt**", **VI. Osmanlı Sempozyumu, (Söğüt-Eylül 1991)**, Ankara, 1992, s. 41-84. Ayrıca tarafımızdan kısmen sadeleştirilerek yayınlanan **Söğüt Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Karar Defteri** için bkz., **ATASE Arş.**, Kl: 950, D: 2, Fh: 74.

4 C. Beğenç, s. 22.

5 Fetvayı "**Mustafa**" ismiyle imzalamıştır. Bkz., **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

6 **Söğüt Nüfus İdaresi'**nden alınan bilgilerden.

HACI ALİ (ŞÜKRÜ) EFENDİ (BİLGİLİ) (TORTUM MÜFTÜSÜ HACI ALİ)

1861 (1277)'de Trabzon-Of Kazası'nın Pente Köyü'nde doğdu. **Abdülkerim Efendizâde Mustafa Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptı. Daha sonra öğrenimini Medresede sürdürdü. Müderris Sürmeneli Osman, Of-Paçan Köylü Serdarzâde Ahmet ve Tortumlu Abdullah Efendilerin derslerine devam ederek icazetname aldı.¹

5 Şubat 1911'de **Tortum Müftülüğü**'ne atandı.²

Tortum Müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.³

Tortum Müftüsü iken 17 Şubat 1939'da vefat etti. Soyadı kanunuyla "**BİLGİLİ**" soyadını almıştır.⁴

1 **DİB Arş.**, D: 23-1094.

2 Aynı Dosya.

3 Fetvayı "**Hacı Ali**" ismiyle imzalamıştır. Bkz., **EK: III**.

4 Vefatı ile ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı'na hitaben Erzurum Müftüsü Mehmet Sadık Solakbay tarafından yazılan yazıda;

"Emsaline pek az tesadüf olunabilecek derecelerde mezayayı insaniye ve fezâil-i ahlakıyeyi Cami' Tortum Müftüsü Ali BİLGİLİ 17/2/1939 gecesi irtihali dâri naim eylediğini vilayetten mühavvel Kaza Kaymaklığı'nın telgrafı üzerine arz eylerim" denilmektedir (Aynı Dosya).

AHMET VEHBİ EFENDİ (GÜL) (MERZIFON MÜFTÜSÜ VEHBİ)

1882 (1298)'de Merzifon'da Narince Köyü'nde doğdu. **Karamahmutzâde Hüseyin Ağa'nın** oğludur. İlk öğrenimini köyünde **İlyas Ağa Mektebi'nde** yaptı. Eylül 1894'te **Merzifon Rüştiyesi'ne** girdi ve bu okuldan 1898'de mezun oldu. Hemen mezuniyeti sonrası da, Merzifon'un **Piri Yaya Şeyhi Mehmet Efendi'nin** iki yıl süreyle derslerine devam etti. Sonra Amasya'ya giderek **Mehmet Paşa Medresesi'ne** kaydoldu. Burada tanınmış bilginlerden Amasya Müftüsü Gürcü Hacı Osman Efendi'den ders aldı. Onun 1902 senesinde vefatı üzerine, yine tanınmış bilginlerden Köprülü Hacı Hafız Mustafa Efendi'nin öğrencisi oldu. 1 Mart 1911'de yüksek öğrenimini tamamladı.

2 Temmuz 1912'de Merzifon Medresesi Müderrisliği'ne tayin edildi. Bu görevde iken, **14 Ocak 1914'te Merzifon Müftülüğü'ne** getirildi.¹

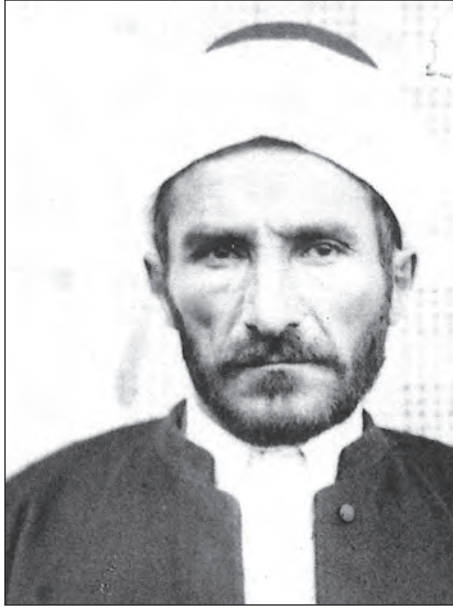
Milli Mücadele'nin ilk günlerinde milli hareket yanında yer aldı. Bu arada Ankara Fetvası'nı **Merzifon Müftüsü** olarak tasdik etti.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1165.

² Ankara Fetvası'nı "**Vehbi**" ismiyle imzalamıştır. Bkz., **EK: III.**

Ahmet Vehbi Efendi, Merzifon Müftüsü iken 13 Mart 1936 tarihinde vefat etti. Soyadı kanunuyla **“GÜL”** soyadını almıştır. Evli ve iki çocuk babasıydı.³

³ Merzifon Nüfus İdaresi'nden elde edilen bilgilerden.

AHMET TEVİK EFENDİ (ÇELİK) (YUSUFELİ MÜFTÜSÜ AHMET)

1883 (1299)'te Yusufeli- Zemvan Köyü'nde doğdu. Aynı köyden Patraman Oğullarından **Mevlüt Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptı. Daha sonra öğrenimini, Erzurum'a giderek Ali Paşa Medresesi'nde sürdürdü. Bu arada Erzurum Dârü'l-Muallimin Mektebi'ne de devam ederek buradan mezun oldu. 1907 yılında da Ali Paşa Medresesi'nden icazetnamesini aldı.¹

22 Ocak 1919'da önce vekaleten, 1 Mart 1920'de de asaleten **Yusufeli Müftülüğü**'ne atandı.²

Milli Mücadele'nin başlamasıyla ulusal harekate katıldı. Harekatın amaç ve gayesi konusunda halkı aydınlattı. Yusufeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. Uzun süre bu cemiyetin başkanlık görevini başarı ile

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1075.

² Aynı Dosya.

yürüttü. **TBMM**'nin açılışını Meclis Başkanlığı'na gönderdiği telgrafla kutladı.³ Bu arada Ankara Fetvası'nı da **Yusufeli Müftüsü** olarak tasdik etti.⁴

Soyadı kanunuyla "**ÇELİK**" soyadını aldı. 3 Temmuz 1935'te Yusufeli Müftüsü iken vefat etmiştir.⁵

3 **TBMM** Başkanlığına çektiği bu telgrafta "**Yusufeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Ahmet**" ünvanını kullanmıştır. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Baskı, Ankara, 1940, s. 93.)

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

5 **Yusufeli Nüfus Müdürlüğü**'nden alınan bilgi.

MEHMET BAHATTİN EFENDİ (HINIS MÜFTÜSÜ ŞEYH BAHAEDDİN)

1870 (1286)'te Palu'da doğdu. **Şeyh Mehmet Efendi'nin** oğludur. İlk öğreniminden sonra babası Şeyh Mehmet Efendi'nin derslerine devam ederek 1903'te icazetname aldı.¹

21 Ocak 1912'de Hınıs Kazası Müderrisliği'ne tayin edildi. 5 Ağustos 1918 tarihinden beri vekaleten yürüttüğü Hınıs Müftülüğü'ne, 22 Kasım 1920'de asaleten atandı.²

Hınıs Müftüsü olarak **Ankara Fetvası'nı** tasdik etti.³

1924 yılında vefat etti. Evli olup dört çocuk babasıydı.⁴

1 **DİB Arş.**, D: 23-1092.

2 Aynı Dosya.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 **Palu Nüfus İdaresi'**nden alınan bilgi.

ABDÜLHADİ EFENDİ (BAYEZİD MÜFTÜ VEKİLİ ABDÜLHADİ)

1885 (H. 1303)'te Bayezit'te doğdu. Naib Ragıp Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini İstanbul'da, orta öğrenimini de Menteşe (Muğla)'de tamamladı. Daha sonra öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. Fatih Dersiâmlarından Muharrem Efendi'nin derslerine devam ederek icazet aldı. Ayrıca **Medresetü'l-Kuzat'ı** da bitirmiştir.¹ Öğrenimi sonrasında bir süre müderrislik yaptıktan sonra 12 Aralık 1913'te Burdur-Tefenni Niyabetine tayin edildi.²

Dosyasında daha fazla bilgi olmamakla birlikte muhtemelen Milli Mücadele öncesinde Bâyezid Müftülüğü'ne atanmıştır. Bu görevde iken, Ankara Fetvası'nı **Bâyezit Müftü Vekili** olarak tasdik etmiştir.³

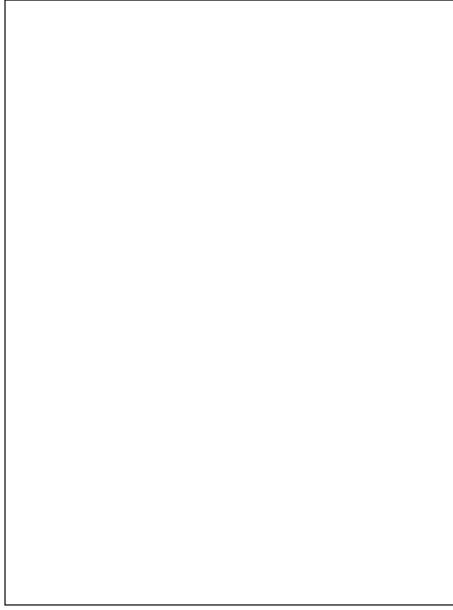
Kendisinden sonra Bayezit Müftüsü olarak atanan Sadullah YILDIZ'ın, Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunan dosyasındaki bilgilerden, Abdülhâdi Efendi'nin 1926 yılı sonuna kadar Müftülük görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.⁴

1 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, s. 63-64.

2 **a.g.e.**, s. 64. Ayrıca bkz., **İMMEŞ Arş.**, D: 968

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

4 Sadullah Yıldız, 1 Ocak 1927 tarihinde Bâyezit Müftülüğüne atanmıştır. Bkz., **DİB Arş.**, D: 23-1203.

ÖMER EFENDİ (DİYADİN MÜFTÜSÜ ÖMER)

Ailesi ve öğrenimi hakkında bilgi elde edemedik.¹

Trabzonlu Abdulhamit Hilmi Efendi'den boşalan Diyadin Müftülüğü'ne 1911 yılında tayin edildi.²

Diyadin Müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.³

1928 yılında da Diyadin Müftüsü iken vefat etti.⁴

1 Araştırmalarımıza rağmen, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivinde dosyası bulunamamıştır.

2 **İMMEŞ Arş.**, **Müftüler Defteri**, C. II, s. 362.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No:27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 Ömer Efendi'nin vefatı üzerine, 3 Ekim 1928'de Haşim Efendi, Diyadin Müftüsü olmuştur (**DİB Arş.**, D: 23-1206).

MEHMET ALİ NİYAZİ EFENDİ (ERDOĞAN) (SİVRİHİSAR MÜFTÜSÜ MEHMET ALİ NİYAZİ)

1873 (1289)'te Sivrihisar'da doğdu. **Helvacızâde Müftü Osman Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Sivrihisar'da yaptı. Daha sonra İstanbul'a giderek öğrenimini tamamladı.

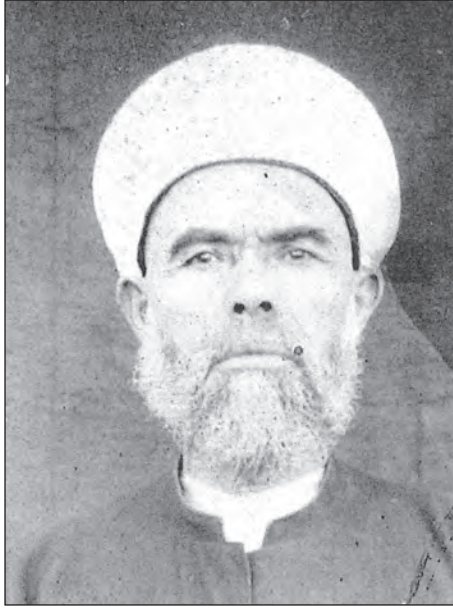
Öğrenimi sonrasında 1908'de Sivrihisar **Ziyaiye Medresesi**'nde müderris olarak göreve başladı. Bu görevde iken, 7 Mart 1909'da Sivrihisar Müftülüğü'ne atandı.¹

Milli Mücadele'nin ilk günlerinde milli harekate katıldı. Kuva-yı Milliye'nin ikmalî hususunda önemli hizmetleri olmuştur. Ankara Fetvası'nı tasdik ederek ulusal direnişin dinî yönden de meşru olduğunu halka duyurdu.²

19 Nisan 1930'da görevde iken vefat etmiştir. Sivrihisar mezarlığına defnedilmiştir. Ailesi "**ERDOĞAN**" soyadını almıştır.

1 **DİB Arş.**, D: 23-1632.

2 **Hakimiyet-i Milliye**,5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

YUSUF ZİYA EFENDİ (ERDEM) (ORHANELİ MÜFTÜSÜ YUSUF ZİYA)

1873 (1289)'te Orhaneli Çınarcık Köyü'nde doğdu. Çınarcıklı **Hacıoğlu Hüseyin Ağa**'nın oğludur. İlk öğrenimini köyünde tamamladı (16 Mayıs 1884). Daha sonra öğrenimini Bursa-Bayezid Paşa Medresesi'nde sürdürdü. Burada tanınmış bilginlerden Dağistanlı Hacı Mustafa Efendi'nin öğrencisi oldu. 20 Eylül 1902'de müderrislik icazetini aldı.

Öğrenimi sonrasında 1 Ekim 1911 tarihine kadar fahri olarak okuttuğu Bursa Cami-i Kebir (Ulu Cami) Müderrisliği'ne bu tarihte asaleten atandı. 17 gün sonra da 17 Ekim 1911'de **Orhaneli Müftülüğü**'ne atandı.

Milli Mücadele'de milli hareket yanında yer aldı. Ankara Fetvası'nı **Orhaneli Müftüsü** olarak tasdik etti.¹

Orhaneli'nin Yunan askerlerince işgali üzerine 10 Temmuz 1921'de görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Ulusal direnişe katıldığı bilindiği² için,

¹ Fetvayı "**Yusuf Ziya**" ismiyle imzalamıştır. Bkz., **EK: III**.

² Sureti özel arşivimizde bulunan 2 Mart 1935 tarihli Kaymakamlık Makamına hitaben yazdığı dilekçesinde;

"Yirmi üç seneden beri Orhaneli Müftülüğü'nü bila kusur ifa edegelmekteyim. Bu müddet zarfında hiç bir vechile cezalandırılmadım ve tahtı muhakemeye dahi

Orhaneli'yi terketti. Fakat düşman yurttan kovulunca, Orhaneli'ye dönerek 23 Eylül 1922'de tekrar Müftülük görevine başladı.³

Soyadı kanunuyla "**ERDEM**" soyadını aldı. Orhaneli Müftüsü iken, 10 Ocak 1942'de vefat etti. Kabri Orhaneli mezarlığındadır.

alınmadığım gibi **Milli hükümetin kuruluş ve kurtuluşunda milli mefkürenin ta-azzuu ve tahakkukuna maddi ve manevi bütün varlığımla çalıştığım malum ve müsellemdir...**".

3 **DİB Arş.**, D: 23-1231.

AHMET (HASSI) EFENDİ (LİCE MÜFTÜSÜ AHMET)

1867 (1283)'de Lince'nin Hezan Köyü'nde doğdu. **Hasan Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptıktan sonra Diyarbakır'a geldi. Buradaki Mesudiye Medresesi'ne kaydoldu. Diyarbakır Müftüsü Hacı İbrahim Efendi'nin ders halkasına katılarak ondan icazetini aldı.

Öğrenimi sonrasında 1910 yılında Diyarbakır Cami-i Kebir (Ulu Camii) Dersiâmlığı'na tayin edildi. 15 Kasım 1918'de de **Lice Müftülüğü**'ne atandı.¹

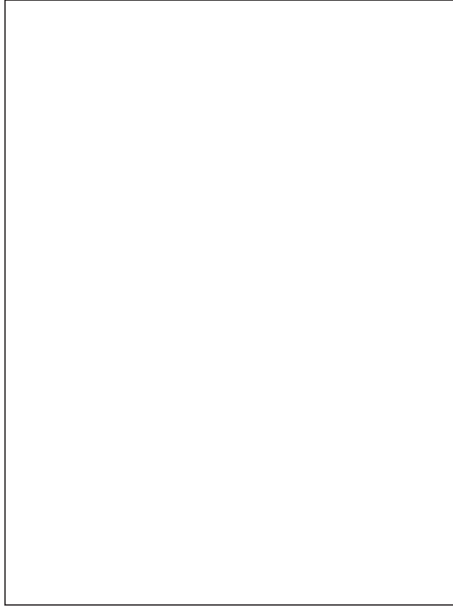
Bu görevde iken Ankara Fetvası'nı tasdik etti.²

21 Mart 1922'de de istifaen müftülük görevinden ayrılmıştır.³

1 **DİB Arş.**, D: 23-1297.

2 "Lice Müftüsü Ahmet" ismi ve ünvanıyla Ankara Fetvasını imzalamıştır. Bkz., **EK: III.**

3 **DİB Arş.**, D: 23-1297.

ABDULLAH FEHMİ EFENDİ (ERBAA MÜFTÜSÜ)

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, ulusal direniş hareketi yanında yer almıştır. Milli Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlattı. Bu arada Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev aldı.¹

Erbaa Müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.²

I. Dönem Tokat Milletvekili seçildi, fakat mazereti dolayısıyla Meclise katılmadığından yerine Mustafa Vasfi Bey Milletvekili olmuştur.³

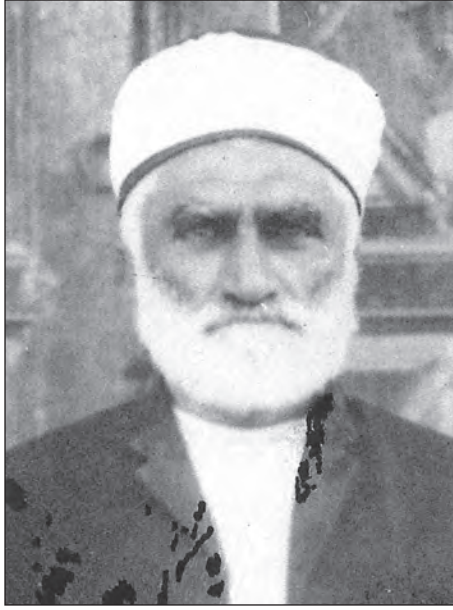
"Hoca Fehmi" olarak çevresinde tanınmasına rağmen, hayatı hakkında bilgi elde edilememiştir.⁴

1 **BTTD**, Sayı: 19 (Eylül 1986).

2 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

3 Mustafa Vasfi Bey hakkında bkz., Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 915-916.

4 Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki dosyası bulunamamıştır. Yasama görevine katılmadığı için TBMM'de de hakkında bilgi mevcut değildir.

İSMAİL VEHBİ EFENDİ (GÜRÜN MÜFTÜSÜ İSMAİL VEHBİ)

Öğrenimi ve ailesi hakkında bilgi elde edemedik.¹

Kendisinden önce Gürün Müftüsü olan Mehmet Nazi KUŞÇU'nun, Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki dosyasında bulunan 6 Temmuz 1915 tarihli bir çizelgede;² bu tarihte O'nun Gürün Kazası Şer'iyehane Mahkemesi ikinci katibi olduğu belirtilmektedir.³

İsmail Vehbi Efendi, Müftü Mehmet Nazi Efendi'nin 1 Aralık 1915'te yaş haddinden (65 yaşını doldurması) emekliye sevk edilmesi üzerine **Gürün Müftülüğü**'ne atanmıştır.⁴

Ankara Fetvası'nı **Gürün Müftüsü** olarak tasdik eden İsmail Vehbi Efendi,⁵ 28 Mayıs 1932'de vefat etmiştir. Vefat ettiğinde Gürün Müftülüğü görevini sürdürüyordu.⁶

1 Diyanet İşleri Başkanlığı ve Meşihat arşivlerinde yaptığımız araştırmada dosyasını bulamadık.

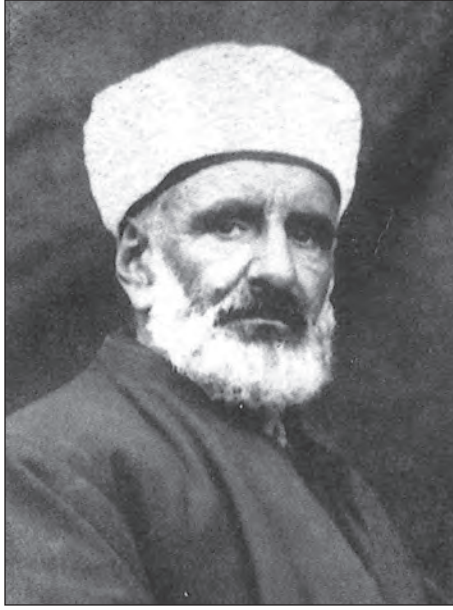
2 "Müstahdem Bulunan Memurın-i Şer'iyenin yoklamasına Mahsus Cedvel".

3 **DİB Arş.**, D: 24-0047.

4 Aynı Dosya.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

6 **DİB Arş.**, D: 23-1621.

ABDULLAH EFENDİ (ÇAĞIRMAN) (BOĞAZLIYAN MÜFTÜSÜ)

1864 (1280)'te Yozgat-Boğazlıyan İlçesi'nde doğdu. **Müezzinoğlu Yusuf Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Boğazlıyan'da yaptı. Sonra 1881'de Kayseri'ye giderek Kurşunlu Medresesi'ne kaydoldu. Bu medresede 13 yıl Müderris Ali Efendi'nin derslerine devam etti ve ondan 1891'de müderrislik icazetini aldı.¹

Öğrenimi sonrasında Boğazlıyan Ulu Camiinde ders okutmağa başladı. 1910'da müderris olarak tayin edildi.²

Ankara Fetvası'nı **Boğazlıyan Müftüsü** olarak tasdik etmiştir.³ Ancak hangi tarihlerde Boğazlıyan Müftülüğü görevinde bulunduğunu tesbit edemedik. 1924 yılında Boğazlıyan Vaizliği'ne atanmıştır.⁴

Vaiz iken, 10 Ağustos 1937 tarihinde vefat etmiştir. Evli olup üç çocuk babasıydı. Soyadı kanunuyla "**ÇAĞIRMAN**" soyadını almıştır.⁵

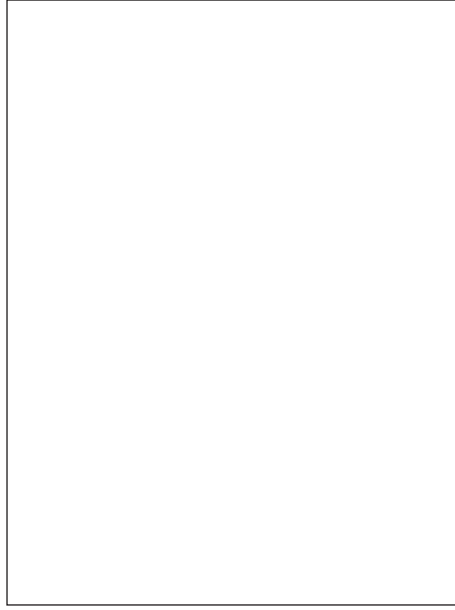
1 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, s. 5; **İMMEŞ Arş.**, D: 1734.

2 **DİB Arş.**, D: 23-2222.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 **DİB Arş.**, D: 23-2222.

5 **Boğazlıyan Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

MEHMET FAHREDDİN EFENDİ (KUMBASAR) (BAYBURT MÜFTÜSÜ FAHREDDİN)

1879 (1295)'da Bayburt'un Şeyh Hayran Mahallesi'nde doğdu. **Rüştiye Muallimi Mustafa Fehmi Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Bayburt'ta tamamladı. Mayıs 1895'te Arapça ve Dinî öğrenim için Erzurum'a gitti. Burada **Memiş Ağa Medresesi**'ne kaydoldu. Medresede "**Yetim Ağa**" namı ile bilinen Müderris Mustafa Efendi'nin derslerine devam etti. 1907 Şubat'ında Bayburt'a dönerek **Yakutiye Medresesi** Müderrislerinden Asyalızâde İbrahim Hakkı Efendi'den aldığı derslerle öğrenimini sürdürdü. Eylül 1909'a kadar Tefsir, Hadis ve Meanî derslerini okumuşsa da, hocasının bu tarihte vefatı üzerine icazet alamamıştır. Bu kez Hoca Mustafa Fehmi Efendi'nin ders halkasına dahil oldu. Ondan Usul-i Hadis, Tefsir ve Hadis okuyup Temmuz 1913'te icazet almaya muvaffak oldu. Arapça ve Farsça'nın yanında Fransızca'yı da öğrenmiştir.¹

Öğrenimini sürdürdüğü sırada, Erzurum'da girdiği imtihanda başarılı olması üzerine, Mayıs 1910'da Bayburt **Eytam Müdürü** oldu. Ayrıca Osmanlı Donanmasına Yardım Cemiyeti, Tekâlif-i Harbiye Komisyonu ve

¹ **İMMEŞ Arş**, D: 841; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, C. III, İstanbul, 1980, s. 214.

Nakil Vasıtaları Komisyonu üyeliklerinde bulundu. Maarif Encümeni Katıplığı, Kız Orta Mektebi Yazı Öğretmenliğı yaptı. Bu arada Belediye Başkan Vekillığı ile Muhacir Komisyonu Başkanlığı görevlerini de yürüttü.²

Eytam Müdürü iken, 1 Ocak 1916'da Bayburt Müftüsü oldu.³

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, ulusal harekata katıldı. Bayburt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetlerinde görev aldı. Bu arada Ankara Fetvası'nı tasdik etti.⁴

11 Mayıs 1926 tarihinde istifaen Müftülük görevinden ayrıldı.⁵

Soyadı kanunuyla "KUMBASAR" soyadını aldı. 1961 yılında da vefat etmiştir.⁶

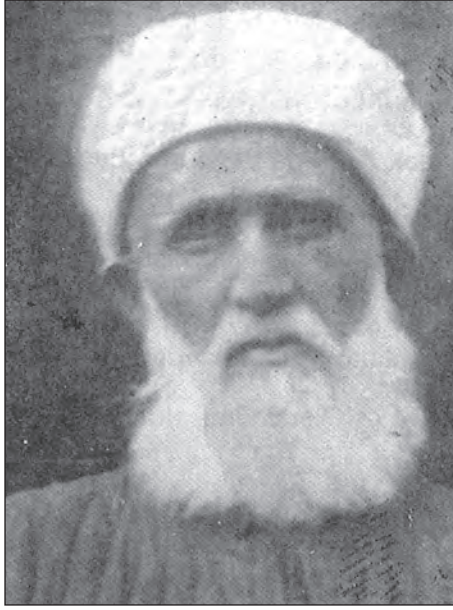
2 Aynı Dosya.

3 Müftülük için yapılan seçime 8 aday katılmış ve en fazla oyu (11) Mehmet Fahreddin Efendi almıştır.

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

5 **DİB Arş.**, D: 23-1095.

6 **Bayburt Nüfus Müdürlüğü**'nden alınan bilgi.

İSMAİL EFENDİ (DANIŞ) (HAVZA MÜFTÜSÜ İSMAİL)

1860 (1276)'ta Kafkasya'da doğdu. Babası Hocasâde Bekir Ağa'dır. 1877-1878 Osmanlı -Rus Savaşı esnasında ailesi ile birlikte Türkiye'ye gelmiştir. İlk öğrenimini babası Bekir Ağa'nın vefatı sonrasında iskan edildikleri Taşköprü Kazası'nın Fünye Köyü'nde yaptı. Daha sonra öğrenimini Taşköprü Kazası'nın merkezinde bulunan **Taş Medresesi**'nde sürdürdü. Mezkûr medresede dört yıl öğrenim gördükten sonra **Çorum Alaybey Medresesi**'ne kaydoldu. Burada beş yıl süreyle Çorum Müftüsü Tahir Efendi'nin derslerine katıldı. Daha sonra İstanbul'a giderek öğrenimini **Cafer Ağa Medresesi**'nde tamamladı (1893).

Öğrenimi sonrasında Gümüşhacıköy'de müderris olarak göreve başladı. 12 Nisan 1911'de de Havza Müftüsü olarak atandı.¹

Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs 1919'da Havza'ya geldiğinde Müftü, İsmail Efendi idi. Hatıratlarda ismi zikredilmemekle birlikte, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi muhtemeldir. Ankara Fetvası'nı **Havza Müftüsü** olarak tasdik etti.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1169.

² **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

İsmail Efendi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da başarıyla Müftülük hizmetini sürdürmüştür. Nitekim zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi tarafından verilen 24 Temmuz 1939 tarih ve 2883 sayılı Teşekkürname ile ödüllendirilmiştir.³

İsmail Efendi, Soyadı Kanunuyla “**DANIŞ**” soyadını aldı. Havza Müftüsü iken, 26 Ağustos 1940 tarihinde Amasya’da vefat etmiştir.⁴

3 Sureti özel arşivimizde bulunan Teşekkürname yazısında;
“11/07/1939 tarih ve 3365 sayılı teşkilat kanunumuzun dolayısıyla maaşınız (20) liraya çıkarılmış ve keyfiyet Kaymakamlığa yazılmıştır.

Mübeccel Cumhuriyet Hükümetimizin mütevazı bir unsuru olarak vazifenize karşı öteden beri gösterdiğiniz sadakat ve bağlılığınızın bundan böyle de daha ziyade devam ettirilmesini dilerim.” Denilmektedir.

4 Dosyasındaki bilgilerden.

OSMAN EFENDİ (ÖZEN) (SİVEREK MÜFTÜSÜ OSMAN)

1852 (1268)'de Siverek'in Cami-i Kebir Mahallesi'nde doğdu. Babası Hacı Eyüp Efendi'dir.¹ İlk ve orta öğreniminden sonra, Medreseye devam etti. Siverekli Zülfikâr Zühtü Efendi'nin derslerine devam ederek 1874'te Yüksek öğrenimini tamamladı.²

1884'te Siverek Kazası **Bidayet Mahkemesi** azalığı ile memuriyet hayatına başladı. Hocası ve Siverek Müftüsü Zülfikar Zühtü'nün vefatı üzerine 1905'te anılan kazanın **Müftülüğü**'ne tayin edildi.³

Ancak bir müddet sonra Müftü Osman Efendi'nin Siverek Mutasarrıfı Cemal Azmi Beyle olan iyi ilişkileri bozuldu. Bu nedenle, Mutasarrıf Azmi Bey, Diyarbakır Valiliği'ne hitaben yazdığı Şubat 1909 tarihli yazıyla Müftü Osman Efendi'nin azlini istemiştir.⁴

1 **Siverek Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

2 **İMMEŞ Arş.**, D: 297; **DİB Arş.**, D: 23-0231.

3 Mahallince yapılan seçimde en çok oyu alarak Diyarbakır Valiliği'nin inhası üzerine Meşihatça atanmıştır. Bkz., **İMMEŞ Arş.**, D: 297.

4 S. Albayrak, **a.g.e.**, C. 4-5, s. 303-304.

Bunun üzerine Müftü Osman Efendi hakkında, Diyarbakır Valiliğince tayin edilen bir heyetçe tahkikat yapıldı. Heyet, Müftünün görevinden alınmasına sebep bir davranışın bulunmadığı kanaatine varmıştır. Ayrıca heyetçe, Müftü Osman Efendi hakkında şikayetlerin ondan hoşlanmayan Sabık Mutasarrıf⁵ Cemal Azmi Bey'in tahrik ve teşviklerinden kaynaklandığı da belirtilmiştir.⁶

1917'de kendisine Mahreç⁷ payesi tevcih olunmuştur.⁸

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, ulusal hareket yanında yer aldı. Siverek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev aldı. TBMM Başkanlığı'na çıktığı telgrafla Meclisin açılışını kutladı.⁹ Bu arada Ankara Fetvası'nı da tasdik etti.¹⁰

Siverek Müftüsü iken 24 Nisan 1929'da vefat etti. Ailesi "ÖZEN" soyadını almıştır.¹¹

5 Cemal Azmi Bey, Siverek Mutasarrıflığı'ndan alınarak Bolu Mutasarrıflığına tayin edilmiştir.

6 Tahkikat Heyeti: "Bu şikayetlerin bazı sebeplerinden dolayı müftüden münfail olan Sabık Mutasarrıf Cemal Azmi Bey'in tahrikat ve teşvikatından münbais bulunduğu inba olunmuştur" demektedir (S. Albayrak, **a.g.e.**, C. 4-5, s. 304).

7 **Mahreç**: İlimye rütbelerinden birinin adıdır. "**Mahreç Mevleviyeti**" suretinde de kullanılır. (Bkz., Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Basımevi, Ankara, 1993, C. II, s. 385).

8 S. Albayrak, **a.g.e.**, C. 4-5, gös. yer. Ayrıca bkz., **İMMEŞ Arş.**, D: 297 nolu dosyasına.

9 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C .I, s. 93.

10 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

11 **Siverek Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

İSKENDER KAZIM EFENDİ (DİREK MÜFTÜSÜ İSKENDER KAZIM)

1874 (1290)'te Mardin Derik (Direk) Kazası'nda doğdu. Babasının ismi Süleyman'dır. İlköğreniminden sonra Direk Medresesi'ne kaydoldu. Bu medresede Müderris Mehmet Efendi'nin derslerine devam ederek 1901 yılında müderrislik icazetini aldı.¹

Öğrenimi sonrasında Müftü Hacı Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine, Ağustos 1905'te **Derik Kazası Müftülüğü**'ne tayin edildi. Ayrıca uhdesine Haziran 1910'da Derik Medresesi Müderrisliği görevi de verilmiştir.²

Ankara Fetvası'nı **Direk (Derik) Müftüsü** olarak tasdik etti.³

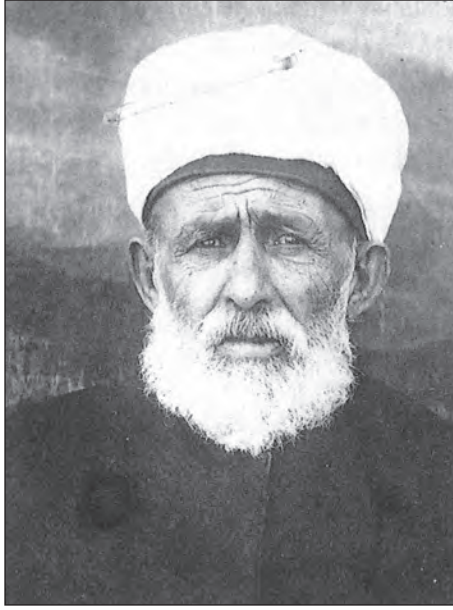
5 Temmuz 1929 tarihinde de Derik Müftüsü iken vefat etmiştir.⁴

1 **DİB Arş.**, D: 23-1637.

2 Aynı Dosya; **İMMEŞ Arş.**, D: 2291.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

4 **DİB Arş.**, D: 23-1637.

AHMET VEHBİ EFENDİ (HAYMANA MÜFTÜ VEKİLİ AHMET VEHBİ)

1864 (1280)'te Kayseri'de doğdu. **Simitçioğullarından Mehmet Efendi'nin** oğludur. İlk öğrenimini Kayseri **Sıbyan** mektebinde gördü. Sonra Kayseri'de **Hacı Zekeriya Efendi** ve **Hacı Hüseyin Efendi** medreselerinde Sarf, Nahiv, Mantık, Halebi, Mültega, Akaid, Meâni gibi dersler okuduktan sonra İstanbul'a gitti ve **Mahmut Paşa Medresesi'**ne kaydoldu. Burada **Bayezid Dersiâmlarından Kayserili Ali Rıza Efendi'nin** tedrisine (ders halkasına) devam edip **Ulûm-u âliye ve a'liyye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek icazetname (diploma) almaya hak kazandı (1884).

1887'de Haymana Müftüsü olarak tayin edildi. 9 Haziran 1914'te Nallıhan Kazası Kadılığı'na vekaleten atandı. 30 Nisan 1916'da tekrar Haymana Müftülüğü'ne getirildi. Ancak 15 Mayıs 1919'da Tehcir meselesinden dolayı görevinden alındı. Suçsuz görülerek 1 Ekim 1919'da önce vekaleten, sonra da 17 Haziran 1920'de Haymana Müftülüğü'ne yeniden atandı.¹

¹ **DİB Arş.**, D:23-1024.

1919'da Milli Mücadele'ye katılarak Haymana'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesini kurdu ve Başkanlığına getirildi.² Milli Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlattı. Haymana Müftü Vekili iken Ankara Fetvası'nı imzaladı.³ Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart 1920 tarihli bildirisine⁴ uyarak yeni hükümetin milli isteklere uygun nitelikte kurulması için **Meclis-i Meb'usan'a** telgraf çekti.⁵

Ahmet Vehbi Efendi, Haymana Müftüsü iken 13 Temmuz 1930'da vefat etti.⁶

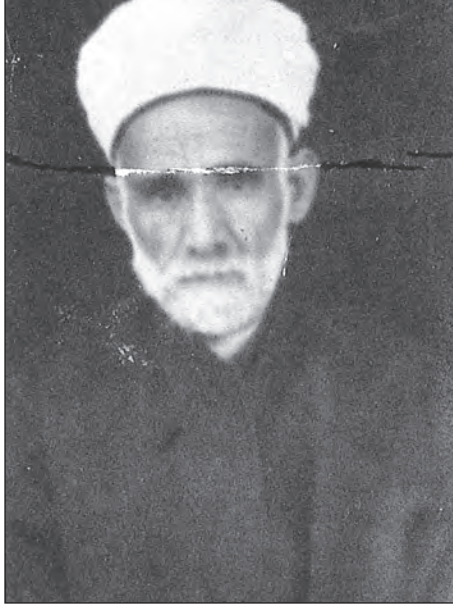
2 **Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulu şu kişilerden oluşmuştur:** Başkan ulemadan Ahmet Vehbi (Müftü), Belediye Tabibi Sabıkı Abdullah (sonra Polatlı'da doktorluk yapan ve CHP teşkilatında çalışan Kalecikli Dr. Abdullah), Emekli Teğmen Halit, Dava vekili Arif, Tüccardan Rıza (N.H. Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, 2. Baskı, İstanbul, 1973, (Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Karar Defteri Sureti Kısım), s. 265-281).

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

4 "Mustafa Kemal Paşa, Padişaha 4 Mart 1920 günlü bir telgraf çekerek, iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde Devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini bildirdi. Aynı gün bir telgraf da Meclis Başkanı'na çekerek; bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakârlığa hazır olan milletin, ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle tatmin edilebileceğini, bu konuda milletvekillerinin varacakları kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de milli kuruluşlara durumu açıkladı ve milli isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için derhal ve hep birden Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'na telgraflar çekilmesini istedi" (Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 98-99).

5 M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 305 (Haymana Müdafaa-i Hukuk Başkanı Vehbi ismiyle imzalamıştır).

6 **Kayseri Nüfus İdaresi'**nden alınan bilgidir.

HASAN TAHİR EFENDİ (BOZDOĞAN MÜFTÜSÜ HASAN TAHİR)

1878 (1294)'de Aydın'da doğdu. **Aydın Müftüsü Mehmet Emin Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Aydın Feyziye İlkokulu'nda yaptı. Daha sonra öğrenimini medresede tamamladı.¹

7 Şubat 1909'da **Aydın-Güzelhisar Şer'îye Mahkemesi Zabıt Katipliği**'ne tayin edildi.² Müftü Mehmet Emin Efendi'nin Milletvekili seçilmesiyle³ boşalan Bozdoğan Müftülüğü'ne getirildi.⁴

Milli Mücadele'nin ilk günlerinde milli harekate katıldı. Bozdoğan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev aldı.⁵

1 **İMMEŞ. Arş.**, D: 1811.

2 Aynı Dosya.

3 Mehmet Emin Efendi, Meclis-i Mebusan'ın son dönemi için yapılan seçimde Aydın'dan milletvekili (mebus) seçilmiştir. Bu sebeple, 13 Aralık 1919'da Müftülüğten ayrıldı. Adı geçen hakkında bkz., Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C.III, s. 136-137.

4 Aynı Dosya.

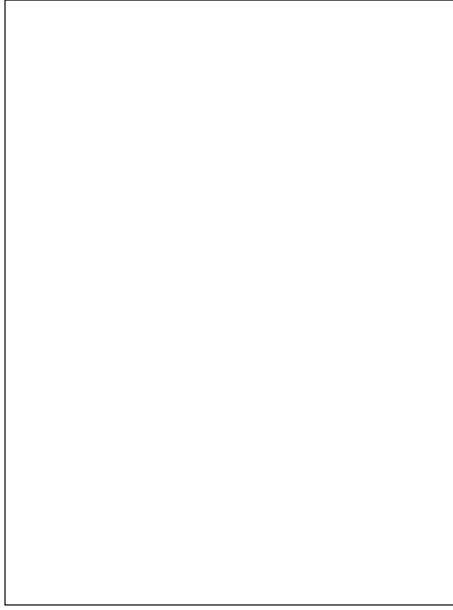
5 **TBMM**'nin açılışını kutlamak üzere Bozdoğan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ünvanıyla, Meclis Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta, ismi zuhulen "Hasan Fahri"

Bu arada Ankara Fetvası'nı **Bozdoğan Müftüsü** olarak tasdik etti.⁶
Kasım 1920 öncesinde Müftülükten ayrılmıştır.⁷

olarak yazılmıştır. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, C.I, s. 93).

6 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

7 İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivindeki (**İMMEŞ**) dosyasında görevinden ayrılış tarihi belli değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki dosyalar arasında da ayrı bir dosyası yoktur. Ancak kendisinden sonra 1 Kasım 1920'de Bozdoğan Müftülüğü'ne, Yakup Oğullarından Hüseyin Rıza Efendi tayin edilmiştir (**DİB Arş.**, D: 23-1628).

MEHMET NİYAZİ EFENDİ (MUDANYA MÜFTÜSÜ MEHMET NİYAZİ)

1871 (1287)'de Mudanya'da doğdu. **Mudanya Bidayet Mahkemesi Üyelerinden Mehmet Cemal Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Mudanya'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. Orada **Dârü'l-Muallimîn**'e devam ederek 1886'da bu okuldan mezun oldu.¹

Öğrenimi sonrasında **Halep Lisesi Müdür Muavinliği**'ne tayin edildi. Fakat Müdür Ömer Lütfi Bey'in teklifi üzerine görevine son verilmiştir. Bu kez Şubat 1900 tarihinde **Mudanya Rüştüyesi İkinci Muallimliği**'ne atandı. Bu görevini de Eylül 1902 tarihine kadar devam ettirebildi. Anılan tarihte yine görevine son verilmiştir. Daha sonra önce **Erzurum Dârü'l-Muallimin**'in **Birinci Muallimliğine**, 1907'de de **Bursa Dârü'l-Muallimîn Müdürlüğü**'ne atandı. Ocak 1909'da Müdürlükten ayrılarak öğretmenlik görevini sürdürdü. Temmuz 1919'da da **Mudanya Müftüsü** oldu.²

Ankara Fetvası'nı **Mudanya Müftüsü** olarak tasdik etmiştir.³

1 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**; İstanbul, 1981, C.4, s. 20.

2 a.g.e., C.4, gös. yer.

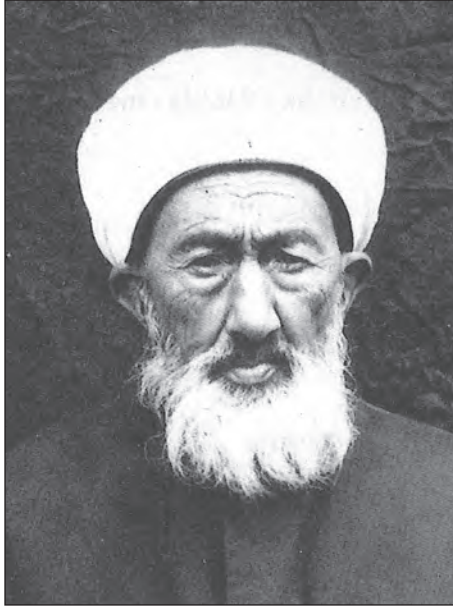
3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

Araştırmalara rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki 23-1549 nolu dosyası bulunamamıştır. Bununla birlikte, Ertuğrul Gazetesi'nin 18 Eylül 1922 tarihli nüshasında "**Mudanya Müftüsü ile Muzaffer adında İstanbul Hükümeti hesabına çalışan biri yakalanarak Bursa'ya gönderilmiştir**" denilmektedir.⁴

Muhtemelen zikredilen tarihte Mehmet Niyazi Efendi, Mudanya Müftülüğü'nden ayrılmıştır. Zira Temmuz 1925'te Mudanya Müftülüğü için yapılan seçimlere Mehmet Niyazi Efendi de aday olmuştur. Seçimlerde sekiz oy almasına rağmen "**Mazisinin şaibeli olduğu**" gerekçesiyle Müftülüğe tayini uygun görülmemiştir. Yerine dört oy alan Abdülaziz Efendi (Konuk) atanmıştır.⁵

4 **Ertuğrul Gazetesi**, 18 Eylül 1922'den naklen, Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa** (Haz. İhsan İlgar), İstanbul, 1981, s. 181.

5 Abdülaziz Konuk'un Dosyası. **DİB Arş.**, D: 25-0045.

MEHMET ARİF EFENDİ (SİMAV MÜFTÜSÜ MEHMET ARİF)

1855 (1271)'te Simav Cuma Mahallesi'nde doğdu. Simav Müftüsü ve Kadısı Müftü Hacı İbrahim Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra Camii Kebir (Ulu Cami) Medresesi'ne devam etti. Bu medresede dokuz yıl öğrenim gördükten sonra Bursa'ya gitti. Burada Ivaz Paşa Medresesi'ne kaydoldu. Tanınmış bilginlerden İmamzâde Mehmet Sabit Efendi'nin derslerine devam ederek müderrislik icazeti aldı.

Öğrenimi sonrasında Simav'a dönerek Cami-i Kebir Medresesi'nde hocalığa başladı. Müftü Mehmet Vefat Efendi'nin vefatı üzerine, **Simav Müftülüğü**'ne tayin edildi (4 Ekim 1885).¹ Ekim 1902'de **Bursa**'dan **İbtidâ-yi Hariç** müderrisliği ünvanı aldı.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1473.

² **İbtidâ-yi Hariç**: Medrese öğrenimini bitirenler "**Mülazım**" olup isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn) kaydolunurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler. Başarılı olanlar, medreselerin ilk kısımlarına müderris tayin olurlardı. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14).

Milli harekâta ilk günlerinde katıldı. Simav Müdafaa-i Hukuk çalışmalarında bulundu. Ankara Fetvası'nı onaylayarak Milli Mücadele'nin meşru olduğunu fetva ile halka duyurdu.³

65 yaşını doldurduğundan 2 Aralık 1936'da emekliye sevk edilmiştir.⁴

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

4 **DİB Arş.**, D: 23-1473.

MUSTAFA HULUSİ EFENDİ (KARACASU MÜFTÜSÜ MUSTAFA HULUSİ)

1865 (1281)'te Aydın-Karacasu Kazası'nın Büyükdağlı Mahallesi'nde doğdu. **Müftü Hacı Mehmet Fevzi Efendi**'nin oğludur. İlk öğreniminden sonra Arap Camii Medresesi'ne devam etti. Babasından Sarf ve Nahiv (Arapça dersler) okudu. Daha sonra İstanbul'a giderek Bâyezid Cami-i Şerif Dersiâmlarından Hacı Abdulhalim Efendi'den müderrislik icazetini aldı.

Öğrenimi sonrasında Karacasu'ya dönerek Arap Camii Medresesi'nde müderris olarak göreve başladı. Yüzün üzerinde öğrenci yetiştirdi. 28 Eylül 1896'da **Karacasu Anbar Memurluğu**'na tayin edildi. Dokuz ay sonra istifa etti. 5 Nisan 1897'de **Karacasu Bidayet Mahkemesi** azalığına getirildi. 1 Mayıs 1899'da da **Karacasu Müftülüğü**'ne atandı.¹ Ancak 1901 yılında Müftülükten istifa etti. Aynı yılın 7 Ekim'inde **İlkokullar Müfettişliği**'ne atandı.

Daha sonra Eğridir, Mut, Karaman Kazaları Niyabetlikleriyle; Nif Kadılığında bulundu. 1913 yılında tekrar **Karacasu Müftülüğü**'ne atandı.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1562.

² Aynı Dosya.

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, milli hareketin yanında yer aldı. Bu konuda halkı aydınlatıcı konuşmalar yaptı. **Karacasu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev aldı.³ Ayrıca **Birinci Nazilli** (6-8 Ağustos 1919), **İkinci Nazilli** (23-24 Eylül 1919) ve **Üçüncü Nazilli** (6 Ekim 1919) kongrelerine Karacasu delegesi olarak katıldı. İkinci Nazilli Kongresi'nde Kongre Başkan Vekilliğine seçildi.⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın bildirisi⁵ üzerine, yeni hükümetin milli isteklere uygun nitelikte kurulması için Müftü Mustafa Hulusi Efendi, Karacasu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, Meclis-i Meb'usan'a telgraf çekti.⁶ Bu arada Ankara Fetvası'nı **Karacasu Müftüsü** olarak tasdik etti.⁷

Mustafa Hulusi Efendi, Karacasu Müftüsü iken Aralık 1922'de vefat etti.⁸

3 Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 305.

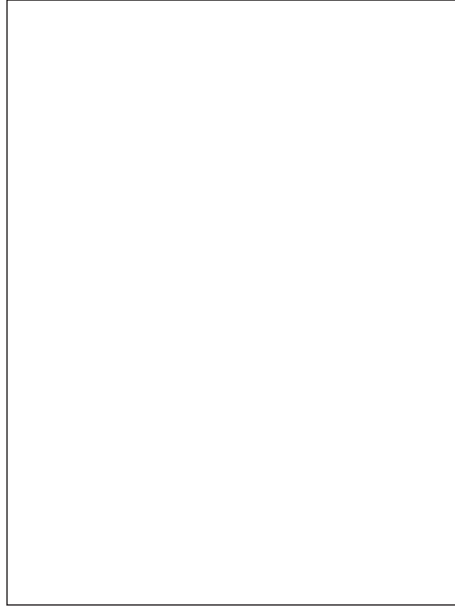
4 Birinci ve İkinci Nazilli Kongrelerine katılan delegeler ve alınan kararlar için bkz., **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, TBMM Kültür, Sanat Yayın Kurulu Yayını, Ankara, 1994, C.4, s. 26-44.

5 "Mustafa Kemal Paşa, Padişaha 4 Mart 1920 günlü bir telgraf çekerek, iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde Devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini bildirdi. Aynı gün bir telgraf da Meclis Başkanına çekerek; bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakarlığa hazır olan milletin, ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle tatmin edilebileceğini, bu konuda milletvekillerinin varacakları kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de milli kuruluşlara durumu açıkladı ve milli isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için derhal ve hep birden Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'na telgraflar çekilmesini istedi" M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 98-99. Ayrıca telgraflar için bkz., M. Kemal Atatürk, **Nutuk** (ilk baskısı), s. 249-250.

6 M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 305.

7 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

8 Aynı Dosya.

SÜLEYMAN (ŞAKİR) EFENDİ (GEDİZ MÜFTÜSÜ SÜLEYMAN)

1863 (1279)'te Gediz'in Sofular Mahallesi'nde doğdu. **Kara Müftü-zâde Mehmet Salih Efendi**'nin oğludur. Moraloğlu Hüseyin Efendi Mektebi'nde ilk öğrenimini tamamlayarak Rüştiye'ye girdi, üç yıl devam etti. Ancak babasının derslerine devam etmesi üzerine mezun olmadan ayrıldı. Manisa'ya gidip **Hacı Hüseyin Efendi Tekkesi Medresesi**'nde Hacı Davut Efendi'nin derslerine katıldı. Gediz'e dönerek Bodurzâde Hacı Ahmet Efendi'den icazet aldı (1903). Babasının medresesinde müderris olarak göreve başladı. Bu görevde iken 1906'da Gediz Müftülüğü'ne atandı.¹

Müftü Süleyman Şakir Efendi, Milli Mücadele'nin ilk günlerinde milli harekate katılmıştır. Gediz Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart 1920 tarihli bildiri-si² üzerine, yeni hükümetin milli isteklere uygun nitelikte kurulması için,

¹ Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C. 4-5, s. 462. Ayrıca daha fazla bilgi için bkz., **İMMEŞ Arş.**, D: 2282.

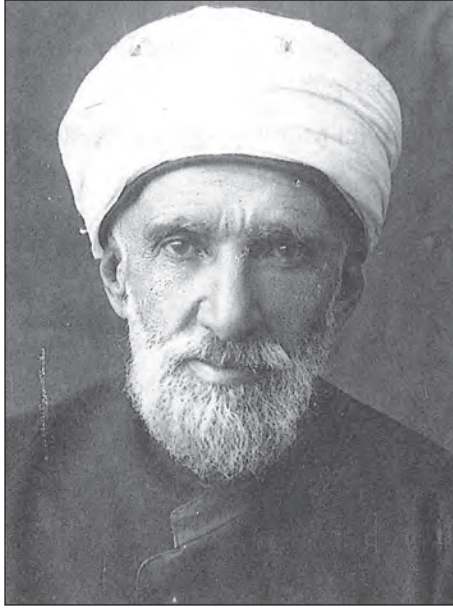
² "Mustafa Kemal Paşa, Padişaha 4 Mart 1920 günlü bir telgraf çekerek, iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli

Meclis-i Meb'usan'a telgraf çekti.³ Ayrıca Gediz Müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etmiştir.⁴

vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde Devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini bildirdi. Aynı gün bir telgraf da Meclis Başkanı'na çekerek; bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakarlığa hazır olan milletin, ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle tatmin edilebileceğini, bu konuda milletvekillerinin varacakları kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de milli kuruluşlara durumu açıkladı ve milli isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için derhal ve hep birden Meclisi Meb'usan Başkanlığı'na telgraflar çekilmesini istedi" (Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 98).

3 M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 309.

4 **"El-Müfti-i bimedineti Kedes Süleyman"** isim ve ünvanıyla fetvayı imzalamıştır. Bkz., **EK: III.**

İBRAHİM HAKKI EFENDİ (DEMİRCİ MÜFTÜSÜ İBRAHİM HAKKI)

1860 (1276)'ta Manisa Demirci'de doğdu. **Emir Mehmetzâde Mehmet Hilmi Efendi**'nin oğludur. Demirci Sıbyan Mektebi'nde hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladıktan sonra, babasının medresesinde Sarf ve Nahiv okudu. 4 Mart 1876'da İstanbul'a giderek **Dârü'l-Hadis Medresesi**'ne kaydoldu. İki yıl süreyle bu medresenin hocalarından Çallı Mustafa ve Şehrî Hacı Ahmet Efendilerin derslerine devam etti. Daha sonra Bursa'ya giderek Müderris Hacı Şükrü ve Hafız Osman Efendilerin derslerine yine iki yıl süreyle devam etti. Mart 1880'de de **Manisa Muradiye Medresesi**'ne naklen geçerek Müderris Mehmet Efendi'nin derslerine katıldı. 21 Ekim 1884'te tekrar İstanbul'a gelerek Şehzadebaşı'nda **Damat Cedded İbrahim Paşa**'dan; Hafız Şakir Efendi'den 26 Mart 1886'da Müderrislik icazeti aldı. Öğrenimi sonrasında memleketine döndü. 29 yaşında iken 23 Temmuz 1888'de **Demirci Kazası Müftülüğü**'ne tayin edildi. Bu arada Demirci Medresesi'nde ders verdi.¹

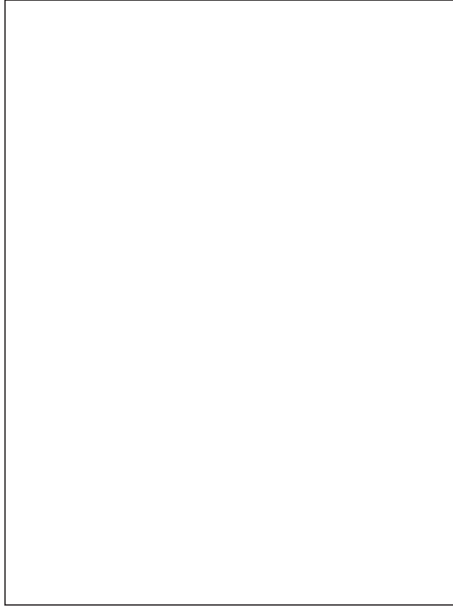
¹ DİB Arş., D: 23-1342.

Milli Mücadele başlayınca milli hareket yanında yer aldı. Milli hareketin hedef ve amaçlarını halka anlattı. Yapılan işin dine (İslam Dini) uygun olduğunu Ankara Fetvası'nı tasdik ederek ispatladı.²

İbrahim Hakkı Efendi, Demirci Müftüsü iken 12 Ağustos 1937'de vefat etmiştir.³

2 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca Bkz., **EK: III.**

3 Daha fazla bilgi için bkz., **Dosyasına.**

İBRAHİM (FEVZİ) EFENDİ (VİRANŞEHİR MÜFTÜSÜ İBRAHİM)

1872 (1288)'de doğdu. 15 Ocak 1909'da Viranşehir Müderrisliği'ne tayin oldu. Bu görevde iken, 5 Ağustos 1910'da **Viranşehir Müftülüğü**'ne atandı.¹

1914'te İbtidâ-yı Hariç Ruusuna nail oldu.²

Ankara Fetvası'nı **Viranşehir Müftüsü** olarak tasdik etti.³

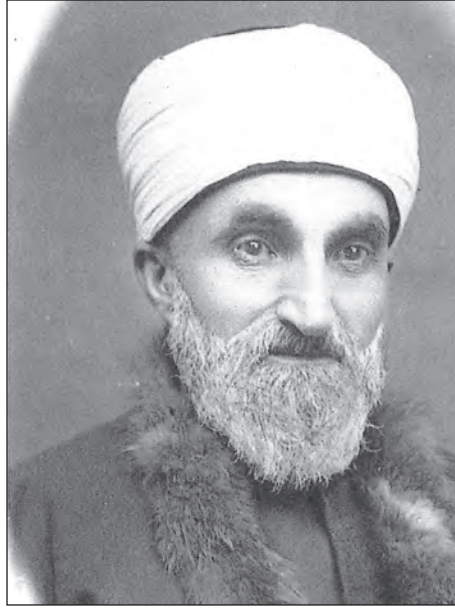
Kasım 1927'de vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 55 yaşındaydı.⁴

1 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, C.3, s. 188. Ayrıca bkz., **İMMEŞ Arş.**, D: 2298.

2 **İbtidâ-yı Hariç Ruusu**: Medrese öğretimini bitirenler "mülazım" olup, isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn'a) kaydolurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber "**İbtidâ-yı Hariç**" medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15).

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

4 S. Albayrak, **a.g.e.**, C. III, gös. yer.

MEHMET NUH (NACİ) EFENDİ (ULUCAN) (KAYSERİ MÜFTÜSÜ NUH)

1871 (1287)'de Kayseri'de doğdu. Tüccardan **Miyaszâde İbrahim Efendi**'nin oğludur. İlk öğreniminden sonra medreseye devam etti. Nahiv, Mantık, Meâni, Beyan, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Kelam, Tefsir, Hadis, Hikmet ve Hey'et gibi dersleri okuyarak 1896'da müderrislik icazeti aldı.¹

Öğrenimi sonrasında 1915 yılına kadar Kayseri Ulu Camii'nde öğrencilere ders verdi. 25 Kasım 1915'te Kayseri Lisesi Arapça Öğretmenliğine, 26 Mayıs 1916'da aynı okulun İbtidâi kısmı öğretmenliğine, 25 Ekim 1919'da Kayseri Dârü'l-Âliyye Medresesi Arapça Öğretmenliği'ne tayin edildi.²

İlk defa hangi tarihte Kayseri Müftülüğü'ne atandığını tesbit edemedik. Nisan 1920'de Ankara Fetvası'nı **Kayseri Müftüsü** olarak tasdik etmiştir.³ Buna göre, Dârü'l-Hilafetü'l-Aliyye Medresesi Arapça Öğretmeni iken, müftülüğe getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira 9 Ekim 1920'de Dârü'l-Hilafetü'l-Âliyye Medresesi Belagat ve Tatbikat Öğretmenliği'ne

1 **DİB Arş.**, D: 23-1459.

2 Aynı Dosya.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

atandı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 3 Mart 1924'te yürürlüğe girmesi üzerine mezkûr okuldaki görevi son buldu. Aralık 1924 tarihinde Vaizlik görevi verildi. Bu görevde iken, Ocak 1925'te Kayseri Müftülüğü'ne getirildi.⁴

Soyadı kanunuyla "**ULUCAN**" soyadını aldı. Kayseri Müftüsü iken, 21 Ağustos 1945 tarihinde vefat etmiştir.⁵

İstanbul'un işgali (16 Mart 1920) üzerine İtilaf Devletleri siyasi temsilcilerine, Meclis-i Meb'usan'a ve Heyet-i Temsiliye'ye çekilen protesto telgraflarında da Kayseri Müftüsü olarak Nuh Naci Efendi'nin ismi geçmektedir.⁶

Kayseri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Müftü Ahmet Remzi Efendi, Kayseri Müftüsü Nuh, Belediye Reisi Ahmet ve Ziraat ve Ticaret Odasından Nafiz imzasıyla gönderilen bu telgraflarda; Osmanlı Devletinin paylaşılmak istenmesi şiddetle reddedilerek şöyle deniyordu:

"...Yapılan tecavüzü Osmanlı hakimiyetinden ziyade yirmi asırlık medeniyet ve insaniyetin meydana getirdiği hürriyet ve vatanperverlik esaslarına bir darbe teşkil edeceği gibi, Osmanlı Milleti'nin İstiklâl ve varlığını korumak hususundaki azm ve imanına katiyyen bir tesir göstermeyeceği, olsa olsa medeni milletlerin şu tecavüzü kabul etmekle, büyük bir tarihi mes'uliyetin altına girmiş olacakları şüphesizdir.

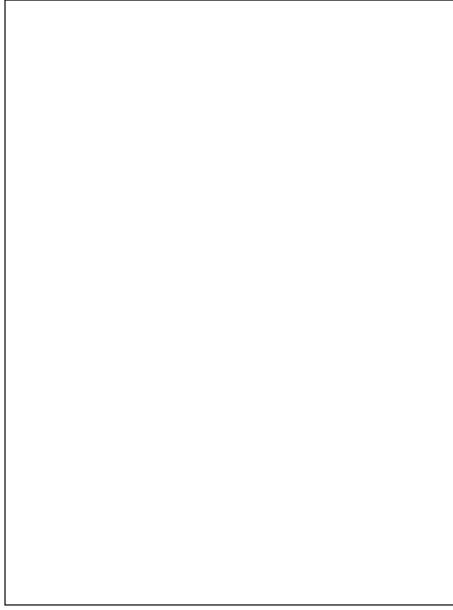
Bugün üçyüz milyon Müslümanın ilahi dayanağı olan ve altıyüz senelik şanlı bir maziye sahip bulunan Osmanlı Hükümeti'nin taksimi cihetine gidilmesini bütün mevcudiyetimizle reddederiz. Adaletin sağlanmasına delalet edilmesini Hükümet-i Muazzamalarının insaniyet ve medeniyetten ayrılması lazım gelen uluvv-i himmetlerinden bekleriz".⁷

4 Aynı dosya.

5 **Kayseri Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

6 Mehmet Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Doktora Tezi (basılmamış), AÜTİTE, Ankara, 1986, s. 514.

7 Zübeyir KARS, **Milli Mücadele'de Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993, s. 72.

MEHMET (TEVFIK) EFENDİ (MARAŞ MÜFTÜSÜ HACI MEHMET)

1843 (1259)'te Maraş'ta doğdu. **Maraş Müftüsü Tekerekzâde Mustafa Efendi**'nin oğludur. Sarf, Nahiv, Akaid ve Feraizi babasından, Mantık ve Meanî'yi Müderris Hacı Efendi'den, Tefsir, Hadis, Adab ve Usûl-i Fıkıh'ı Müderris Hacı Osman Efendi'den öğrenim görerek icazet aldı.¹

Maraş Müftüsü Kandırıkzâde Mustafa Efendi'nin yanında Fetva Müsevvitliği yaparken, Ağustos 1903'te Maraş Bidâyet Mahkemesi Üyeliği'ne tayin edildi. Mayıs 1909'da da Maraş Müftülüğü'ne atandı. Mart 1915'te bir süre Maraş Kadılığı'na vekalet etti.²

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, milli hareketin yanında yer aldı. Bu cümleden olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın bildirisini³ üzerine, yeni hüküme-

1 **İMMEŞ Arş**, D: 2195; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C. 3-4, s. 134.

2 Aynı Dosya; S. Albayrak, **a.g.e.**, gös. yer.

3 "Mustafa Kemal Paşa, Padişaha 4 Mart 1920 günlü bir telgraf çekerek, iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına tahammül edemeyeceğini, aksi halde Devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini bildirdi. Aynı gün bir telgraf da Meclis Başkanına çekerek; bağımsızlığı uğrunda her türlü fe-

tin milli isteklere uygun nitelikte kurulması için Müftü Hacı Mehmet Efendi şehrin ileri gelenleri ile birlikte, Meclis-i Meb'usan'a telgraf çekti.⁴ **Maraş Müftüsü** olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.⁵

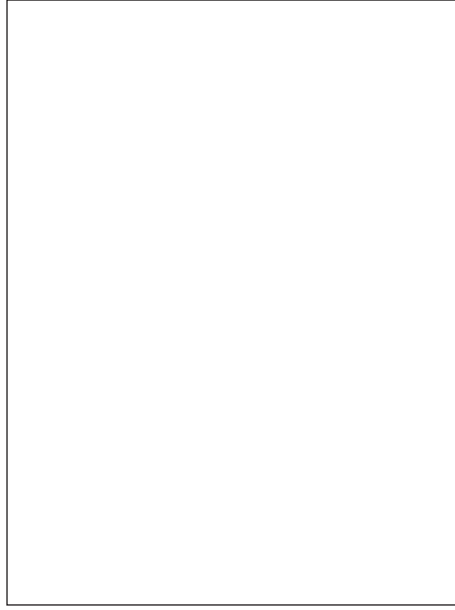
Hakkında fazla bilgi elde edemediğimiz Mehmet Tevfik Efendi'nin müftülük görevinin, 1922 yılına kadar devam etmesi muhtemeldir. Zira I. Dönem Maraş Milletvekili seçilen Hasan Rafet Efendi, görülen lüzum üzerine 19 Nisan 1922'de Maraş Müftülüğü'ne atandı.⁶

dakarlığa hazır olan milletin, ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle tatmin edilebileceğini, bu konuda milletvekillerinin varacakları kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de milli kuruluşlara durumu açıkladı ve hep birden Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'na telgraflar çekilmesini istedi" (Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 98-99. Ayrıca telgraflar için bkz., M. Kemal Atatürk, **Nutuk** (İlk baskısı), s. 249-250.

4 M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 310.

5 **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinde ismi "**Hacı Ahmet**" olarak yayınlanmıştır. Bkz., **EK: III**. Doğrusu "Hacı Mehmet" olması gerekir. Nitekim Kadir Mısıroğlu (Sarıklı Mücahitler, İstanbul, 1969, s. 289)'da "Hacı Mehmet" olarak yazmıştır.

6 Hasan Rafet Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz. **DİB Arş.**, D: 23-1490; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 739-740.

MEHMET SALİM EFENDİ (BAHÇE MÜFTÜSÜ MEHMET SALİM)

Müftü Mehmet Emin Efendi'nin azli üzerine Eylül 1919'da **Vekaleten Bahçe Müftülüğü**'ne atandı.¹ Daha sonra asaleten atanmış olmalıdır ki, Ankara Fetvası'nı **Bahçe Müftüsü** olarak tasdik etmiştir.²

Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki **23-0588** nolu dosyasında bulunan ve "**Adliye Vekaleti Zat İşleri Müdürlüğüne**" hitaplı 22. 05. 1935 tarih ve 1372 sayılı yazı suretinde;

"İadeten maaş bağlanmasını isteyen Ahi Çelebi Niyabetinden mütekait ölü Mehmet Salim kızı Emine Adile'nin tahsis evrakı aidetine binaen takdim kılınmıştır.

Gereğinin yapılmasını dilerim" denilmektedir. Ayrıca bu yazıyla birlikte ekinde 13 adet evrak Adalet Bakanlığı'na gönderilmiştir.³

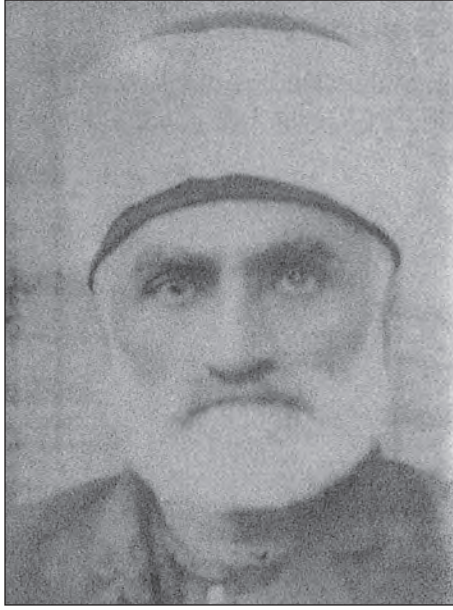
1 **İMMEŞ Arş.**, D: 1593.

2 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

3 Bkz., **DİB Arş.**, D: 23-0588.

Bu yazıdan adı geçenin müftülükten ayrılarak Adalet Bakanlığı'nda görev aldığı, dosyasındaki evrakın da bu bakanlığa gönderildiği ve 1935 öncesinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴

4 Adalet Bakanlığı arşivinde yaptığımız araştırmada dosyası bulunamamıştır.

MAHMUT RACİ EFENDİ (İNCESU MÜFTÜSÜ MAHMUT)

1858 (1274)'de İncesu Camii Gedit Mahallesi'nde doğdu. Ulemadan **Ömer Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini İncesu'da yaptı. Sonra İstanbul'a gelerek Fatih'te **Ayak Kurşunlu Medresesi**'nde dört yıl öğrenim gördü. Daha sonra öğrenimini Kayseri'de sürdürdü. Orada **Hacı Zekeriyya Efendi Medresesi**'nde dört yıl daha okuduktan sonra icazet aldı.¹

Öğrenimi sonrasında 1893'te, İncesu Ulu Camii İmam-Hatipliği'ne tayin edildi. 1894'te Merzifonlu Karamustafa Paşa Medresesi Müderrisi oldu. Aynı yılın Haziran'ında da Müftü Hacı Mustafa Efendi'nin vefatı üzerine, **İncesu Müftülüğü**'ne getirildi.²

1908-1909 yıllarında Ankara Vilayeti İl Genel Meclisi Üyeliği'nde de bulundu. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) esnasında orduya yaptığı hizmetlerinden ve yol yapımına katkılarından dolayı, 7 Şubat 1334 (1918)'te Harbiye Nezareti'nden (Bakanlığından) bir adet harp madalyası ile taltif olunmuştur.³

1 İMMEŞ Arş., D: 3189.

2 Aynı Dosya.

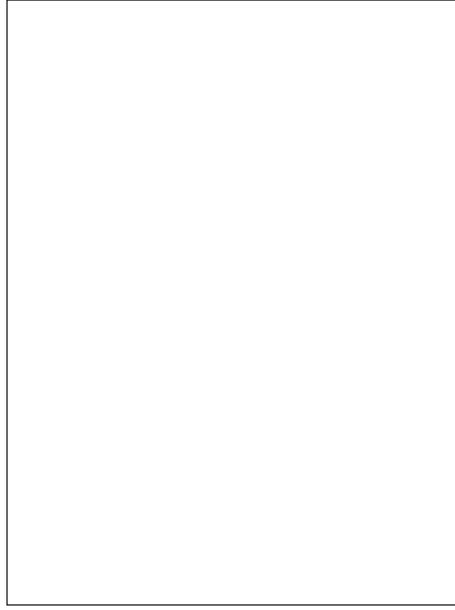
3 Bkz., Dosyasındaki taltif yazısına.

Müftü Mahmut Raci Efendi, Milli Mücadele’de de vatanı için önem arzeden hizmetlerini devam ettirdi. İlerlemiş yaşına rağmen, milli kuruluşlarda görev aldı. Bu arada Ankara Fetvası’nı da **İncesu Müftüsü** olarak tasdik etti.⁴

Mahmut Raci Efendi, 1920 Ağustos’unda İncesu Müftüsü iken vefat etmiştir. Vefat ettiğiinde 62 yaşında idi.⁵

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

5 **İncesu Nüfus İdaresi**’nden alınan bilgi.

ABDÜLMECİT EFENDİ (EREN) (BİTLİS MÜFTÜSÜ ABDÜLMECİT)

1875 (1291)'te Bitlis'te doğdu. **Şeyhzâde Müftü Seyid Abdullah Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Bitlis İbtidâi ve Rüştiye Mekteplerinde tamamladı. Daha sonra Bitlis'teki **Şerefiye, Yusufiye ve Şeref Bey** Medreselerinde öğrenime devam etti. 1908'de Ulemadan **Şeyh Mehmet Emin Efendi**'den icazetnamesini aldı.¹ 4 Ekim 1911'de de Bitlis Müftülüğü'ne tayin edildi.²

Milli Mücadele'de ulusal direniş hareketinin yanında yer aldı. **Bitlis Müftüsü** olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.³

Bitlis Müftüsü iken, 24 Ekim 1932'de emekli oldu. Soyadı Kanunuyla "**EREN**" soyadını aldı.⁴ 18 Aralık 1948'de de vefat etmiştir. Evli olup 5 çocuk babasıydı.⁵

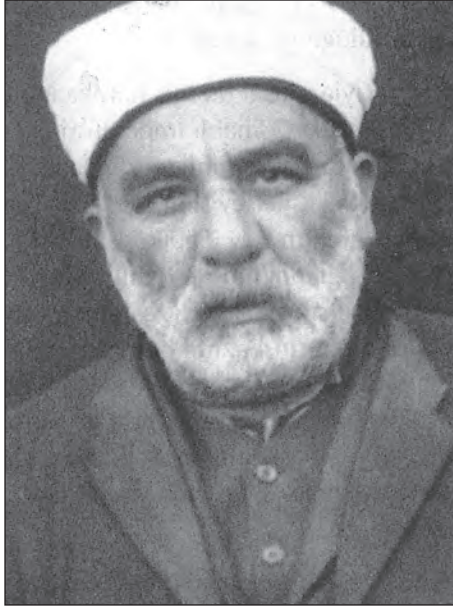
1 Milli Eğitim Bakanlığı'nın 3 Ocak 1979 tarih ve 101 sayılı kararı ile icazetnamesi dört yıllık yüksek öğrenime eş değer sayılmıştır.

2 **DİB Arş.**, D: 23-1222.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 Aynı Dosya.

5 **Bitlis İli Müftüler Albümü**, Bitlis İl Müftülüğü Yayını, Bitlis, 1992, s. 11.

ALİ RIZA EFENDİ (BODUR) (UŞAK MÜFTÜ VEKİLİ ALİ RIZA)

1874 (1290)'te Uşak-Cuma Mahallesi'nde doğdu. Helvacı esnafından **Hacı İmamzâde Yusuf Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini mahalle mektebinde ve bu arada hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladıktan sonra, 1884'te Uşak-Boduroğlu Medresesi'ne¹ kaydoldu. Bu medresede Uşak'ın tanınmış ulemasından Manzurzâde Ali Efendi'nin derslerine devam ederek 1898'de müderrislik icazeti aldı.² Aynı yıl, öğrenim gördüğü medresede öğrenci okutmaya başladı. Kendi ifadesine göre, iki defa icazetname vermeye muvaffak olmuştur. 13 Mart 1900'de **Dârü'l-Hilafetü'l-Âliye Medresesi Muallimliği**'ne tayin edildi.³

13 Mart 1910'da **Uşak Bidayet Mahkemesi Üyesi** oldu. İl İdare Meclisi Üyesi seçilmesi sebebiyle, 7 Ekim 1910 tarihinde mahkeme üyeliğinden istifa etti. 15 Ekim 1910'da da **Uşak Müftülüğü**'ne atandı.⁴

1 **Boduroğlu Medresesi**'nin ecdadı tarafından kurulduğunu, Ali Rıza Efendi hal tercesinde belirtmektedir (Bkz., **EK: XIV**).

2 Bkz., **EK: XIV**.

3 Bkz., **EK: XIV**.

4 **DİB Arş.**, D: 23-1474.

Milli Mücadele'nin başlamasıyla ulusal direniş hareketına katıldı.⁵ Bu cümleden olarak, "I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı İmparatorluğu'nun yenik çıkmasıyla sonuçlanan olaylar, Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgali, daha sonra Gediz vadisini takiben Salihli yönündeki ilerleyişleri, Uşak'ta da büyük üzüntü ve endişe meydana getirmiştir. İbrahim Bey (Sabık Uşak Müftüsü İbrahim Tahtakılıç), aralarında Müftü Ali Rıza Efendi'nin de dahil olduğu bir kısım şehrin ileri gelenleri ve gençleriyle birlikte sık sık **Türk Ocağı**'nda toplanarak durumu görüşmüşler ve muhtemel bir direnişin hazırlıkları için örgütlenme çalışmalarına girişmişlerdir".⁶ Bu gelişmeler sonunda **Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti** kurulmuştur.⁷ Yedek Subay Sökeli Hilmi komutasında da bir milli güç oluşturmuşlardır. Redd-i İlhak Cemiyeti'nin başkanlığına Sabık Uşak Müftüsü İbrahim Bey seçilmiştir.⁸ Cemiyet daha sonra Sivas Kongresi kararı uyarınca **Müdafaa-i Hukuk** adını almıştır.⁹

Müftü Ali Rıza Efendi'nin de kuruluşunda yer aldığı bu cemiyet, halkın milli his ve heyecanını kuvvetlendirmeye çalışarak direnişini genişletmiştir. Bu arada milis kuvvetlerinin ihtiyaçlarını da düzenli sağlayarak direnişini kuvvetlendirmiştir.¹⁰

Öte yandan Uşak Hücum Taburu adında gönüllülerden bir birlik teşkil edilmiştir. Bu birliğin "teşkilinde bütün teçizat, Uşak halkı tarafından temin edilmiş, elbiseleri Uşak Şayak fabrikalarından alınan kumaşlardan diktirilmiştir..."¹¹

5 Müftü Ali Rıza Efendi'nin milli hareket yanında yer almasında, sabık Uşak Müftüsü İbrahim Tahtakılıç Bey'in etkisinin olması muhtemeldir. İbrahim Tahtakılıç, **Alaşehir-Uşak Heyet-i Milliyesi** Başkanlık görevini yürütmüştür. Milli Mücadele'de önemli hizmetleri olmuştur. Adı geçen hakkında bkz., İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 365-381.

6 **a.g.e.**, s. 367. Ayrıca bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Besim Atalay, "Uşak'ta Milli Harekat", **Yakın Tarihimiz**, C. 2, Sayı: 20 (Temmuz 1962).

7 Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi tarafından, Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti'ne çekilen telgrafın tarihi, 14 Eylül 1919'dur. (İ. Tekeli-S. İlkin, **a.g.e.**, s. 382).

8 Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşı'nda Manisa (1919-1922)**, Manisa Kültür Sanat Kurumu Yayını, İzmir, 1991, s. 71.

9 Daha sonra İsmail Sofuoğlu, Bekir Yılancıoğlu, Mehmet Hacimli, Ali Hamzaoğlu, Osman Seyfi Kalemoglu da **Uşak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nde görev almışlardır. (Uşak İl Yıllığı 1967, s. 64).

10 İ. Tekeli-S. İlkin, **a.g.e.**, s. 374.

11 İ. Tekeli-S. İlkin, **a.g.e.**, s. 374.

TBMM'nin açılışından bir süre sonra, **Mustafa Kemal Paşa** bazı milletvekilleri olduğu halde Batı Cephesi'nde teftişe çıktı. Bu arada Uşak'ta da incelemeler yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Ağustos 1920 tarihinde TBMM'nin 45. toplantısında Uşak'ta mahallince teşekkül etmiş gönüllülerden oluşan birliklerden övgü ile söz etmektedir.¹²

Mustafa Kemal Paşa ile birlikte cepheleri ziyaret etmiş olan **Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey**,¹³ Meclis kürsüsünden "...Efendiler, Uşak fedakârlığını hürmetle, takdisle yâd edeceğim..." diye haykırıştır. Bu arada "kendi seçim bölgesi Bolu'ya onların da Uşak'takiler gibi fedakârlıklardan kaçınılmamasını isteyen bir telgraf çekmiştir".¹⁴

Kütahya Milletvekili Ragıp Bey de Meclis Kürsüsü'nden;

"Uşak, henüz Ankara'da Büyük Meclisi teşekkül etmezden evvel Hükümet katıyen zerre kadar muavenet etmediği zamanlarda, ondört ay Salihli cephesinde dikilmiş, malıyla ve canıyla fedakarlık etmiş ve düşmanı orada durdurarak Anadolu'ya mütemadiyen bekçilik..." yapmış olduğuna değindikten sonra, düşmanın bu nitelikleri dolayısıyla en çok Uşak'a düşman olduğunu, ona hırs beslediğine dikkat çekmiştir.¹⁵

Milli Mücadele lehindeki bu gelişmeler sebebiyle, milli hareketin Uşak'ta önde gelen isimlerinden Müftü Ali Rıza Efendi, Kütahya Mutasarrıflığı'nın 30 Mart 1919 tarih ve 8434/126 sayılı emirleri uyarınca Kaymakamlıkça görevinden alınmıştır.¹⁶

Halkın kendisini istemesi üzerine, 6 Mayıs 1920'de yeniden bu kez vekaleten Uşak Müftülüğü'ne atandı.¹⁷ Bu esnada **Uşak Müftü Vekili** olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.¹⁸

12 **TBMM Gizli Zabıt Ceridesi**, Türkiye İşbankası Yayını, Ankara, 1985, C. I, s. 120; Sadi Borak, **Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 120.

13 Tunalı Hilmi hakkında bkz., **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, s. 197-199.

14 İ. Tekeli-S. İlkin, **a.g.e.**, s. 375. Ayrıca Tunalı Hilmi Bey'in konuşması için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. III, s. 154.

15 **a.g.e.**, s. 375-376. Ayrıca Ragıp Bey'in konuşmasının tamamı için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. III, s. 160-161.

16 **Ali Rıza Efendi, hal tercemesinde "Tarih-i Azlim Mustafa Sabri Efendi'nin Meşihati işgali zamanına müsadif bulunmakla sebeb-i azlim beyan edilmemiştir"** demektedir. (Bkz., **EK: XIV**).

17 Aynı Dosya.

18 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

Daha sonra tekrar asaleten Uşak Müftülüğü'ne getirildi. 29 Ağustos 1920'de Yunanlıların Uşak'ı işgal etmeleri üzerine, işgal dışında kalan ve kaza merkezi yapılan Bulgaz köyünde 7-8 ay kadar Müftülük görevini yürüttü. Bulgaz Köyü'nün de işgali üzerine, Afyon-Sandıklı'ya gitmiştir. 19 Mayıs 1921 tarihinde vekaleten Afyon Müftülüğü'ne getirildi.¹⁹

1 Eylül 1922'de Uşak'ın düşman işgalinden kurtuluşunu müteakip 2 Ekim 1922'de Ankara Hükümetince tekrar Uşak Müftülüğü'ne atandı. Bu arada ilave memuriyet olarak, **Uşak Dârü'l-Hilafetü'l-Âliyye Medresesi**'nde Fıkıh dersleri okuttu. Medresedeki görevi, medreselerin kapatıldığı 3 Mart 1924 tarihine kadar devam etti. 1 Haziran 1924-31 Ağustos 1925 tarihleri arasında da Uşak İmam-Hatip Mektebi'nde Tefsir dersleri verdi.²⁰

Uşak Müftüsü iken, 4 Şubat 1929'da vefat etti. Evli olup dört çocuk babasıydı. Ailesi "**BODUR**" soyadını almıştır.²¹

19 **DİB Arş.**, D: 23-1474.

20 Aynı Dosya.

21 **Uşak Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

HACI (AHMET) NAZİF EFENDİ (EŞME MÜFTÜSÜ NAZİF)

1873 (1289)'te Eşme Kazası'nın Takmak Köyü'nde doğdu. **Hatipzâde Hacı Ahmet Naim Efendi**'nin oğludur.¹

İlk öğrenimini köyünde yaptıktan sonra, Uşak'a gitti. Oradaki Ayındab Medresesi'nde Müderris Ömer Efendi'den bir müddet Arapça öğrenimi gördü. Sonra Eşme'ye dönerek, hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladı (1884). Tekrar Uşak'a geldi. Bu kez Uşak Müftüsü Hacı Mustafa Efendi'nin öğrencisi oldu. **Şerh-i Akaid**'e geldiği sırada 1889'da Mısır'a gitti. Cami'ul-Ezher'de (Ezher Üniversitesi) Şeyh Taha Efendi'den Hadis Usulü ve Tefsir dersleri aldı. Bu arada Mısır'dan Mekke'ye gidip Hacı oldu. Uşak'a dönerek 1897'de Müftü Hacı Mustafa Efendi'den icazet aldı.² 20 Ekim 1904'te Eşme Müftülüğü'ne atandı.³

Balkan Savaşlarında (1911-1912) kendisinin oluşturduğu "**Gönüllü Alayı**"nın başında Alay Komutanı olarak çarpışan Müftü Ahmet Nazif

1 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C.4-5, s. 287.

2 **DİB Arş.**, D: 23-1354.

3 Aynı Dosya.

Efendi,⁴ Milli Mücadele'nin başlamasıyla ulusal direniş hareketi yanında yer aldı. Milli Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlatıcı va'zlar verdi. Eşme ve çevresinde Milli Mücadele kıvılcımını ateşledi. Yunanlıların İzmir'e ayak basmaları üzerine cepheye koştu.⁵ Kendisinin teşkil ettiği Kuva-yı Milliye'nin başında çarpışmalara katıldı.⁶

Müftü Ahmet Nazif Efendi, bu hizmetlerinden hal tercemesinde şöyle söz eder:

*“İzmir’i Yunan’ın işgali üzerine 21 Mayıs 1335 (1919)’te Kuva-yı Milliye teşkilatı yapıp, Saltanat-ı Feridiye’ye (Ferit Paşa Hükümetine) isyan ettim. Dağa çıktım. Turgutlu kasabasında Yunan’a karşı koştum. Otuzsekiz senesi Teşrin-i Sanisine (1922 senesi Kasımına) kadar mücahedeye (çarpışmaya) devam ettim. Silahımı elimden bırakmadım. Bu sebeple müftülükten nisbi (yarım) maaş aldım. Çal ve Mildi muharebelerinde gösterdiğim şecet (yararlık) üzerine cenup (Güney) cephesi Müftüsü tayin edildim. Bir sene müftülük maaşı almadım. İkinci İnönü muharebesinde, Kütahya, Sakarya muharebelerinde gösterdiğim fedakârlık Heyet-i Vekile’nin taht-ı tasdikindedir (Bakanlar Kurulunun bilgisi dahilindedir). Sakarya Muharebesinden sonra Menderes Havalisi Akıncı Kumandanlığı vazifesiyle muvazzaflı oldum (görevlendirildim)...”.*⁷

Üçüncü Cumhurbaşkanımız ve Milli Mücadele'nin **“Galip Hocası”** Merhum **Celal Bayar Bey**, **“Müftü Nazif Efendi, muntazam ordu haline getirilinceye kadar Kuva-yı Milliye’de çalışmıştır”** diyerek, Müftü Efendi'nin hal tercemesinde yazdıklarını doğrulamaktadır.⁸

Öte yandan Celal Bayar Bey, Milli Mücadele kıvılcımını tutuşturmak amacıyla, Ege’de yaptığı çalışmalarda Müftü Nazif Efendi’den yardım ve destek gördüğünü belirtmektedir. Yazdığını teyiden O’nun **“Ben de Yazdım”** adlı hatıratından birkaç pasaj sunalım:

“...Kumandan Bekir Sami Bey (Albay Bekir Sami Günsav) Alaşehir’den Eşme’ye geçti. Burasının karargah olarak seçilmesinde, Eşme Müftüsü

4 Milli Mücadele’de Müftü Ahmet Nazif Efendi’nin emri altında çarpışmalara katılan Burdur-Bucak Kestel Köyü’nden Ahmet Bozkurt’un yayınlanmamış hatıratından.

5 Savaşın uzun süreceğini fark ederek ailesini ilk önce Afyon’a daha sonra Antalya’ya götürmüştür. Büyük oğlu Hacim Yılmaz, 9 Ocak 1920’de Antalya’da doğmuştur (Hacim Yılmaz’ın anlattıklarından). Böylece Müftü Ahmet Nazif Efendi cepheye koşmuştur.

6 **Ahmet Bozkurt** hatıratında **“Müftü Ahmet Nazif Efendi, arkadaşlarından Bursa Valisi Hacim Muhittin Çarıklı, Uşak Sabık Müftüsü İbrahim Tahtakılıç, Alaşehir Kadısı Zahit Molla, Aydınlı Esat Hoca ve daha bir çok arkadaşıyla beraber Alaşehir yaylasında Milli Mücadele’nin temelini atmıştır...”** demektedir.

7 Bkz., Hal Tercemesi, **EK: XV**.

8 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, 1982, C.8, s. 2464, dip not:2.

Hacı Nazif Efendi'nin şahsi tesiri olmuştu. Teşkilat için kendisinden yardım umuluyordu".⁹

"...5 Eylül 1919 sabahı Sarayköy İstasyonu'na gittim. Her iki dostumu (Hacim Muhittin Çarıklı ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi) intizar halinde buldum. Beni görünce o kadar sevindiler ki şaşırımdım. Teşekkürle kaydetmeliyim ki gösterdikleri sevinçte şahsıma karşı besledikleri sevginin etkisi büyüktü. Hacim Bey, vaktiyle Çeşme Kaymakamlığı'ndan İzmir Polis Müdürlüğü'ne getirilmişti. Dost olmuştuk. Müftü Efendi iyi bir İttihatçı idi..."¹⁰

"Bu uzun konuşma ve anlaşmadan sonra Hacim Çarıklı, Buldan yoluyla kendi bölgesine, biz de Müftü Hacı Nazif Efendi ile Eşme'ye gidecektik. Veda sırasında Hacim Çarıklı bana: "Seyit Ahmet Efendi' diyordu. Müftü ile aralarında, bu isimle anılmamı kararlaştırmışlar... Maksatları da yeni başlayan şartlar içinde muhtemel tehlikeye karşı "**Galip Hoca'yı**" korumaktı".¹¹

"...5 Eylül 1919'da Hacim Muhittin Çarıklı konuşmamız sona erer ermez hemen Buldan yolunu tuttu. O istikametten gelip bizimle Kula'da birleştikten sonra Balıkesir'e yetişecekti. Bizim de küçük kafilemiz Eşme yönünde yol almaya başladı. Müftü Hacı Nazif Efendi, iri vücudu, başında kocaman sarığı, muntazam kesilmiş sakalı, elinde bir İngiliz filintası, belinde fişenkliklerle İngiliz cins atı üzerinde çok heybetli görünüyordu. Yanında silahlı beş muhafızı vardı. Bunlar da bayram tatili (Kurban Bayramı) münasebeti ile köylerine gidiyorlardı. Benim için de bir at hazırlamışlardı..."

Akşam karanlığında küçük kafilemiz "Elvanlar" Şimendifer (Demiryolu) yakınına, Müftü Efendi'nin köyüne geldi.

Müftü Efendi, beni evinin misafir odasına yerleştirdi...

Eşme İlçesi erkânı, başta Kaymakamları Şevki Bey olduğu halde öğle yemeğine geldiler. Müftü Hacı Nazif Efendi beni, Germencik Müftüsü'nün oğlu Kuva-yı Milliyeci Seyit Ahmet Efendi diye yeni adıyla, davetlilerine takdim etti..."¹²

"8 Eylül 1919 günü "**Kula**" ilçesine geldik. Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi bana refakat nezaketini göstermişti. Burada, maiyeti ile beraber Hacim Muhittin Çarıklı ile buluştuk..."¹³

9 Celal Bayar, **a.g.e.**, İstanbul, 1968, C. 6, s. 1894. Ayrıca Bekir Sami Bey'in Eşme'deki Faaliyetleri için bkz., Hamdi Gürler, **Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami Günsav** (Mayıs-Haziran 1919), Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 100-102.

10 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, 1969, C. 7, s. 2282.

11 **a.g.e.**, C. 7, s. 2293.

12 **a.g.e.**, C. 8, s. 2460-2461.

13 **a.g.e.**, C. 8, s. 2463.

Ayrıca Müftü Nazif Efendi, Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinin toplanması için Ege bölgesinde çalışmalarını yürüten Hacim Muhittin Çarıklı'ya¹⁴ da zaman zaman yolculuklarında refakat etmiştir.¹⁵

Öte yandan Müftü Hacı Nazif Efendi, Eşme Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde de görev almıştır. Bu arada Nazilli Kongreleriyle,¹⁶ Alaşehir Kongresi'ne (16-25 Ağustos 1919) Eşme delegesi ve Kuva-yı Milliye Komutanı olarak katılmıştır.¹⁷ Özellikle Alaşehir Kongresi, Ege'de milli direnişi bütünleştirme görevini üstlenmesi yönünden önemlidir. Kongre kararı uyarınca Heyet-i Merkeziyesi Alaşehir'den Uşak'a nakledilmiştir. Bu devrede yönetimde Müftü Nazif Efendi de görev almıştır.¹⁸ Başkan vekili olarak önemli talimatlar vermiştir.¹⁹

Müftü Nazif Efendi, Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde de görev almıştır. Bu cümleden olarak, Alaşehir Kongresi Heyet-i Merkeziye Reisi (Başkanı) tarafından Müftü Efendi'ye hitaben yazılan 4 Nisan 1920 tarihli yazıda;

Cephenin acilen ete ihtiyacı bulunduğu belirtilerek, bir-iki gün içinde cepheye et yetiştirmesi istenilmektedir.²⁰

Heyet-i Merkeziye Başkanı bir diğer yazısında;²¹ milli hareket için Müftü Hacı Nazif Efendi'nin ne derece önemli olduğunu şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Müftü Hacı Nazif Efendi altı gündür esir-i firaştır. Tedavisine ihtimam edilmektedir. İnşallah kabiren kesb-i afiyet eder (İnşallah kısa zamanda iyileşir). Şu günlerde buradan infikâki (ayrılması) cidden işlerimizi yarım bırakacaktır...”²²

14 3 Ocak 1997 günü Ankara-Emek Mahallesi 86. Sokak 17/3 No'lu evinde yaptığımız görüşmede Hacim Yılmaz Bey; babası Hacı Ahmet Nazif Efendi ile Hacim Muhittin Çarıklı'nın Milli Mücadele öncesi tanıştıklarını, çok samimi arkadaş olduklarını ve kendisine “**Hacim**” isminin verilmesine de bu samimiyetin bir kanıtı olduğunu belirtmiştir.

15 Hacim Muhittin Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, TİTE Yayını, s. 50-52.

16 Birinci (6-8 Ağustos 1919), ikinci (19-20 Eylül 1919) ve üçüncüsü (6 Ekim 1919) olmak üzere Nazilli'de üç kongre yapılmıştır. Bkz., **Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C. 4, s. 26-46.

17 Kongreye katılan delegelerin isimlerinin tamamı için bkz., H. M. Çarıklı, **a.g.e.**, s. 118-120.

18 İ. Tekeli- S. İlkin, **a.g.e.**, s.397.

19 Bkz., **a.g.e.**, s. 553-563.

20 “Eşme Heyet-i Merkeziye Azasından Hacı Nazif Efendi'ye” hitaplı yazının tamamı için bkz., **a.g.e.**, s.500.

21 31 Aralık 1335/1919 tarihli yazı Demirci Mehmet Efe'ye yazılmıştır.

22 Yazının tamamı için bkz., İ. Tekeli-S. İlkin, **a.g.e.**, s. 434.

Kısaca Müftü Nazif Efendi, **Merhum Orgeneral Kazım Özalp**'in "...**O gayr-i müsait ahvâl ve şerait** (Uygun olmayan durum ve şartlar) **çinde muhterem ulemamız, öne geçmişler, münhasıran telkin ve irşad ile iktifa etmemişler, milli kuvvetlerin başında çarpışmıştır...**"²³ dediği din adamlarından birisidir.

Buraya kadar çok küçük bir kısımdan söz edebildiğimiz hizmetlerinden dolayı daha işin başında Meşihat makamına şikayet edilmiştir. Eşme Sabık Kadısı Hüseyin Şükrü imzasıyla gönderilen 14 Eylül 1919 tarihli dilekçede; Müftü Hacı Nazif Efendi'nin Kuva-yı Milliye teşkil ettiği, Kuva-yı Milliye için yardım topladığı dile getirilmektedir.²⁴

Bu ve benzeri şikayetler, Müftü Ahmet Nazif Efendi'yi Milli Mücadele lehindeki çalışmalarından vazgeçirememiştir.²⁵ Bu yöndeki milletçe unutulmaz hizmetleri düşman yurttan kovuluncaya kadar devam etmiştir.²⁶

Kurtuluş Savaşımızdaki bu fedakârca hizmetleri dolayısıyla, **Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası** ile ödüllendirilmiştir.²⁷ Ayrıca halk tarafından I. Dönem TBMM üyesi seçilmek istenilmişse de kabul etmemiştir.²⁸ Ancak Milletvekilliği, büyük oğlu Hacim Yılmaz'a nasip olmuştur.²⁹

Hacı Ahmet Nazif Efendi, düşman yurttan kovulduktan sonra, Eşme Müftülüğü görevine dönmüştür. Müftülük görevini sürdürürken 1/2 Şubat 1927 gecesi "Elvanlar'daki evinde Madanoğlu Mustafa'nın³⁰ kız kardeşinin oğlanları Kamil ve Haydar tarafından öldürülmüştür.³¹

23 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 383.

24 Kadı Hüseyin Şükrü Efendi'nin 14 Eylül 1919 tarihli şikayet dilekçesi için bkz., **EK: XVI**.

25 Hakkında yapılan soruşturma sonunda; "evvelce İttihat ve Terakki Partisi'nin muhabirliğini yaptığı, Müdafaa-i Hukuk ve Kuva-yı Milliye ile iştiraki olduğu (**EK: XVII**) belirtilmesine rağmen hakkında bir işlem yapılmamıştır. (**EK: XVII- XIX**).

26 Bkz., **EK: XVI**.

27 Madalyası Büyük oğlu Hacim Yılmaz Bey'dedir.

28 Ahmet Bozkurt, Müftü Hacı Nazif Efendi'ye milletvekili olması teklifinin bizzat **Mustafa Kemal Paşa** tarafından yapıldığını, ancak yaşlı ve yorgun olduğunu ileri sürerek kabul etmediğini belirtmektedir.

29 X. Dönem TBMM üyesi.

30 **Madanoğlu Mustafa**: 27 Mayıs 1960 Devriminin iki numaralı önderi **Korgeneral Cemal Madanoğlu**'nun babasıdır (İlhami Soysal, **150'likler**, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s. 153).

31 Müftü Hacı Nazif Efendi'nin eşleri **Sıdıka** ve **Hatice Güllabi** hanımların **Eşme Kaymakamlığına** hitaben yazdıkları **13 Ağustos 1932** tarihli dilekçelerinde;

"Kocamız Müftü Hacı Nazif Efendi, Yunan amaline hizmet (eden) Müftü oğlu Kâmil ve Kardeşi Haydar tarafından katledilmiştir. Beş çocuğu ile sefil kaldık. Ey-tam ve eramil maaşı tahsisi için müracaat etmiş isek de maaş kayıt sureti ile Nüfus

Celal Bayar, hatıratında Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi'nin öldürülmesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

*“Müftü Hacı Nazif Efendi, Muntazam ordu haline getirilinceye kadar Kuva-yı Milliye’de çalışmıştır. Eşme’de Kuva-yı Milliye lehindeki ve aleyhindeki mücadele şiddetli olmuştur. Lehteki hareketi Müftü Nazif Efendi... temsil eylemiştir. **Lozan Barış Andlaşması** gereğince Milli Mücadele aleyhinde bulunanların **150’lik listeye** dahil edilerek memleket dışına çıkarıldığı zaman da³² ...Eşme’de Muhterem Müftü Efendi’nin siyasi husumet sebebi ile şehit edildiği söylenilmektedir...”³³*

Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi, öldürüldüğünde evli olup 5 çocuk babasıydı.³⁴ Arapça ve Farsça'nın yanı sıra, Rumca ve Fransızca da bildiği hal tercemesinde belirtilmektedir.³⁵

kayıt sureti musaddakası talep edilmektedir. Binaenaleyh istidamızın Maliye Dairesi ile Nüfus Dairesine havalesi ile kayıt suretlerinin çıkarılmasına müsaade buyurulmasını istida ederim efendim” (EK: XX).

Müftü Hacı Nazif Efendi'nin cenaze töreni sırasında **Foto Fethi** tarafından çekilen fotoğraf üzerine, **“1/2 Şubat 1927’de iki melun el ile katledilen Eşme Müftüsü Merhum Hacı Nazif Efendi’nin “Elvanlar’dan Eşme’ye getirilmesi”** notu düşülmüştür. Bkz., EK: XXI.

- 32 **Madanoğlu Mustafa**, Saruhan (Manisa) ve İzmir Milletvekilleri Reşât, Kemal, Ethem ve Abidin Ali Beylerin Meclis Başkanlığı'na verdikleri önerge üzerine, 150'likler listesine dahil edilerek yurtdışına çıkarılmıştır. Önergede şöyle denilmektedir:

“Bütün harekâtı milliye esnasında Yunanlılarla teşriki mesai ederek bir çok hanümanların sönmesine sebebiyet veren Eşme'nin ihrakiyle Uşak'ın iskatına bais olan ve ahvali hakkında mukaddema biddefeat Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa Hazretlerine beyan-ı malumat edilen Eşme'nin **Gıranköy Karyesinden Hacı Madenoğlu Mustafa ve Mahdumu Nuri**'nin affi umumiden istifade ettirilerek el yevm mevkuf bulunduğu Kule hapishanesinden tahliyesini Kütahya ve Saruhan Havalisi asayişini ehemmiyetle ihlâl edeceğinden merkumanın 150 kişilik listesine ithalini teklif ederiz” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara,1985, C. 4, s. 461). Ayrıca 150'liklerin tamamı için bkz., İ. Soysal, **a.g.e.**, s. 59-64.

- 33 C. Bayar, **a.g.e.**, C. 8, dip not: 2, s. 2464.

- 34 **Eşme Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

- 35 Bkz., EK: XVI.

ABDURRAHMAN EFENDİ (YARDIMCI) (SİLVAN MÜFTÜSÜ ABDURRAHMAN)

1876 (1292)'da Silvan'da doğdu. **Seyyid Muhsinzâde Ahmet Efendi'nin** oğludur. İlk öğrenimini Silvan Sıbyan Mektebi'nde yaptı. Hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladıktan sonra, öğrenimini Silvan Medresesi'nde sürdürdü. Bu medresede **Ulûm-u âliye ve a'liyye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek 3 Eylül 1909'da müderrislik icazetini (diplomasını) aldı.

Öğrenimi sonrasında bir süre, Silvan Medresesi'nde (Kara Behlül Bey Medresesi) hocalık yaptı. Daha sonra, 27 Ekim 1910 tarihinde **Silvan Müftülüğü'**ne tayin edildi.¹

Müftü Abdurrahman Efendi 1915 yılında, Rus askerlerinin Muş ve havalisinde bulunduğu sırada harekete geçen Ermeni çetelerinin tenkilinde görev aldı. Emrindeki gönüllülerle üstün hizmetlerde bulundu. Bu hizmetlerinden dolayı Van Seyyar Jandarma Komutanlığı'nca ödüllendirilmiştir.²

1 **DİB Arş.**, No: 23-1296.

2 **Van Seyyar Jandarma Komutanı Vekili Binbaşı Ahmet İsmail imzalı 30 Temmuz 1331/1915 tarihli yazı suretinde;**

Müftü Abdurrahman Efendi, Milli Mücadele’de, daha ilk günlerinden itibaren milli hareketin yanında yer almıştır. Bu cümleden olarak, Silvan ve çevresinde milli hareketin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlatıcı va’z ve konuşmalar yaptı. Halkın milli hareket yanında yer almasını sağladı. Ayrıca Silvan ve çevresinde bulunan askerin ikmalinde de yardımcı oldu.³ Bu arada Ankara Fetvası’nı da tasdik ederek Milli harekate katılmanın dinî bir görev olduğunu halka duyurdu.⁴

Müftü Abdurrahman Efendi, Cumhuriyetin ilanından sonra, Güney Anadolu’da baş gösteren isyanların bastırılmasında da önemli hizmetlerde bulunmuştur.⁵

Silvan Müftülüğü esnasındaki başarılı hizmetleri üzerine Abdurrahman Efendi, 24 Eylül 1934’te **Kars Müftülüğü**’ne atandı. 21 Ağustos 1936 tarihinde de Muş Müftülüğü’ne nakledildi. Muş Müftüsü iken, 26 Kasım 1937’de emekli oldu. 12 Ağustos 1947’de de Diyarbakır’da vefat etmiştir.⁶

İstiklal Madalyası sahibi de olan Müftü Abdurrahman Efendi **“YAR-DIMCI”** soyadını almıştır.

“Tarolu ve Geligüzan (Killigüzan) mıntıklarında ictima eden (toplanan) Ermeni çetelerinin tenkili için mücahidinle yirmi nefer talebesiyle iştirak eden Silvan Müftüsü Abdurrahman Efendiyle maiyetinin ibraz eyledikleri hizmet-i cansiperane hakikaten şâyân-ı takdiri derecede bulunmuş...” **denilmektedir.** Bkz., **EK: XXII.**

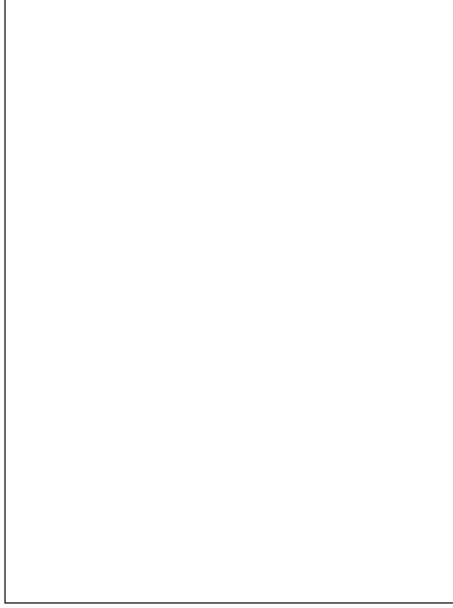
3 Bu çalışmalarından dolayı 13. Kolordu Komutanı Albay Ahmet Cevdet Bey tarafından takdirname ile ödüllendirilmiştir. Bu konuda bkz., **Dosyasına.**

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No:27.

5 **Zaile** hadisesi esnasındaki “Mücahide muavenatı (yardımı) takdiren” ordu müfettişi Kazım Paşa tarafından telgrafla kutlanmıştır. **Kazım Paşa** Silvan Kaymakamlığına çektiği 22 Şubat 1925 tarihli telgrafına;

“Halk Fırkası reisi Müftü Abdurrahman Efendi’nin kazalarıyla beraber gösterdikleri kıymetli muavenattan dolayı teşekkür eylediğimi ve müevhidelerine devamlarını rica eylediğimi söyleyiniz efendim” demektedir. (Bkz., **EK: XXII.**)

6 Bkz., **Dosyasına.**

ABDÜLMECİT (ZEKİ) EFENDİ (HİZAN MÜFTÜSÜ ABDÜLMECİT)

1867 (1283)'de Bitlis'te doğdu. **Ahmet Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini **Bitlis Sıbyan Mektebi**'nde yaptı. Daha sonra, Van, Muş, Malazgirt, Bulanık ve Bitlis Medreselerinde öğrenim gördü. **Ulûm-u âliye ve a'liyye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek 1894'te Şeyh Fethullah Efendi'den icazet aldı.¹

Öğrenimi sonrasında bir müddet Malazgirt Kazası'nın Kasımî Köyü'nde İmam-Hatiplik yaptı. Öğrenci okuttu. 17 Temmuz 1910'da Hizan Kazası Şer'îye Mahkemesi Başkatipliği'ne atandı. Bu görevde iken, **22 Kasım 1915'te Hizan Müftülüğü**'ne getirildi.²

Hizan Müftüsü olarak Ankara Fetvası'nı imzaladı.³

Abdülmeçit Efendi, 3 Nisan 1926'da Kırklareli-Demirköy Müftülüğü'ne naklen atandı. İzinli olarak geldiği Bitlis'ten görevine dönmemesi nedeniy-

1 **DİB. Arş.**, D: 23-1218.

2 Aynı Dosya.

3 Fetvayı "**Abdülmeçit**" ismiyle imzalamıştır. **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

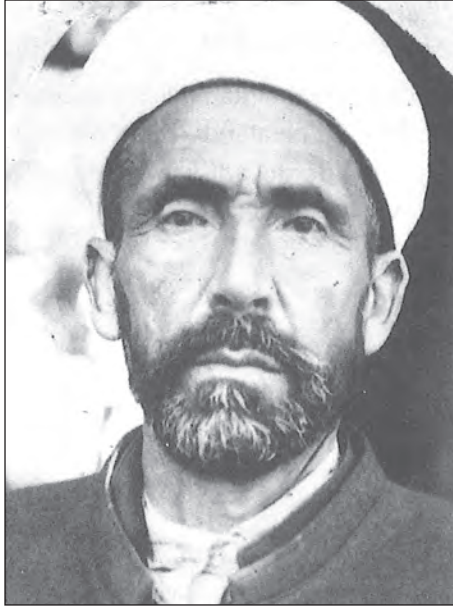
le 11 Kasım 1928 tarihinde de müstafi (Görevinden çekilmiş sayılması) sayılmıştır.⁴

Abdülmecit Efendi'nin kesin vefat tarihini tesbit edemedik.⁵ Ancak dosyasında bulunan Muş Defterdarlığı'nın 26.11.1932 tarihli yazısında, adı geçenden (**Müteveffa**) (vefat eden) diye söz edilmektedir.⁶

4 Aynı Dosya.

5 İlgili Nüfus İdaresi ile yapılan yazışmalardan da bilgi elde edilememiştir.

6 Muş Defterdarlığı'nın 26.11.1932 tarih ve 1931/989 sayılı yazısında;
"Kırklareli-(Demirköy) Müftüsü Müteveffa Abdülmecit Efendi'nin ailesine maaş tahsisi için tanzim kılınan müddeti hizmet cetveli ile evrakı müsbite ve Nüfus kayıt suretleri ve zevcesi Meryem Hanım tarafından verilen istida raptan takdim kılınmıştır. Maaş tahsisine ait muamelenin icrasına müsaade buyurulması arz olunur efendim" denilmektedir. (Bkz., dosyasına).

MEHMET (HİKMET) HULUSİ EFENDİ (YEŞİL) (ACIPAYAM MÜFTÜ VEKİLİ HİKMET HULUSİ)

1878 (1294)'de Denizli-Acıpayam'da doğdu. **Emirzâde Koca Ömer**'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Acıpayam'da yaptı. Bu arada hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) ikmal etti. Bir müddet Acıpayam'da **Müftü Ali Efendi Medresesi**'ne devam etti. Yüksek öğrenimi için İstanbul'a gitti. **Fatih**'teki **Abdülhalim Medresesi**'ne kaydoldu. Beyazid Cami-i Şerifi Dersiâmlarından Çarşambalı Ahmet Hamdi Efendi'nin tedrisine (ders hal-kasına) katıldı. Altı yıllık öğrenciliğinin sonunda 1901'de müderrislik icazeti aldı. Bu arada Arapça ve Farsça lisanlarını da öğrendi.

İcazeti aldıktan sonra Acıpayam'a dönerek Müftü Ali Efendi Medresesi'nde tedrise başladı. Onlarca öğrenci yetiştirdi. Bu arada 11 Ocak 1908-11 Mayıs 1908 ve 16 Mart 1914-18 Nisan 1914 tarihleri arasında iki Kadı Vekaleti'nde, 10 Mart 1911-20 Eylül 1912 tarihleri arasında da Eytam Müdürlüğü görevlerinde bulundu. 15 Nisan 1917'de Denizli Medreselerine müderris olarak tayin edildi. Ancak Yunanlıların İzmir'i işgali

üzerine, Acıpayam'a gelerek Kuva-yı Milliye çalışmalarına katıldı.¹ Bu arada Ankara Fetvası'nı da "**Acıpayam Müftü Vekili Hikmet Hulusi**" ismiyle imzalamıştır.²

M. H. Hulusi Efendi, Medreselerin kapatılması üzerine Acıpayam Merkez Cumhuriyet Mektebi Muallimliği'ne atandı. Bu görevde iken, 20 Mart 1926'da Acıpayam Vaizliğine tayin edildi. Soyadı kanunuyla "**YEŞİL**" soyadını aldı. 15 Şubat 1937'de Acıpayam Vaizi iken vefat etti.³

1 Özel arşivimizde bulunan 4 Mart 1933 tarihli ve Acıpayam Aşağı Mahalle Muhtarı Akif, Aza Süleyman ve Aza Ramazan imzalı "**Kuva-yı Milliye Hizmet Şehadetnamesi**" adlı belge suretinde;

"Kazamız Acıpayam Vaizi Hafız Mehmet (Hikmet Hulusi) Efendi, Denizli'de Merkezi Liva Müderrisi iken gerek kazamızın ve gerek Denizli vilayet mülhakatının Kuva-yı Milliye Teşkilatında o günlerin sonuna kadar 3 sene ibtidâen amili müessir olarak çalıştığı ve halka heyecanlar getirmek ve heyecanlarını artırmak suretiyle irşâta bulunduğu ve bütün cephelerdeki milli kuvvetlerin iaşelerini temin ve düşmana karşı müdafaa için bütün yokluklar yerine varlık icadını tatmin ve bu uğurda can feda ederek konuştuğunu mübeyyin iş bu şehadetnamemiz ita kılındı" denilmektedir.

2 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

3 **DİB Arş.**, D: 23-2088.

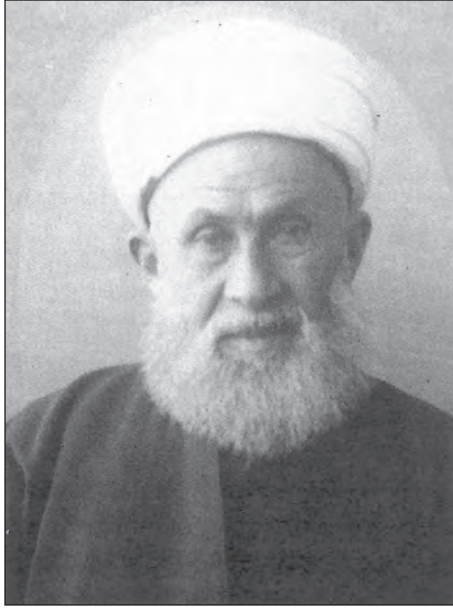
HÜSEYİN EFENDİ (BALYA MÜFTÜSÜ HÜSEYİN)

Hüseyin Efendi, Milli Mücadele'nin başlamasıyla, milli hareketin yanında yer almış, Müdafaa-i Hukuk çalışmalarında bulunmuştur. Bu arada Ankara Fetvası'nı, **Balya Müftüsü** olarak tasdik etmiştir.¹

Hayatı hakkında bilgi elde edemediğimiz Hüseyin Efendi, Balya Müftüsü iken 1922 yılında vefat etmiştir.²

¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK:III**.

² Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine yapılan seçimde 8 oy alan İsmail Efendi (Ünal), 15 Ocak 1922'de Balya Müftüsü olmuştur. İsmail Efendi, Nisan 1922'de milli hareket lehinde çalışması nedeniyle, Yunanlılar tarafından idam cezasına çarptırılarak Yunanistan'a götürülmüştür. İsmail Efendi, Yunanlıların elinden kurtularak 21 Temmuz 1923'te tekrar Balya Müftülüğüne atanmıştır. Adı geçen hakkında daha fazla bilgi için bkz., **İMMEŞ Arş.**, D: 1438; **DİB Arş.**, D: 23-1374.

MUSTAFA FEHMİ EFENDİ (HIZARCI) (NİKSAR MÜFTÜSÜ MUSTAFA FEHMİ)

1866 (1282)'da Niksar-Taş Mahallesi'nde doğdu. **Hızarcızâde Ali Ağa**'nın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Niksar'da yaptı. Daha sonra Tokat'a giderek Medreseye kaydoldu. Tokat Müftüsü Hacı Osman Nuri Efendi'nin derslerine devam ederek 1896'da icazet aldı.¹

1905'te Niksar Bidayet Mahkemesi Üyeliği'ne tayin edildi. Bu görevi yürütürken 27 Mayıs 1906'da Niksar Müftülüğü'ne getirildi.²

Niksar Müftüsü iken, Ankara Fetvası'nı tasdik etti.³

Başarılı hizmetleri Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da devam etti.⁴

1 **DİB Arş.**, D: 23-1256.

2 Aynı Dosya.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca Bkz, **EK: III**.

4 Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi tarafından Niksar Müftülüğü'ne gönderilen 24.07.1939 tarih ve 2883 sayılı yazıda; "... **Mübeccel Cumhuriyet Hükümetimizin mütevazi bir unsuru olarak vazifenize karşı öteden beri gösterdiğiniz sadakat ve bağlılığınızın bundan böyle de daha ziyade devam ettirilmesini dilerim**" denilmektedir.

65 yaşını doldurduğundan 3 Mart 1942’de emekliye sevk edildi. Soyadı kanunuyla “**HIZARCI**” soyadını aldı.⁵

13 Haziran 1950 tarihinde vefat etmiştir.⁶

5 Aynı Dosya.

6 **Niksar Nüfus İdaresi**’nden alınan bilgi.

AHMET İZZET EFENDİ (ÇALGÜNER) (ÇAL MÜFTÜSÜ AHMET İZZET)

1875 (1292)'te Denizli-Çal Kazası Süller Kasabası'nda doğdu. **İstanbul Ulemasından Müftüzâde Hacı Mehmet Hamdi Efendi'nin** oğludur. İlk ve orta öğrenimini babasının Süller Kasabası'ndaki medresesinde yaptı. Daha sonra öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. Orada Fatih yakınlarındaki **Ümmü Veled Medresesi'ne** devam etti. Fatih Dersiâmlarından Muğlalı Ali Rıza Efendi'den Beyan, Bedii, Meâni, Kalam, Usul, Hadis, Tefsir gibi dini ilimleri, Hoca Mustafa Efendi'den de Astronomi ve Hendese gibi müsbet ilimleri okudu. 22 Eylül 1909'da üstün başarı ile, Ali Rıza Efendi'den Müderrislik icazetini aldı.¹ Bu arada Arapça ve Farsça lisanlarını öğrendi.²

Öğrenimi sonrasında Çal-Süller'e dönerek babasının medresesinde ders vermeye başladı. On sene hocalıktan sonra, kardeşi Mustafa Hulu-

1 Ahmet İzzet Efendi'nin bu icazetnamesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 3 Ekim 1946 tarih ve 2-1295 sayılı kararı ile, dört yıllık dini yüksek öğrenime eşdeğer sayılmıştır.

2 Diyanet İşleri Başkanlığı'na hitaben yazdığı 25 Mayıs 1933 tarihli dilekçesinde Ahmet İzzet Efendi, İstanbul'daki öğreniminden şöyle söz etmektedir:

"... İstanbul'da Muğlalı Ali Rıza Efendi'nin halka-i tedarisinden (ders halkasından) **Ulum-u âliye ve a'liyye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tederrüs ve diğer bazı zevattan fûnûn-u cedide ile Lisan-ı Farişî dahi taallüm ve tederrüs ederek icazetname aldım". Bkz., **EK: XXIII.**

si Bey'in³ istifası üzerine, 12 Temmuz 1910'da Çal Müftüsü oldu. Ayrıca uzun süre yürüttüğü Evkaf Komisyonu Başkanlığı'na getirildi.⁴

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, ulusal hareketin yanında yer aldı. Bu amaçla, **İzmir**'de **Müdafa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti**'nin önderliğinde 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında yapılan kongreye, **Çal delegesi** olarak katıldı.⁵ İzmir dönüşünde yaklaşan tehlikenin büyüklüğü ve vehameti konusunda halkı aydınlattı. İzmir'in işgali üzerine, 17 Mayıs 1919 günü Çal halkını Çarşı Camii'nde toplayarak onlara düşman istilasına karşı seyirci kalınmamasını ve mukavemet edilmesinin gerekli olduğunu anlatmıştır.⁶

Daha sonraki günlerde de aynı camide yapılan toplantılarla halkı düşmana karşı direnme konusunda bilinçlendirmeye ve teşkilatlandırmaya çalışmıştır. Bu amaçla, ilçenin nüfuzlu kişileriyle toplantı yapmıştır. Böyle bir toplantıda;

*"Allahımız bir, Peygamberimiz bir, kitabımız bir, vatanımız bir olduğuna göre muhafazasına mecburuz. Mukaddesatımızı müdafa için Allah'ın ve Peygamber'in emirlerine uymak gereklidir. Çöken Saray Saltanatının yerine milletin kalbindeki iman nuru bir kat daha parlamıştır..."*⁷

Şeklinde yürekleri ürpertici bir konuşma yapmıştır. Bu arada Müftü Ahmet İzzet Efendi, toplantıda hazır bulunanlardan bir de imzalı senet

3 TBMM I. Dönem milletvekillerindendir. Bkz., Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Vakfı Yayını, No: 6, s. 574-575.

4 **DİB. Arş.**, D: 23-1292. Ayrıca bkz., Hal Tercemesine **EK: XXIV**.

5 İtilaf Devletleri 1919 yılının başında 18 Ocak'ta Paris'te bir araya geldiler. **Sevr**'in bir nevi ön denemesi niteliğinde olan **Paris Konferansı**'nda Balıkesir ve Aydın Vilayetleri vaat edilmişti.

Bu haber Türk halkını çok müteessir etmişti. Türk'ün **"Ebed müddet"** devletinin, hürriyet ve bağımsızlığının sonu olmayacağına iman etmiş Türk çocukları, bu üzücü vaziyet karşısında çare arar, tedbir düşünür durumda idiler. İşte böyle bir anda, **İzmir Vali Vekili** ve **17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa**'nın da desteği ile, İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir temsilcileriyle **İzmir**'de **Müdafa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti**'nin önderliğinde bir kongre yapılması kararlaştırıldı. Kongreye **Ege'nin bütün müftü ve belediye** başkanlarıyla her kazadan iki, livalardan üç delege davet edildi (Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, 1967, C. 5, s. 1630). Söz konusu kongreye Müftü Ahmet İzzet Efendi ve Necip Ağa, Çal temsilcisi olarak katıldılar (Taran Toker, **Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli**, Denizli, 1983, s. 23).

6 **Yeni Gazete**, 25 Mayıs 1919.

7 Orhan Vural, "İstiklal Savaşında Müftülerin Hizmetleri Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin Hatıraları", **Sebilürreşad**, C. I, Sayı: 12, s. 186.

almıştır. Çal halkından yirmi kişinin⁸ imzaladığı 15 Temmuz 1335/1919 tarihli senette;

“Efendim!

*Bâlâda muharrer esami sahipleri (yukarıda isimleri yazılı olanlar), cümlemiz dinimizi, vatanımızı, namusumuzu vikaye için size iştirak etmeye söz veriyoruz. Buna dair her emir olursa ifasına amadeyiz. Eğer muhalif olursak kanımızı, katlimizi helâl ederiz”.*⁹

Başta kaymakam olmak üzere Çal halkının ileri gelenlerinin karşı çıkmalarına rağmen, söz konusu çalışmalarını sürdürür. Kendisi bu çalışmalarından şöyle söz eder:

*“Harbi Umumi (I. Dünya Savaşı) neticesi vaki mağlûbiyet üzerine -Allah böyle günleri biz müslümanlara bir daha göstermesin- Yunanlıların İzmir’e çıkmasıyla millet karanlıklar içinde kaldı. Ne yapacağını şaşırıldı. Halkın Kuvve-i maneviyesini sağlamak için müteaddit defalar (defalarca) Çarşı Camii Şerifinde (Çal), Hükümet önünde, meydanda dinî nutuklar söyledim. Halkı mukavemete (karşı koymaya) teşvik ettim. Ümitsizliğe düşmeyerek teşkilatlanmaya sevk ettim. Halk sözümüzden müteessir olarak feryat ve figanlar içinde iken o zaman kaymakamımız bulunan **Fazlı Güleç**:*

“Müftü Efendi, şer’an kendisine düşen vazifeyi yapmıştır. Bu bapta (konuda) benim de hakkı kelâmım (konuşma hakkım) vardır. Beni dinlerseniz ordularımız inhilâl etmiş, silahı elinden alınmıştır. Askerlerimiz cepheleleri bırakmıştır. Bu sebeple Müftü Efendi’nin söylediklerini yapmak, düşmanı gazaplandırmaktan, binnetice onların ayakları altında perişan olmaktan başka bir işe yaramayacaktır”.

*Meâlinde sözler söyledi. Kaymakamın bu sözlerini Darülfünun mezunlarından Ortaköylü (Çal) **Emin Efendi** merhum takviye etti:*

“-Ferit Paşa kabinesinin ‘Yunanlılara karşı koymayınız, onların işgalinden korkmayınız’ meâlindeki telgraf emirlerinden bahsederek mutavaat lüzumunu ortaya attı”.

Bunlara karşı ben

“Gözlerimiz görerek, bedenimizde can varken kendimizi ve mukaddesatımızı düşmanın yed-i habisine (pis eline) terk ve vatana ayak basmalarına tahammül edemeyeceğimizi, behemahal müdafaa tertibatı

⁸ Bu kişiler şu zevattır:

Necip Bey, Emin Efendi, Şakir Ağa, Hacı Mehmet Ağa, Derviş Efendi, Abdullah Efendi, Necip Efendi, İzzet Efendi, Ahmet Hilmi Efendi, Osman Efendi, Tevfik Fikri Efendi, Zekeriya Efendi, Sadık Efendi, Derviş Efendi, Ali Ağa, İbrahim Çavuş, Hüseyin, Mustafa ve Ali Rıza Efendiler.

⁹ O. Vural, **a.g.m.**, s. 186.

almamız lazım geldiğini, silahsız ve vasıtasız da olsa düşmana karşı evlâdu ayalimizi şehit etmeden memleketimize düşmanın giremeyeceğini, hatta hepimizi şehit etse bile Allah'ın izni olmadan düşmanın bu topraklara ayak basmasının mümkün olamayacağını”

Söyledim. Ve bu fikrimde ısrar ettim. Hazır bulunan kalabalığın reyini sordum. Onlar da **“evvelâ siz üçünüz fikir birliği yapınız, bize bildiriniz. Biz müdafaa için hazırız” dediler.**¹⁰

Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Kaymakam ve Çal halkının ileri gelenlerden beklediği desteği bulamaması, Müftü Ahmet İzzet Efendi'yi yıldırmadı. Çalışmalarını, Çal ilçesi dışında da sürdürdü. Bu cümleden olarak, Çal dağlarının ünlü eşkiyası **DEDE EFE**'nin barınağına kadar gitmiş, **“Gavurun Türk, Müslüman ne varsa toptan yok etmek için dikildiğini”** Efe'ye anlatmış, onu kızanlarıyla birlikte cepheye sevk etmiş, Demirci Mehmet Efe ile ilk bağlantıyı kurmuş,¹¹ Kaklık Köyü ve çevresinden topladığı gönüllülerle, Çal'dan Kaymakam'ın karşı koymasına rağmen sağladığı gönüllülerle, mütareke komisyonunun emrine uyanların düşmana teslim için askerlik şubesi deposunda topladıkları silah ve malzemeye el koymuş, sonra Denizli'ye giderek yetkililerle görüşmüştür.¹²

Müftü Ahmet İzzet Efendi, hatıratında bu görüşmelerinden şöyle söz eder:

*“...Derhal atıma binerek ilçemize 12 saat mesafedeki Denizli'ye hareket ettim. Yol üzerinde “Ali Kurt” köyüne uğradım. Evvelce haber aldığım buralı **Dede Efe** ile temas imkanını temin ettim. Dede Efe'nin 25-30 kadar kızanı olan çetesini düşmana karşı harekete ikna ettim. Keza Kaklık köyünde nüfuz sahibi Ali Bey'i gördüm. Onu da hazırladım. Denizli'ye vardım. Orada henüz bir hareket hamlesi yoktu. **Müftü Ahmet Hulusi Efendi** merhumu gördüm ve fikrimi anlattım. Tasvip etti. Milletin sözümüze bakıp bakmayacağına mütereddit idi. Beş altı kişi müstesna, bütün Çal halkının benimle beraber olduğunu söyleyince gözleri yaşardı. Onlara kendisi ile görüştüğümüzü saklamamı tenbih etti.*

*O zamanki Mutasarrıf ve Eski Dahiliye Vekili **Faik Öztrak**'a vardım. Fikrimi izah ettim. Bana Kaymakam'ı sordu. Kaymakam'ın bu davadaki muha-*

¹⁰ O. Vural, **a.g.m.**, s. 185.

¹¹ Çal- 1910 doğumlu Ahmet Çökelez, Çal'dan 1994 yılında gönderdikleri bir mektupla bu hususta mütemmin malumatla birlikte çok kıymetli bilgiler lütfetmişlerdir. Kendilerine teşekkür ederim. Ahmet Çökelez, söz konusu mektubunda, Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin Demirci Mehmet Efe ile olan iyi ilişkisini Nazillili Müderris Hacı Süleyman Efendi'nin sağladığından söz etmektedir.

¹² Cemal Kutay, **Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 294.

lefeti dolayısıyla kendisinden memnun kalmadığımı hissetti. Hoşuna gitmedi. Rengi bozuldu.

Bana:

“Müftü Efendi! Sen ne demek istiyorsun? Bu vaziyet karşısında bir kaymakam, bir mutasarrıf, bir Vali ne yapabilir?” dedi.

Ben de: “Kaymakamlık, Mutasarrıflık, Valilik milletle kâimdir. Millet cayır cayır yanmağa başladı. Biz buna seyirci kalamayız. Ne yapacaksınız yapınız. Ben kudretim nispetinde bu uğurda bir vazife almağa geldim” deyince tekrar rengi değişti. Bu kabil bir harekete Ferit Paşa kabininin razı olmadığını beyan ile bu mesele etrafında Kalem Reisi (Askerlik Şubesi Başkanı) ve Müftü Efendi ile görüşmemi, bilahere bir şekil kararlaştırılmasını tavsiye etti.

Kalem Reisi Tevfik Bey’i ziyaret ettim. Bu sevimli komutan bana:

“Ey hocam! Bu iş senin gibi hocalara ve benim gibi ihtiyarlara mı kaldı?” diyerek önce biraz latife etti. Kendisine Müftü Efendi ve Mutasarrıf Beyle görüştüğümü ve hazırlığımı anlattım. Yapacağımız hareket planına her ikisinin de razı olduğunu beyan ettim. Fevkalade sevindi. Mevzu etrafında bazı esaslar görüşerek hemen planımız mucibince harekete geçmek üzere vedalaştık. Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile de görüştüm, vaziyeti anlattım. O da ferahladı. Çal’daki hazırlığımı da öğrenince **“Sen doğru Çal’a git. Hazırlığını şünullendir. Bir iki güne kadar biz de burada hazırlığımızı tamamlıyalım. Sana haber verince hemen yola çık”** diye beni uğurladı. Ben de vaziyetten memnundum.

Hemen Çal’a geldim. Atımdan inmeden doğru hükümet önüne geldim. Orada merhum **Necip Bey**’le karşılaştım. O da evelce muhalefetine rağmen benim Denizli seyahatimi uzaktan kritik ettirerek işin ehemmiyetini idrak etmiş olduğu için bana: **“Emrinize âmâdeyiz. Buyurunuz!”** dedi. Zira muhalefeti bilhassa şahsı için zararlı olacaktı. Çünkü ben efelerle de görüşerek bunların muhalefeti halinde yapılacak işi tasarlamıştım...¹³

Müftü Ahmet İzzet Efendi’nin sözü edilen çalışmalarıyla, Çal’da kısa sürede düşmana karşı teşkilatlanma ruhu doğdu. Çalışmalarında Yd. Sb. Ahmet (Akşit), Müftü Efendi’ye yardımcı oldu. Hatta köy köy dolaşarak halkı millî hareket konusunda aydınlattı.¹⁴ Bu gelişmelerin sonunda Müftü

¹³ O. Vural, **a.g.m.**, s. 185-186.

¹⁴ Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara,1969, s. 43; M. Akif Tütenk, **Millî Mücadele’de Denizli**, İzmir,1949, s. 13; Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Ankara, 1990, s. 91.

Ahmet İzzet Efendi'nin Başkanlığı'nda 15 Temmuz 1919'da yirmibir kişiden müteşekkil **Çal Heyet-i Milliyesi** kuruldu.¹⁵

Bundan sonraki gelişmelerden de Müftü Ahmet İzzet Efendi şöyle söz eder:

*"Bu yirmi kişi ve ilçenin diğer önde gelenleri ile hemen hizmete başladık. Jandarma dairesinin kapısını kırarak sekiz sandık cephane ile 10-12 adet mavzeri aldık. Badehu (sonra) askerlik şubesinin deposunu kırarak orada mevcut cephane, pala, silah ne varsa hepsini aldık. Çal Merkez kasabası eşrafını köşk eşraflarına yolladık. Oralardan silah ve gönüllü asker dercine himmet olundu. Hatta asker firarilerinin güzergahları kesilerek silahları alındı. Bu suretle hayli silah ve asker dercolundu (toplandı). Bunların topunu alarak Köşk cephesine hareket ettim. Düşmanın Omurlu'yu işgali günü biz de cepheye varmıştık..."*¹⁶

Müftü Ahmet İzzet Efendi Başkanlığı'ndaki Çal Heyet-i Milliyesi, "gerek gönüllü kuvvet teşkilinde, gerekse milli kuvvetlere olan maddi yardımları hususunda pek çok takdir aldı. Hatta TBMM Dahiliye Vekaleti'ne dahi, bu heyetin fedâkâr çalışmaları hakkında raporlar yazıldı".¹⁷

Müftü Ahmet İzzet Efendi, yukarıda sözü edilen hizmetleri ile yetinmeyip çalışmalarına devam etmiştir. Bu cümleden olarak, kendisinin de belirttiği gibi Çal ve çevresinden topladığı 100 gönüllü ile **Aydın-Köşk** cephesinde düşmanla çarpışmıştır.¹⁸

Öte yandan bölgede Yunan mezalimi ve faciasının büyük boyutlara ulaşması üzerine, 22 Aralık 1919'da Çal merkezinde 15.000 kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiştir. Başta Müftü Efendi olmak üzere mitingte çeşitli konuşmalar yapılarak Yunan işgâl ve zulmü bir defa daha protesto edilmiştir. Ayrıca miting sonunda kararlar alınmış ve bu kararlar, Müftü

15 Müftü Ahmet İzzet başkanlığında kurulan bu heyetin diğer 20 üyesi şu zevattan oluşmaktaydı:

Necip Bey, Hacı Mahmut Efendi, Ortaköylü Emin Bey, Ortaköylü Şakir Ağa, Çal Belediye Başkanı Hacı Mehmet Ağa, Derviş Efendi, Damat oğlu Abdullah Efendi, Ahmet oğlu Osman Efendi, İzzet Efendi, Arapzade Ahmet, Hacı Mustafa oğlu Tevfik, Hacı Mehmet oğlu Zekeriya, Abdurrahman Ağa, Sadık Efendi, Mehmet Ağa oğlu Derviş, Zeybek oğlu Ali Ağa, İbrahim Çavuş, Ahmet Çavuş oğlu Hüseyin, Bekir Ağa oğlu Mustafa ve Rıza Efendi (N. Köstüklü, **a.g.e.**, gös. yer.).

16 O. Vural, **a.g.m.**, s. 186.

17 N. Köstüklü, **a.g.e.**, s. 92. Ayrıca bkz., **ATASE Arş.**, Kl: 2490, D: 122, Fh: 16.

18 **ATASE Arş.**, Kl: 425, D: 2, Fh: 31, 129; **ATASE Arş.**, Kl: 2490, D: 122, Fh: 16.

Çal Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığı'nca "**Denizli Vilayeti Meb'uslarına**" hitaplı 4 Mayıs 1930 tarihli yazıda, gönüllü sayısı "**150**" olarak belirtilmektedir. Bkz., **EK: XXV.**

Ahmet İzzet ile yedi arkadaşının¹⁹ imzalarıyla **Dahiliye** ve **Hariciye Nezaretlerine**, suretleri İstanbul'daki **Amerika**, **İngiliz**, **Fransız** ve **İtalyan** siyasi yetkililerine, **Yenigün**, **Tasvir**, **İkdam**, **Monitör** ve **Oryantal** gazetelerine gönderildi.²⁰

Mitingte alınan kararları önemine binaen sunuyoruz:

“Vatanımızın ruhu mesabesinde olan sevgili İzmirimizin Yunanlılar'ın tecavüzüne terk edildiği günden beri gaddarâne boğazlanan müslümanların fecayi katillerini şikayet ve bu gibi müessif vaziyetin durdurulması, üzerinde hiç bir hakkı bulunmayan, lisanen, mezheben, iktisaden, medeniyeten ve tarihen tamamiyle Türk olan İzmir'in Yunanlılar'ın vahşi ellerinden tahliyesini, Aydın havalisinde mazlum ahaliye karşı yapılmış olan fecayi İtilaf Devletleri memurları tarafından yapılan âdilâne tahkikatle de teyit edildiği halde, dünyaya adaleti yayacaklarını ve her milletin kendi hududları dahilinde “mazhar-ı inkişaf” olmalarına çalışacaklarını harbin başladığı günden itibaren her vesile ile ilândan geri durmayan İtilaf Devletleri'nin halen bu kanlı işgali yaşatmakta devam etmesine ve her gün ırzı ve canı heder edilen binlerce mazlum müslümanların boğazlanırcasına çıkan feryatların, Avrupa münevverlerinin kulaklarına girmemesinden hayrete düşen kazamız ahali, bugün onbeş bin kişinin katıldığı mitingde alınan aşağıdaki kararların, sizin vasitanızla dünya kamuoyuna duyurulmasına karar verildi:

1. İzmir'deki Yunan İşgalinin geçici olduğunun sonradan Paris Sulh Konferansı tarafından tekrar beyan edilmesi, adı geçen vilayetin tamamiyle bir Türk vilayeti olduğunu tasdik mahiyetinde telakki edildiğinden bu hususta fazla söz söylemeye lüzum görmeksizin, İzmir'de asayişin temini hususunda Türkler'in daha büyük muvaffakiyet ibraz ettikleri gerek işgal öncesi ve gerekse işgal sonrası İzmir ve mülhakat ahvalini kendi gözleriyle gören ecnebi ileri gelenlerin dahi tasdikleri bulunmakla bu lüzumsuz ve feci işgale nihayet verilmesini talep ederiz.

2. İzmir'in işgali keyfiyeti şayet oradaki beş on Hristiyan'ın hayatının temini maksadıyla idame ediliyorsa, altıyüz seneden beri hem en satvetli günlerimizde bizimle beraber yaşamalarına müsaade ettiğimiz Hristiyan kavimlerin, hâlâ işgal altında bulunmayan vatan kısımlarında, aynı serbesti ve refah içerisinde hiç bir şikayetsiz yaşamakta olduklarını dünyanın dikkatine sunarak, Türkler'in amansız hasmı rezil ağızların hakkımızda söylemekte oldukları bu gibi iftira kabilinden yalanları tamamiyle reddederiz. Muhtelif tarafsız yabancılar tarafından yapılan tetkikatla da tahakkuk eden Türk alic-

¹⁹ Belediye Başkanı **Mehmet**, Belediye azasından **M. Emin**, Eşraftan **M. Necip**, Eşraftan **Emin**, Murahhas Aza **Ahmet Hamdi**, Murahhas aza **Tevfik**, Meclis-i İdare Muntehip azasından **Abdullah**.

²⁰ Mehmet Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali üzerine yapılan Protesto ve Mitingler**, Doktora Tezi (Basılmamış), AÜTİTE, Ankara, 1986, s. 245.

naphlığının ve vatanperverliğinin nazar-ı itibara alınarak hakkımızda söylenen yalan sözlere ehemmiyet verilmemesini rica ederiz.

3. Özellikle emelimiz olan medeniyet yolunda ilerleyebilmek için Wilson prensipleri mucibince Türkler ile meskun olup İtilaf Devletleri'yle mütareke imzalanması sırasında yedimizde bulunan vatanımızın kısımları üzerindeki hakimiyetimizin her türlü şaibeyi kayıttan azade olarak tasdik altına alınmak suretiyle medeniyet dünyasıyla iyi münasebetlerimizin tekrar iadesine yüce yardımlarınızı rica ederiz.

4. Türkler altı yüz seneden beri müstakil olarak yaşamış olmak hasebiyle memleket idare etmekteki liyakatleri ve bu hususda haiz olmaları icabeden rüştü haiz olduklarını bütün dünyanın önünde isbat ettiklerinden, milli istiklalimizi eksik edecek hiçbir kaydı kabul edemeyeceğimizi, bütün cihana ilân ederiz.

5. Devletlerden herhangi birinin iktisadi ve ilmî yardımlarını memnuniyetle kabul ederiz.

6. Türkler ta üçyüz seneden beri komşularından hiç birinin arazisini işgal etmek hevesinde bulunmadıkları halde mücerret başkaları tarafından düçar oldukları tecavüzlere karşı kendilerini müdafaa etmek emeliyle hiç bir zaman harpten uzak kalmamışlar ve sürekli sulh içinde yirmi sene geçirememişlerdir.

Bu kadar müşkilat içinde bulunmakla beraber yine medeniyetten icabı kadar hisselerini almışlardır. Bu cihetten kendilerine komşu olan kavimler kadar olmasa bile hiçbirinden de geri kalmamışlardır. Bunun hilafına yapılan isnadlar pek az bir tahkikatle sabit olacaktır.

7. Mazallah iş bu isteklerimizin temin edilmemesi halinde, artık "terakki ve inkişâf" ümitleri tamamen mahvolmuş demektir. Böylelikle Osmanlı Türkleri ölüme mahkum edilmiş demek olacağından, böyle bir felaketi gözlerimizle görmektense ölerek bu memleketleri ıssız bırakmayı tercih eder, bu kavmin imhası mesuliyetini ve vahimesini asrın idarecilerinin üzerine yükleriz.

8. İsteklerimizin asil İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan milletlerinin nazar-ı dikkatlerine sunulmasına yardımlarınızı rica ederiz".²¹

Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin Milli hareket lehindeki çalışmaları, Yunanlılar tarafından da bilinmekteydi. Uşak'ı işgal eden düşman, köyü olan Süller'e gelmiş ve kendisini aramıştır. Müftü Efendi'yi bulamayan Yunan askeri, evini, değirmenini yakmış-yıkılmış, 8-10 yük kap-kacak, kitap ve sairesini yağma ve tahrir etmiştir.²² Daha önce bir vesile ile zikrettiği-

21 TİTE, 108/19020,100/16996'dan naklen, M. Şahingöz, **a.g.e.**, s. 245-247.

22 O. Vural, **a.g.m.**, s. 186. Ayrıca Bkz., **EK: XXV/1**.

miz Çal Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığı'nın 4 Mayıs 1930 tarihli yazısında, adı geçene düşmanın verdiği zararın 10.000 Türk lirası olduğu belirtilmektedir.²³

Kurtuluş Savaşı'na katılanlara ancak bir tek "**İstiklal Madalyası**" verilmiş olduğu halde; Müftü Ahmet İzzet Efendi'ye biri "**Çal Müftüsü İzzet Efendi**", diğeri de **Çal Kazası Müdafaa-i Hukuk Heyetinden Müftü İzzet Efendi**" isimlerine düzenlenmiş iki madalya verilmiştir.²⁴

Son söz olarak diyebiliriz ki, Müftü Ahmet İzzet Efendi, Milli Mücadele'nin başlamasıyla ulusal hareketin yanında yer aldı. Yukarıda değinildiği gibi, bağımsızlığımız için fiilen çalıştı. Bu cümleden olarak, Yunan işgali üzerine, Çal'da ilk milli örgütü kurmuş ve uzun süre de bu teşkilatın başkanlık görevini başarıyla yürütmüştür. Ayrıca düşmana karşı vuruşmalara katıldı. Daha ilk gününden itibaren Milli Mücadele'nin meşru olduğunu, meydanlarda ve cami kürsülerinde yaptığı ateşli konuşmalarıyla halka duyurdu. Bu arada **Ankara Fetvası**'nı da tasdik ederek bu yöndeki dinî hükmü bütün millete duyurdu.²⁵

O, kısaca belirtilen hizmetlerinden dolayı, **İstiklâl Madalyası** ile taltif edildi. Hem de iki madalya ile... Zaferden sonra teklif edilen milletvekilliği görevini benimsemeyerek irşâd vazifesine devam etti. Kırk yılı aşkın bir süre, başarıyla Çal Müftülüğü'nü yürüttü. 29 Nisan 1950 tarihinde kendi isteğiyle bu görevden emekli oldu. 1952 yılında da vefat etmiştir.²⁶

Yakın tarihimiz daha etraflı olarak incelenirse, **Müftü Ahmet İzzet Efendi**'nin değeri çok daha iyi anlaşılacaktır.

23 Bkz., **EK: XXV**.

24 Biri **3354** numaralı, diğeri de 3565 numaralıdır. "**İkisinde de (Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti)** mühürü ve **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'nın imzası var. Tarih 17 Mart 1926. Bir yıl sonra durum anlaşılıyor, fakat Milli Mücadele'nin ilk devrinde, Ege'de hizmet etmiş olan zamanın Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa (**Rahmetli Orgeneral Kazım Özalp**), o buhran günlerinde yakından bildiği Müftü İzzet Efendi'nin emeklerini bilmenin huzuru içinde **İKİ MADALYA**'yı sahibinin göğsünde bıraktırıyor" (C. Kutay, **a.g.e.**, s. 294).

25 Ankara Fetvası'na "**Çal Müftüsü Ahmet İzzet** " hüviyeti ile imza koymuştur . Bkz., **EK: III**.

26 Daha fazla bilgi için bkz., **DİB Arş.**, D: 23-1292.

AHMET ZÜHTÜ EFENDİ (ÖNDER) (ÇİNE MÜFTÜSÜ AHMET ZÜHTÜ)

1856 (1272)'da Çine Kazası'nın Karaoğullar Köyü'nde doğdu. Aydınnoğullarından Hoca Ali'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Çine'de yaptı. Yüksek öğrenimini ise, 1891'de Aydın'ın merkezindeki Ramazan Paşa Medresesi'nde tamamladı.¹ Öğrenimi sonrasında bir süre köyünde öğrenci okuttu. 1907'de de tayin edildi.²

Müftü Ahmet Zühtü Efendi, Milli Mücadele'nin ilk günlerinde milli harekate katılan din adamlarındandır. Bu cümleden olarak, 12 Haziran 1919 tarihinde Muğla-Bozüyüküklü Hatip Hacı Süleyman Efendi'nin³ önderliğinde teşkil edilen **Çine Heyet-i Milliyesi**'nde görev almıştır.⁴ Ancak Müftü Ah-

1 **DİB Arş.**, D: 23-1195.

2 Aynı Dosya.

3 Aydın halkının direnişe katılmasını sağlamakta zorluk çeken 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, Muğla'nın Bozüyüküklü bucağından Hatip Hacı Süleyman Efendi'yi Çine'ye davet etti. Daha önce Muğla'daki Milli örgütlenmede rol almış olan Hatip Hacı Süleyman Efendi, 12 Haziran 1919'da Çine'ye geldi. Buranın ileri gelenleriyle görüşerek aynı gün **Çine Heyet-i Milliyesi**'nin kurulmasını sağladı (Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, 1968, C. 6, s. 1959).

4 C. Bayar, **a.g.e.**, C. 6, gös. yer.

met Zühtü Efendi, Anadolu'ya saldıran emperyalist güçlerin hepsine birden karşı konulamayacağı kanaatindeydi.⁵

Bununla beraber Üçüncü Cumhurbaşkanımız merhum Celal Bayar Bey'in de belirttiği gibi "...Heyet ciddi bir azimle milli vazifesine sarıldı. İaneler toplandı. Gönüllü kaydedildi, bunların ailelerine para yardımı yapıldı. Silahlandırılan yüz kişilik ilk kabile Menderes Köprüsü'ne, Yunanlıların karşısına sevkolundu".⁶

Öte yandan Müftü Ahmet Zühtü Efendi, Dürrizâde'nin fetvasına karşı Anadolu Uleması tarafından hazırlanan fetvaya imza koyarak milli hareketin yanında olduğunu belgelendirmiştir.⁷

Soyadı kanunuyla "**ÖNDER**" soyadını alan Ahmet Zühtü Efendi, vefatına kadar (24 Ocak 1940) Çine Müftülüğü görevini yürüttü.⁸

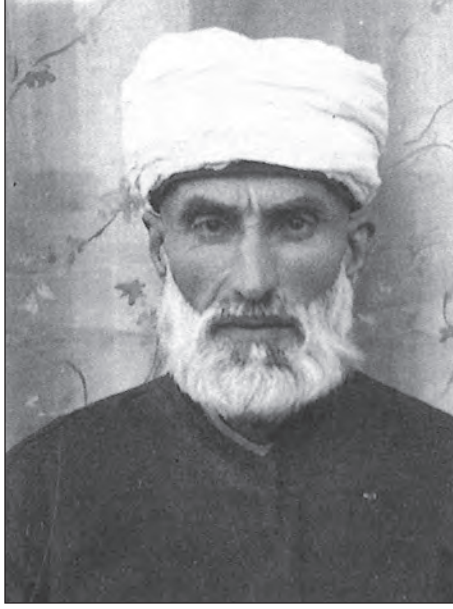
5 "Heyet (Çine Heyet-i Milliyesi), işe başlayıp memleketin umumi vaziyetini görüşürken Müftü Efendi:

"Yalnız Yunanlılarla kalsak kolay, fakat müttefikleri de var ve kuvvetli" mütalaasını ileri sürmüştü. Evvelce de söylediğim gibi o zaman bütün zihinleri bu mesele işgal ediyordu. Avrupalı büyük devletlere rağmen milli davanın başarı ile sona ereceğini çok kimsenin havsalası almıyordu..." (C. Bayar, **a.g.e.**, C. 6, gös. yer.).

6 C. Bayar, **a.g.e.**, C. 6, s. 1950.

7 İsmi "**Ahmet Hadi**" olarak yazılmıştır. (Bkz., **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27).

8 **DİB Arş.**, D: 23-1195.

MEHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (AKSOY) (YOZGAT MÜFTÜ VEKİLİ ŞÜKRÜ)

1882 (1298)'de Yozgat'ta doğdu. **Musa Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Yozgat'ta yaptı. Daha sonra Yozgat ve Kayseri Medreselerinde öğrenim gördü.¹

Öğrenimi sonrasında Yozgat Medresesi'nde görev aldı. 17 Kasım 1918'de Vekaleten Yozgat Müftülüğü'ne atandı. Müftülük görevini 18 Mart 1919 tarihine kadar yürüttü. Bu tarihte asilin görevine dönmesiyle ayrıldı. Ancak Müftü Mehmet Hulusi Efendi'nin (Akyol) TBMM I. Dönemi için Milletvekili seçilmesiyle, boşalan Müftülüğe 8 Nisan 1920'de yeniden vekaleten atandı. Mehmet Hulusi Efendi'nin Müftülük görevini tercihen milletvekilliğinden ayrılıp müftülük görevine başlamasıyla da 21 Mart 1921'de Müftülük Vekaleti sona erdi. Ocak 1922- Mart 1924 tarihleri arasında Yozgat Dârü'l Hilafetü'l-Âliyye Medresesi'nde öğretmenlik yaptı. Medreselerin kapanması üzerine de 1 Temmuz 1924'te Yozgat Fetvahane Müsevvidi olarak tayin edildi.²

14 Ağustos 1935'te malülen emekliye sevk edilmiştir. Soyadı kanunuyla "**AKSOY**" soyadını almıştır.³

1 **DİB Arş.**, D: 23-1528.

2 Aynı Dosya.

3 Aynı Dosya.

MEHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (KAYA) (YOZGAT MÜFTÜ VEKİLİ ŞÜKRÜ)

1868 (1284)'de Yozgat-Köseoğlu Mahallesi'nde doğdu. Müderris Kazımzâde Mehmet Kamil Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini mahallesindeki **Sıbyan Mektebi**'nde, orta öğrenimini de **Yozgat Rüştüyesi**'nde gördü. Bu arada Kur'an-ı Kerimi hatmetti ve hıfzını tamamladı. Daha sonra öğrenimini kendilerine ait **Kasımzâde Medresesi**'nde sürdürdü. Burada vefatına kadar babası Müderris Mehmet Kâmil Efendi'nin derslerine devam etti. Babasının vefatı üzerine de, Yozgat Müftülerinden Hacı Abdullah Tahir Efendi'nin öğrencisi oldu. 1900'de Müderrislik icazeti aldı. Mezun olduğu Kasımzâde Medresesi'nde hocalığa başladı. Bu görevi 1908 yılına kadar devam etti. Bu arada Yozgat Müftü Yardımcılığı görevini de yürüttü.¹

Mehmet Şükrü Efendi, 10 Şubat 1909 tarihinde, **Yozgat İbtidâî Mektepleri Müfettişliği**'ne getirildi. Bu görevde iken, önce Yozgat Numune-i Gayret Mektebi Muallim-i Saniliğine, daha sonra da Muallim-i Evvelliğine tayin edildi. 1 Mart 1917 tarihinde de **Yozgat Numune-i İttihad Mektebi** Muallimliğine getirildi. Fakat hastalığı nedeniyle 8 Ocak 1919'da göre-

¹ Kendisi Yozgat Müftü Yardımcılığı görevini kesintisiz altı yıldan fazla yaptığını belirtmektedir.

vinden ayrıldı. Yozgat Müftülüğü'ne bir süre vekalet etti. Bu arada Yozgat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev aldı.²

Mehmet Şükrü Efendi, Yozgat Medreseleri İlmiye Muallimliği (İmla ve Okuma dersleri vermek üzere) göreviyle yeniden memuriyete başladı (1 Ocak 1921). 11 Kasım 1922'de Yozgat Dârü'l-Hilafe Medresesi Türkçe Öğretmenliği'ne tayin edildi. Medreselerin kapatılması üzerine, 10 Ocak 1923'te **Akdağmadeni Müftülüğü**'ne atandı. Buradan önce **Yeşilova** daha sonra da **Alaca** Müftülüğüne nakledildi (17 Mayıs 1930).³

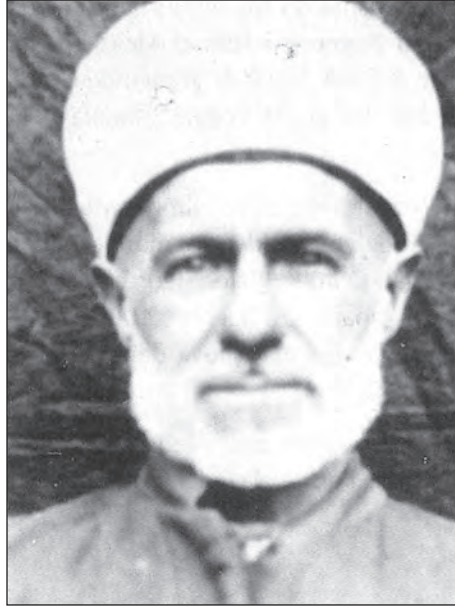
Soyadı Kanunuyla "**KAYA**" soyadını alan Mehmet Şükrü Efendi, evli olup on çocuk babasıydı. Arapça ve Farsça da bilen Mehmet Şükrü Efendi, 2 Şubat 1940'ta vefat etmiştir.⁴

2 Mehmet Şükrü Efendi, Yozgat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucu üyelerindendir. Heyetin diğer üyeleri şunlardır:

Başkan Müftü Mehmet Hulusi (Yozgatlı Çerkes Bekir Ağanın oğlu, 35 yaşında meb'usluğa seçilmiş ve 13 Mart 1921'de müftülüğü tercih ederek TBMM üyeliğinden istifa etmiştir). Üye Belediye Başkanı Ahmet (Başçavuşzade Nazif Efendi'nin oğlu, 40 yaşında meb'us seçilmişti). Mahkeme-i Şeriye Başkatibi İhsan, Ulemadan Hafız Şehap, Darendede Kaymakamı Süleyman Sırrı İçöz (meb'us), Divanlızade (Sonra meb'us A. Hamdi Altıok) Efendi ve Beylerdir (Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, 2. Baskı, İstanbul, 1973, s. 260 vd.).

3 **DİB Arş.**, D: 23-1529.

4 **Yozgat Nüfus Müdürlüğü**'nden alınan bilgi.

İSMAİL HAKKI EFENDİ (MÜFTÜOĞLU) (SEYDİŞEHİR MÜFTÜSÜ)

1888 (1304)'de Konya-Seydişehir Kazası'nın Ada Köyü'nde doğdu. **Ahmet Ağa**'nın oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptıktan sonra, Konya'ya giderek Karahafızâde Medresesi'ne kaydoldu. Konya Müftüsü Yalvaçlı Ömer Efendi'nin derslerine devam ederek ondan icazet aldı. Daha sonra bilgisini genişletmek üzere İstanbul'a gitti. Fatih Dersiâmlarından Muğlalı Ali Rıza Efendi'nin derslerine katıldı.¹ Ayrıca Ali Rıza Efendi'den de icazetname aldı.²

Ocak 1915'te **Ceyhan Müftüsü** olarak tayin edildi. 10 Kasım 1917'de de **Seydişehir Müftülüğü**'ne atandı. Ancak İttihat ve Te-

1 **İMMEŞ Arş.**, D: 1558; **DİB Arş.**, D: 23-1445.

2 İsmail Hakkı Efendi'nin bu icazetnamesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 26.4.1950 tarih ve 2-561 sayılı kararı ile dört yıllık yüksek öğrenime eşdeğer sayılmıştır.

rakki Partisine mensup olması hasebiyle Konya Valisi Cemal Bey'in³ teklifi üzerine, Meşihat Makamı'nca Eylül 1919'da azledildi.⁴

Bir müddet sonra yeniden Seydişehir Müftülüğü'ne atandı.⁵ Ankara Fetvası'nı bu esnada **Seydişehir Müftüsü** olarak tasdik ettiğini belirtmektedir.⁶

3 "Vali Cemal Bey, koyu bir **Hürriyet ve İtilâf Partisi** taraftarı, **İngiliz Muhipleri Cemiyeti** üyesi ve doğaldır ki sivri bir **İttihatçı** düşmanı idi. Bu İttihatçı düşmanlığı, onu **Ermeni** dostluğu yapmaya kadar itmiştir." (Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s. 267)

Merhum 3. Cumhurbaşkanımız **Celal Bayar**, Vali Cemal Bey hakkında hatıratında şunları söylemektedir:

"... En mutaassıp Ermeni komitecileri savaş sırasında 300 bin Ermeninin öldürüldüğünü iddia ettikleri halde, bu ölü sayısını 800 bine çıkarmak suretiyle güya İttihatçılardan intikam almak istemişti ve bundan dolayı halk da kendisine "**Artin Cemal**" demeye başlamıştır (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, C. 8, s. 2132). Ayrıca bkz., K. Erdeha, **a.g.e.**, s. 267-277).

4 **İMMEŞ Arş.**, D: 1558; **DİB Arş.**, D: 23-1445.

5 **Aynı Dosyalar.**

6 Ankara Fetvası ve imzalar, zamanında, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27'de yayınlanmıştı. Latin harfleriyle ilk defa, **Sebilürreşad**, C. I, Sayı: 3 (Haziran 1948)'de tekrarlandı. Bunun üzerine, İsmail Hakkı Efendi, bir mektup göndermiş ve mezkûr derginin 10 uncu sayısında yayınlanmıştır.

Bu mektupta İsmail Hakkı Efendi şöyle demektedir:

"BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİNİN TEMELLERİNİ KURAN FETEYAYI ŞERİFE BENİM DE İMZAM VAR

Sebilürreşad'ın üçüncü nüshasında, **Anadolu istiklâl savaşında milli vahdeti temin ile yeni Türk devletinin temellerini atan ve istiklâle kavuşturan Feteveyı Şerifeyi imza ve tasdik edenler arasında ben de bulunmakla iftihar ederim. Matbu esami arasında iki İsmail Hakkı var ise de, biri "Medinei Ayancık Müftüsü", diğeri de Medinei Narman Müftüsü" denilmiş, "Seydişehir Müftüsü İsmail Hakkı" diye tasrih edilmemiş. Halbuki Ankara Müftüsü merhum Mehmet Rifat Efendi tarafından nakilsiz olarak verilmiş Feteveyı Şerife suretlerinin nakillerini yirmi dört saat içinde kütübü mutebere tetkik olunarak mehzarlarını göstermek suretile yazdım, tasdik ederek gönderdim. Bu kıymetli vesikaları kemali itina ile büyük bir hâtura olarak muhafaza etmekteyim. Tarih ve numaralarını bildiriyorum:**

Vali Suphi imzasile Seydişehir Kaymakamlığı'na gelen telgrafın tarihi 21 Nisan 1336, numarası 12922'dir. Kaymakam Ragıb imzasile bana havalesi 23 Nisan 1336, numarası 236'dır... Benim fetvaların asıllarını naklederek imza ve tasdikimin tarihi 23 Nisan 1336, numarası 17'dir.

Bu milli harekete benim de iştirâk etmiş olduğumu, bu suretle bu tarihî şereften hissemend bulunduğumu iftiharla arz ederim.

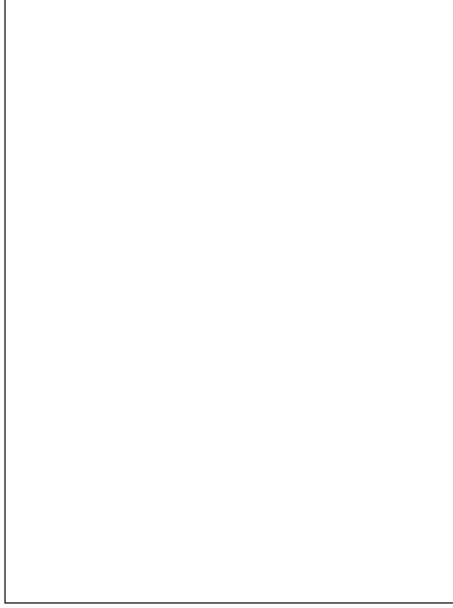
Sabık Seydişehir Müftüsü İsmail Hakkı",

(**Sebilürreşad**, C. I, Sayı: 10 (Haziran 1948),s. 148).

22 Mart 1934'te **Seydişehir Müftülüğü**'nden Gülnar Müftülüğü'ne atandı. Daha sonra önce 16 Mart 1945'te Seydişehir Vaizliği'ne, 5 Mayıs 1950'de de tekrar Seydişehir Müftülüğü'ne tayin edildi. 21 Eylül 1964'te ikinci kez Seydişehir Müftülüğü'nden alınarak Doğanhisar Müftülüğü'ne atandı. Doğanhisar Müftüsü iken, 5 Mart 1966 tarihinde emekli olmuştur.

Soyadı kanunuyla önce "**KOLLUOĞLU**" sonra da "**MÜFTÜOĞLU**" soyadını almıştır.⁷

⁷ **DİB Arş.**, D: 23-1445.

AHMET İZZET EFENDİ (BURSA MÜFTÜ MÜSEVİDİ AHMET İZZET)

Ailesi ve öğrenimi hakkında bilgi elde edemedik.¹ **Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi**'nde Bursa **Mollayekân Medresesi Müderrisi** olarak ismi geçmektedir.²

Söz konusu salname 1909 tarihli olduğuna göre, daha sonraki yıllarda Bursa Müftü Müsevitiğine (Müftü Yardımcılığına) atanması kuvvetle muhtemeldir. Zira Ankara Fetvası, Nisan 1920'de imzaya sunulmuştur. O da fetvayı, **Bursa Müftü Müsevidi** olarak tasdik etmiştir.³

Ertuğrul Gazetesi'nin 12 Eylül 1922 tarihli nüshasında "**Muhtariyat Komedi**" başlığı altında yayımlanan yazıda, Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali sırasında yapılan muhtariyat girişimi anlatılmaktadır. Bu cümleden olarak, Yunanlıların Belediye binasında yaptıkları toplantıdan söz

1 **İstanbul Müftülüğü Meşihat ve Diyanet İşleri Başkanlığı** arşivlerinde yaptığımız araştırmalarda dosyasını bulamadık. Bununla beraber 1870 Silistre doğumlu olup, Silistre eşrafından Hacı Emin Efendi'nin oğlu olması muhtemeldir. Bkz., Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, C. I, s. 174.

2 **Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi**, 1325, s. 336.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No:27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

edilmekte,⁴ toplantıda hazır bulunanların isimleri verilmektedir. Bu isimler arasında “Müftü Vekili (Ahmet) İzzet” ismi de geçmektedir.⁵ Ayrıca **Ertuğrul Gazetesi**’nin 14 Eylül 1922 tarihli nüshasında yayımlanan açıklamalarında Mısırî Şeyhi Mehmet Şemsettin Efendi, söz konusu toplantıda Ahmet İzzet Efendi’nin dua ettiğini belirtmektedir.⁶

Bursa’nın işgalden kurtuluşu (11 Eylül 1922) sonrası basındaki suçlamalar üzerine, Ahmet İzzet Efendi’nin görevinden ayrılması muhtemeldir. Nitekim 13 Eylül 1922’de Bursa Müftü Müsevvidliği’ne (Müftü Yardımcılığına) Mehmet Emin Erdem tayin edilmiştir.⁷

4 “O gün dükkanlar zorla kapatıldıktan sonra halk, polis ve jandarmanın yardımıyla Belediye önünde toplatılmış, tüm baskıya rağmen Türk olanlar birer bahane ile uzaklaşarak Belediye önündeki toplantıya katılmamışlardır.

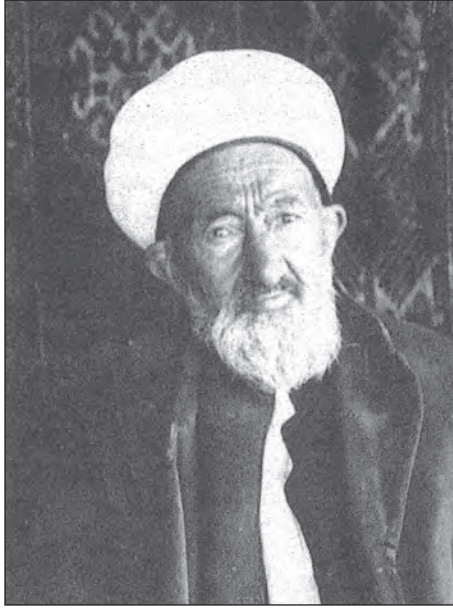
Belediye Başkanı odasında, Evkaf Müdürü İsmail Hakkı, Cemal Kudret, Püskülsüz Mustafa, Eczacı Maksut Tantosyan, Diran Filibeliyan, Hacı Yorgi, Dr. Terzioğlu, Dr. Venidiktos, Aristotel Zero, Yahudilerden Nesim Saban ve Hayım Palaçı bulunmaktaydı. Bunlar müteşebbis heyeti teşkil ediyorlardı. Yunan Jandarma Komutanı Papa Argiri’nin emir ve komutasıyla Belediye önünde toplatılan bir kısım halka Evkaf Müdürü İsmail Hakkı, cümle kapısı merdiven boşluğuna çıkararak topluma İngiliz ve Yunanlıları övücü sözler söyledikten sonra, Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı ağır suçlamalarda bulunarak uzun bir nutuk vermişti. Evvelden hazırladıkları telgrafları da birkaç kişiye imza ettirerek arabalarla Yunan Bölge Komutanı İzavolos’a götürmüşlerdi (**Ertuğrul Gazetesi**, 12 Eylül 1922’den naklen, Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele’de Bursa**, İstanbul, 1981, s. 152-153).

5 Ahmet İzzet Efendi’den başka o gün belediye’de şu kişiler de bulunmuşlardır:

Mısırî Dergahı Şeyhi Şemsettin, Evkaf Müdürü İsmail Hakkı, Fabrikatör Osman Efendizâde Cemil, Kayınbiraderi Necip, Püskülsüz Mustafa, tütün tüccarı Petro Avramidi, Ermeni Avukat Zari, Diran Filibeliyan, Cemal Kudret, Kilise Kuruluşları, Vilayet Matbaa Müdürü Enver, Avukat Kamil, Ebu Aslan takma adlı Ermeni Ağılıyan, Tatar Hamdi Hoca ve Alim Hoca (**a.g.e.**, s. 153).

6 “Şeyh bu yazısında; kendisinin imzası alınmak suretiyle belediyeye dua için çağrıldığını; Yunan askeri işgal komutanlığının emirlerine karşı gelip cezaya uğramamak için isteksiz olarak Belediye’deki toplantıya gittiğini anlatıyor ve devamla; Dua etmem önerilmiş olduğu kötü niyetlerini öğrenince kendilerine: “Tekkelerle, cami ve dinsel toplantılar dışında hiçbir yerde dua etmek adetim değildir” demem üzerine Müftü bu görevi yüklendi. Orada muhtariyat lehinde hiçbir suretle ne fikir ileri sürdüm ne de laf ettim ve İzvolo’ya (Yunan Bölge Komutanı) gitmemekte direndiğim halde Evkaf Müdürü İsmail Hakkı tarafından, din adamları adına Müftü Vekili İzzet Efendi’nin ve Şeyhler adına kendisinin bulunmasının kurulca kararlaştırıldığını, gidilmeyecek olursa Kuva-yı Milliye’yi desteklediği anlaşılıp “Sancak çıkartıp Şeyh Alayı yapardı” diye ihbar edilerek sorguya çekileceği korkusu üzerine gittiğini, bu bakımdan uzun süredir korku geçirdiğini ve ailesinin perişan olmaması için zor karşısında gitmek zorunda kaldığını; hiçbir zaman siyaset ve partilikle ilgilenmediğini bildiriyordu” (**a.g.e.**, s. 154). Ayrıca **Şeyh Mehmet Şemsettin Efendi**’nin açıklamasının tam metni için bkz., **Ertuğrul Gazetesi**, 14 Eylül 1338/1922, No: 609.

7 Bkz., **DİB Arş.**, D: 23-1225.

MUSTAFA KASIM EFENDİ (AYDIN)
(MUT MÜFTİ-İ SABIKI MUSTAFA KASIM)

1868 (1284)'de Konya Ermenek'te doğdu. İbrahim Çavuş'un oğludur. Öğrenimini Ermenek'te tamamladı.

Ankara Fetvası'nı "**Mut Müfti-i Sabıkı**" ünvanı¹ ile imzalamasına rağmen, onun hangi tarihlerde bu görevde bulunduğunu belirtir bir belgeye rastlayamadık. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki dosyasında onun Haziran 1902 sonrasında bulunduğu memuriyetler belirtilmektedir. Bu itibarla, 1902 yılı öncesinde, Mut Müftülüğü yapmış olması muhtemeldir.

1902 yılı sonrasındaki hizmetleri şöyledir:

8 Haziran 1902'den 15 Aralık 1910 tarihine kadar Ermenek Tekke Medresesi Müderrisliği,

1 Mart 1911'den 15 Aralık 1911 tarihine kadar Akşehir Kazası Müderrisliği,

8 Aralık 1912'den 1 Temmuz 1921 tarihine kadar Mut Kazası Müderrisliği,

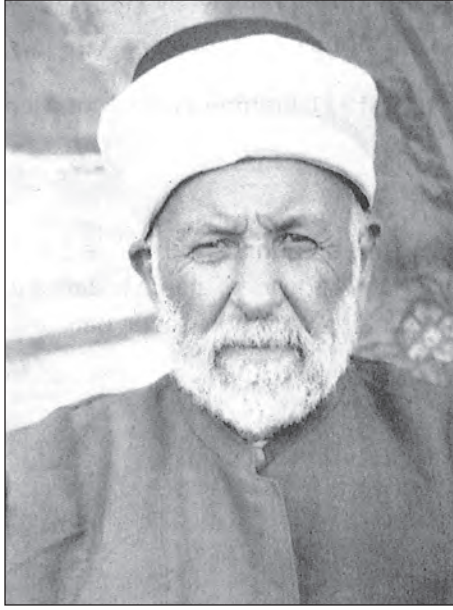
¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

1 Mayıs 1923'ten 31 Mayıs 1931 tarihine kadar Mut Merkez Lâle Paşa Camii İmam-Hatipliği,

Görevlerinde bulunmuştur.

13 Temmuz 1933'te 65 yaşını doldurması sebebiyle kanunen emekli sayılmıştır. Soyadı kanunuyla "**AYDIN**" soyadını alan Mustafa Kasım Efendi, 29 Mart 1949 tarihinde vefat etmiştir. Evli olup dört çocuk babası idi.²

² Verilen bilgiler, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki dosyasından (No: 23-0792) ve **Mut Nüfus İdaresi**'nden elde edilmiştir.

MEHMET BEY (TARHAN)
(BURHANIYE MÜFTİ-İ SABIKI HOCA MEHMED)

1866 (1282)'da Burhaniye Yunus Mahallesi'nde doğdu. **Beyzâde Ali Bey**'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Burhaniye'de yaptı. Yüksek öğrenimi için İstanbul'a giderek **Atık Ali Paşa Medresesi**'ne kaydoldu. Burada 1880, 1881 ve 1882 yıllarında Ankaralı Abdullah Halik Efendi'nin derslerine devam etti. Ayrıca 1883 senesinden 1888 senesine kadar Havranlı Hacı Ali Efendi Hoca'dan öğrenim gördü. 1889 yılında da Burhaniye'ye dönerek Mehmet Emin Ağa Medresesi'nde Sabık Burhaniye Müftüsü Hacı İsmail Efendi'nin derslerine katıldı. Mehmet Emin Ağa Medresesi'ndeki öğrenimi 1896 yılına kadar devam etti. Bu yılda Müftü Hacı İsmail Efendi'den müderrislik icazetini aldı.

Öğrenimi sonrasında 1897-1898 yıllarında Burhaniye Bidayet Mahkemesi Azalığı stajerliğinde bulundu. 1899 yılında Burhaniye Kazası İdare Meclisi üyeliğine seçildi. Bu görevde iken, 1900 yılında Belediye Başkanı oldu. Bu görevi iki yıl başarıyla yürüttü. 1902 yılında tekrar seçildiği Kaza İdare Meclisi Üyeliği, 1905 yılına kadar devam etti.

Bundan sonra sırasıyla, Maarif Komisyonu Başkanlığı (1906-1907), yine Burhaniye Kazası İdare Meclisi Üyeliği (1908-1911), Liva (Balıkesir)

İdare Meclisi Üyeliği (1913-1916) görevlerinde bulundu. Son görevini yürütmekte iken, Ocak 1916'da **Burhaniye Müftüsü** olarak tayin edildi.¹

Burhaniye'nin Milli Mücadele tarihimizde ayrı bir yeri vardır. İlk karşı koyma örgütünü kurmuş ve ilk kurşunu atmış olmak şerefini Burhaniyeliler muhafaza ederler... Müftü Mehmet Bey de böyle bir övüncün kahramanlarından. O, Müderris Şükrü Hoca ile Burhaniye Kuva-yı Milliyesi'ni kurmuş ve bu ulusal örgütün başkan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine Ayvalık'taki 172. Alay Kumandanı Ali Bey (Ali Çetinkaya) ile hemen temasa geçti. Bu arada kendisine şehrin her türlü yardımı yapmaya kararlı olduğunu bildirdi. Ayvalık'ın işgalinden sonra Burhaniye'ye çekilen 172. Alay, Burhaniye milisleriyle takviye edildiğinden, ancak bir sene dört ay sonra 29 Haziran 1920'de işgal faciasına uğramıştır. İlk kurşunu atan ilçelerimizden olan Burhaniye, 15 Eylül 1922'de kurtularak, çevredeki ilçelerden önce bağımsızlığına kavuşmada yine öncü olmuştur.²

Müderris Şükrü Hoca ile birlikte Burhaniye ve çevresinde Milli Mücadele'nin önderliğini yapan Müftü Mehmet Efendi, 16 Eylül 1919'da Balıkesir'de toplanan kongreye, Burhaniye delegesi olarak katılmıştır. Bu arada Kongrenin ikinci başkanlığına seçilmiştir.³ Ayrıca Müftü Mehmet Efendi, Burhaniye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularındandır.⁴

Balıkesir cephesi ilk kumandanı olan Kazım Paşa (Millet Meclisi Başkanı ve Milli Müdafaa Vekili Orgeneral Kâzım Özalp) hatıralarında şöyle demektedir:

“Aynı muhit içinde birbirleriyle tezat halinde neticeler alıyorduk. Bunun başlıca sebebi, bazı yerlerde halka hakikatları açıkça anlatacak vatanperver cesur şahsiyetler bulabildiğimiz halde, bazı yerlerde gaflet, tereddüt, hatta ihanetle karşılaşmamız idi. En mükemmel ve emin neticeleri, halkın üzerine büyük tesir sahibi din adamlarımızın Milli Mücadele'yi en geniş mana ve şümülü ile almalarıyla temin ediyorduk. Bu meyanda vereceğim gurur verici misaller vardır. Meselâ Burhaniye kazasında Şükrü ve Mehmet Hocalar, Müdafaa-i Hukuk teşkilatında evvel şahsi teşebbüsleriyle mukavemet teşkilatı kurmuşlardı. Bu mübarek

1 DİB Arş., D: 23-1676.

2 Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 373-374.

3 Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, C. I, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988, s. 43-48.

4 K. Özalp, **a.g.e.**, s. 135.

insanlar hayatlarını istihkar (hiç sayarak) ederek vatan kurtuluşu için her türlü fedakarlığı kendi irade ve kararlarıyla yerine getirmişlerdir”.⁵

Müftü Mehmet Efendi, 1919 Temmuz’unda -Milli Mücadele lehindeki kısaca sözü edilen çalışmalarından dolayı - Damat Ferit Hükümeti’nce azledildi.⁶

Burhaniye Müftülüğü’nden azli Mehmet Efendi’yi yıldırmadı. Aksine milli harekâtle olan bağlarını arttırdı. Nisan 1920’de Ankara Fetvası’nı “**Burhaniye Müfti-i Sabıkı**” olarak tasdik etti.⁷

Mehmet Efendi, Düşman yurttan kovulduktan sonra, 1922 yılında önce vekaleten, daha sonra asaleten Burhaniye Müftülüğü’ne tekrar atandı. Soyadı kanunuyla “**TARHAN**” soyadını aldı. 13 Ağustos 1941’de emekli oldu.⁸

Mehmet Tarhan, emekli aylığının yarısını ölünceye kadar Türk Hava Kurumu’na vermeyi taahhüt etmiş ve taahhüdünü ölünceye kadar yerine getirmiştir.⁹

Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası sahibi Mehmet TARHAN Hoca, 2 Ocak 1952’de vefat etmiştir.¹⁰ Rahmetle anıyoruz.

5 C. Kutay, **a.g.e.**, s. 375-376.

6 Sureti özel arşivimizde bulunan 15.08.1932 tarih ve 6 sayılı Burhaniye Müftülüğü çıkışlı bir yazıda, Müftü Mehmet Bey Burhaniye Müftülüğünden azlinden şöyle söz etmektedir:

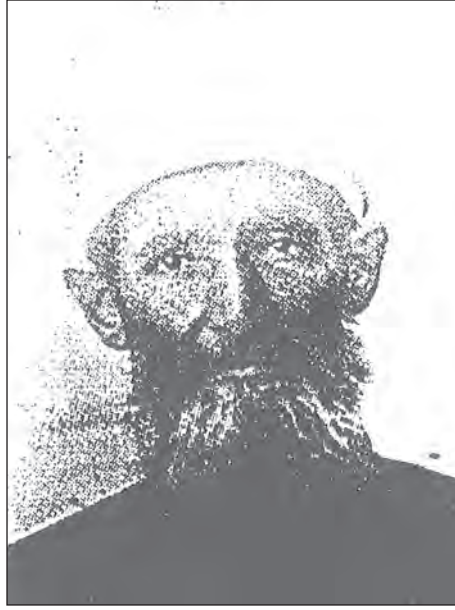
“... 1335 (1919) senesi Ağustos’unda İtilâf Hükümeti Şeyhülislamı Mustafa Sabri tarafından harekât-ı milliyeye iştirakından dolayı azledildim. İstihlâsa (Kurtuluşa) kadar 25 ay gayri kanunî olarak Mustafa Neş’et Efendi Meşihattan Müftü tayin (edilmiştir)...” demektedir. Ayrıca bkz., **EK: XXVI.**

7 Bkz., **EK: III.**

8 Dosyasındaki bilgilerden.

9 Bu konudaki Türk Hava Kurumu Genel Merkezi Başkanlığı’nın 07.05.1948 tarih ve 5976 sayılı yazısı için bkz., **EK: XXVII.**

10 **Burhaniye Nüfus İdaresi**’nden alınan bilgi.

HACI ABDURRAUF EFENDİ (SİVAS MÜFTÜSÜ HACI ABDURRAUF)

1877 (1293)'de Sivas Cami-i Kebir Mahallesi'nde doğdu. Sarı Hati-boğullarından Sultan Alaeddin Camii İmam-Hatibi Sıbgatullah Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra, iki yıl kadar **Sivas Gök Medresesi**'ne devam etti. Daha sonra öğrenimini Kayseri'de sürdürdü. Oradaki **Kozanoğlu Medresesi**'nde altı yıl öğrenim gördü. Bu süre içinde tanınmış alimlerden Mehmet Efendi'den Nahiv, Mantık, Meâni, Beyan ve Bedii derslerini aldı. Ayrıca Kozanoğlu Medresesi'nde fenle ilgili dersler de gördü. Hocası Mehmet Efendi'nin vefatı üzerine, Darend'e giderek Aşu-di köyünde oturan ulemadan Ömer Şem'i Efendi'den Tefsir, Hadis, Usul-i Hadis okudu. Uzun bir öğrenim hayatının sonunda, 18 Şubat 1894'te Ömer Şemsi Efendi'den icazet aldı.¹

Öğrenimi sonrasında, Ekim 1899 tarihinden itibaren iki yıl kadar **Sivas Bidayet Mahkemesi** üyeliğinde ve 6 Kasım 1908'den itibaren de altı ay kadar **Darend'e Kazası Kaymakamlık vekaletinde** bulundu. Daha sonra seçildiği **Sivas Vilayeti İdare Meclisi üyeliğinde** dört yıl çalıştı. Bu arada Asker Ailelerine Yardım Komisyonu ile Muhacir Komisyonu'nda da görev

¹ İMMEŞ Arş., D: 3916; DİB Arş., D: 23-1325.

aldı. Kasım 1915'te de **Sivas Müftüsü** oldu.² Ancak 1919 Eylül'ünde İttihatçı olduğu, Kuva-yı Milliye'nin yanında yer aldığı gerekçesiyle Müftülük görevinden azledilmiştir.³

İstanbul Hükümeti'nin söz konusu azil kararını; Heyet-i Temsiliye'nin, uygulamaya koydurtmaması muhtemeldir. Zira daha sonraki günlerde de Abdurrauf Efendi, Müftülük görevini sürdürmüştür. O, ilk günden itibaren ulusal hareketin yanında yer almıştır. Kendi ifadesiyle; "**Mondros antlaşmasını (30 Ekim 1918) müteakip, milli mukaddes haklarımızı savunmak maksadıyla, Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni**" kurmuştur. Bu arada Cemiyetin Başkanlık görevini de Mart 1921'e kadar yürüttü.⁴

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında Müftü Abdurrauf Efendi'nin üstün hizmetleri olmuştur. **Vali Reşit Paşa**, ulusal hareketin ilk günlerinde mütereddit idi. Valinin bu durumu Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gitmek üzere Sivas'a uğradığı günlerde bile devam etmekteydi.⁵ Muhtemelen bu durumu nedeniyle Reşit Paşa, Sivas için melhüz tehlikeler ileri sürerek kongrenin bu şehirde toplanmasını engellemeye çalışmıştı.⁶

Vali Reşit Paşa, böyle mütereddit tutum ve davranışlar sergilerken, -yukarıda da belirtildiği gibi- Müftü Abdurrauf Efendi, çoktan kararını Milli Mücadele lehinde vermişti. Öyle ki, Reşit Paşa, vilayeteki Kuva-yı Milliye çalışmaları hakkında bilgi istediğinde teşkilat mensuplarından şu cevabı almıştı:

2 Sivas Müftülüğü için yapılan seçimde Kazgancızâde Emin Efendi ile aynı oyu almıştır. Emin Efendi Müftülüğü kabul etmediğinden kendisi tayin edilmiştir. (Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, C. I, İstanbul, 1980, s. 53).

3 **İMMEŞ. Arş.**, D: 3916; S. Albayrak, **a.g.e.**, C. I., gös. yer.

4 Müftü Abdurrauf Efendi 24 Mart 1921 tarihli ve "**Sivas Müftüsü Abdurrauf'dan Bü-yük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Hazretlerine**" hitaplı telgrafında;

"Vilayete bağlı müdafaa-i milliye cemiyetlerinin kuruluşundan itibaren merkezi heyeti başkanlığını üstlenerek, milletin kurtulması mukaddes gayesi sağlanıncaya kadar Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ve Efdaladdin'in azledilmiş olmaları karşısında yine başkanlık görevinde hizmete devam ettiğim yüksek şahıslarınca bilinmektedir. Fakat tebligat üzerine başkanlık görevini tedbir olarak ikinci başkana bırakmış ve fiilen yine vatani hizmetlerime devam ile meselelerde arkadaşımınla beraber çalışmışım. Merkez heyeti üyeleri tarafından yine eskisi gibi başkanlık görevimi fiilen yerine getirmem arzu edilmekte olduğundan, memuriyetimin bu görevi yerine getirmeme engel olup olamayacağı konusunda yüksek kararını beklemeye hazırım. Efendim." diyordu. (BTTD, sayı: 39).

5 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK Yayını, Ankara, 1988, C. II, s. 208.

6 **Nutuk**, C.I, s. 29.

“O kadar kalabalık değiliz. Başta Müftü olmak üzere ulemâ takımı hemen hemen bizimle beraberdir...”⁷ Bunlar; Vali Vekili Kadı Hasbi, Müderris Fazlullah ve Müftü Abdurrauf Efendiler idi. Özellikle Müftü Efendi, Vali Reşit Paşa'nın ifadesiyle **“...Erzurum yolcularına (Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere diğer Sivas Kongresi delegelerine) parlak bir istikbal merasimi yapma vazifesini almıştı. Cübbesinin eteklerini toplayarak ev ev, dükkân dükkân dolaşıyordu.**⁸

Mahmut Goloğlu"nun bildirdiğine göre, **Mustafa Kemal Paşa'nın** Sivas'ta oturup dinlenebileceği, çalışacağı ve yatacağı odaya konacak eşyayı **Müftü Abdurrauf Efendi ile Şekeroğlu İsmail ve Sığıroğlu Hayri Efendiler** evlerinden getirmişlerdir.⁹

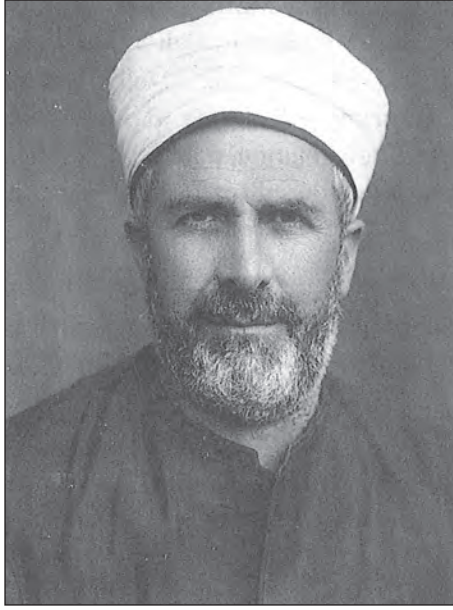
Müftü Efendi, daha sonraki günler de de milli hareketin başarılı olması için çalıştı. Zaferden sonra da Sivas Müftüsü olarak hizmetlerine devam etti. 1927 yılında Sivas Müftüsü iken vefat etmiştir.¹⁰

7 Cevdet Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul, 1940, s. 16.

8 **a.g.e.**, s. 123.

9 Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s. 22.

10 **Sivas Nüfus Memurluğu**'ndaki kütük kayıtlarından elde edilen bilgi.

MUSTAFA ASİM EFENDİ (KARAHİSAR-I ŞARKÎ SABİK MÜFTÜSÜ)

1854 (1270)'te Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar)'de doğdu. **Kadıoğullarından İbrahim Hilmi Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Şebinkarahisar'da tamamladı. Daha sonra aynı yerde bulunan medreseye devam etti. Müderris Hüseyin Efendi'nin derslerine devam ederek ondan icazet aldı.¹

Ağustos 1898'de Şebinkarahisar Şer'îye Mahkemesi İkinci Katipliğine atandı. Bir yıl sonra, Başkatipliğe terfi etti. Ocak 1904'te de Şebinkarahisar Müftüsü oldu. Temmuz 1905'te Alucra Kazası A'şar ihale memurluğuna tayin edildi. Bu arada üç defa naib vekilliğinde de bulunmuştur.²

Ulusal hareket yanında yer aldı. Muhtemelen bu yüzden 1919'da Müftülükten ayrılmak zorunda kaldı.³

1 **İMMEŞ Arş.**, D: 24130, **Müftüler Sicil Defteri**, C. I, s. 311.

2 Aynı Dosya.

3 "...İftâ ile kabil-i te'lif ahvali şayan-ı itimat görülmediği gerekçesi ile Müftülükten ayrılmıştır..." (Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, C. 4-5, Zafer Matbaası, İstanbul, 1981, s.185).

Devlet hizmetinden ayrıldıktan sonra, Afyonkarahisar'a gelerek buradaki milli çalışmalara katıldı. Ankara Fetvası'nı **Karahisar-ı Şarkî Sabık Müftüsü** olarak tasdik etti.⁴

Mustafa Asım Efendi, 1925 Haziran'ında vefat etmiştir. Fıkıhla ilgili basılmamış "**Şurûd ve Ahkâm**", "**Müteaddidât**", "**Mukadderât**" ve "**Müstesniyât**" adlı çalışmaları vardır.⁵

4 **İrade-i Milliye** gazetesinde, **Afyon Karahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne atfen**, "Ankara Müftülüğü'nden i'ta ve ulemâ-yı İslâmiye tarafından tedkik ve tasvib buyurulan Fetvâ-yı Şerife'nin muvâfık, Şer'i Şerife (uygun) bulunduğu cemiyetimizin müracaat-ı mahsusası üzerine..." en faziletli ulema **Karahisar-ı Şarkî Sabık Müftüsü Mustafa Asım Efendi**, tarafından tasdik edildiği haber verilmektedir. (**İrade-i Milliye**, 6 Mayıs 1336).

5 S.Albayrak, **a.g.e.**, C. 4-5, gös. yer.

ALİM EFENDİ (MANİSA SABIK MÜFTÜSÜ ALİM)

1875 (1291)'te Manisa'da doğdu. **Ulemadan Hacı Arif Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimi ve hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladıktan sonra, Müderris Ali Rıza Efendi'den Arapça okudu. Ali Rıza Efendi'nin vefatı üzerine, Manisa Müftüsü Hacı Evliyazâde Mehmet Emin Efendi'nin derslerine devam etti. Ve ondan 1897'de icazet aldı. Daha sonra ilmini genişletmek üzere İstanbul'a gitti. Orada Beyazıt Dersiâmlarından Çarşambalı Hacı Ahmet ve Fatih Dersiâmlarından Dağıstanlı Mustafa Hulusi Efendilerin derslerine devam etti. 1901'de Hacı Ahmet Efendi'den **Ulûm-u âliye ve a'liyye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) öğrenimi gördüğüne dair icazetname ve ayrıca Mustafa Hulusi Efendi'den de Aşare ve Takrib icazetnamesi aldı.¹

4 Şubat 1909'da Manisa Müftü Müsevvidi (Müftü Yardımcısı) olarak memuriyete başladı. Bu görevde iken 1915'te Manisa Müftüsü oldu.²

Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra "**Cemiyet-i İslamiyye**" adıyla bir cemiyet kurarak faaliyete geçmiştir. Bu arada 17-19 Mart

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1339.

² Aynı Dosya.

1919 tarihlerinde İzmir’de **Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti**’nin önderliğinde toplanan kongreye Manisa Temsilcisi olarak katıldı.³ İzmir’in işgali üzerine de, Müftü Alim Efendi, Kırkağaç Müftüsü Mehmet Rifat, Burhaniye Müftüsü Mehmet Muhip, Edremit Müftüsü Hafız Cemal, Tire Müftüsü Sunullah Efendilerle birlikte Yunan İşgalini din açısından değerlendiren bir fetva vermişlerdir.⁴

Bu fetvada;

Yunan işgali ve zulmünün haksızlığı belirtildikten sonra, buna karşı fiili mukavemetin yani cihat yapmanın farz olduğu açıklanıyordu. Ayrıca Yunanlılarla birlikte Damat Ferit Hükümeti’nin tel’in edildiği de vurgulanmıştır.⁵

Bundan dolayıdır ki, Alim Efendi diğer din adamlarıyla birlikte Yunan makamları ve İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkum edilmiştir.⁶

Manisa’nın işgali üzerine Milli hareket lehinde çalışmalarını daha da arttırdı. Ancak Yunan askeri yetkililerince aranması üzerine Akhisar’a kaçmak zorunda kaldı. Orada Kuva-yı Milliye çalışmalarına katıldı. Kongre çalışmalarında bulundu. Bu arada 22 Mart 1920 tarihinde yapılan **“Beşinci Balıkesir Kongresi”** ikinci başkanlığına seçildi.⁷

Ankara Fetvası’nı tasdik edenler arasında **“Balıkesir Kadı-ı Sabıki Âlim”**⁸ diye ismi geçen din âliminin Manisa Müftüsü Âlim Efendi’nin olması kuvvetle muhtemeldir. Zira, milli hareket lehindeki çalışmalarından dolayı Saruhan (Manisa) Müftülüğü’nden İstanbul Hükümeti’nce azledil-

3 İtilaf devletleri, 1919 yılının Şubat’ında Paris’te bir araya geldiler. **Sevr**’in bir nevi ön denemesi niteliğinde olan Paris Konferansı’nda Yunanistan’a Balıkesir, Aydın ve İzmir Vilayetleri vaat edilmişti. Bu haber Türk halkını çok müteessir etmişti. Türk’ün **“Ebet-Müddet”** devletinin hürriyet ve bağımsızlığının sonu olamayacağına iman etmiş vatanseverler bir kongre yaptılar. Bu kongreye, İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Balıkesir il ve ilçelerinden 37 Belediye Başkanı, 37 Müftü olmak üzere toplam 165 delege katıldı (Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Öğretmen Dünyası Yayını, Ankara, 1984, s. 174).

4 Ali Sarıkoyuncu, “Yunan Megalo İdeası ve Batı Anadolu’nun Düşman İşgalinden Kurtarılmasında Din Adamları”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. 30, Sayı: 4 (Ekim, Kasım, Aralık 1994), s. 34.

5 Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa (1919-1922)**, İzmir, 1991, s. 25.

6 a.g.e., gös. yer.

7 Bkz., R.Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, İstanbul, 1942, s. 99-102.

8 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

miştir.⁹ Ayrıca Ankara Fetvası, din alimlerinin imzasına sunulduğu esnada Balıkesir Kadısı Şükrü Efendi'dir. Ondan önceki Balıkesir Kadısı da **Salim Sabri Efendi**'dir.¹⁰ Bu bakımdan "**Saruhan Müfti-i Sabıkı Alim**" olacağı yerde zuhulen "**Balıkesir Kadı-ı Sabıkı Alim**" yazılmış olabilir.

Manisa'nın 8 Eylül 1922'de işgalden kurtarılması üzerine, Alim Efendi tekrar Manisa Müftülüğü'ne atandı.¹¹

Alim Efendi, Milli Mücadele'deki onurlu davranışları kadar, musikişinaslığı ile de ün kazanmış bir kişiliğe sahiptir.¹²

İstiklal Madalyası ile de taltif edilen Alim Efendi, 12 Aralık 1932'de vefat etmiştir.¹³

9 Alim Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığı'na hitaben yazdığı 15 Teşrin-i Evvel 1340/1924 tarihli dilekçesinde Saruhan (Manisa) Müftülüğü'nden azlediliş sebebinin şöyle açıklanmaktadır:

"...İnfisalime (ayrılışıma dair İstanbul'daki Ferit Paşa Hükümeti'nin, karar ittihaz ederken (alırken) isnat ettiği esbab-ı mucibe Kuva-yı Milliye'ye iltihak ederek milletin selametine çalışmaktan ibaret olduğunu zan ederim. Aynı esbaba binaen aynı hükümet Reisi Cumhuriyetimizi, elhalete hezihi (şu anda) reis-i idaremizde bulunan erkan-ı hükümetimizi de, hatta idama mahkum etmişti ..." (Bkz., **EK: XXVIII**).

10 Bkz., **İlmiye Salnamesi**, Matbaa-i Âmire, Dersaadet, 1334, s. 276.

11 Aynı Dosya.

12 Bkz., M. Çağatay Uluçay, **Manisa Ünlüleri**, Manisa, 1946, s. 44; Bertuğ Selami, "Manisalı Âlim Efendi ve Klasik Musikisindeki Yeri", **Mesir Konferansları**, 1983, Manisa Turizm Derneği Yayınları, No: 4, s. 7-21.

13 **Manisa Nüfus Müdürlüğü**'nden alınan bilgi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADI VE MÜDERRİSLER

MEHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (BALIKESİR KADISI MEHMET ŞÜKRÜ)

1873 (1289)'te İstanbul'da doğdu. Sinop Müftüsü ve Fatih Dersiâmlarından **Osman Hulusi Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Boyabat'ta yaptı. Bu arada hıfzını da (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladı. Daha sonra öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. Bayezit Dersiâmlarından Ali Nakib Efendi'nin derslerine devam ederek ondan icazet aldı. Ayrıca Mekteb-i Nüvvab'tan da Ekim 1902'de 4. sınıf Niyabet Şehadetnamesi aldı.¹

Şubat 1903'te Mustafa Kemal Paşa Kazası Niyabetliği'ne tayin edildi. Daha sonra ise, Şiran, Beyanabad kazaları niyabetliklerinde bulundu. Memuriyetinin yanı sıra ilmi çalışmalarını da devam ettirdi. Bu cümleden olarak, 1908'de "**İbtidâ-yi Hariç**" Edirne Müderrisliği, yine aynı yıl **Sahn**'a terfi etmiştir.²

¹ Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C. 3-4, s. 114.

² **İbtidâ-yi Hariç**: Medrese öğretimini bitirenler "**mülazım**" olup, isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn'a) kaydolurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar **İbtidâ-yi Hariç** medreselerine müderris tayin olurlardı. **İbtidâ-yi Dahil** (medreselerde orta tahsili veren müderrislere denir) mertebesine ulaşan müderrisler, daha sonra **Sahn** müderrisliğine tayin olurlardı.

Ağustos 1910'da İzmir Merkez Niyabeti'ne Müşavir oldu. Mart 1914'te Üsküdar Kadı Müşaviri, Mayıs 1915'te Nablus livası naibi olmuşsa da Mart 1918'de Karesi (Balıkesir) Kadılığı'na naklen atandı.³

Milli Mücadele'de milli hareketin yanında yer aldı. Müdafaa-i Hukuk çalışmalarına katıldı. Ankara Fetvası'nı imzaladı.⁴

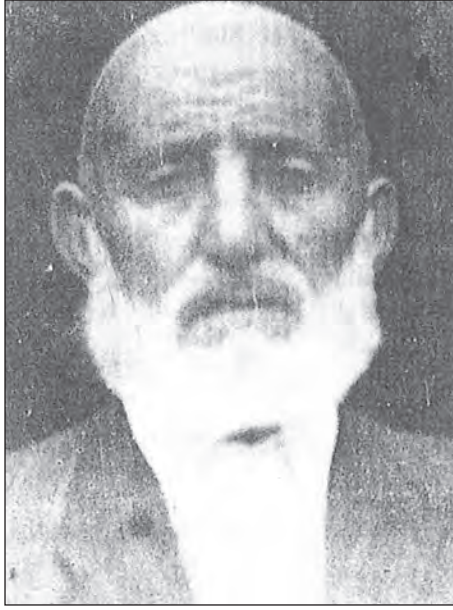
Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunan dosyasındaki bilgilerden 1927 öncesinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁵

(M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15).

3 S. Albayrak, **a.g.e.**, gös. yer.

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Bkz., **EK: III**.

5 **DİB Arş.**, D: 23-1427.

ABDULLAH (AZMİ) EFENDİ (AKŞİT) (MÜDERRİSİNDEN ABDULLAH)

1886 (1302)'da Denizli-Serinhisar İlçesi Yatağan Kasabası'nda doğdu. Yatağan Medresesi Müderrislerinden **Şeyh Hacı Mehmet Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini kasaba ilk okulunda yaptı. Daha sonra Yatağan Medresesi'nde öğrenimini sürdürdü. 1914'te Müderris Mehmet Sait Efendi'den icazetnamesini¹ aldı.²

Öğrenimi sonrasında Yatağan Medresesi'nde ders okutmaya başladı. Medresedeki bu görevi, askere alındığı 2 Nisan 1915 tarihine kadar devam etti.³

Birinci Dünya Savaşı'nda Yedek Subay olarak görev yaptı. Savaşın ilk yıllarında Çanakkale Cephesi'nde düşmanla çarpıştı. **Seddülbahir, Anafartalar** ve **Ariburnu**'nda boğaz boğaza yapılan süngü harplerine katıldı. Daha sonra **Hicaz** cephesinde görev aldı. **Süveyş Kanalı**'nı bekleyen birliklerde altı ay bölük komutanı olarak hizmet verdi. Oradan **Kudüs** cephesine

¹ Abdullah Efendi'nin bu icazetnamesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 7 Kasım 1945 tarih ve 2-1213 sayılı yazısı ile dört yıllık dini yüksek öğrenime eşdeğer sayılmıştır.

² **DİB Arş.**, D: 45-0139.

³ Aynı Dosya; M. İlhan Akşit, "Abdullah Azmi Bey", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 7, s. 4.

geçti. Burada İngilizler tarafından kandırılan Bedevilerle yapılan çarpışmalara katıldı. **Kütül Ammere**'de İngilizlere esir düştü. Ve üç buçuk yıllık esaret hayatından sonra memleketine (Yatağan'a) dönebildi.⁴

Yatağan'a dönüşünün hemen sonrasında Milli Mücadele'ye katılır. Başlangıçta Afyon'da bulunan 20. Tümen emrinde görev verildi. Rahatsızlanması sebebiyle **Çal Askerlik Şubesi Başkanlığı**'na tayin edilir. Bu görevde iken, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner) ile birlikte, yörede Milli Mücadele fikrinin doğmasında üstün hizmetlerde bulundu.⁵ Bu arada Ankara Fetvası'nı imzaladı.⁶

Afyon cephesinde Büyük Taarruz'a Katıldı. 9 Eylül 1922'de İzmir'e ilk giren birlikler içinde yer aldı.⁷

Zaferden sonra Çal Askerlik Şubesi Başkanlığı'na yeniden tayin edildi. Fakat bu görevde fazla kalmayarak Yatağan'a döndü. 1934 yılına kadar ticaret ve çiftçilikle uğraştı. Bu tarihte Yatağan Medrese Camii'nde İmam-Hatip olarak göreve başladı.⁸ 2 Şubat 1944 - 6 Mart 1945 tarihleri arasında Acıpayam Vaizliği'ne naklen atandı. Bu görevden 31 Aralık 1963'te emekli oldu.⁹

5 Nisan 1976'da da vefat etti.¹⁰

4 Abdullah Azmi Efendi, "diğer esirlerle beraber Birmanya'da Ranguna sürülür. Orada iki yıldan fazla kalır. Sonra Kalküta'ya nakledilir. Altı ay sonra da diğer esirlerle Bombay'a getirilirler. Üç buçuk yıllık esaret hayatının çoğunu askere hocalık yaparak geçirir. Türk esirlerinin İngiliz esirleri ile mübadelesi sonucu Aden ve Süveyş yoluyla İskenderiye'ye, oradan İstanbul'a gelir. Fakat Anadolu'ya geçemez. Bir baba dostunun yardımıyla Antalya'ya giden gemiye biner. Antalya'da İtalyanlar, zorluk çıkarmaz". Böylece memleketi **Yatağan**'a gelmeyi başarır (M. İlhan Akşit, **a.g.m.**, s. 4-5).

5 N. Köstüklü, **a.g.e.**, s. 91.

6 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca Bkz., **EK: III**.

7 M. İlhan Akşit, **a.g.m.**, s. 5.

8 M. İlhan Akşit, **a.g.m.**, gös. yer.

9 **DİB Arş.**, D: 45-0139.

10 M. İlhan Akşit, **a.g.m.**, gös. yer.

HACI SÜLEYMAN EFENDİ
(HACI BAYRAM MEDRESESİ MÜDERRİSİ
MÜSEVİD HACI SÜLEYMAN)

1862 (1278)'de Ankara'da doğdu. Hacı Hüseyin Ağa'nın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. Daha sonra yüksek öğrenim için Konya'ya gitti. Konya'da tanınmış bilginlerden Müderris Hacı Hüseyin Efendi'den **Ulûm-u âliye ve a'liyye** (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek icazet aldı (1887).

Öğrenimi sonrası bir süre Ankara Yeşilahî Medresesi'nde hocalık yaptı. 1 Ocak 1888'de Ankara Rüştîyesi üçüncü muallimliğine atandı. Rüştîye'nin kapatılması üzerine, 1 Eylül 1910'da Ankara İdadisi'ne nakledildi. Bu görevde iken 1 Kasım 1911'de Ankara Müftü Müsevittliğine (Müftü Yardımcılığına) tayin edildi. Ayrıca Hacı Bayram Medresesi'nde de müderris olarak çalışmaya başladı.¹

Hacı Süleyman Efendi, **Hacı Bayram Medresesi Müderrisi** olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.² Medreselerin 1924 yılında kapatılması üzerine

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1016.

² **Hakimiyet- Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca Bkz., **EK: III.**

uhdesinde sadece Ankara Müftü Müsevvitliği görevi kaldı. 1927 yılında 65 yaşını doldurmasına rağmen emekliye sevkedilmeyip bir müddet daha çalışması, Bakanlar Kurulu Kararı ile uygun görülmüştür.³

³ Bakanlar Kurulu'nun 20 Eylül 1927 tarihli toplantısında; Hacı Süleyman Efendi'nin uzmanlığından istifade edileceğinden bahisle Memurin Kanununun 76 ncı maddesi uyarınca yaş haddinden muaf tutulması kararlaştırılmıştır (Aynı Dosya).

İSMAİL EFENDİ (ULUTOPÇU) (ANKARA MOLLA BÜYÜK MEDRESESİ MÜDERRİSİ İSMAİL)

1875 (1291)'te Ankara Merkez Kayabaşı Mahallesi'nde doğdu. Babası Topçuzâde Mevlüt Kâmil Efendi'dir. İlköğrenimini Kayaş İlkokulunda yaptı. Sonra Ankara Hacı Doğan Medresesi'ne devam etti. Yüksek öğrenim için Konya'ya gitti. Konya Fevziye Medresesi'ne devam ederek Müderris Hacı Ahmet Efendi'den müderrislik icazeti aldı.

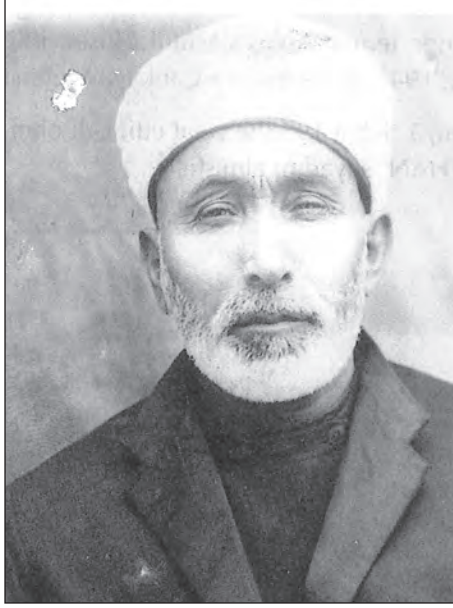
15 Aralık 1919 tarihinde **Molla Büyük Medresesi** müderrisliğine tayin edildi. Milli Mücadele'de ulusal direnişe katıldı. **Ankara Fetvası**'nda "**Molla Büyük Medresesi Müderrisi İsmail**" olarak ismi geçer. Medreselerin kapatılmasıyla 30 Nisan 1924'te buradaki görevi son buldu. Ancak Ankara Medresesi İlmîyesi'nde öğretimde bulunmak şartıyla Ocak 1924 tarihinden itibaren "Müderrisîn faslından" 600 kuruş maaş tahsisi yapıldı.¹ Bu arada

¹ **Mülga Şer'iyye Vekaleti Tedrisât Müdür-i Umumisi**'nin 1339-1340 senesine ait karar defterinin 162 nci sahifesinde bulunan 8 Kasım 1340 / 1924 tarih ve 13 Nolu Kararda: "Ankara Medresesi İlmîyesinde tedrisatta bulunmak şartıyla Müderrisinden Ankaralı Topçuzade İsmail Efendi Kanunu Sani / 1340 (Ocak 1924) tarihinden itibaren müderrisîn faslından "600" kuruş maaş tahsisi karargir olmuştur." denilmektedir.

Ankara Vaizliği'ne tayin edildi. Bu görevden 13 Temmuz 1943'te emekli oldu.

Soyadı kanunuyla "**ULUTOPÇU**" soyadını aldı. 14 Aralık 1944'te de vefat etmiştir.²

² **DİB Arş.**, D: 24-0050.

SADULLAH EFENDİ (CEYHAN) (ŞEHÂBİYE MEDRESESİ MÜDERRİSİ SADULLAH)

1881 (1297)'de Ankara-Bala Kazası'nın Bahşili Köyü'nde doğdu. Aynı köyden **Hacı Ali Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde tamamladıktan sonra Konya'ya gitti. Orada çeşitli medreselerde öğrenim gördükten sonra 18 Nisan 1908'de icazetname aldı.¹

Öğrenimi sonrasında 1909'da Ankara Kocabey Medresesi'ne vekaleten atandı. 1910 yılında da "**Nakşibendi demekle maruf Şehâbiye**" medresesine asaleten tayin edildi.²

Milli Mücadele'nin başlamasıyla ulusal hareket yanında yer aldı. Ankara Fetvası'nı **Şehâbiye Medresesi Müderrisi** olarak tasdik etti.³

Medreselerin kapatılması üzerine, Ankara Merkez Vaizliği'ne naklen atandı. 6 Temmuz 1940 tarihinde terfian Ankara Müftü Müsevittliğine ge-

1 Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1 Temmuz 1942 tarih ve 2-965 sayılı onayı ile icazetnamesi, 4 yıllık dini yüksek öğrenime eşdeğer sayılmıştır.

2 **DİB Arş.**, D: 46-0245.

3 Sadullah Efendi, Ankara Fetvası'na ilk imza koyanlardandır. Bkz., **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920).

tirildi. Bu görevde iken 7 Temmuz 1947'de de Ankara-Çankaya Müftüsü oldu.⁴

Çankaya Müftüsü iken, 1 Şubat 1953'te vefat etti. Evli olan Sadullah Efendi, Soyadı Kanunuyla "**CEYHAN**" soyadını almıştır.⁵

4 Aynı Dosya.

5 **Kırıkkale Nüfus Müdürlüğü**'nden alınan bilgiden.

MEHMET ŞEVKİ EFENDİ (SÂRIYYE MEDRESESİ MÜDERRİSİ MEHMET ŞEVKİ)

1880 (1296)'de Ankara-Bala Kazası'nın Yahşili Köyü'nde doğdu. Mahmutoğulları'ndan Çiftçi Mahmut Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptı. Daha sonra Konya medreselerinde öğrenim görerek 1908'de icazet aldı.¹

Öğrenimi sonrasında Sâriyye Medresesi'nde göreve başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda Yedek Subay olarak görev yaptı. Sina Cephesi'nde çarpışmalara katıldı ve esir oldu. Bir sene Mısır'da esir kaldıktan sonra İstanbul'a geldi.² Milli hareketin yetkililerince Anadolu'ya çağrıldı. 1920-1922 yılları arasında Kuva-yı Milliye'nin emrinde³ çarpışmalara katıldı.⁴

1 **DİB Arş.**, D: 25-0052.

2 Özel Arşivimizde bulunan belgeden.

3 1. Fırkanın 1. Taburunun 2. Bölüğünde görev yapmıştır.

4 Aynı belge.

Öte yandan ilmiye sınıfına mensup olması nedeniyle Ankara Fetvası'nı da tasdik etti.⁵

Medreselerin kapatılması üzerine, 14 Eylül 1925'te Ankara Vaizliği'ne atandı. Bu görevde iken, 28 Aralık 1931'de vefat etti.⁶

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK:III**

6 **Bala Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

HAMZA EFENDİ (KORU) (ZEYNELÂBİDİN MEDRESESİ MÜDERRİSİ HAMZA)

1870 (1286)'te Ankara-Bala Kazası'nın Karaali Köyü'nde doğdu. Abbasoğulları'ndan Ömer Lütfi Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde tamamladı. 1884'te Ankara'ya gelerek **Molla Büyük Medresesi'**nde öğrenimini sürdürdü. Müderris Kalaycızâde Ali Efendi'den Sarf ve Nahiv dersleri aldıktan sonra Eylül 1888'de Konya'ya gitti. Burada 1895 yılına kadar Hâdimli Mehmet Vehbi¹ ve Parlakzâde Hacı Ahmet Efendilerden Mantık, Fıkıh ve Meâni derslerini aldı. 1896'da da İstanbul'a giderek Hacı Osman Efendi'den Kelam, Hikmet, Hadis ve Tefsir Usulü derslerini okudu. Ve müderrislik icazeti aldı (1899). Daha sonra bir süre öğrenimini Mısır'da sürdürdü.²

1 TBMM I inci Dönem Milletvekillerinden, **Şer'îye ve Evkaf** Vekili Mehmet Vehbi Efendi.

2 Hal Tercemesinde (Özgeçmiş) bu konuda şöyle demektedir:

"Mısır'da okudum. Emsile ve Bina'yı (Arapça ile ilgili dersler) Şeyh Muhammed Eş-şükri, Maksud, Avâmil, İzhar ve Cami'i (Arapça ile ilgili dersler) Şeyh Hafız Osman Efendi'den okuduktan sonra Muhammed Salim Ebrânevi Elbesanî isimli Hoca Efendilerden Fıkıh ve Belâgat, Şeyh Muhammed Salim'den Tahrir, Te'vil, Cerh ve Tadil ve

Hamza Efendi, öğrenimi sonrasında 1901'de Ankara **Zeynelâbidin Medresesi Müderrisliği'**ne atandı. Ekim 1911'de de **Ankara Merkez Şer'iyeh Mahkemesi Katipliği** görevi ilave memuriyet olarak uhdesine verildi. 19 Kasım 1912'de **Ankara Dârü'l-Hilâfesi Müdürlüğü'**ne getirildi. 7 Ekim 1913 tarihine kadar yöneticilik görevini sürdürdü. Bu tarihte istifası üzerine bu kez aynı okulun Arapça Öğretmenliği'ne tayin edildi. Bu görevde iken, "**Zeynelâbidin Medresesi Müderrisi Hamza**" ismiyle Ankara Fetvası'nı imzaladı.³ Medreselerin kapatılması üzerine 1 Mart 1925'te Ankara Vaizliği'ne, 1 Haziran 1925'te Ankara Müftülüğü Fetvahane Katipliği'ne, 12 Şubat 1932'de Ankara Müftülüğü Müsevvitliği'ne (Yardımcılığı) atandı. Bu arada 8 Şubat 1933 tarihinden 13 Temmuz 1940 tarihine kadar Ankara Müftülüğü'ne vekalet etti.

13 Temmuz 1940'ta emekli oldu. 25 Ağustos 1950'de de Çankaya'da vefat etmiştir. Soyadı Kanunuyla "**KORU**" soyadını almıştır.⁴

Akaid'e varıncaya kadar okudum. İcazetimi Şeyh Muhammed Salim bin Abdan İbni Ethem'den aldım". (EK: XXIX).

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., EK: III.

4 **Ankara İli Müftüler Albümü**, Ankara Müftülüğü Yayını, Ankara, 1992, S. 17-18; **DİB Arş.**, D: 23-1014.

ZEYNEL ABİDİN EFENDİ (ÖZER)
(YEŞİL AHÎ MEDRESESİ MÜDERRİSİ ABİDİN)

1870 (1286)'te Ankara'nın Nazimbey Mahallesi'nde doğdu. **Pilavzâde Hacı Mehmet Hâmi Efendi'nin** oğludur. İlk öğrenimini Kayabaşı Sıbyan Mektebi'nde yaptı. Daha sonra Ankara'nın tanınmış ulemasından Müderris Taşbikarîzâde Hacı Atif Efendi'nin derslerine devam ederek müderrislik icazeti aldı (1904).

Öğrenimi sonrasında Ankara-Kara (Sevdaviye) Medresesi Müderrisliğiyle göreve başladı. Daha sonra Ankara Şer'îye Mahkemesi İkinci Katipliği'ne atandı (5 Temmuz 1910). Bu görevi, 1 Kasım 1923'e kadar yürüttü.

1 Mayıs 1924'te Asliye Mahkemesi Başkatip Muavinliği'ne, 1 Haziran 1925'te Diyanet İşleri Sicil Müdürlüğü'ne, 20 Şubat 1927'de Ankara Müftülüğü'ne atandı.

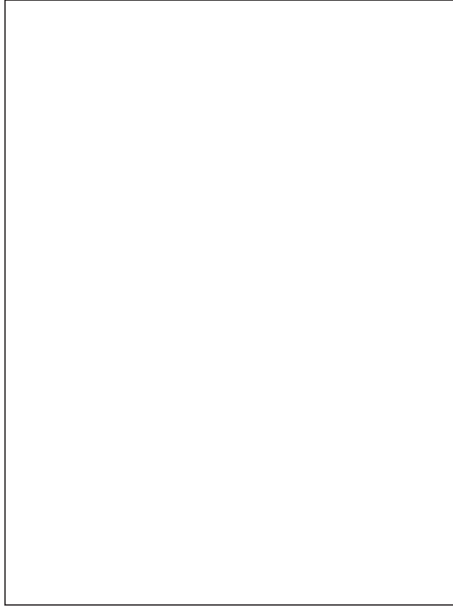
Görevde iken, 8 Şubat 1933'te vefat etti. Evli olup 4 çocuk babasıydı. Hal Tercemesinde Arapça ve Farsça bildiğini belirtmektedir.¹

¹ **Ankara İli Müftüler Albümü**, Ankara, 1992, s.15-16; **DİB Arş.**, D: 23-2343.

Zeynelâbidin Efendi, Ankara Fetvası'nı "**Yeşil Ahi Medresesi Müdür-
risi Abidin**" ismi ve unvanı ile imzaladı.²

Soyadı kanunuyla "**ÖZER**" soyadını almıştır.

² **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

ABDULLAH HİLMİ EFENDİ (ZİNCİRLİ MEDRESESİ MÜDERRİSİ ABDULLAH HİLMİ)

Abdullah Hilmi Efendi,¹ Ankara Fetvası'nı **Ankara-Zincirli Medresesi Müderrisi** olarak tasdik etti.²

Araştırmalarımıza rağmen dosyasını bulamadık.³ Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti Üyelerinden Hüseyin Galip Görün'ün dosyasında sureti bulunan ve Danıştay Başkanlığı'na hitaben yazılan 10 Mart 1935 tarihli ve 567 sayılı yazıda, Abdullah Hilmi Efendi'nin Ankara Belediyesi Hukuk Müşaviri olarak çalıştığı belirtilmektedir.⁴

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde yapılan araştırmada da adı geçen hakkında bilgi elde edilememiştir.

- ¹ **ATASE Arş.**, Kl: 312, D: (65) 51, Fh: 145-6'de Ankara'dan Fetva'yı imzalayan müderrisler arasında ismi "Abdullah Selim" olarak geçmektedir.
- ² **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.
- ³ İstanbul Müftülüğü Meşihat, Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Ankara Belediyesi arşivlerinde araştırma yapılmıştır.
- ⁴ Bkz. , **DİB Arş.**, D: 23-0974. Ayrıca yazının bir sureti de Üsküdar Müftü Yardımcısı Mehmet Zühtü Atalık'ın dosyasında bulunmaktadır (**DİB Arş.**, D: 23-1055).

RIF'AT EFENDİ (BİLGİN) (BAYEZİD DERSİÂMI)

Ankara Fetvası'nı "**Bâyezid Dersiâmlarından Rif'at**" ismiyle imzalayan Rif'at Efendi, 1876'da Ankara'da doğdu. Babası Ankara'nın tanınmış sülalelerinden **Börekçizâde Cafer Efendi**'dir.¹ Onun Fetva'yı imzalamasında, Ankara Müftüsü Mehmet Rif'at (Börekçi) Efendi'nin akrabası bulunmasının da bir etken olması muhtemeldir.

Rif'at Efendi, hıfzını, ilk ve orta öğrenimini² Ankara'da tamamladıktan sonra yüksek öğrenimi için İstanbul'a gitti. Burada Mimar Kasım Medresesi'ne kaydoldu. Müderrislerden Çarşambalı Ahmet Hamdi Efendi'nin tedrisine (ders halkasına) devam edip **Ulûm-u âliye ve a'liyye** (dinî yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek icazetname (diploma) almaya hak kazanmıştır (Hicri 1319/1901). Ayrıca Rumi 11 Ağustos 1321/1905'te de **Dârülfünûn Ulûm-u Âliye Şubesi**'nden mezun olmuştur. Bu arada Ayasofya Hatibi Merhum Hafız Bekir Efendi'nin Öğrencisi Salih

1 Ankara Müftüsü Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi de Börekçizâde Ali Kazım Efendi'nin oğludur.

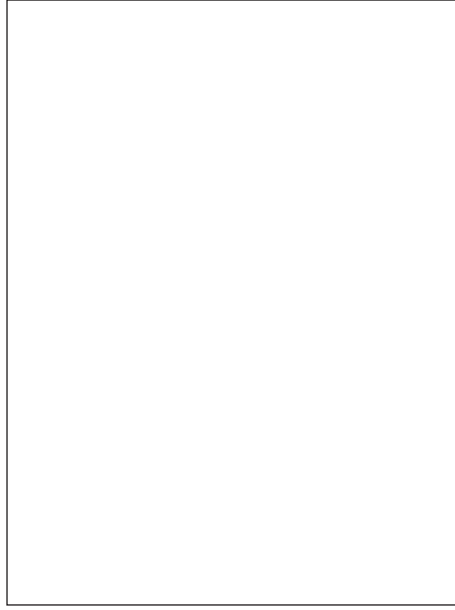
2 Ankara Rüştiyesi'nden 18 Temmuz 1889'da mezun olmuştur.

Efendi'den **Kır'at, Aşare-i Takrib**; Şehzâde Camii İmamı Meşhur Hafız Ethem Efendi'den de **Mehâric-i Huruf** derslerini almıştır.

Rıf'at Efendi, 1 Ocak 1906'da Bayezid Camii Dersiâmlığı'na tayin edilmiştir.

Soyadı kanunuyla "**BİLGİN**"soyadını alan Rıf'at Efendi, 21 Haziran 1941'de vefat etmiştir.³

³ **DİB Arş.**, D: 23-0512.

HÜSEYİN HİLMİ EFENDİ (REİSÜ'L-KURRÂ HÜSEYİN HİLMİ)

Araştırmalarımıza rağmen **Diyanet İşleri Başkanlığı** ve **İstanbul Müftülüğü Meşihat** arşivlerinde dosyasını bulamadık. Medreselerin kapatılması üzerine Milli Eğitim Bakanlığı'nda görev almış olması muhtemeldir. Ancak bu bakanlık arşivi henüz düzenlenmediğinden, buradan da hakkında bilgi elde edilememiştir.

Ruşen Eşref Ünaydın'ın "**Özleyiş**"inde Hafız Hüseyin ismi geçmektedir. Milli Mücadele'nin ilk günlerinin dini havasını da yansıtan seslenişinde (Mustafa Kemal Paşa'ya) Ruşen Eşref Bey şöyle demektedir:

"O eski Meclis binasının bir küçük odasında bir mescit vardı. Hatıramda yanılmıyorsam, Meclis'in koridorunda veya kapısına yakın bir yerinde ezan da okutturulurdu. Hatta o ezanlar, bazı günler pek gür ve güzel sesli, Kuvayı Milliyeci kılığında giyimli, baldırları dolaklı, bacakları külotlu, başı kalpaklı Hafız Hüseyin okurdu. Ara sıra onu cepheye götürürdüm. O bir hâfız, bir kaside-gû idi ki, güzel ve heyecan verici sesini Garp Cephesi'ndeki kıt'alara dinletirdim; bu sesle onları şevke getirirdim. Onu cephenin her tarafında semt semt dolaştırıp Türkçe kaside okuyuşunu askere dinletirdim.

Hacıbayramveli Camii'nde bayram namazları gibi cemaatin bol olduğu toplantılarda Hafız Hüseyin'in, cami duvarlarını ve âdetâ kubbe yüksekliğinde tavanını billur parıltılarla dolduran ve billur havenklerinden taşan ışıklar misillû pırıltılarla titretip dinleyenleri galeyana getiren kasidelerini kalabalık halk içinde, sen, kendin de, herkes gibi halılar üzerine bağdaş oturarak, o sesin en duygulu yerlerinde, göklere uçacakcasına çırpıntılı yerlerinde dudaklarını titreten heyecanını tutmaya çalışarak dinlerdin. Sen o bayram namazlarına giderdin".¹

Ruşen Eşref'in söz ettiği "**Hafız Hüseyin**"in Ankara Fetvası'nı tasdik eden "Reisü'l-Kurrâ Hüseyin Hilmi Efendi'nin² olması muhtemeldir. Bilindiği üzere "**Reisü'l Kurrâ**", hafızlardan Kur'an-ı Kerim'i usulüne göre okuma ilmini tamamlayanların kendilerine üstad kabul ettikleri kimsedir.

1 Ruşen Eşref Ünaydın'ın **Özleyiş**'inden naklen Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, Anıl Yayınevi, İstanbul, 1962, s. 77-78.

2 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336/1920, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

HASAN FEHMİ EFENDİ (ANKARA MEDRESESİ MÜDERRİSİ HASAN FEHMİ)

1870 (1286)'te Nevşehir'de doğdu. **Parmaksızoğlu Hüseyin Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Nevşehir'de tamamladıktan sonra Kayseri'ye gitti. Burada tanınmış bilginlerden Emin Efendi'den bir müddet dinî ve Arabî dersler okudu. Daha sonra İstanbul'a giderek Ders Vekili Ahmet Asım Efendi'nin derslerine devam etti.1893'te Ahmet Asım Efendi'den müderrislik icazeti aldı.¹

Haziran 1896'da girdiği imtihanda başarılı olarak ders verme izni aldı. Dersiâmlık maaşı ile 7 Ağustos 1900 tarihinde Bayezit Camii'nde ders okutmaya başladı. 1 Haziran 1911'de Halıcılarda bulunan Sultan Selim Dershane'sine Müdür olarak tayin edildi. Ayrıca burada İslâm Tarihi Dersleri de verdi. 24 Temmuz 1914'te Konya-Bozkır Kazası Müftüsü oldu. Nisan 1915'te Eskişehir Müftülüğü'ne naklen atandı. Müftülük görevi uhdesinde olduğu halde, Eskişehir Medresesi Müdürlüğü'nü de yürüttü. Ayrıca medresede Fıkıh, Lügat ve İştikâk dersleri okuttu.²

¹ İMMEŞ Arş., D: 2561.

² Aynı Dosya.

11 Nisan 1917’de hakkında yapılan şikâyet üzerine Eskişehir Müftülüğü’nden ayrıldı. 31 Temmuz 1919 tarihinde **Ankara Medresesi** Müdür ve Muallim-i Evveliği’ne Ders vekaletince tayin edildi.³

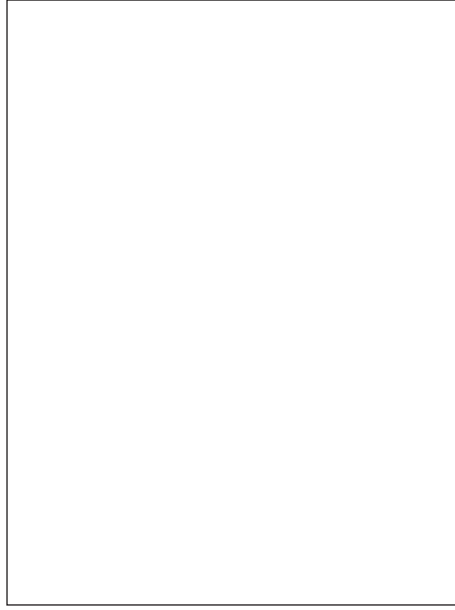
Ankara Fetvası’nı “**Ankara Medresesi Müderrisi Hasan Fehmi**” isim ve ünvanıyla tasdik etti.⁴

Daha sonraki memuriyeti ve vefatı ile ilgili bilgi elde edilememiştir.⁵

3 Aynı Dosya.

4 Bkz., **ATASE Arş.**, Kl: 312., D: (65) 51, Fh: 145-6.

5 Dosyasında daha fazla bilgi ve belge bulunmamaktadır.

HACI YUSUF EFENDİ

(BURSA ULEMÂSINDAN REİSÜ'L-MÜDERRİSİN HACI YUSUF)

Hacı Yusuf Efendi, Milli Mücadele'nin başlamasıyla ulusal direniş hareketinin yanında yer aldı. Bu cümleden olarak, Temmuz 1919'da oluşturulan **Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti**'nin kurucu üyesidir.¹ Daha sonra Sivas Kongresi'nde alınan karar gereğince Redd-i İlhak kuruluşu kaldırılarak ye-

¹ **Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti**'nin kuruluşunda şu kişiler görev almışlardır:

“Erzurumlu Salih Hoca (I inci Dönem TBMM Erzurum Milletvekili Mehmet Salih Yeşiloğlu), İdare Meclisi Başkatibi Hami, Hasan Sami, Yenişehirli Hafız Abdullah, Paşa Çiftliği Sahibi Ali, Ali Ruhi, Menduh, İstinaf Mahkemesi Başkanı Hasan (Süleyman Vehbi), Müftü Hafız Ahmet, Gürcü Murtaza, Murat, Müderris Kara Yusuf, Nasuhzade Selim, Urgancı Abdullah, Fesci Hafız Halit, Su Müdürü Salih, Öğretmen Okulu Müdürü Hamid, Şer'ıye Mahkemesi Başkatibi Nurettin, Dr. Mehmet Ali, Eczacı Şükrü, Defterdarlıktan emekli Raif, oğlu Celal, Dr. Şefik Hidayet, Emekli Kurmay Binbaşı Nevreş, Öğretmen Hüsnü Uluğ, Değirmenci Ömer Ağa, Cemil, Jandarma Alay Komutanı Albay İsmail Hakkı, Muhittin Baha (Pars), Operatör Emin, Lise Öğretmenlerinden Ali Rıza, Tabak Tefik Ağa, Eşref, Tüccar Hüseyin Avni, Binbaşı Mehmet Ali, Soğanlı Çiftliği Sahibi Ethem, Hacı İvas Çiftliği Sahibi Mustafa (Mehmet Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, İstanbul, 1981, s. 189).

rine **Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** kuruldu. Bu milli kuruluşun üyeleri arasında yine Müderris Hacı Yusuf (Müderris Kara Yusuf) ismi yer almaktadır.²

Öte yandan Müderris Hacı Yusuf Efendi, Bursa Müderrislerinin Başkanı olarak Ankara Fetvası'nı imzaladı.³

Onun ulusal direniş hareketi yanında yer alması, diğer Bursalı Müderrislerin de bu yönde hareket etmelerinde etkili olması muhtemeldir.

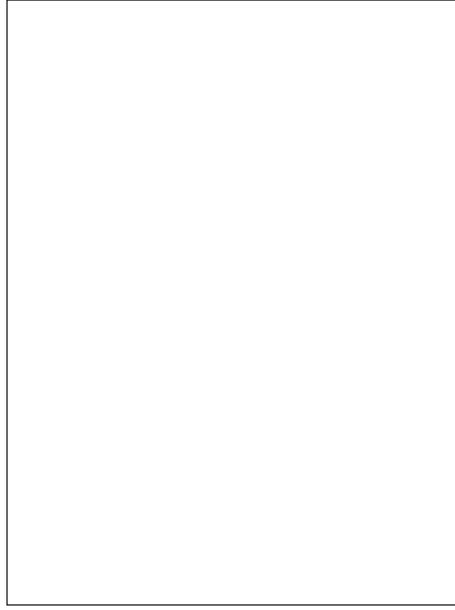
Bununla birlikte Müderris Hacı Yusuf Efendi'nin öz geçmişi hakkında bilgi edinilememiştir.⁴

2 **Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin diğer kurucu üyeleri şu kişilerdir:

Nasuhzâde Sadık, Urgancı Abdullah, Bursa Kadısı Tahir, Avukat Osman Nuri, Emekli Yüzbaşı Hacı Ahmet, Binbaşı Abdullah, Mümtaz Şükrü Ahmet Muhtar, Muhittin Baha, Gemlikli Necati (M. Ş. Eğilmez, **a.g.e.**, s. 189).

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 **Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi**, 1325/1909, s. 336'da iki Yusuf ismi geçmektedir. Bunlardan birisi **Bursa-Lala Şahin Paşa Medresesi Müderrisi**, diğeri de **Bursa-Hamza Bey Medresesi Müderrisi**'dir.

ÖMER KAMİL EFENDİ
(BURSA MÜFTİ-İ SABIKI VE ÇELEBİ SULTAN MEDRESESİ
MÜDERRİSİ)

1847 (1263)'de Ayaş'ta (Ankara) doğdu. **Yorgancızâde İbrahim Efendi**'nin oğludur. İlk bilgileri babasından alarak Bursa'ya gelmiştir. Hazinedarzâde Medresesi'nde ikametle önce Kur'an-ı Kerim'in hıfzını tamamladı. Ulu Cami'de ders okutan ve sonra Sabık Bursa Müftüsü olan İbrahim Efendi'nin derslerine devam ederek icazet aldı (1880).

İcazeti sonrasında Ulu Cami'de öğrenciyeye ders okutmaya başladı. Bu cümleden olarak, 1901'de "9" öğrenciyeye icazet verdi. Girdiği imtihanında başarı göstererek Kasım 1886'da **İbtidâ-y-i Hariç**¹ Bursa Müderrisliği ünvanını kazandı. 1906'da da **Musile-i Sahn**'a terfi etti.² Bu arada Rumeli Fatihi

1 **İbtidâ-y-i Hariç**: Medrese öğrenimini bitirenler "mülazım" olup isimleri deftere (Ruusunâme-i Hümayûn) kaydolunurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler. Başarılı olanlar Medreselerin ilk kısımlarına müderris tayin edilirdi (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14).

2 **Musile-i Sahn**: Medreselerin yüksek kısmı Müderrisliği. Bugünkü karşılığı ile üniversite hocası.

Süleyman Paşa'nın İznik'teki medresesine müderris olarak tayin edildi. Bu görevde iken Nisan 1910'da Bursa Müftülüğü'ne tayin edildi.³

Ömer Kamil Efendi, Bursa Müftülüğü görevini 27 Mart 1919 tarihine kadar sürdürebildi. Bu tarihte **Bursa Hürriyet ve İtilaf Fırkası** başkanı Ömer Fevzi Efendi (Hacıoğlupazarcılı), Vali Gümölcüneli İsmail Bey'in gayretiyle Ömer Kamil Efendi'yi emekliye sevkettirerek yerine Bursa Müftüsü olmuştur.⁴

Emeklilik süresinin dolmadığı anlaşılınca Ömer Kamil Efendi, Çelebi Sultan Medresesi Müderrisliği'ne tayin edildi. Bu görevde iken "**Bursa Müftü-i Sabıkı ve Çelebi Sultan Medresesi Müderrisi**" olarak, Ankara Fetvası'nı tasdik etti.⁵

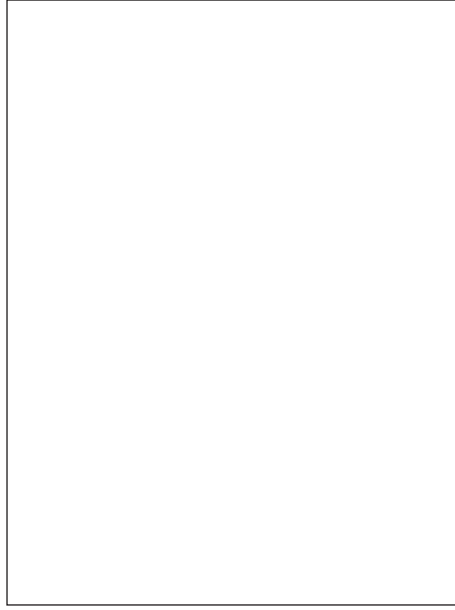
Ömer Kamil Efendi, 1927 yılında vefat etmiştir. Vefatında 80 yaşında idi.⁶

3 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C. 4-5, s. 364. Ayrıca bkz. , **İstanbul Müftülüğü arşivi, Dosya: 2232**.

4 150'likler listesine dahil edilerek yurtdışına çıkarılan ve Beyrut'ta 1936'da ölen Ömer Fevzi Efendi hakkında bilgi için bkz., S. Albayrak, **a.g.e.**, C. 4-5, s. 335-336.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca Bkz, **EK: III**.

6 Nüfus Bilgilerinden.

SEYİT AHMET DÜRRİ EFENDİ (CAMİ-İ KEBİR MAHALLESİ ŞEYHİ HACI AHMET EFENDİ)

1833 (1248)'te Bursa-Hisariçi Mahallesi'nde doğdu. Mustafa Nazmi Efendi'nin¹ oğludur. İlk öğreniminden sonra Bursa Cami-i Kebir (Ulu Cami)'de öğrenim gördü. Daha sonra devam ettiği Mekteb-i Nüvvab'dan 5. sınıf niyabet ehliyetnamesi aldı (1873).

Şer'îye Mahkemesi Katipliği ile memuriyete başladı. Daha sonra sırasıyla Lüleburgaz, Simav, Bigadiç, Taşköprü ve Nazilli kazaları niyabetlerinde bulundu. 24 Ağustos 1887'de Burdur Sancağı niyabetine terfi etti.²

Adı geçen, 26 Temmuz 1895'te Limni Sancağı niyabetine, 2 Mart 1900'de Yozgat livası niyabetine ve 15 Nisan 1903'te de Gümülcine niyabetine tayin edildi. 8 Şubat 1908'de ikinci defa atandığı Gümülcine livası niyabetinden ayrıldı.³

¹ Bursa Hanedân-ı benamından Cizyedârzâde ahfadından 1285 h. (1842)' de bilfiil Mekke-i Mükerrre Mevlevîyetinde bulunmuştur (Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, C. I, s. 128).

² a.g.e., gös. yer.

³ a.g.e., gös. yer.

Ankara Fetvası'nı "**Cami-i Kebir Mahallesi Şeyhi Hacı Ahmet Efendi**" isim ve ünvanıyla imzalayan⁴ kişinin Seyit Ahmet Dürri Efendi olması kuvvetle muhtemeldir. Adı geçenin vefat tarihi ile ilgili bilgi elde edilememiştir.

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

MEHMET KAMİL (ÖZÜAYDIN) (HÜSEYİN ÇELEBİ MEDRESESİ MÜDERRİSİ MEHMET KAMİL)

1874 (1290)'te Kosova-İsalar Köyü'nde doğdu. **Müderriş Osman Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptı. Sonra İstanbul'a gelerek **Haseki Sultan Medresesi**'ne kaydoldu. Fatih Dersiâmlarından Alasonyalı Hacı Ali Efendi'nin öğrencisi oldu ve ondan 25 Ekim 1900'de Müderrislik icazeti aldı. Ayrıca mezuniyeti sonrasında iki yıl, yine Fatih Dersiâmlarından Eğinli Hacı Hafız İbrahim, Tirnovalı Hacı Mehmet ve Midyalı Hacı Mustafa Efendilerden Tefsir ve Hadis dersleri aldı. Bu arada 1902 Mayıs'ında girdiği **Bursa Dârü'l-Muallimîn**'e bir yıl süreyle devam etti.¹

Dârü'l-Muallimîn'de öğrenci iken, 4 Mart 1904'te Bursa-Karacabey Kazası Hudanlı Köyü İlkokulu Öğretmenliği'ne tayin edildi. Bu görevi esnasında Ocak 1911'de Bursa-Yenişehir Müftüsü oldu. Ancak Müftülükte 5 Mayıs 1919 tarihine kadar kalabildi. Zira bu tarihte Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi tarafından Müftülükten azledildi.² On üç ay süreyle açık-

1 **DİB Arş.** , D: 23-1211

2 Müftülükten azlediliş sebebini "Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin mensup olduğu İtilaf ve Hürriyet Fırkası'nın âmâlini inkişaf ettirmek için "İttihatçı"dır" diyerek azlettiği müftüler meyanında 5 Mayıs 1335 / 1919 tarihinde azledilip onüç mah (ay) kadar açıkta kaldım." şeklinde belirtmektedir. (Bkz., Dosyasındaki Özgeçmişine).

ta kaldıktan sonra, Ankara Hükümetince 1 Temmuz 1920 'de Yenişehir Müftülüğü'ne tekrar atandı. 25 Kasım 1920 tarihinde Umur-u Şer'iyye Vekaleti Memurin Müdüriyeti'ne vekaleten, 1 Mart 1921'de de aynı müdürlüğün katipliğine, 1 Mart 1922'de de Umur-u Şer'iyye Vekaleti Fetva Müsevvidliğine (Yardımcılığına) vekaleten getirildi. 1 Eylül 1922 tarihinde de anılan göreve asaleten tayin edildi. 18 Eylül 1922 tarihinde üçüncü defa Yenişehir Müftülüğü'ne atandı.³

Belirtilen görevlerin yanı sıra, Gazi Süleyman Paşa ve Hüseyin Çelebi Medreselerinde de Müderrislik görevi verildi.⁴ **Hüseyin Çelebi Medresesi Müderrisi** iken Ankara Fetvası'nı imzaladı.⁵

Öte yandan Yenişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev aldı. Bu arada Yenişehir Evkaf Komisyonu, Maarif Komisyonu İkinci Başkanlığı ve Yardım Toplama Komisyonu Başkanlıklarında bulundu.⁶

18 Kasım 1906'da **İbtidâ-yi Hariç Ruusunâme-i Hümayûn**⁷ payesi ile Bursa Müderrisliği kendisine tevcih edilmiştir.⁸

Yenişehir Müftüsü iken 3 Şubat 1944 tarihinde vefat etmiştir. Soyadı Kanunuyla "**ÖZÜAYDIN**" soyadını almıştır.⁹

³ Aynı Dosya.

⁴ Aynı Dosya.

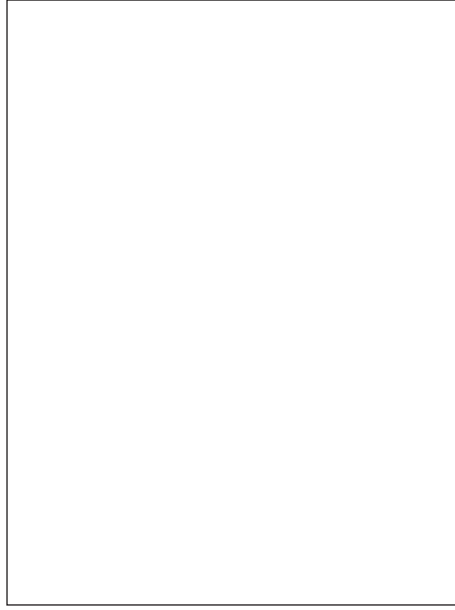
⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

⁶ Aynı Dosya.

⁷ **İbtidâ-yi Hariç Ruusu**: Medrese öğrenimini bitirenler, mülazım olup, isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn'a) kaydolurdu. Bu mülâzımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber "**İbtidâ-yi Hariç**" Medreselerine (Medreselerin ilk kısımlarına) müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15).

⁸ Aynı Dosya.

⁹ **Yenişehir Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

MEHMET EMİN EFENDİ (ERDEM) (ÇENDİK MEDRESESİ MÜDERRİSİ MEHMET EMİN)

1865 (1281)'te Bursa-İnegöl Kazası'nın Alibey Köyü'nde doğdu. **Es-Seyyid Ahmet Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptı. Daha sonra Bursa'ya giderek medreseye kaydoldu. Camii Kebir (Ulu Cami) Dersiâmlarından İmamzâde Mehmet Sabit Efendi'nin derslerine devam ederek 1896'da müderrislik icazeti aldı.¹

1897'de Dersiâm olarak Bursa'da göreve başladı. 1904'te Çelebi Sultan Mescid-i Şerif İmametine (İmam-Hatipliğine) tayin edildi. 1905'te **Feyziye** Medresesi Müderrisliği'ne, 25 Şubat 1914'te terfian Fadıl Abdurrahman Medresesi Müderrisliği'ne, yine terfi ederek 1915'te Molla Yekân Medresesi Müderrisliği'ne, 1920'de İznik Süleyman Paşa Medresesi Müderrisliği'ne atandı.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1225.

² Aynı Dosya.

Ayrıca, 1912-1914 yılları arasında Bursa İslah-ı Medaris Komisyonu idaresindeki öğrenciye, Fıkıh ve Feraiz dersleri verdi. 12 Ocak 1914'te Bursa Dârü'l-Hilâfe Medresesi din dersleri öğretmenliğine tayin edildi.³

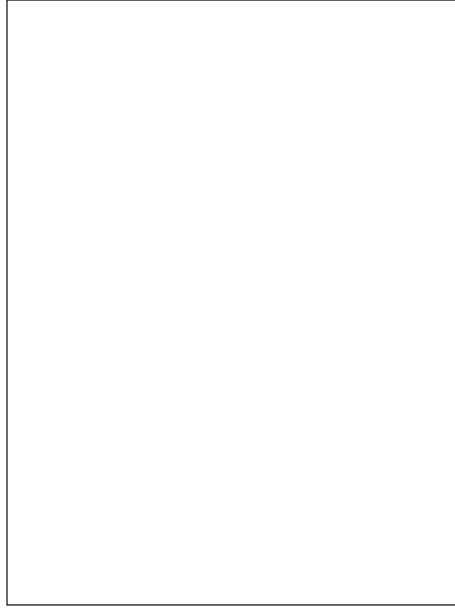
Muhtemelen **Bursa Çendik Medresesi**'nde müderrislik yapmış olmalıdır ki, Ankara Fetvası'nı "**Çendik Medresesi Müderrisi Mehmet Emin**" ismiyle tasdik etti.⁴

13 Eylül 1922'de Bursa Müftü Yardımcılığı'na atandı.⁵

3 Aynı Dosya.

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

5 Aynı Dosya.

**SÜLEYMAN VEHBİ EFENDİ
(GİRİDÎ AHMET PAŞA MEDRESESİ MÜDERRİSİ
SÜLEYMAN VEHBİ)**

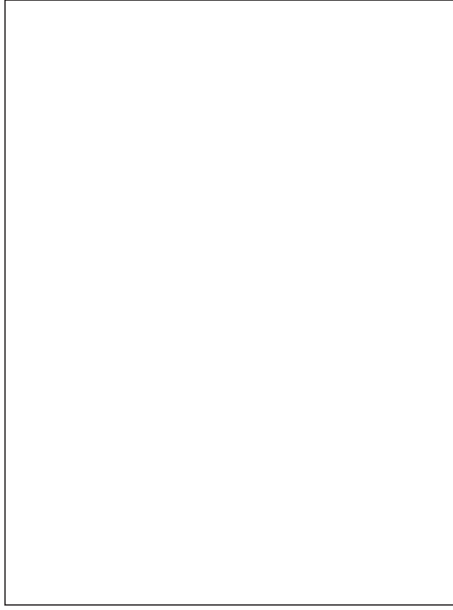
Süleyman Vehbi Efendi, **Giridî Ahmet Paşa Medresesi Müderrisi** olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etmiştir.¹

Yapılan araştırmada **İstanbul Müftülüğü Meşihat** arşivindeki dosyasının Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderildiği tesbit edildi. Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki 23-**2068** nolu dosyası bulundu. Fakat dosyasında içi boş zarftan başka evrak yoktur. Sadece zarfın üzerinde "**Süleyman Bursa Vaizi**" yazılıdır.²

Buradan adı geçenin, medreselerin kapatılması üzerine Bursa Vaizliği'ne atandığı anlaşılmaktadır.

¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

² Bkz., **DİB Arş.**, D: 23-2068.

ABDÜLKADİR EFENDİ (BAYEZİD PAŞA MEDRESESİ MÜDERRİSİ ABDÜLKADİR)

1857 (1273)'de Batum'da doğdu. **Ali Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Medreseye devam etti.

Müderrislik icazeti aldıktan sonra, bir süre Bursa Ulu Camii'nde ders verdi. Daha sonra 12 Eylül 1916 tarihinde Bursa Bayezid Paşa Medresesi'ne Müderris olarak tayin edildi.¹

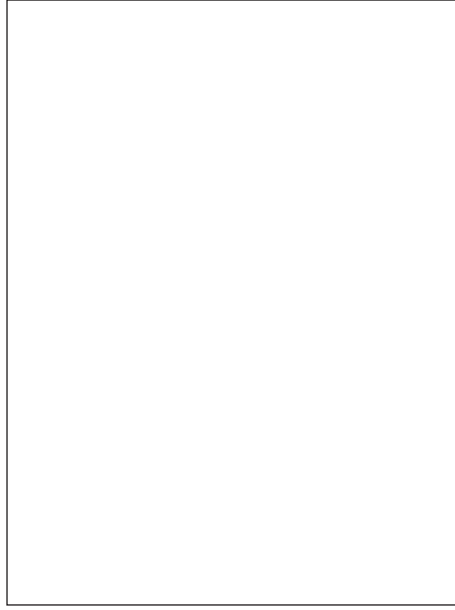
Bu görevde iken, Ankara Fetvası'nı **Bayezid Paşa Medresesi Müderrisi Abdülkadir**" isim ve ünvanı ile tasdik etti.²

Medreselerin kapatılması üzerine görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Dosyasındaki bilgilerden Nisan 1935 sonrasında vefat ettiği anlaşılmaktadır.³

1 **DİB Arş.**, D: 23-0586.

2 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

3 **Diyanet İşleri Başkanlığı'na hitaben yazdığı 30 Nisan 1935 tarihli dilekçesinde;** "Acizleri 331/1916 senesinde mülga Dâru'l-Hilafe Medresesi Fıkıh ve Mecelle Muallimliklerine tayin edilerek hizmet etmekte iken, 1340/1924 senesinde mezkûr medresenin lağvı üzerine açıktaki kaldım. Bugüne kadar hiçbir surette açık maaş almadığım gibi başka bir vazifeye tayin edilmedim. Hali hazırda 65 yaşını geçkin bulunduğumdan bir mûcibi kanun (bir maaş tutarı) ikramiye itası hususunda muktezasının amelinin icrasına müsaade buyrulmasına pek yüksek saygılarımla dilerim"demektedir. (**DİB Arş.**, D: 23-0586).

(MEHMET) FAİK EFENDİ
(VAİZ MEDRESESİ MÜDERRİSİ HAFIZ FAİK)

1871 (1287)'de Mora-Yenişehir'in Dereli Köyü'nde doğdu. Köyde İmam-Hatiplik ve Öğretmenlik yapan **Molla Ömer Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde orta öğrenimini de Mora-Yenişehir Rüştüyesi'nde yaptı. Bu arada Hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladıktan sonra, 1896'da İstanbul'a geldi. **Haseki Sultan Medresesi'** ne kaydolup Fatih Dersiâmlarından Hacı Abdullah Münip Efendi'nin derslerine devam etti. 1905'te hocasından müderrislik icazeti aldı. Ayrıca Filibeli Hacı Hulusi Efendi'den Feraiz ve Kastamonulu Şeyh Hasan Hilmi Efendi'den Hadis icazeti aldı.¹

Öğrenimi sonrasında Mayıs 1907'de I. Sultan Mahmut Han Camii İmam-Hatipliği ile memuriyete başladı. Bursa-Yenişehir kazasındaki hemşehrilerinin isteği üzerine Şubat 1910'da İmam-Hatiplikten ayrılarak Yenişehir'e geldi. Oradaki Medresede fahri olarak öğrenci okutmaya başla-

¹ İMMEŞ Arş., D: 2257.

di. Ayrıca vaaz ve nasihatte bulunurken, Müderris Ahmet Efendi'nin vefatı üzerine 1911'de Müderris olarak tayin edildi.²

Dosyasında başka bilgi olmamakla birlikte, daha sonra Bursa-Vaiz Medresesi'ne naklen atanması muhtemeldir.³

2 Aynı Dosya.

3 Ankara Fetvası'nı imzalayanın da bu Faik Efendi'nin olması kuvvetle muhtemeldir.

MEHMET SABİT EFENDİ (GÖZEDE) (MEHMET RÂNİ MEDRESESİ MÜDERRİSİ MEHMET SABİT)

1877 (1293)'de Bursa-Göze Köyü'nde doğdu. Aynı köyden **İsmail Efendi** 'nin oğludur. İlk öğrenimini köy ilkokulunda yaptı. Bu arada ilk dini bilgileri öğrendikten sonra İstanbul'a geldi ve **Efzîzâde Medresesi**'ne kaydoldu. Dersiâm Fettah Efendi'nin derslerine devam ederek 1905'te Müderrislik icazeti aldı.¹

Öğrenimi sonrasında Bursa'ya dönerek öğrenci okutmaya başladı. Oniki yıl hocalık yaptıktan sonra, 1 Aralık 1911 'de Bursa Silsile Medresesi'ne Müderris olarak tayin edildi. Bir süre bu medresede görev yaptıktan sonra, Mehmet Râni Medresesi Müderrisliği'ne naklen atandı.²

Mehmet Râni Medresesi Müderrisi iken Ankara Fetvası'nı tasdik etti.³

Bursa'nın Yunan işgalinden kurtarılmasından⁴ sonra, 1 Temmuz 1923'te İlmiye tertibinden aylık 600 kuruş maaş tahsis edilmiş ve ayrı-

1 **DİB Arş.**, D: 23-2069.

2 Aynı Dosya.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

4 Bursa'nın kurtuluşu 10 Eylül 1922'dir.

ca Bursa Merkez Vaizliği de uhdesine verilmiştir.⁵ Yaş haddinden emekliye sevk edildiği 13 Temmuz 1943 tarihine kadar Bursa Vaizliği görevini yürütmüştür.⁶

Soyadı Kanunuyla **“GÖZEDE”** soyadını aldı. 25 Şubat 1949’da da vefat etmiştir. Evli olup dört çocuk babasıydı.⁷

5 **Müderresin Defteri**, C. I, s. 127.

6 **DİB Arş.**, D: 23-2069.

7 **Bursa Nüfus Müdürlüğü**’nden alınan bilgi.

(MUSTAFA) SADIK EFENDİ
(İVAZ PAŞA MEDRESESİ MÜDERRİSİ SADIK)

1872(1288)'de İstanbul'da doğdu. **Ohrili Hacı Hüseyin Ağa'nın** oğludur. İlk öğrenimini Mahmut Paşa-yı Veli Mektebi'nde tamamladı. Sonra Soğuk Çeşme Askeri Rüştiyesi'ne devam ederek bu okuldan mezun oldu. Bu arada dini ilimleri de medresede öğrendi.¹

Şubat 1894'te Harbiye Nezareti Süvari Dairesi'nde memur olarak göreve başladı. 1898 yılında Meşihat kalemine naklen atandı.²

1900'de Edirne'den **"İbtidâ-y-i Hariç Ruusuname-i Hümayûn"** payesini aldı.³

İvaz Paşa Medresesi'nde hangi tarihte görev aldığını tesbit edemedik. Muhtemelen medreselerin kapatılması üzerine, 15 Temmuz 1925'te Bursa

1 **DİB Arş.**, D: 23-1229.

2 Aynı Dosya.

3 **İbtidâ-y-i Hariç Ruusu:** Medrese öğrenimini bitirenler **"Mülazım"** olup, isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn'a) kaydolunurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber **"İbtidâ-y-i Hariç"** (Medreselerin ilk kısmı) medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14-15).

Müftülüğü Anbar Memurluğu'na tayin edilmiştir. Emekli olduktan sonra 4 Mart 1932 tarihinde de Kütahya'da vefat etmiştir.⁴

4 Aynı Dosya.

CELALEDDİN EFENDİ
(MEKTEB-İ SULTANİ ULÛM-I DİNİYE MUALLİMİ
CELALEDDİN)

Ailesi ve öğrenimi hakkında bilgi elde edemedik.¹

Diyanet İşleri Başkanlığı'na hitaben yazdığı 20 Ocak 1936 tarihli dilekçesinde memuriyetlerinden şöyle söz etmektedir:

“Esasen Bursa eski ders hocalarımdım. Yıllarca Bursa’da Ulu Camide eğitim-öğretimle meşgul oldum. Yine uzun yıllar Bursa Yıldırım ve Cami-i Kebir (Ulu Cami) Cuma Vaizliklerinde bulundum...Bursa ve Elaziz vilayetleri liselerinde Din Felsefesi, Edirne ve Balıkesir Mülga İmam-Hatip Mekteplerinde Arap Edebiyatı ve Tehvit ilmi dersleri öğretmenliği yaptım. Ayrıca anılan okullarda zaman zaman Felsefe ve Ruhiyat dersleri de okutarak yüzlerce öğrenci yetiştirdim.

¹ **İstanbul Müftülüğü Meşihat** ile **Milli Eğitim Bakanlığı** arşivlerinde yaptığımız araştırmada dosyasını bulamadık. **Diyanet İşleri Başkanlığı** arşivindeki dosyasında da hal tercemesi bulunmamaktadır.

Uhdemde bir taraftan öğretmenlik ile Bursa Vaizliği'nin birleştirilme imkanı olmadığı, diğer taraftan tedrisat-ı diniye muallimliğinde bulunduğum okulda, bilahare din derslerinin kaldırılması üzerine açıkta kaldım...".²

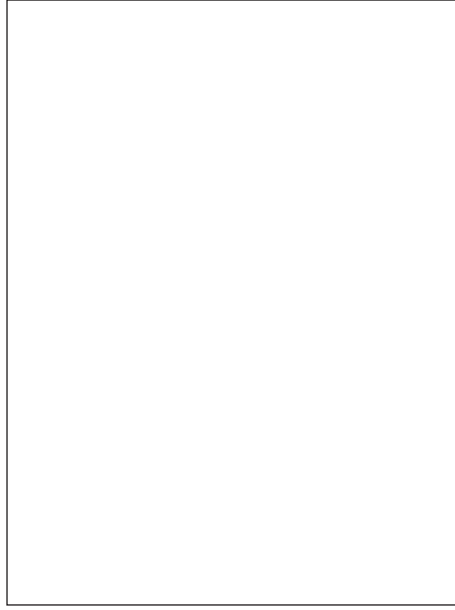
Daha sonra Bursa Orta Okulu Katip ve Muhasipliği'ne tayin edilmiş ve buradan 1933 yılında emekli olmuştur.³

Ankara Fetvası'nı "**Bursa-Mekteb-i Sultanî Ulûm-i Diniye Muallimi**" iken imzalamıştır.⁴

2 **DİB Arş.**, D: 23-0643.

3 Aynı Dosya.

4 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

MUSTAFA RİFAT EFENDİ (MÜDERRİSİNDEN VE MEDRESE MUALLİMLERİNDEN MUSTAFA RİFAT)

Ankara Fetvası'nı "**Müderrisinden ve Medrese Muallimlerinden Mustafa Rifat**" isim ve ünvanıyla tasdik etmiştir.¹

Özgeçmiş hakkında bilgi elde edilememiştir. Ancak 150'liklerden Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi'nin² mevzuata aykırı uygulamalarını şikâyet amacıyla, Bursa Valiliği'ne hitaben yazılan 1 Teşrin-i Sani 1335/1919 tarihli dilekçede "**Çendik Medresesi Müderrisi Mustafa Rifat**" ismi geçmektedir.³

Bu belgeye göre, Mustafa Rifat Efendi Ankara Fetvası'nı imzaladığında, Çendik Medresesi'ndeki görevine devam ediyor olması kuvvetle muhtemeldir.

1 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

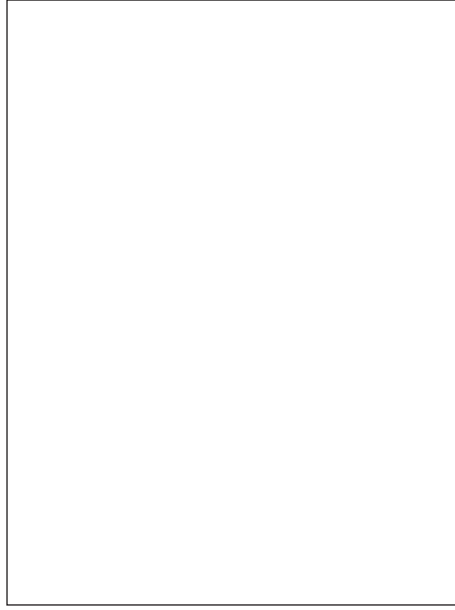
2 Milli Mücadele esnasındaki menfi tutum ve davranışları sebebiyle, Ömer Fevzi Efendi 150'likler listesine alınarak yurt dışına çıkarılmıştır. Adı geçen hakkında daha fazla bilgi için bkz., Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C. 4-5, s. 355-356. Ayrıca bkz., **İMMEŞ Arş.**, D: 5257.

3 Bkz., **EK: XXX**.

Bursa Valiliği'nin Müftü Ömer Fevzi Efendi hakkında Meşihat Makamı'na hitaben yazdığı yazıda Mustafa Rifat Efendi'nin vefatından da söz edilmektedir. Sözü edilen yazı Ocak 1921 tarihlidir.⁴

Buna göre Mustafa Rifat Efendi, Ocak 1921 öncesinde vefat etmiştir.

4 İMMEŞ Arş., D: 5257.

ALİ OSMAN EFENDİ (TARAFİYE MEDRESESİ MÜDERRİSİ ALİ OSMAN)

1871 (1287)'de **Bursa**'da doğdu. **Mustafa Efendi**'nin oğludur. Müderrislik icazeti aldıktan sonra, 1 Mart 1900'de **Bursa Askeri Rüştiyesi**'nde Arapça Öğretmeni olarak göreve başladı. Bu görevde iken 1 Eylül 1915'te **Bursa Medresesi**'ne Arapça, Tefsir ve Kelam Öğretmeni olarak naklen atandı.¹

Medresedeki görevi 22 Mart 1924 tarihine kadar devam etti. Medreselerin kapatılması üzerine, Bursa İmam-Hatip Mektebi'nde göreve başladı.²

1 Temmuz 1933 tarihinde vefat etti. İki çocuk babasıydı.³ Milli Mücadele'nin başlamasıyla, milli hareket yanında yer aldı. Bu cümleden olarak, Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mali kısmında görev almıştır.⁴ Ayrıca Ankara Fetvası'nı "**Tarafiye Medresesi Müderrisi Ali Osman**" ismiyle imzalamıştır.⁵

1 **DİB Arş.**, D: 23-0333.

2 Aynı Dosya.

3 Aynı Dosya.

4 Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mali kısmında Müderris Ali Osman Efendi, Fabrikatör Osman, Damadı Memduh, Oğlu Cemil ve Karacabey Çiftliği Sahibi Emin Beylerle birlikte görev almıştır. (Mehmet Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, İstanbul, 1981, s. 189). Ayrıca **Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, kurucu üyeleri için bkz., **a.g.e.**, gös. yer.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

**ABDULLAH EFENDİ (EDESEN)
(DÂRÜ'L-HİLÂFETÜ'L-ÂLİYYE MEDRESESİ BURSA ŞUBESİ
MÜDÜRÜ ABDULLAH)**

1886 (1302)'da bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Vedine'de doğdu. Eşraftan İsmail Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini ve hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Orada Aşık Paşa Medresesi'ne kaydoldu (1898). Fatih Dersiâmlarından Hacı Abdülvehap Efendi'nin derslerine devam ederek 1911 yılında müderrislik icazeti aldı.¹

Öğrenimi sonrasında Selanik Evkaf (Vakıflar) idaresi tarafından Vedine kazasına müderris olarak tayin edildi. Birinci Dünya Savaşı esnasında on ay kadar Yunanlılar tarafından Atina ve Pire'de gözetim altında bulunduruldu. Bir ara Müftü tayin edildi ise de, Kuva-yı Milliye lehinde yardım topladığı gerekçesiyle görevden alındı. Daha fazla Yunanistan'da kalamayacağını anlayınca Bursa'ya gelerek müderrisliğe başladı.²

¹ **DİB Arş**, D: 25-0056.

² Aynı Dosya.

Dârü'l-Hilâfetü'l Âliyye Medresesi'ndeki görevi esnasında Ankara Fetvası'nı tasdik etti.³

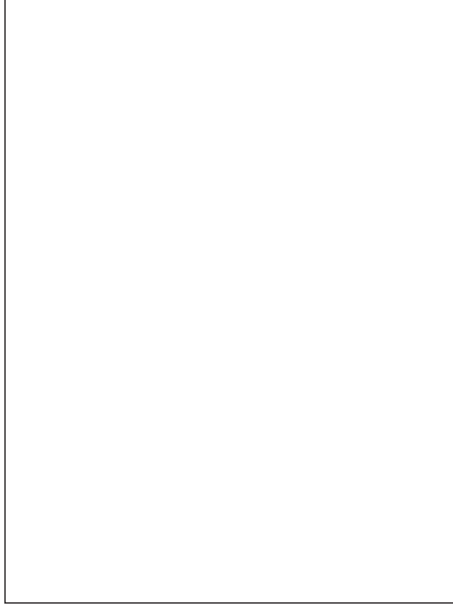
Bursa'da bulunduğu sırada muhtemelen Yunanlılar tarafından esir alınmış olmalı ki mübadele ile serbest bırakılmıştır. Sonra da 5 Kasım 1925'te Bursa Vaizliği'ne atandı.⁴

Vaiz iken, 23 Mayıs 1939 tarihinde Bursa'da vefat etmiştir. Soyadı kanunuyla "**EDESEN**" soyadını almıştır.⁵

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27.

4 Aynı Dosya.

5 Aynı Dosya.

YUSUF KENAN EFENDİ (ARSLAN-ZADE MEDRESESİ MÜDERRİSİ YUSUF KENAN)

Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde “23-1012” nolu dosyası mevcuttur. Fakat dosyada evrak yoktur. Ayrıca İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivinde de araştırma yapılmıştır. Burada da ismine rastlanamamıştır.

Öte yandan ilmiye salnameleri de tetkik edilmiştir. Bu arada Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi de incelenmiştir. Bu salnamede iki Yusuf ismi geçmektedir. Bunlardan birisi Bursa **Lala Şahin Paşa Medresesi Müderrisi**, diğeri de Bursa **Hamza Bey Medresesi Müderrisi**'dir.¹

Anılan Salname 1909-1910 yıllarında yayımlanmıştır. Bu bakımdan Yusuf Kenan Efendi'nin daha sonraki tarihlerde Müderris tayin edilmesi muhtemeldir. Zira adı geçen Ankara Fetvası'nı “**Arslanzâde Medresesi Müderrisi Yusuf Kenan**” isim ve ünvanıyla tasdik etmiştir.²

¹ **Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi**, 1325, s. 336.

² **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

RAMAZAN EFENDİ (FAZIL ABDURRAHMAN MEDRESESİ MÜDÜRÜ RAMAZAN)

Adı geçen hakkında bilgi elde etmek üzere ilk önce Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivlerinde araştırma yapılmıştır. Her iki arşivde birer Ramazan ismine rastlanmıştır.

Bunlardan;

Diyanet İşleri Başkanlığı arşivindeki “23-1438” nolu dosyadaki Ramazan:

1882 (1298) Konya-Hadim doğumludur. İlk ve orta öğreniminden sonra Konya Medreselerinde öğrenim görerek Müderrislik icazeti almıştır.¹

İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivinde (**Sicil Defteri**, C.5, s. 17) ismi geçen Ramazan:

1874 (1290) Sivas-Aziziye doğumludur. İlk ve orta öğrenimini, bu arada hıfzını (Kur’an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladıktan sonra İstanbul-Fatih Medresesi’nde öğrenim görerek Muğlalı Ali Rıza Efendi’den icazet almıştır.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1438.

² **İMMEŞ Arş.**, **Sicil Defteri**, C. 5, s. 17.

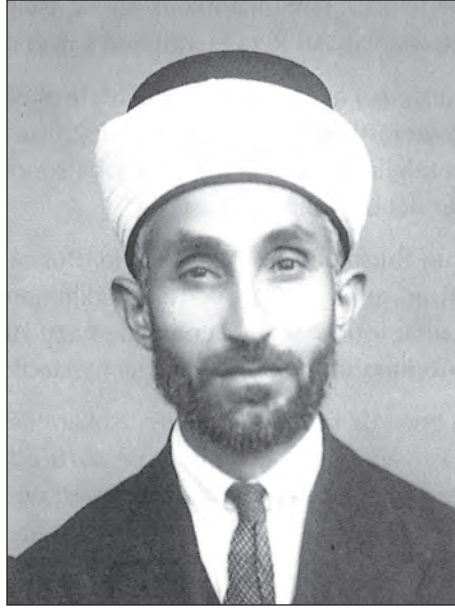
Her iki Ramazan'ın Bursa'da Fazıl Abdurrahman Medresesi'nde görev yaptıklarına dair bilgi ve belgeye rastlanamamıştır. Daha doğrusu, milli hareket öncesi memuriyetleri ile ilgili bilgiler olmasına rağmen daha sonraki yıllara ait memuriyetleri ile ilgili bilgiler net değildir.

Söz konusu Medresenin Bursa'da olması sebebiyle, Bursa Milli Eğitim Müdürlüğü arşivinde yapılan araştırmada da bilgi elde edilememiştir. Orada da Ramazan ismine rastlanamamıştır. Anılan salnamede Fazıl Abdurrahman Medresesi Müderrisi olarak Abdurrahman Zühtü ismi geçmektedir.³

Bununla birlikte daha önce de belirtildiği üzere, Ankara Fetvası Nisan 1920'de imzaya sunulmuştur. Fetvada ismi geçtiğine göre sözü edilen salnamenin yayımlanmasından sonra, Fazıl Abdurrahman Medresesi'ne müdür olarak tayin edilmesi muhtemeldir.⁴

3 **Hüdavendigâr Vilayeti İlmiye Salnamesi** (1325 tarihli), s. 336.

4 Fotoğraf, Konya-Hadim doğumlu Ramazan'a aittir.

ABDURRAHMAN EFENDİ (BİLENOĞLU) (ULEMADAN ABDURRAHMAN)

1868 (1284)'de doğdu. Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunan dosyasında özgeçmişi yoktur. Bu nedenle ailesi ve öğrenimi hakkında bilgi elde edemedik.¹

Ancak Bursa Defterdarlığı'nca Diyanet İşleri Başkanlığı'na hitaben yazılan 2 Temmuz 1934 gün ve 3158-1078 sayılı yazıda;

“Bursa Mülga Dârü'l-Hilâfe Medresesi Fen Muallimi Abdurrahman Efendi'nin müddeti hizmet cetveli leffen takdim kılınmıştır” denilmektedir.² Bu yazı eki hizmet cetvelinde de 23 Eylül 1335/1919'da **Medrese Birinci Sınıf Fıkıh Muallimi** olarak memuriyete başladığı, medresenin lağvı dolayısıyla 23 Mart 1340/1924 tarihinde görevinden ayrıldığı belirtilmektedir.³

Yine dosyasında bulunan ve kızı Saliha Bilenoğlu tarafından **Cumhurbaşkanlığı'na (Celal Bayar'a)** hitaben yazılan **5 Mart 1956 tarihli mektupta;**

1 Bkz., **DİB Arş.**, D: 23-2207.

2 Aynı Dosya.

3 Aynı Dosya. Ayrıca hizmet cetvelinde, aldığı ücretler de belirtilmektedir.

“...Bendeniz Bursa Baş Müderrisi Hacı Sadık Efendi’nin damadı Müderris Hoca Abdurrahman Efendi’nin kızıyım.

Babam Pederinizle çok iyi görüşüklerinden bahsedirdi. Annem Hafız Fahriye, Validenizle pek iyi görüşürlermiş, ailenizle mektep arkadaşısı imişler.

Babam Müderris iken 60 lira maaş almış, müderrislikler kalkınca 20 lira İmam maaşıyla, zekâtlar, yardımlarla evi idare ederdi. 1941’de babam vefat etti...”demektedir.⁴

Hakkında fazla bilgi edinemediğimiz⁵ Abdurrahman Efendi’nin kızı Saliha Hanım’ın da belirttiği gibi 23 Ocak 1941 tarihinde vefat etmiştir. Soyadı Kanunuyla “**BİLENOĞLU**” soyadını almıştır.⁶ Ankara Fetvası’nı “**Ule-madan Abdurrahman**” ismiyle imzalamıştır.⁷

4 Bkz., **EK: XXXI**.

5 Saliha Bilenoglu’nun verdiği (Yeşil Babazakir Mah. Sağlık Cad. No: 9- Bursa) adresinde araştırma yapıldı. Mahalle Muhtarı ile görüşüldü, fakat bilgi elde edilemedi.

6 Aynı Dosya.

7 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK:III**.

**MÜDERRİS HAFIZ MAHMUT EFENDİ (OĞUŞUN)
(DÂRÜ'L-HİLÂFETÜ'L-ÂLİYYE MUALLİMLERİNDEN
HAFIZ MAHMUT)**

1879 (1295)'da Batum'da doğdu. **Mehmet Efendi**'nin oğludur.

Bursa Numune Mektebi'nde hıfzı Kur'an-ı Kerimi (Kur'an-ı Kerimi ezberledi) tamamladı. 1897'de Yıldırım Medresesi'ne girdi. Bursa Dersiâmlarından Ahmet Hamdi Efendi'nin tedrisine (ders halkasına) devam ederek 1 Mayıs 1913'te icazet aldı. Ayrıca Bursa Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi'nden de 6 Aralık 1914'te mezun oldu.

Mezuniyeti sonrasında, 12 Eylül 1915'te Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Kur'an-ı Kerim, 1 Kasım 1917'de Kur'an-ı Kerim ve Din dersi, 9 Eylül 1918'de de Arapça öğretmenliklerine atandı. Kasım 1922'ye kadar Arapça Öğretmenliği'ne devam etti.¹

Bu görevde iken, Ankara Fetvası'nı "**Dârü'l Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden Hafız Mahmut**" isim ve ünvanı ile tasdik etti.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-1226.

² **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

3 Mart 1924'te medreselerin kapatılması üzerine 1 Ağustos 1924'te Bursa Vaizliği'ne, 25 Kasım 1925'te de Bursa Müftü Yardımcılığı'na atandı. 13 Temmuz 1944 tarihine kadar bu görevi sürdürdü. Bu tarihte 65 yaşını doldurduğundan emekliye sevk edildi. 11 Haziran 1948'de de vefat etti. Evli olup 1 çocuk babasıydı. Soyadı kanunuyla "OĞUŞUN" soyadını almıştır.³

³ Daha fazla bilgi için bkz., **Dosyasına**.

**MEHMET KEMAL EFENDİ (UZUNESMEN)
(DÂRÜ'L-HİLÂFETÜ'L ÂLİYYE MEDRESESİ
MUALLİMLERİNDEN HAFIZ KEMAL)**

1880 (1296)'de Bursa'da doğdu. **Bursa Müftülerinden Ayaşlı Ömer Kamil Efendi'nin** oğludur. İlk öğrenimini **Bursa Numune Mektebi** İbtidâi kısmında yaptı (18 Ağustos 1892). Sonra Babası Müftü Ömer Kamil Efendi'den hıfzını (Kur'an-ı Kerimi ezberlemek) tamamladı. Daha sonra öğrenimini medresede sürdürdü. Babasından sonra Bursa Müftüsü olan ve o sıralarda Bursa Ulu Camii'nde hocalık yapan Ahmet Hamdi Efendi'nin derslerine devam ederek 1 Mayıs 1913'te müderrislik icazeti aldı. 26 Haziran 1917'de **Bursa Dârü'l-Hilâfetü'l Âliyye Medresesi**'ni de başarı ile bitirdi. Ayrıca 11 Ekim 1920'de "**İbtidâ-i Dahil**"¹ ünvanını elde etti.²

Eylül 1914 tarihinden itibaren Bursa Medresesi'nin İbtidâi kısmında haftada bir saat imlâ dersi vermekle öğretmenliğe başladı. 12 Eylül 1915'te **Dârü'l-Hilâfetü'l Âliyye Medresesi Bursa Şubesi İlâhi Öğretmeni** olarak

1 **İbtidâ-yi Dahil:** Medreselerde orta tahsili veren müderrislere denirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra "**Sahn**" müderrisliğine tayin olurlardı (M. Zeki Pakalın, **Osmalı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, s. 15).

2 **DİB Arş.**, D: 23-1230.

tain edildi. İlahi öğretmenliği uhdesinde olmakla birlikte, Ocak 1916'da da aynı okulun **İhzari Öğretmenliği**'ne atandı.³

Terceme-i halinde İlahi öğretmenliğinin 30 Mayıs 1921 tarihine kadar fasılasız devam ettiğini, hatta Bursa'nın işgali esnasında dahi ders verdiğini belirtmektedir.⁴

Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimi olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etti.⁵

31 Ekim 1923'te **Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Bursa Şubesi Kur'an-ı Kerim (Tecvid Dersleri ile birlikte) ve İlahi Öğretmenliği**'ne tayin edildi. 31 Ağustos 1926 tarihinde "**görevinin ilgası**" üzerine açığa kaldı. Ancak 1 Eylül 1927'de **Bursa Müftülüğü Anbar Memurluğu** göreviyle yeniden memuriyete başladı. Bu görevde iken, 31 Mayıs 1931'de **Bursa Müftülüğü Fetvahane İkinci Katipliğine** getirildi.⁶

5 Ekim 1937'de de terfian Birinci katipliğe getirildi. Bu görevde iken, 13 Temmuz 1945'te 65 yaşını doldurduğundan emekliye sevk edildi.⁷

Soyadı kanunuyla "**UZUNESMEN**" soyadını alan Hafız Kemal Efendi, 11.03.1968 tarihinde vefat etmişti.⁸

3 Aynı Dosya.

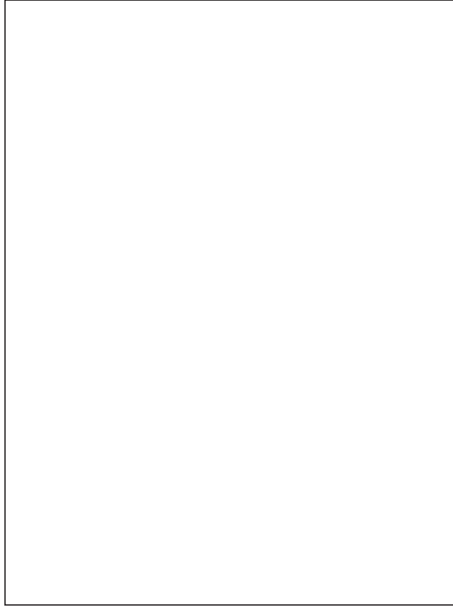
4 Bkz., Dosyasındaki **Terceme-i Haline**.

5 Fetvaya "**Dâr-ı Mezkûr Muallimlerinden Hafız Kemal**" diye imza koymuştur. Kendisinden önce **Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi** muallimleri imza attıkları için okulun ismini tekrar yazmayarak "**Anılan Okul**" anlamında "**Dâr-ı Mezkûr**" demiştir. Bkz., **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27, **EK: III**.

6 Aynı Dosya.

7 **DİB Arş.**, D: 23-1230.

8 **Bursa Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

İLYAS (ZÜHTÜ) EFENDİ (DERSİÂM İLYAS)

İlyas Efendi, Bursa Faik Bey Medresesi Müderrislerindedir.¹

12 Ocak 1920’de açılan ve 18 Mart 1920’de toplantılarını erteleyerek dağılan,² 11 Nisan 1920’de de Padişah Vahdettin’in buyruğu ile kapatılan Osmanlı Meclis-i Meb’usan’ına seçilen mebuslar arasında Müderris İlyas Efendi’nin de ismi geçmektedir.³

TBMM üyelerinden, Şer’iye ve Evkaf Vekili Mustafa Fehmi Gerçekler,⁴ hatıratında Müderris İlyas Efendi’den “**Üstaz-ı latife perdaz Hoca İlyas**” diye söz eder.⁵

1 **Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi**, 1325, s.336.

2 16 Mart 1920’de İstanbul’u işgal eden İngilizlerin Meclis-i Mebusan’ı basmaları üzerine dağılmıştır.

3 Müderris İlyas Efendi, Bursa Merkez (Hüdavendigâr) Mebusu seçilmiştir. Müderris İlyas Efendi ile birlikte Hasan Fehmi Efendi (Hakim), Osman Nuri Bey (Dava vekilli) ve Ahmet Münir Bey (Maliye Müfettişi) Bursa’dan Mebus seçilmişlerdir (Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970, s. 297).

4 Mustafa Fehmi Gerçekler hakkında bkz., s. 98-104.

5 Mustafa Fehmi Gerçekler (Haz. Mustafa Gerçekler), **Karacabey’den Ankara’ya**, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s. 84.

İlyas Efendi, Ankara Fetvası'nı "**Ders-i âm İlyas**" isim ve ünvanıyla imzalamıştır.⁶

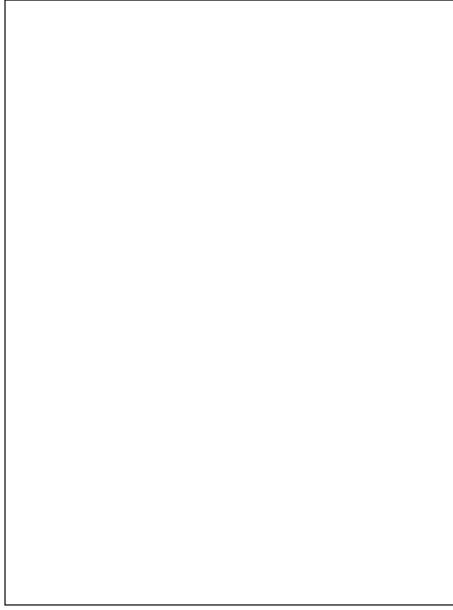
150'liklerden Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi'nin⁷ mevzuata aykırı uygulamalarını şikayet amacı ile Bursa Valiliği'ne hitaben yazılan 1 Teşrin-i Sani 1335/1919 tarihli dilekçede, **Lala Şahin Paşa Medresesi Müderrisi İlyas Zühtü** ismi bulunmaktadır.⁸

Buna göre İlyas Efendi Ankara Fetvası'nı imzaladığında, Lala Şahin Paşa Medresesi'ndeki görevine devam ediyor olması muhtemeldir.

6 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

7 Millî Mücadele esnasındaki menfi tutum ve davranışları sebebiyle Ömer Fevzi Efendi 150'likler listesine alınarak yurtdışına çıkarılmıştır. Adı geçen hakkında daha fazla bilgi için bkz., Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1981, C. 4-5, s. 355-356. Ayrıca bkz., **İMMEŞ Arş.**, D: 5257.

8 Bkz., **EK: XXX**.

HACI MEHMET EFENDİ (MÜDERRİSİNDEN MEHMET)

1861 (1277)'de Rumeli'de Camii Atik Kasabası Muratlar Köyü'nde doğdu. **Öğretmen Hasan Efendi**'nin oğludur. İlk öğrenimini Muratlar Köyü'nde yaptı. Sonra öğrenimini Şumnu Medresesi'nde sürdürdü. Bu medresede bir süre dini ve Arabi dersler okudu. Yüksek öğrenim için İstanbul'a gitti. Fatih Dersiâmlarından Kırcaalili Abdulhalim Efendi'nin derslerine devam ederek 10 Ağustos 1900'de icazet aldı.¹

27 Haziran 1902'de İnegöl-İshak Paşa Medresesi Müderrisliği'ne tayin edildi.²

Ankara Fetvası'nı "**Müderrisinden Mehmet**" isim ve ünvanıyla tasdik etti.³

28 Haziran 1928 tarihinde vefat etti. Evli olup üç çocuk babasıydı.⁴

1 **DİB Arş.**, D: 23-0020.

2 Aynı Dosya.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK:III**.

4 **İnegöl Nüfus İdaresi**'nden alınan bilgi.

ABDÜLAZİZ EFENDİ (KONUK) (MÜDERRİSİNDEN ABDÜLAZİZ)

1888 (1304)'de Gümölcine'de doğdu. Bölükbaşıoğullarından Hasan Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini yaptıktan sonra, 1903'te İstanbul'a gitti. Burada Fatih civarında **Sakızağacı Yahya Efendi Medresesi'**ne kaydoldu. **Ulûm-u âliye ve a'liyye** (Dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tahsil ederek 1912'de icazetnamesini (Diplomasını) aldı. Bu arada Fatih Dersiâmlarından Silistreli Hacı Selim Efendi'den Fransızca öğrendi.¹

Öğrenimi sonrasında Bulgaristan Baş Müftüsü'nün izniyle Bulgaristan'ın Tatarpazarcık, Ortaköy, Koşukavak, Eğridere kazaları Müftü vekaletleriyle Başmaklı Kazası Müftülüğü'nde bulundu. Daha sonra Türkiye'ye gelerek Bursa Medreselerinde müderrislik yaptı.²

¹ **DİB Arş.**, D: 25-0045.

² **DİB Arş.**, D: 23-2069 (Mehmet Sabit Efendi'ye ait Dosya).

Ankara Fetvası'nı "**Müderresinden Abdülaziz**" ismiyle imzaladı.³

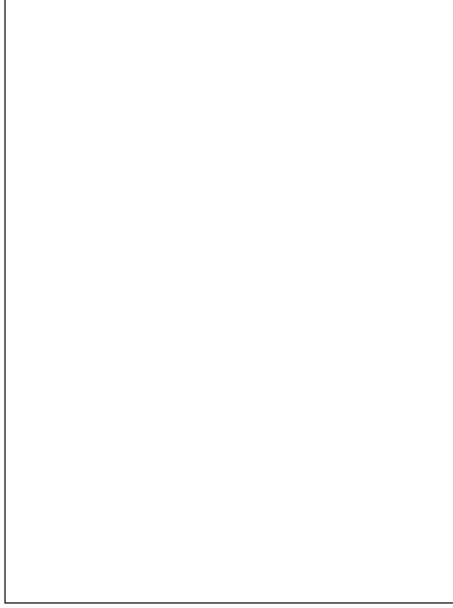
8 Temmuz 1924 tarihinde **Mudanya Müftülüğü**'ne tayin edildi.⁴ Bu görevde iken 1 Eylül 1966'da emekli oldu. Soyadı kanunuyla "**KONUĞ**" soyadını almıştır.⁵

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK:III**.

4 Mudanya Müftülüğü için yapılan seçime; Hafız Mustafa, Hafız Ahmet, Mudanya Sabık Müftüsü Niyazi ve Abdülaziz Efendiler katıldılar. Bunlardan; Hafız Mustafa Efendi (11), Hafız Ahmet Efendi (9), Niyazi Efendi (8), Abdülaziz Efendi (4) oy almışlardır.

Ancak, Hafız Ahmet Efendi, terceme-i halini vermemesi, Hafız Ahmet Efendi'nin Müftülükten vazgeçmesi, Niyazi Efendi'nin de geçmişinin şaibeli olması nedenleriyle en az oy almasına rağmen Abdülaziz Efendi, Mudanya Müftülüğü'ne tayin edilmiştir.

5 **DİB Arş.**, D: 25-0045.

HÜSEYİN (AVNİ) EFENDİ (MÜDERRİSİNDEN HAFİZ HÜSEYİN)

1854 (1271)'te **Batum'un Muradiye Köyü'nde** doğdu. **Derdağanzâde İsmail Ömer Efendi'nin** oğludur. İlk öğrenimini köyünde yaptı. Daha sonra öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. Bu cümleden olarak, Fatih **Bahrisefit (Karadeniz) Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi'ne** kaydoldu. Bu medresenin hocalarından Manastırlı Hacı İsmail Efendi'nin derslerine devam ederek 1891'de müderrislik icazeti aldı. Aynı yıl imtihanda başarılı olarak **Hukuk Fakültesi'ne** girdi. Kadıasker Haydar, Kadıasker Abdullah, Ahmet Cevdet Paşa'nın oğlu Sedat, Maarif Başkatibi Hakkı Beyler gibi tanınmış hocaların derslerine devam ederek 1893'te Hukuk Fakültesi'ni de bitirdi.¹

Öğrenimi sonrasında Bursa-Kirmastı (Mustafa Kemal Paşa) **Lala Şahin Paşa Camii'nde** ders vermeye başladı. 1 Mart 1911'de de **Lalapaşa Medresesi Müderrisliği'ne** tayin edildi.

Medreselerin kapatılması üzerine de **Mustafa Kemal Paşa Kazası Vaizliği'ne** atandı. Vaizlik görevini, yaş haddinden emekliye sevk edildiği 1926 yılına kadar sürdürdü.²

1 **DİB Arş.**, D: 23-2074.

2 Aynı Dosya.

Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren, milli hareketin yanında yer aldı. **Ankara Fetvası'na "Müderresinden Hafız Hüseyin"** ismiyle imza koydu.³ Balıkesir-Susurluk cephesinde köyünden topladığı gönüllülerin başında **Nazif Ağazâde Müfrezesi** ile birlikte düşmanla çarpıştı. Bu arada Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla işbirliği yaptığı, milli hareket için yardım topladığı gerekçeleriyle İstanbul Hükümeti'nin emriyle tutuklanarak Balıkesir'e götürüldü, ancak üç ay sonra serbest bırakıldı.⁴

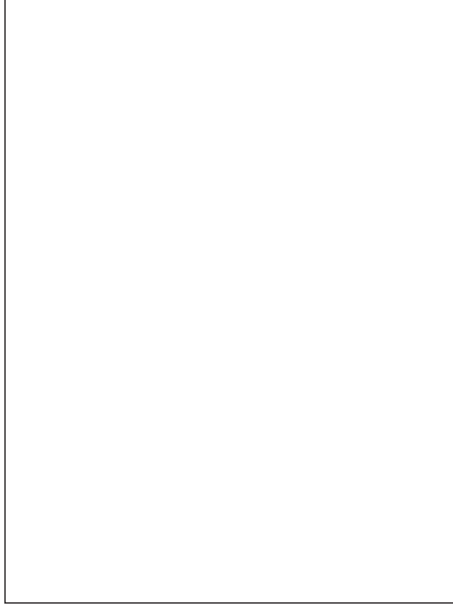
Milli Mücadele Kahramanı Hüseyin Avni Efendi, Karacabey Vaizliği'nden emekli olduktan sonra altı yıl daha yaşadı. 77 yaşında 1932'de vefat etti.⁵

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz, **EK: III**.

4 **"Devletlü Ulu Gazi Efendim Hazretleri"** hitabıyla Cumhurbaşkanlığı'na yazdığı ve özel arşivimizde bulunan 24 Ekim 1932 tarihli dilekçesinde **Milli Mücadele**'deki hizmetlerinden şöyle söz eder:

"... Yunan zamanında tekmil karyem (köyüm) ehalisi ile Yunan ile teşriki mesai (işbirliği yapan) ve birçok hanümanı (evi-barkı) yakıp söndüren Şaki Davut'un Anadolu'dan teşviki mesai iken Yunan Hükümeti ile ismi menhusları kaldırılmak üzere halen makarrı Devlet (Devletin Başkenti) olan Ankara'ya... Kömürcü Kadı Karyeli (köylü) Tevfik ve rüfekaları (arkadaşları) casuslarım vasıtasıyla o zamanki zavabiti (subayları) ile bilmuhabere (haberleşerek) Nazif Ağazâde Kuva-yı Milliye'den Ahmet ve Hacı Bekir vesaire ile otuz hane karyem (köyüm) düşmana karşı cephe ittihaz ederek hemşehrimden yeğenim Mehmet Efendi ile Cemi Kafirin maişetlerini (bütün düşmanların yiyecek-ıceceklerini) temin etmiş bendegânın umdelerinden ve daimi bunların maişet ve idareleri ile meşgul iken kazamız Kumandanı (Yunan kumandanı) ile bilmuhabere (haberleşerek) şimdi kaza olan Susurluk Nahiyesi, Yunan techizatı (Yunan silah ve cephanesi) ile karyemiz (köyümüz) basılmış ve şimdi def'a karyemiz kâmilin muhterik olmuş (tamamen yıkılmış) ezgayri hanem (evimden başka) 100750 kuruş zarar ve ziyanim ve birçok mevaşi (koyun-keçi gibi küçükbaş hayvanı) Yunan ve Şaki Davut tarafından Susurluğa (Susurluk'a) aşırılmış ve otuz hane karyemiz halkı ile mücadelede onyedi kimse telefattan sonra envai (çeşitli) müşkilat ile aç ve bi-ilaç (ilaçsız) halen kaza olan Balat kazasına iltica ile tahlis giryaban edilmiş (canımızı kurtarmış) muahharen karyemizden avdet bilâ mesken ve mevaşi (evsiz ve hayvansız) olduğu halde ağaç diplerinde aciz bendeleri (kulları) bu halde iken **'oğlun İsmail Zühtü'yü Parti Pevlivan'a iltihak ettirmişsin ve Kemal Paşa ile muhabere ve iane cem ediyorsun (Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmede bulunuyorsun ve Kuva-yı Milliye için yardım topluyorsun)**" diyerek aciz bendeleri, hemşerim (hemşehrim) Avukat Ahmet Nuri, Karacabey Belediye Reisi (Başkanı) Şerafetin ve Susurluk (Susurluk) Müdür ve hey'eti dahi ağır surette itham olunmuş ve **"Kemal Paşa Hazretlerine akçe (para) Toplamak, Casus-ı mahsus ile muhabere ediyorsun (Özel casus ile haberleşiyorsun)"** diyerek tahtelhifz (tutuklanarak) **Ramazan bir tarihinde envai külfet (çeşitli işkence ve sıkıntı) ile halen vilayetimiz bulunan Karesi (Balıkesir) Sancağı'na Saltanat (İstanbul Hükümetinin emri) ile getirildik. Üç mah (ay) aç ve bi-ilaç (ilaçsız) tevkif edildim.** Ve sonra maruz ehvalim ile ailem halkı ile kasabada meyvasız (yiyecek-ıceceksiz) sevkim tarihine kadar **başkaca çektiğimi Hâlik (Yaratan) bilir...**" (DİB. Arş., D: 23-2074).

5 **Susurluk Nüfus İdaresi'**nden alınan bilgiden.

AHMET HAMDİ EFENDİ (KARAGÖZOĞLU) (MÜDERRİSİNDEN MUALLİM AHMET HAMDİ)

1871 (1286)'de Trabzon-Kuzluyol Köyü'nde doğdu. Aynı köyden Hüseyin Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini köyünde tamamladıktan sonra 1884'te İstanbul'a geldi. Orada Aksaray civarında **Cerrah Paşa Medresesi**'ne kaydoldu. Alasonyalı sabık Ders Vekili Ali Efendi'nin derslerine devam ederek ondan Müderrislik icazeti aldı.¹

Öğrenimi sonrasında girdiği imtihanda başarılı olarak 1 Temmuz 1902'de Bursa-Kirmastı (Mustafa Kemal Paşa) Lala Şahin Medresesi'ne Müderris oldu. 1909'da Karacabey Medresesi Müderrisliği'ne naklen atandı. Orada eğitim-öğretim ve Va'z-u Nasihat ile meşgul oldu. 12 Eylül 1922'de Yunanlıların şehri tamamen yakmaları üzerine, Mustafa Kemal Paşa Kazası'na döndü. Lala Şahin Medresesi'nde öğrenci okuttu. Bu arada Cuma günleri civar köylerden gelen köylülere vaazlar verdi.²

¹ **DİB Arş.**, D: 23-2072.

² Aynı Dosya.

Medreselerin kapatılması üzerine, Mustafa Kemal Paşa Kazası Vaizliği'ne atandı. 8 Ocak 1926 tarihinde de 65 yaşını doldurduğundan emekliye sevk edildi.³

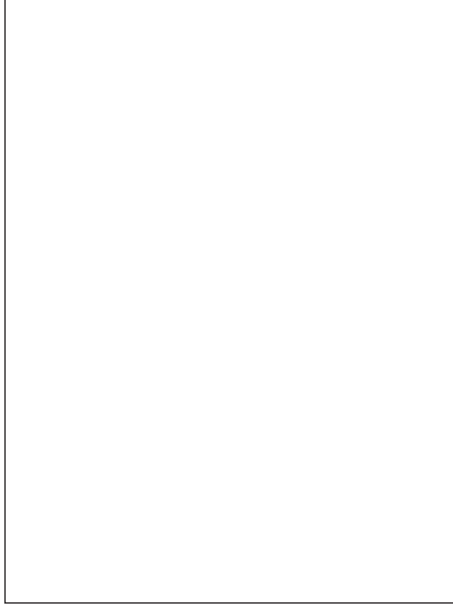
Soyadı Kanunuyla **“KARAGÖZOĞLU”** soyadını aldı. 20 Ağustos 1944'te de vefat etti. Evli olup iki çocuk babasıydı.⁴

Ankara Fetvası'nı **“Müderresinden Muallim Ahmet Hamdi”** isim ve ünvanıyla imzalamıştır.⁵

3 Aynı Dosya.

4 **Mustafa Kemalpaşa Kazası Nüfus İdaresi'**nden alınan bilgi.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

(YUSUF) ZİYA EFENDİ
(DÂRÜ'L-HİLÂFETÜ'L-ÂLİYYE MEDRESESİ
MUALLİMLERİNDEN HACI ZİYA)

1857 (1273)'de **Batum'un Livane Kazası'na** bağlı **Sirye** Nahiyesi'nde doğdu. **Kantarcızâde Hacı Ahmet Efendi'nin** oğludur. İlk bilgileri babasından aldıktan sonra İstanbul'a geldi. Burada önce Taşköprülü Hafız Abdullah Efendi'nin derslerine bir süre devam etti. Daha sonra Bursa Dersiâmlarından İmamzâde Hacı Abdullah Efendi'nin derslerine katıldı ve ondan Aralık 1896'da Müderrislik icazeti aldı. Ayrıca **Bursa Dârü'l-Muallimîn'in** İbtidâi kısmını da bitirdi.¹

1903'te girdiği imtihanda başarı göstererek **İbtidây-i Hariç Bursa Müderrisliği**'ni² elde etti ve aynı yıl Bursa'da Müderrisliğe başladı.³

1 Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul,1980, C. 4-5, s. 524.

2 **İbtidây-i Hariç**: Medrese öğrenimini bitirenler "**Mülazım**" olup, isimleri deftere (Ruusunâme-i Hümayûn'a) kaydolurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber **İbtidây-i Hariç** medreselerine müderris tayin edilirdi. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s. 14).

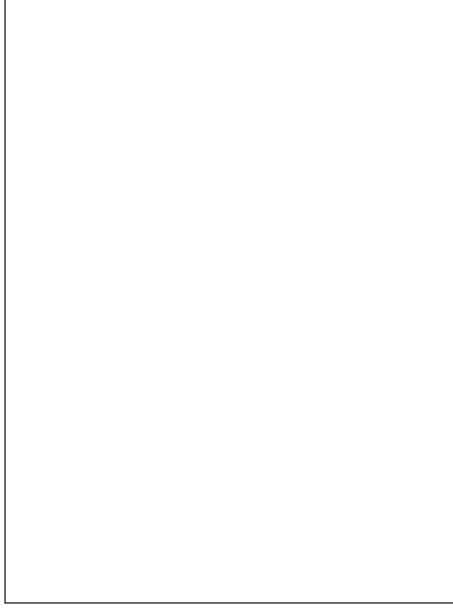
3 S. Albayrak, **a.g.e.**, C. 4-5, gös. yer.

Mart 1905'te **Bursa Numune-i Terakki Mektebi** birinci muallimliği yardımcılığına atandı. Ağustos 1906 - Nisan 1908 tarihleri arasında Bursa Ulu Camii yakınında bulunan **Hunî Hatun İbtidâî Mektebi** birinci muallimliği görevinde bulundu. Daha sonra **Osman Gazi İbtidâî Mektebi** ve **Bursa Öğretmen Okulu**'nda görev yaptıktan sonra **Bursa Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi** muallimliğine tayin edildi.⁴

Hacı Ziya Efendi, bu görevde iken Ankara Fetvası'nı imzalamıştır.⁵

4 İMMEŞ Arş., D: 270.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **Ek: III.**

AHMET RÜŞTÜ EFENDİ (MÜDERRİSİNDEN MUALLİM AHMET RÜŞTÜ)

1870 (1286)'te Bursa'da doğdu. **Ulemadan Mehmet Sait Efendi**'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra medreseye devam etti. Bu arada dedesi Ali Efendi'den Arapça dersleri aldı.

14 Mart 1888'de Bursa Şer'iyeye Mahkemesi'nde göreve başladı. 18 Temmuz 1918'e kadar bu mahkemede çalışıp **Tereke Katibi** oldu.¹ Ayrıca "**İbtidâ-yi Hariç**" ve "**İbtidâ-yi Dahil Ruusunâme-i Hümayûn**" unvanlarını alarak **Sahn Müderrisliği**'ne kadar yükseldi.²

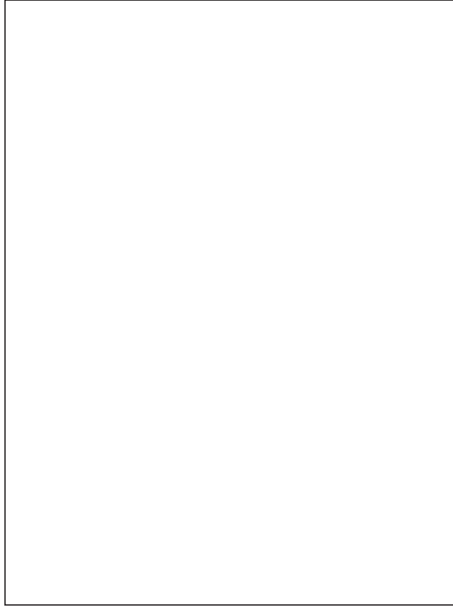
Ankara Fetvası'nı "**Müderrisinden Muallim Ahmet Rüştü**" ismiyle tasdik etmiştir.³

1 **Müderrisin Defteri**, C. 6, s. 30; S. Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, C. I, s. 227.

2 **İbtidâ-yi Hariç Ruusu**: Medrese öğrenimini bitirenler "Mülazım" olup, isimleri deftere (Ruusuname-i Hümayûn) kaydolurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber "**İbtidâ-yi Hariç**" medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir.

İbtidâ-yi Dahil: Medreselerde orta tahsili veren müderrislere denilirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra "**Sahn**" müderrisliğine tayin olurlardı. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, C. II, s.14-15).

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

İSMAİL HAKKI EFENDİ
(ESÂTİZE-İ ULEMADAN VE MEŞAYİH-İ SA'DİYYE'DEN
ERZURUMLU İSMAİL HAKKI)

1862 (1278)'de Erzurum'da Sultan Melek Mahallesi'nde doğdu. **Erzurum Müftülerinden Hacı Ali Efendi**'nin oğludur. İlk öğreniminden sonra, bir süre Erzurum-Gürcü Mehmet Paşa Camii'nde dinî öğrenim gördü. Daha sonra öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. Fatih Dersiâmlarından Ahmet Hamdi Efendi'den 1880'de Müderrislik icazeti aldı. Erzurum'un tanınmış ulemasından Solakzâde Ahmet Tevfik ve Karslı Küçük Ahmet Efendi'lerden Feraiz okuyarak Ocak 1884'te ayrıca bir icazetname daha aldı.¹

Öğrenimi sonrasında Erzurum-Kağızmanî Medresesi'nde ders okutmaya başladı. 1911'de öğrencilerine icazet vermeye muvaffak oldu.²

1 İMMEŞ Arş.,D: 380.

2 Aynı Dosya.

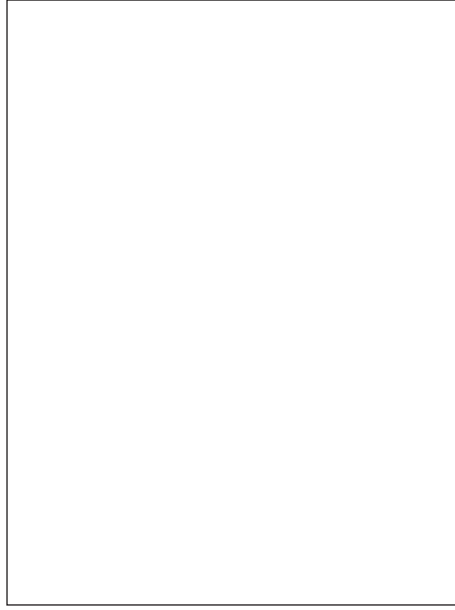
Başarılı hizmetlerinden dolayı, 1906'da **İzmir Paye-i Mücerredi** kendisine tevcih olundu.³ Kağızmanî Medresesi'ndeki hocalığının yanı sıra, Erzurum Bidâyet ve İsti'naf Mahkemeleri üyeliklerinde de bulundu.⁴

Milli Mücadele'nin başlamasıyla, milli hareket yanında yer aldı. Ankara Fetvası'nı "**Esâtize-i ulemadan ve meşâyih-i Sa'diyye'den Erzurumlu İsmail Hakkı**" isim ve ünvanıyla tasdik etti.⁵

3 İlmiye rütbelerinden birinin adıdır. Müderris payesinden büyük Haremeyn'den küçüktür. Yazışmalarda bu rütbe sahiplerine "**Faziletlü**" hitabı kullanılırdı (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1993, C. II, s. 109.

4 Aynı Dosya.

5 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

İBRAHİM HAKKI EFENDİ
(DÂRÜ'L-HİLÂFETÜ'L-ÂLİYYE MEDRESESİ
MUALLİMLERİNDEN İBRAHİM HAKKI)

1858 (1274)'de Bursa-Yenişehir kazası'nın Kara Köyü'nde doğdu. **Alemdarzâde Hacı Osman Ağa**'nın oğludur. İlk öğreniminden sonra 1870'te **Yenişehir-Gazi Süleyman Paşa Medresesi**'ne kaydoldu. Hacı Ali Vehbi, Osman Nuri, Hacı Mehmet Nazif gibi tanınmış hocaların derslerine devam etti. 1887'de Yenişehir Müftüsü Hacı Ahmet Hulusi Efendi'den Müderrislik icazetini aldı.¹ Ayrıca Bursa'ya gidip o tarihlerde Bursa Müftüsü olan Uşşakî İbrahim Efendi'nin de derslerine devam ederek bilgisini genişletti.²

1889-1910 yılları arasında maaşsız olarak Yenişehir Müftülüğü'nde bulundu. 1910 yılında kadro harici bırakıldı. Bunun nedenini İbrahim Hakkı Efendi şöyle anlatır:

¹ Meşhur alim Hacı Ali Vehbi Efendi'nin vefatı üzerine onun öğrencisi Osman Nuri Efendi'nin öğrencisi oldu. Onun da vefatı ile Hacı Mehmet Nazif Efendi'nin öğrencisi oldu. Bu hocasının da hacca gidip orada vefat etmesiyle Müftü Hacı Ahmet Hulusi Efendi'nin derslerine devam ederek ondan icazet almıştır.

² **İMMEŞ Arş.**, D: 1975.

“Tâ ezelden her işim bozgun düşer.

Bülbül için tuzak kursam, içine kuzgun düşer.”³

Kendi ifadesine göre Süleyman Paşa, Şemahi Mehmet Efendi, Çınarlı Medreselerinde Müderrislik yapmıştır.⁴

Ankara Fetvası'nı tasdik eden Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden İbrahim Hakkı'nın bu kişi olması muhtemeldir.⁵ Yine I. Dönem Bursa Milletvekili, ayrıca Şer'îye ve Evkâf Vekili olan Mustafa Fehmi Gerçeker'in⁶ hatıratında **“...Sofî-i safî ve dost-ı vafî Hafız İbrahim Efendi”** dediği kişinin de İbrahim Hakkı Efendi olması kuvvetle muhtemeldir.⁷

³ Aynı Dosya.

⁴ **Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi**, 1325, s. 335'te Ortapazar Medresesi Müderrisi olarak **“İbrahim”** ismi geçmektedir.

⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III.**

⁶ Mustafa Fehmi Gerçeker hakkında bkz., **Milletvekilleri Bölümü**, s. 98-104.

⁷ Mustafa Fehmi Gerçeker, (Haz. Mustafa Gerçeker) **Karacabey'den Ankara'ya**, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s. 48.

OSMAN NURİ EFENDİ (AYDIN KAPTAN) (HABSMAN ULEMASINDAN OSMAN NURİ)

1886 (1302)'da Ordu-Gölköy (Hasbman)'de doğdu. Ali Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Ordu Sıbyan Mektebi ve Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra bir süre **Osman Paşa Medresesi**'ne devam etti. Daha sonra 1905 yılında İstanbul'a giderek öğrenimini **Süleymaniye Medresesi**'nde sürdürdü. 20 Nisan 1914'te bu medreseden mezun oldu.¹

I. Dünya Savaşı esnasında yedek subay olarak çeşitli kıt'alarda hizmet verdi. Terhisinden sonra, askerlik hizmeti öncesi başladığı **Medresetü'l-Vaizîn**'deki öğrenimine devam ederek bu medresenin İrşâd şubesinden 20 Mayıs 1920'de mezun oldu.²

Öğrenimi sonrasında Ordu'da Müderris olarak memuriyete başladı. Medreselerin kapatılması üzerine, Ordu Merkez Vaizliği'ne atandı. 28 Ağustos 1952'de de bu görevden emekli oldu.

Ankara Fetvası'nı tasdik edenler arasında "**Habsman ulemasından Osman Nuri**"³ ismiyle zikredilen kişinin, **Osman Nuri AYDIN KAPTAN** olması kuvvetle muhtemeldir.

1 **DİB. Arş.**, D: 23-2029.

2 Aynı Dosya.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27. Ayrıca bkz., **EK: III**.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan ve her geçen gün daha da güçlenen ulusal hareket, İtilaf güçlerini rahatsız ediyordu. Bu sebeple, 16 Mart 1920'de Milli Mücadele için yeni bir dönem başladı. İstanbul'daki ulusal hareket taraftarı olan herkes takip edilip tutuklandığı gibi, Anadolu'ya çıkış yolları da kontrol altına alındı. Anadolu'da yer yer isyanlar çıkarıldı.

Başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri, yapılanları yeterli görmediler. Bu yüzden ellerindeki bütün imkanlarını harekete geçirmek suretiyle, İstanbul hükümeti üzerindeki baskılarını arttırdılar. Ta ki; en büyük dini makam olan Şeyhülislam'dan Ankara'dakileri kötöleyen bir fetvâ alarak Anadolu'ya dağıtsınlar ve halkın onlara olan itimadını sarssınlar. Çünkü düşman, Anadolu halkının dini hislerine nasıl yürekten bağlı olduğunu anlamıştı.

Öte yandan çalışmalarımızın I. cildinde de belirtildiği gibi, Türk milletin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü ateşleyen hocalar ve müftüler Milli Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuşlardır. Ölüm-kalım mücadelesinin ilk günlerinde halk, **Mustafa Kemal Paşa**'nın da belirttiği gibi *"Hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar âdeta durgun bir haldeydi..."* Pek çok din adamı yine **Mustafa Kemal Paşa**'nın ifadesiyle *"hakikatı halka izah ettiler... doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı."* Bu cümleden olarak, İzmir'in işgalinden sadece dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlediği mitingte; *"İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dinî bir görevdir."* diyen **Müftü Ahmet Hulusi Efendi**'nin etrafında Denizlililer hemen birleşmişlerdir. Din adamları, Milli Mücadele kıvılcımını ateşlemekle kalmadılar. Kimileri ellerinde silahla beldelerini korumuşlardır. Örneğin, Isparta'da Hafız İbrahim Efendi, **"DEMİRALAY"**; Afyonkarahisar'da da Hoca İsmail Şükrü, **"ÇELİKALAY"** adlarında gönüllülerden alaylar teşkil etmişlerdir. Bu arada hiçbir **Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** yoktur ki, onun içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Bilindiği üzere TBMM, bu kuruluşların üzerine bina edilmiştir. Ayrıca **Mustafa Kemal Paşa**, 19 Mayıs 1919'da Anadolu topraklarına ayak bastığında, O'nu karşılayanların başında din adamları ön saflarda yer almışlardır.

Kısaca ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran **Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi**'den, **İzmir Valisi İzzet Bey**'in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine; "Vali Bey!... Bu sakalım kanımla kızabilir, ama bu alına Yunan alçağını sükûnetle selamlamış olmanın karasını sürek huzur-u İlâhiye çıkamam" diye haykıran **İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi**'ye, **Mustafa Kemal Paşa**'ya "Paşam!... Bütün Amasya emrinizdedir" diyen Müftü **Hacı Tevfik Efendi**' den Ankara Müftüsü **M. Rifat Efendi**'ye ve daha niceleri, **Mustafa Kemal Paşa**'nın "Ya İstiklâl ya ölüm" parolası etrafında birleşmişlerdir.¹

İşte bu birlik ve beraberliği parçalamak isteyen düşman kuvvetleri, halkın dinî duygularına hitabeden bir vesika elde etmek arzusuna kapıldılar. Sonunda **Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi**'den "**Anadolu hareketine girişenlerin katli vacip olduğuna**" dair bir fetva aldılar. Metinde de belirtildiği gibi bu kolay olmamıştır. **Dürrizâde**'nin selefi olan **Haydarizâde İbrahim Efendi** istenilen bu fetvayı vermemek için Şeyhülislamlık makamını terke mecbur kalmıştır. Bu yüzden Dördüncü Damat Ferit Hükümeti'nin kuruluşu iki gün gecikmiştir. Başka bir ifadeyle, ancak **Dürrizâde**'nin Şeyhülislamlık görevini kabul etmesiyle Dördüncü Damat Ferit Hükümeti kurulabilmiştir.

Dürrizâde'nin fetvasını eline geçiren düşman kuvvetleri, bunu teksir ederek Anadolu'nun her tarafına çeşitli vasıtalarla (postayla, Anadolu'ya geçen kimseler aracılığıyla, vs.) hatta Yunan ve İngiliz uçaklarıyla dağıttılar.

İstanbul Fetvası'nın Anadolu'da yayılmasını ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de bunda pek başarılı olunduğu söylenemez. Zira **TBMM**'nin açılış arefesinde, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri ayrı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmişti. Bu yıkıcı fetvalar ve **Bâb-ı Âli**'nin beyannameleri ile aldatılan halk, yer yer vatan kurtarıcılarının önüne dikilmişti. Dini duyguları istismar edilen halkın da katılımı ile, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar başgöstermişti. Bu tehlikeli isyan hareketleri, Ankara'nın yakınlarına kadar ulaşmıştı. Öyle ki, "**Ankara'nın burnu dibinde Beypazarı İsyanı patladı. İsyancılar, Ayaş belinden Ankara'yı seyreder hale geldiler**".²

Metinde de söz edildiği gibi, Türk Milli Mücadelesi için zor günler yaşanıyordu. İç ve dış ihanet odakları el ele vererek Anadolu'da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle müslümanı müslümana kırdırtmak istiyorlardı. Durum her geçen gün daha da tehlikeli bir hal aldı. Ulusal hareketin başarısızlığı dahi söz konusu olabilirdi. Nitekim eldeki Kuva-yı Milliye ve askeri birliklerden firarlar başlamıştı.

1 Bkz., Ali Sankoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1995, s. 11 vd.

2 M. Ş. Aydemir, **a.g.e.**, C. II, s. 285.

Bu üzücü ve tehlikeli gelişmelerin, mukabil fetvaların yayınlanması ile önlenebileceğini görmekte gecikmeyen vatansever din adamları, hemen harekete geçtiler. **“Padişah ve Halife dahi esirdir. Makam-ı Hilafet ve Saltanat’ın kurtarılması lazımdır”** noktayı nazarından hareketle; düşman elinde esir olan halifenin zor ve baskı kullanılarak Şeyhülislam’a böyle bir fetvanın yayınlattığı, haliyle de bu fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu hususu üzerinde durdular. Ankara’da, bu anafikirden hareketle bir fetva yayınlanması çalışmalarına başlandı. Neticede, **Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı M. Rifat Efendi (Börekçi)** öncülüğünde, Milli Mücadele’nin meşru olduğuna dair bir fetva hazırlandı.

Ancak bu kez de, başta İngilizler olmak üzere İtilaf güçleri, Ankara Fetvası’nın Anadolu ulemasınca tasdik edilmesini önlemek için faaliyete geçtiler. Bu cümleden olarak, Bursa’nın tanınmış ileri gelen din alimleri, Ankara Fetvası’nı tasdik etmek üzere 21-22 Nisan 1920 gecesi Belediye binasında toplanmışlardı. Bu esnada Hoca kılığına girmiş bir İngiliz casusu:

“- Hakikat sizin dediğiniz gibi değildir” diye bağırmıştır.

Toplantıda bulunan **Ali Fuat Paşa**’nın yerinde aldığı tedbirle, İngiliz casusunun menfi yöndeki girişimi engellenmiştir.³ Böylece Karacabey Müftüsü Abdullah Sıtkı Efendi’nin dışında,⁴ Bursa İl ve İlçe Müftüleriyle birlikte 39 din alimi Ankara Fetvası’nı tasdik etmiştir.⁵

İngilizlerin ve diğer İtilaf güçlerinin Anadolu’nun başka yerlerinde de benzer girişimlerde bulunmaları muhtemeldir. Ancak bunda başarılı oldukları söylenemez. Nitekim, Ankara Fetvası’nın, Anadolu’nun çeşitli yerlerindeki davaya inanan vatansever müftü ve din alimi tarafından hemen tasdik edildiği ve imzalandığı görülmektedir. Çalışmamızda bunların sayısının 152’den daha fazla olduğunu (Ankara Müderrislerinden Hasan Fehmi, Sivas Müftüsü Hacı Abdurrauf ve Şebinkarahisar Sabık Müftüsü Mustafa Asım Efendilerin de fetvayı tasdik ettiklerini ve böylece sayının şimdilik 155 olduğunu) tesbit ettik.

Bir hususu da belirtmekte yarar vardır. Bunların hemen hepsi Ankara Fetvası’nı isteyerek ve ondaki ifadelere inanarak imzalamışlar, tasdik

3 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 355-356.

4 Abdullah Sıtkı Efendi’nin söz konusu toplantıya katılıp katılmadığını tesbit edemedik. Ancak adı geçen, Ankara Fetvası’nı imzalamamıştır. Meşihat Makamına hitaben yazdığı 7 Temmuz 1336 (1920) tarihli dilekçesinde;

“... Kuva-yı Milliye hakkında emredilen fetvalarla, padişahın emri ve hükümetin beyannâmelerinin hükümleri vazife icabı ahaliye anlatılıp bildirildiği gibi bunların yer-siz emellerine iştirak etmediğimden dolayı hayatımın tehlikede olduğunu anlayarak İstanbul’a iltica ettim...” demektedir (Sadık Albayrak, **a.g.e.**, C. I, s. 30).

5 **İrade-i Milliye**, 6 Mayıs 1336. Ayrıca bkz., **EK: III**.

etmişlerdir. Bilindiği üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, pek çok milli faaliyetin planlayıcısı ve yürütücüsü olmuştur. Hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki, onun içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Çalışmamız esnasında bu konuda hizmet verenler de belirtildi. Ayrıca Milli Mücadele’de İslami inanç esaslarına sıkı sıkı bağlı kalınmıştır. Kuva-yı Milliye çalışmaları, sadece vatanın kurtarılması ve milletin bağımsızlığı ile sınırlı değildir. Bu çalışmalar aynı zamanda, Padişah ve Halifenin esir olduğu, dolayısıyla Hilafet ve Saltanat Makamının kurtarılması noktasından da yürütülüyordu.⁶ Öyle ki, Büyük Millet Meclisi’nin 25 Nisan 1920’de yayınlanan beyannamesinde; Vatanın bağımsızlığı ile birlikte Hilafet ve Saltanat’ın kurtarılması en önemli görev sayılıyor ve ayrıca “... Biz vekilleriniz Cenab-ı Hakk ve Rasûl-i Ekrem namına yemin ederiz ki, Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir...” deniliyordu.⁷ Bu arada Anadolu hareketinin önderi Mustafa Kemal Paşa’nın da Milli Mücadele süresince İslâm mücahidliği yaptığı bilinen bir gerçektir.⁸

Esasen bu bilgiler ışığında, kendilerinden söz ettiğimiz ulemanın Ankara Fetvası’nı baskıyla, zor kullanılarak imzaladıklarını söylemek ilmi açıdan mümkün değildir. Bununla birlikte, **Mustafa Kemal Paşa’nın** bu konudaki çaba ve gayretlerini de unutmamak gerekir.

Çalışmamızda İstanbul Fetvası’nın işgal kuvvetlerinin baskısı altında verildiğini tesbit ettik. Ayrıca hükümet başkanı Damat Ferit Paşa’nın bu konudaki rolünden de söz edildi. **Bu arada Ankara Fetvası’nı hazırlayan M. Rifat Efendi’nin, Sultan Vahdeddin tarafından idama mahkum edilişi de unutulmamalıdır. Bu, yüzyıllardır bir din adamı için bir Osmanlı Padişahı ve İslam Dünyası Halifesi’nin ilk defa verdiği ölüm fermanı idi. M. Rifat Efendi de hakkında böyle ağır karar alınan ilk ve son Osmanlı Müftüsü oluyordu.**⁹

Yine çalışmamızda **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinin 5 Mayıs 1336 (1920) tarihli nüshasında isimleri geçen iki Viranşehir Müftüsü İbrahim’den birisinin Seydişehir Müftüsü İsmail Hakkı olduğunu tesbit ettik. Bu arada bu gazetenin anılan nüshasının Latin harfleriyle ilk defa Haziran 1948’de **Sebilürreşat**’ta tekrarlanışında, eski yazının yanlış okunuşundan kaynaklanan hataları da belirledik. Bu hatalardan “**ÖN SÖZ**”de de belirtildiği gibi, Harran’ın Hizan şeklinde okunmasıdır. Diğeri de “**Bünyan**” şeklinde okunması mümkün olmayan bir kelimenin “**Bünyan**” şeklinde okunma-

6 B. Sakallı, **a.g.e.**, s. 107. Ayrıca bkz., Y. Nadi, **Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve İsyanlar**, s. 38-39.; Sabahaddin Selek, **Anadolu İhtilali**, 5. Baskı, İstanbul Doğan Matbaası, İstanbul, 1981, s. 75.

7 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 2, 2. Baskı, Ankara, 1940, s. 60.

8 Bkz., Ercümen Kuran, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara, 1981, s. 26.

9 Bkz., A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, C.I, s. 168-169.

sıdır. **Sebilürreşat**'tan aynen iktibas edildiğinden **"Bünyan"** daha sonra yayınlanan eserlerde de bu hatalar olduğu gibi tekrarlanmıştır.

Ayrıca **"ÖN SÖZ"**de değindiğim bir diğer hususu da yeniden vurgulamakta yarar görüyorum. O da şudur: Görüldüğü üzere kimilerinin sadece biyografilerini verebildik. Bundan onların, Ankara Fetvası'nı tasdik etmenin dışında başka hizmetlerinin bulunmadığı anlamı çıkarılmasın. Nedeni, şimdilik daha fazla bilgi ve belge bulamayışımızdır. Aynı durum, fotoğraflarını veremediklerimiz için de geçerlidir. Hemen belirtelim ki, bilgi ve belge elde edildikçe **"MİLLİ MÜCADELE'DE DİN ADAMLARI"** serimizin diğer ciltlerinde, onlara da daha geniş yer verilecektir. Bu vesile ile okuyucularımızın özellikle vatansever din alimlerinin akraba ve dostlarının bize lütfedecekleri bilgi ve belgelere ihtiyaç duyduğumuzu bir kez daha belirtirim.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İstanbul fetvasında taraflı, kasıtlı, eksik hatırlanmış bilgilere isnat edilerek hükümler verilmiş olması, daha önemlisi, ciddi dini kaynak gösterilemediğinden inandırıcılık yönü zayıf kalmıştır. Bununla birlikte daha önce de ifade edildiği gibi, Halifelik makamının nüfuzu kullanılarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Milli Mücadele aleyhinde ciddi tehlikeler arzeden isyanlar çıkarılabilmektedir.

Ankara Fetvası ise, gerçekleri daha iyi aksettiren, **"hakaret ve esirliğe maruz kalmış bulunan İslam Halifesinin kurtarılması"** noktasından hareketle, ikna edici dini delillere dayanan ilmi kariyer ve dini bilgilerinden şüphe edilemeyecek kadar mesleğinin erbabı, ulema tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca fetva, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki yine bu konuda söz sahibi yetkililerce incelendikten sonra tasdik edilmiştir.

Böylece İstanbul Fetvası'nın milli hareket için arzettiği büyük tehlike önemli ölçüde bertaraf edilmiş ve isyanlar bastırılmıştır. Müftü ve ulemanın **"... Ber-vechi bâlâ (yukarıdaki) Fetvâ-yı Şerife, Şer'i Şerife muvafıktır"** sözleri, Şeyhülislam'ın fetvasını hükümsüz kılmış ve Anadolu'daki ulusal birlik ve beraberliği pekiştirmiştir. Başka bir deyişle, Anadolu halkının bu birlik ve beraberliği sayesinde, **Sevr**, tarihin çöplüğüne atılarak **Türkiye Cumhuriyeti Devleti** kurulmuştur.

Milli Mücadele tarihimiz etraflıca incelendiğinde, Ankara Fetvası'nın önemi daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Tabii başta Ankara Müftüsü (İlk Diyanet İşleri Başkanı) Mehmet Rifat Efendi (Börekeçi) olmak üzere bu fetvaya imza koyan din adamlarının da...

Çalışmamızı Milli Mücadele'nin önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**'ün, 24 Eylül 1924'te Amasya'da yaptığı konuşmasıyla bitirelim:

"Muhterem Efendiler;

Benim için, memleket için, inkılâp için çok mühim günler geçirdiğim bir şehirde bulunuyorum.. Bu şehrin muhterem ahalisi gecenin zulmetine rağmen, beni uzaklardan çok parlak, pek hararetli samimi tezahüratla

karşıladılar. Bu dakikada halkın kıymetli mümessilleriyle, mensuplarıyla bir sofrada bulunuyorum. Bütün bunlara ait hissiyatım, efkârım o kadar çok, o kadar heyecan halindedir ki, bunları ifade ve izah için beşeri lisanı gayri kâfi görüyorum. Biliyorsunuz ki, kalbden kalbe yol vardır. Kalblerinizde, kendi vicdanlarınızda okuyabilirsiniz. Yalnız Amasya’da geçirdiğim günlere ait iki hatırayı ihya etmeden geçemeyeceğim. Biri eylevm (bugün) Müftünüz bulunan Kâmil Efendi Hazretlerine aittir.

Efendiler, bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da bütün millet gibi vaziyeti hakikiyeyi anlamamışlardı. Fikirlerde teşevvüş (karmaşıklık) vardı. Dimağlar âdetâ durgun bir halde idi. Ben burada bir çok zevatla beraber Kâmil Efendi Hazretleriyle görüştim. Bir camii şerifte hakikati halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dediler ki: **“Milletin şerefî, haysiyeti, hürriyeti ve istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icabederse vatanın son bir ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Padişah olsun, halife olsun, isim ve ünvanı her ne olursa olsun hiçbir şahıs ve makamın hikmeti mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halas halkın doğrudan doğruya hakimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır”**.

İşte Efendi Hazretlerinin bu mürşidane vukubulan vaaz ve nasihatından sonra herkes çalışmaya başladı. Bu münasebetle Müftü Kamil Efendi Hazretlerini takdirle yâdediyorum. Ve genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder...”.¹⁰

Tabii bizler de...

¹⁰ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s. 208-209.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV VESİKALARI

1. ATASE ARŞİVİ

Kl: 14, D: 91 (56), Fh: 14

Kl: 243, D: 44, Fh: 25

Kl: 243, D: 10, Fh: 84

Kl: 243, D: 16, Fh: 84

Kl: 258, D: 17-18, Fh: 66-1

Kl: 312, D: 65 (51), Fh: 145-6

Kl: 401, D: 3, Fh: 75

Kl: 425, D: 2, Fh: 31, 129

Kl: 492, D: 42 (70), Fh: 1, 5

Kl: 525, D: 129, Fh: 1-1, 2/1-2

Kl: 556, D: 8, Fh: 3-1

Kl: 557, D: 27, Fh: 34

Kl: 558, D: 14, Fh: 47

Kl: 796, D: 108, Fh: 31

Kl: 918, D: 3-1, Fh: 19

Kl: 950, D: 2, Fh: 74, 74-3

Kl: 952, D: 21, Fh: 11

Kl: 1386, D: 4A, Fh: 14/1-2

Kl: 2490, D:122, Fh: 16

2. ATASE ATATÜRK ÖZEL ARŞİVİ

Kl: 47, D: 1336/13-6, Fh: 47-6

3. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ARŞİVİ

DOSYALAR

23-0020, 23-0231, 23-0243, 23-0291, 23-0333, 23-0512, 23-0586, 23-0588, 23-0637, 23-0643, 23-0765, 23-0792, 23-0957, 23-0974, 23-1014, 23-1016, 23-1024, 23-1047, 23-1055, 23-1075, 23-1092, 23-1093, 23-1094, 23-1095, 23-1123, 23-1158, 23-1165, 23-1169, 23-1179, 23-1181, 23-1195, 23-1203, 23-1206, 23-1211, 23-1214, 23-1218, 23-1222, 23-1224, 23-1225, 23-1226, 23-1229, 23-1230, 23-1231, 23-1232, 23-1256, 23-1267, 23-1290, 23-1292, 23-1295, 23-1297, 23-1309, 23-1322, 23-1323, 23-1324, 23-1325, 23-1342, 23-1354, 23-1374, 23-1390, 23-1413, 23-1418, 23-1420, 23-1427, 23-1432, 23-1438, 23-1445, 23-1458, 23-1459, 23-1462, 23-1463, 23-1473, 23-1474, 23-1479, 23-1490, 23-1529, 23-1538, 23-1553, 23-1560, 23-1562, 23-1578, 23-1593, 23-1621, 23-1628, 23-1632, 23-1637, 23-1654, 23-1664, 23-1676, 23-1767, 23-1778, 23-2029, 23-2069, 23-2072, 23-2074, 23-2088, 23-2207, 23-2222, 23-2348, 24-0047, 24-0050, 24-0052, 24-0056, 25-0045, 45-0139.

4. İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ MEŞİHAT ARŞİVİ

a. Dosyalar:

270, 297, 380, 841, 968, 1438, 1729, 1734, 1831, 2195, 2232, 2257, 2291, 2298, 2413, 3189, 3208, 3916, 5257.

b. Defterler

(1) Müftüler Defteri C. 2.

(2) Müderrisler Defteri C. 1.

5. TÜRK TARİH KURUMU ARŞİVİ

Bekir Sami Evrakı

Dosya: 15, Defter: 2, No: 303.

Dosya: 13, Defter: 6, No: 1118.

Dosya: 972-973, Defter: 12-5.

B. MECLİS ZABITLARI

1. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.1-5, 2. baskı, Ankara, 1940-1942 (C. 1-2; 1940; C. 3, 1941; C. 4-5, 1942).

2. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. 1-3, Ankara, 1985.

C. ANSİKLOPEDİ VE YILLIKLAR

- Diyanet İslâm Ansiklopedisi
- İslam Ansiklopedisi
- Yeni Türk Ansiklopedisi
- Yurt Ansiklopedisi
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi
- Ankara İl Yıllığı 1967

D. KİTAP VE MAKALELER

ABDURRAHMAN bin Şeyh Muhammed bin Süleyman, **Mecma'ul-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, C. 2, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1327.

AKALIN Müslüm, **Milli Mücadele'de Urfa, Anılar Belgeler**, Urfa, 1955.

AKGÜN Seçil, "Türkçe Ezan", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIII, Sayı: 24, AÜDTCF Yayını, Ankara, 1980.

AKŞİT M.İlhan, "Abdullah Azmi Bey", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 7.

AKYÜZ Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 1982.

ALBAYRAK Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Zafer Matbaası, C. 1, 2, 3, 4 ve 5, İstanbul, 1980-1981.

ALTUNSU Abdulkadir, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.

Ankara İli Müftüler Albümü, Haz. Ankara Müftülüğü, Ankara, 1992.

APAK Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, İstanbul, 1942.

AŞKIN Vehbi Cem, **Sivas Kongresi**, 2. Baskı, İstanbul, 1963.

ATAMER Hamdi, "Milli Direnme", **BTTD**, Sayı: (Mayıs 1986).

ATAR Fahrettin, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", **MÜİFD**, Sayı: 3, İstanbul, 1985.

ATATÜRK M.Kemal, **Nutuk**, C. I, II, III, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Kurulu Yayını.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, C. I, II, Ankara, 1989.

ATAY Falih Rifki, **Başveren İnkılapçı**, Ankara, 1952.

ATILHAN Cevat Rifat, **İstiklal Harbinde Sarıklı Kahramanlar**, 2. Baskı, İstanbul, 1968.

———, **Bütün Açıklığı ile İnönü Savaşları ve Gerçek Kahramanları**, 2. Baskı, İstanbul, 1972.

AYBARS Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, İzmir, 1987.

AYDEMİR Ş.Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, C.2, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.

BALCIOĞLU Rahim, **Fevzi Çakmak**, İstanbul, 1977.

BAYAR Celal, **Atatürk'ten Hatıralar**, Ankara, 1955.

———, **Ben de Yazdım**, C. 5, 6, 7, 8, İstanbul, 1967,1968, 1969, 1972.

BAYKARA Tuncer, **Milli Mücadele**, Ankara, 1985.

BEĞENÇA Cahit, **Söğüt**, Ankara, 1952.

BELEN Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1983.

BERTUĞ Selami, "Manisalı Alim Efendi ve Klasik Türk Musikisindeki Yeri", **Mesir Konferansları 1983**, Manisa Turizm Derneği Yayınları, No: 4.

BEYSANOĞLU Şevket, **Diyarbakır Tarihi**, C. 2, Diyarbakır Belediyesi Yayını, Ankara,1990.

BIYIKOĞLU Tefik, **Atatürk Anadolu'da**, Ankara, 1955.

BİLMEN Ömer Nahuhi, **Hukuk-i İslamiye ve İstilat-ı Fikhiyye Kamusu**, C. 2, İstanbul, 1967.

Bitlis İli Müftüler Albümü, Haz. Bitlis Müftülüğü, Bitlis, 1992.

BORAK Sadi, **Atatürk ve Din**, Anıl Yayınları, İstanbul, 1962.

———, **Hacı Süleyman Efendi**, İstanbul, 1974.

———, **Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.

BOZKURT Ahmet, **Eşme Müftüsü Nazif Efendi ve Milli Mücadele Hatıralarım**, (Yayınlanmamış).

CEBESOY Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

ÇALIŞKAN Mustafa, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Din Faktörü**, AÜTİTE, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Ankara, 1990.

ÇAMBEL Hasan Cemil, **Makaleler, Hatıralar**, Ankara, 1987.

ÇANTAY Hasan Basri, **Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim**, 5. Baskı, İstanbul, 1965, C. I.

ÇARIKLI Hacim Muhittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, TİTE Yayını, Ankara, 1965.

ÇOKER Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, C. III, TBMM Yayını.

DANIŞMEND İsmail Hami, **Ali Suavi'nin Türkçülüğü**, (Basım Yeri Yok), 1942.

DEMİREL Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

DENİZLİ Hikmet, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1996.

DEVECİOĞLU Celal, **İstiklal Savaşında Bilecik**, (Yayınlanmış Hatırat).

DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 5. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1982.

Diyarbakır İli Müftüler Albümü, Haz. Diyarbakır Müftülüğü, 1992.

DURU Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 1978.

DÜZDAĞ M. Ertuğrul, **Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları**, İstanbul, 1983.

EÇİLMEZ Mümtaz Şükrü, **Milli Mücadele'de Bursa**, Yayına Haz. İhsan İlgar, İstanbul, 1981.

ERDEHA Kamil, **Milli Mücadele'de Valiler ve Vilayetler**, İstanbul, 1975.

ERGÜL Teoman, **Kurtuluş Savaşında Manisa (1919-1922)**, Manisa Kültür Sanat Kurumu Yayını, İzmir, 1991.

Erzurum İli Müftüler Albümü, Haz. Erzurum Müftülüğü, Erzurum, 1992.

FAHREDDİN Osman Ali ez-Zeyle'i, **Tebyinü'l-Hakaik Şerhu Kenzi'd-Dekaik**, Bulak, 1313.

GEORGES-GUULIS Berthe, **Kurtuluş Savaşında Türk Milliyetçiliği**, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul , 1981.

GERÇEKER Mustafa Fehmi, **Karacabey'den Ankara'ya**, TTK Basımevi, Ankara, 1982.

GEZ-OCAK Başak, **Türkiye Cumhuriyetinin Laikleşme Sürecinde Dinde Ulusal Dil Sorunu**, Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), DEÜAİTE, İzmir, 1994.

GOLOĞLU Mahmut, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969.

———, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970.

GÖKALP Ziya, **Yeni Hayat**, İstanbul, 1918.

———, **Türkçülüğün Esasları**, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara, 1952.

GÖKBEL Asaf, **Milli Mücadele'de Aydın**, Aydın, 1964.

GÖKBİLGİN M. Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken**, C. I, Ankara, 1959.

GÜRLER Hamdi, **Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav (Mayıs-Haziran 1919)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

HAYRETTİN Abidin, **Tarihte Ankara, İstiklâl Harbi ve Bursa Hatıratı**, Suhulet Kütüphanesi, Ankara ,1934.

HEYD Uriel, **Türk Ulusçuluğun Temelleri** (Çev. Kadir Günay), Ankara, 1950.

İBRAHİM Muhammed bin Muhammed bin İbrahim, **El Halebi**, Mutaka'l-Ebhur, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1316.

İBŞİRLİ Mehmet, "Dürrizâde Abdullah Beyefendi", **DiA**, C. X.

İÇDEMİR Uluğ, **Yılların İçinden**, TTK Basımevi, Ankara, 1976.

———, **İlmiye Salnamesi**, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1334.

İNAL İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, XIII. Cüz, 2. Baskı, İstanbul, 1955.

JAESCHKE Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri**, 2. Baskı, Ankara, 1956

———, **Yeni Türkiye’de İslamlık** (Çev. Hayrullah Örs), Bilgi Yayınları, Ankara, 1972.

KAFKAS Mehmet, **Milli Mücadele’de Öncüler I**, Nil Yayınları, İzmir, 1991.

KANSU Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber**, C. I-II, TTK Basımevi, Ankara, 1958.

KAPLAN Mehmet-ENGİNÜN İnci- EMİL Birol- BİRİNCİ Necdet- UÇMAN Abdullah: **Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele**, C. I, Kültür Bakanlığı Yayını, No: 379, Ankara, 1992.

KARABEKİR Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1988.

KARABULUT Ali Rıza, “Müftü Ahmet Remzi Efendi”, **Erciyes Dergisi**, Yıl: 16, Sayı: 17, Kayseri, 1983.

KARAMAN Sami Sabit, **İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Trabzon ve Kars Hatıraları**, İzmit, 1949.

KARS Zübeyir, **Milli Mücadele’de Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993.

KİNROSS Lord, **Atatürk Bir Milletın Doğuşu**, Çev. Necdet Sonder, 8. Baskı, İstanbul, 1981.

KÖSEOĞLU Selahattin, **1919 Sivas Kongresi ve Netaiyici** (Yayınlanmamış Notlar).

KÖSTÜKLÜ Nuri, **Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1990.

———, **“Milli Mücadele’de Milli Bir kuvvet Demiralay” XI. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler**, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

KUNTAY Mithat Cemal, **Sarıklı İhtilalci Ali Suavi**, İstanbul, 1946.

Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1983.

KURANERCÜMEND, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara, 1981.

———, **Milli Mücadele’de Aydın ve Nazilli**, Denizli, 1988.

KUTAY Cemal, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara (Tarihsiz).

LEWİS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, TTK Basımevi, Ankara, 1970.

MALKOÇ Nazmi, **1920 Yılında Kurtuluş Savaşları**, Ankara, 1957.

MORALI Halit, **Mütareke'de İzmir Olayları**, Ankara, 1975.

MUMCU Ahmet, **Türk Devrimin Temelleri ve Gelişimi**, 4. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara .

———, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, C. I, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Ankara, 1989.

MÜFTÜLER Lütfü, **Milli Mücadele'de Denizli Heyet-i Milliyesi**, Balıkesir, 1947.

———, "İstiklâl Savaşında Ulemanın Büyük Hizmetleri", **Sebilürreşad**, C. III, Sayı: 158.

MÜFTÜOĞLU İsmail Hakkı, "Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Temellerini Kuran Fetva-yı Şerifede Benim de İmzam Var", **Sebilürreşad**, C. I, Sayı: 10.

OKUR Hafız Yaşar, **Atatürk'le Onbeş Yıl**, (Basım Yeri Yok), 1962.

ÖZALP Kazım, **Milli Mücadele (1919-1922)**, C. I, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

ÖZÇELİK İsmail, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1991.

ÖZKAYA Yücel, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 10, (Kasım 1987).

ÖZTÜRK Kazım, **Türk Parlamento Tarihi**, C. I, TBMM Yayını.

PAKALIN Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I-II-III, MEB Basımevi, Ankara, 1993.

PEKER Nurettin, **1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri İnönü, Sakarya ve Dumlupınar Zaferini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi**, Gün Matbaası, İstanbul, 1955.

PEHLİVANLI Hamit, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı**, Genelkurmay Yayını, Ankara, 1992.

SAKALLI Bayram, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Kültür Bakanlığı Yayını, No: 863, Ankara, 1982.

SAKAOĞLU Necdet, "Toplum Tarihi için Zengin Bir Kaynak: Fetva Mecmuaları", **Toplumsal Tarih**, C. I, Sayı: 4.

SANEMOĞLU Yavuz, **Söğüt**, Bozöyük, 1958.

Samsun İli Müftüler Albümü, Haz. Samsun Müftülüğü, 1992.

SARIKOYUNCU Ali, **Milli Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992.

———, “İlk Diyanet İşleri Başkanı M. Rifat Efendi (Börekçi)’nin Milli Mücadele Tarihimizdeki Yeri”, **Türk Kültürü**, Sayı: 350.

———, “Milli Mücadele’de Söğüt”, VI. Osmanlı Sempozyumu (Söğüt-Eylül 1991), Ankara, 1992.

———, “Şeyh Edebalı ve Milli Mücadele’de Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. 30, Sayı: 3 (Temmuz, Ağustos, Eylül 1994).

———, “Yunan Megalo İdeası ve Batı Anadolu’nun Düşman İşgalinden Kurtarılmasında Din Adamları”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. 30, Sayı: 4 (Ekim, Kasım, Aralık 1994).

———, “Milli Mücadele’de Afyon Müftüsü Hüseyin (BAYIK) Efendi”, **3. AfyonKarahisar Araştırmaları Sempozyumu**, Afyon, 1994.

———, “Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi” **Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 28.

———, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1995.

SARUHAN Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II, Ankara, 1986.

SELEK Sebahattin, **Milli Mücadele**, C. 2, İstanbul, 1982.

SERTOĞLU Mithat, “Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli”, **BTDD**, Sayı: 6.

SONYEL Selahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, Ankara, 1973.

SOYSAL İlhami, **150’likler**, 2. Baskı, İstanbul, 1985.

ŞAHİNGÖZ Mehmet, İzmir, **Maraş ve İstanbul’un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Doktora Tezi (Basılmamış) AÜTİTE, Ankara, 1986.

ŞAPOLYA Enver Behnam, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Ankara, 1944.

Şanlıurfa İli Müftüler Albümü, Haz. Şanlıurfa Müftülüğü, 1992.

ŞİMŞİR Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I, Ankara, 1973.

TANSEL Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I-III, MEB Basımevi, İstanbul, 1991.

TARHAN Toker, **Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli**, Denizli, 1983.

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (TAHTAKILIÇ) Bey**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

Tokat İli Müftüler Albümü, Haz. Tokat Müftülüğü, Tokat, 1992.

TUNCAY Mete, **Cihad ve Tehcir**, Afa Yayını, 1991.

Türkçe Sözlük, C. I, Türk Dil Kurumu Yayını, İstanbul, 1944.

TÜTENK M. Akif, **Milli Mücadele'de Denizli**, İzmir, 1949.

TÜRKGELDİ Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1984.

ULUÇAY M. Çağatay, **Manisa Ünlüleri**, Manisa, 1946.

ULUĞ Naşit Hakkı, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1973.

———, **Hemşehrimiz Atatürk**, 2. Baskı, Yenilik Matbaası, İstanbul, 1973.

Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C. 4., TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 6, Ankara, 1994.

URSAVAŞ Ali Saip, **Klikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi**, İstanbul, 1940.

VURAL Orhan, "İstiklal Savaşında Müftülerin Hizmetleri, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin Hatıraları, "**Sebilürreşad**", C. I, Sayı: 12.

YILMAZ Hacim, **Anıları** (Yayınlanmamış).

YILMAZ Turgut, **Eşme Müftüsü Nazif Efendi** (Yayınlanmamış).

YULARKIRAN Cevdet, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul, 1940.

YUNUS Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyandar**, İstanbul, 1955.

———, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1978.

ZEYŞNUDDİN bin İbrahim bin Muhammed İbn Nuceym, **El-Bahru'r Raik Şerh-u Kenzi'd-Kenzid, Dekaik**, C. 5, Kahire, 1311.

ZUHAYLİ Muhammed, "Fetva ve Takva" (Terc. Mustafa ATEŞ), **Diyanet İlmî Dergi**, C. 29, Sayı: 1 (Ocak, Şubat, Mart 1993), s. 95-104.

E. GAZETE, DERGİ VE MECMUALAR

1. GAZETELER

Açıksöz

Devrek Postası

Ertuğrul

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İrade-i Milliye

İzmir'e Doğru

Peyam-ı Sabah

Takvim-i Vekayi

2. DERGİLER VE MECMUALAR:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Diyanet İlmi Dergi

Erciyes Dergisi

Harp Tarihi Vesika Dergisi

Sebilürreşad Mecmuası

Tarih Araştırmaları Dergisi

Türk Kültürü

EKLER

EK: III/1

ANKARA FETVASINI TASDİK EDEN DİN ADAMLARI

Vekîli'l-müfti bi-medineti Samsun (Samsun müftü vekili): Bahri

El-müfti bi-medineti Kütahya (Kütahya müftüsü): Fevzi

El-müfti bi-medineti Sinop: Salih

El-müfti bi-medineti Eskişehir: Mehmet Salih

El-müfti bi-medineti Gümüşhane: Mehmed Fehmi

El-müfti bi-medineti Bursa: Ahmed Hamdi

El-müfti bi-medineti Bilecik: Mehmed Nuri

Eddâil-müfti bi-medineti Ankara: Mehmed Rif'at

El-müfti bi-medineti Denizli: Ahmed Hulûsi

El-müfti bi-medineti Tokat: Elhac Ömer

El-müfti bi-medineti Diyarbakir: Elhac İbrahim

El-müfti bi-medineti Çerkeş: Mustafa

El-müfti bi-medineti Taşköprü: Mehmed Emin

El-müfti bi-medineti Ayancık: İsmail Hakkı

El-müfti bi-medineti İnebolu: Ahmed Hamdi

El-müfti bi-medineti Boyabat: Ahmed Şükrü

El-müfti bi-medineti Daday: Rüşdü

El-müfti bi-medineti Tosya: Bahâeddin

El-müfti bi-medineti Araç: Haşan Tahsin

El-müfti bi-medineti Tirebolu: Ahmed Necmeddin

El-müfti bi-medineti Bünyan: İbrahim Hakkı

El-müfti bi-medineti İnegöl: Fehmi

El-müfti bi-medineti Yenişehir: Hüseyin Hüsnü

El-müfti bi-medineti Narman: İsmail Hakkı

El-müfti bi-medineti Ispir: Ahmed

El-müfti bi-medineti Akdağ: Mehmed Edib

El-müfti bi-medineti İskilip: İsmail

El-müfti bi-medineti Urfa: Haşan

El-müfti bi-medineti Harran: Mustafa Sırrı

El-müfti bi-medineti Maçka: Kâmil

- El-müfti bi-medineti Gemlik: Ahmed Vasfî
El-müfti bi-medineti Mihalıççık: Abdülgafûr
El-müfti bi-medineti Kirmastı: Osman
El-müfti bi-medineti Söğüt: Mustafa
El-müfti bi-medineti Tortum: Elhâc Ali
El-müfti bi-medineti Gümüştacıköy: Ali Rıza
El-müfti bi-medineti Merzifon: Vehbî
El-müfti bi-medineti Yusufeli: Ahmed
El-müfti bi-medineti Hınıs: Şeyh Bahâeddin
Vekîli'l- müfti bi-medineti Bâyezid: Abdülhâdî
El-müfti bi-medineti Diyardin: Ömer
El-müfti bi-medineti Sivrihisar: Mehmed Ali Niyazi
El-müfti bi-medineti Orhaneli: Yusuf Ziya
El-müfti bi-medineti Lice: Ahmed
El-müfti bi-medineti Erbaa: Abdullah Fehmi
El-müfti bi-medineti Yozgat: Mehmed Hulûsi
El-müfti bi-medineti Gürün: İsmail Vehbi
El-müfti bi-medineti Boğazlıyan: Abdullah
El-müfti bi-medineti Bayburt: Fahreddin
El-müfti bi-medineti Havza: İsmail
El-müfti bi-medineti Pünhan?: Mehmet Tevfik
El-müfti bi-medineti Siverek: Osman
El-müfti bi-medineti Direk: İskender Kâzım
Vekîli'l-müfti bi-medineti Haymana: Ahmed Vehbi
El-müfti bi-medineti Devrek: Abdullah Sabri
El-müfti bi-medineti Bozdoğan: Haşan Tâhir
El-müfti bi-medineti Mudanya: Mehmed Niyazi
El-müfti bi-medineti Simav: Mehmed Ârif
El-müfti bi-medineti Karacasu: Mustafa Hulûsi
El-müfti bi-medineti Gediz: Süleyman
El-müfti bi-medineti Demirci: İbrahim Hakkı
El-müfti bi-medineti Viranşehir: İbrahim
El-müfti bi-medineti Kayseri: Nuh

- El-müfti bi-medineti Maraş: Hacı Ahmed
El-müfti bi-medineti Bağçe: Mehmed Sâlim
El-müfti bi-medineti İncesu: Mahmud
El-müfti bi-medineti Bitlis: Abdülmecid
Vekîli'l-müfti bi-medineti Uşak: Ali Rıza
El-müfti bi-medineti Eşme: Nazif
El-müfti bi-medineti Diyarbekir- Silvan: Abdurrahman
El-müfti bi-medineti Hizan: Abdülmecid
El-müfti bi-medineti Van: Rıza
Vekîli'l-müfti bi-medineti Acıpayam: Himmət Hulûsi
El-müfti bi-medineti Balya: Hüseyin
Müderrisinden: Abdullah
El- müfti bi-medineti Niksar: Mustafa Fehmi
Müderrisinden: Hacı Süleyman
Müderrisinden: Halil
Çal Müftüsü: Ahmed İzzet
Çine'de Millî Ordu Müftüsü: Gümölcineli Es'ad
Çine Müftüsü: Ahmed Zühtü
Yozgat Müftü Vekili: Şükrü
El-müfti bi-medineti Viranşehir: İbrahim (Seydişehir Müftüsü İsmail Hakkı olacak)
Meclis-i Millî âzâsından İsparta Müfti-i Sabıkı: Hüseyin Hüsnü
Karahisar-ı Sâhib Meb'usu, müderris: Mehmed Şükrü
Sivas Meb'usu, ulemadan: Mustafa Takî
İsparta Meb'usu, ulemadan: Hâfız İbrahim
Karahisar-ı Sâhib Meb'usu, ulemadan: Nebil
Silifke Meb'usu kuzâttan: Hacı Ali
Kırşehir Meb'usu, Müfti-i Sabıkı: Müfid
Bursa Meb'usu, Karacabey Müfti-i Sâbıkı: Mustafa Fehmi
Bursa Meb'usu, ulemadan: Abdülahad Servet
Kayseri Meb'usu, Müfti-i Sâbıkı: Ahmet Remzi
Kayseri Meb'usu, ulemadan: Mehmed Âlim

Ankara ulemasından, Kocabey Medresesi Müderrisi: Beynâmeli Elhac Mustafa

Hacı Bayram Medresesi Müderrisi, Müsevvit: Hacı Süleyman

Molla Büyük Medresesi Müderrisi: İsmail

Şehâbiye Medresesi Müderrisi: Sadullah

Sâriyye Medresesi Müderrisi: Mehmed Şevki

Aneka Medresesi Müderrisi: Ahmed Şefik

Zeynelâbidin Medresesi Müderrisi: Hamza

Yeşil Ahî Medresesi Müderrisi: Âbidin

Sarı Kadın Medresesi Müderrisi: Tevfik

Zencirli Medresesi Müderrisi: Abdullah Hilmi

Bâyezid Ders-i âmlarından: Rif'at

Reisü'l-Kurra: Hüseyin Hilmi

Bursa ulemasından, Reisü'l Müderrisîn: Hacı Yusuf

Bursa Müfti-i Sâbıkı ve Çelebi Sultan Medresesi Müderrisi: Ömer Kâmil

Murâd-ı Sâni Medresesi Müderrisi: Elhac Sâdık

Câmi-i Kebîr Mahallesi Şeyhi: Elhac Ahmed Efendi

Hüseyin Çelebi Medresesi Müderrisi: Mehmed Kâmil

Çendik Medresesi Müderrisi: Mehmed Emin

Giridî Ahmed Paşa Medresesi Müderrisi: Süleyman Vehbi

Bayezid Paşa Medresesi Müderrisi: Abdülkadir

Vâiz Medresesi Müderrisi: Hafız Fâik

Mehmed Rânî Medresesi Müderrisi: Mehmed Sabit

İvaz Paşa Medresesi Müderrisi: Sâdık

Mekteb-i Sultanî Ulûm-ı Diniye Muallimi: Celâleddin

Müderrisinden ve Medrese Muallimlerinden: Mustafa Rif'at

Kurşunluzâde Medresesi Müderrisi: Ali Rıza

Ders-iâm ve Medrese Muallimlerinden: Mehmed Hayatî

Tarafiye Medresesi Müderrisi: Ali Osman

Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi, Bursa Şubesi Müdürü: Abdullah

Arslan-zâde Medresesi Müderrisi: Yusuf Ken'an

Fâzıl Abdurrahman Medresesi Müdürü: Ramazan

Ulemâdan: Tayfur

Kazan ulemasından: Elhac Yahya

Ulemâdan: Abdurrahman

Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden: Hâfız Mahmud
Dâr-ı Mezkûr Muallimlerinden: Hâfız Kemâl Dâr-ı Mezkûr Muallimlerinden: Ahmed Ders-i âmdan: İlyas

Müderresinden, Muallim: Mehmed Nâci

Müderresinden: Mehmed

Müderresinden: Abdülaziz

Müderresinden: Hâfız Hüseyin

Müderresinden, Muallim: Ahmed Hamdi

Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden: Elhac Ziya

Müderresinden, Muallim: Ahmed Rüşdü

Esâtîze-i ulemâdan ve meşâyih-i Sa'diyye'den Erzurumlu: İsmail Hakkı
Bursa Müftüsü Müsevvidi: Ahmed İzzet

Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi Muallimlerinden: İbrahim Hakkı

Mut Müfti-i Sâbıkı: Mustafa Kasım

Burhaniye Müfti-i Sâbıkı: Hoca Mehmed

Hamzabey Medresesi Müderresi: Abdurrahman Zühdü

Müderresinden: Ahmed Rüşdü

Gümüşhane ulemasından: Azmi

Gümüşhane ulemasından: İmam Mustafa

Habsmân ulemasından: Osman Nuri

Habsmân ulemasından: Osman Şemseddin

Balıkesir Kadısı: Mehmed Şükrü

Balıkesir Kadı-i sâbıkı: Âlim

(Hâkimivet-i Milliye, nr. 27, 5 Mayıs 1336/1920)

EK: IV

**ANKARA FETVASINI TASDİK EDEN DİN ADAMLARINDAN
HAKLARINDA BİLGİ ELDE EDİLEMEYENLER**

1. El-müfti bi medineti Pünhan?: Mehmet Tevfik
2. El-müftü bi medineti Van: Rıza
3. Müderrisinden Halil
4. Aneka Medresesi Müderrisi: Ahmet Şefik
5. Sarı kadın Medresesi Müderrisi: Tevfik
6. Kurşunluzade Medresesi Müderrisi: Ali Rıza
7. Dersiâm ve Medrese Muallimlerinden: Mehmet Hayati
8. Ulemâdan Tayfur
9. Kazan Ulemasından: Elhac Yahya
10. Müderrisinden, Muallim: Mehmet Naci
11. Hamzabey Medresesi Müderrisi: Abdurrahman Zühtü
12. Gümüşhane Ulemasından: Azmi
13. Gümüşhane Ulemasından: İmam Mustafa
14. Habsman Ulemasından: Osman Şemsettin

EK: V/I

Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'nin Nüfus Hüviyet Sureti.

EK: VI

سنة الیه جمعاً به عبد مائة السنة اولين معاً ما كان مقادير ما بعد من سنة تنظيم قضاة برصو مرتباً فتمت ادلغة اوله

ابو عثمان حفص بن دلاله امير المؤمنين سنة ١٠٠٠ هـ

علم شيخ
عبد السلام

من اليعقوب بن افندي سنة ١٠٠٠ هـ تاريخه اهل اولدين بابا ابراهيم استانبول در سلك ١٠٠٠ هـ تاريخه حركة خارج

١٠٠٠ هـ تاريخه ابراهيم اوله و ١٠٠٠ هـ تاريخه برصو صحنه و ١٠٠٠ هـ تاريخه ايتا انتمسلي

١٠٠٠ هـ تاريخه موصله سلیمانیه و ١٠٠٠ هـ تاريخه خايسكي نهره ترفيع و ١٠٠٠ هـ تاريخه بلاغ

١٠٠٠ هـ تاريخه حرمين و ١٠٠٠ هـ تاريخه استانبول و ١٠٠٠ هـ تاريخه اناطولى بايدى توجيه

بورلديني قيا نستان اوله ابراهيم روز ما حضرت اوله الاوكر ١٠٠٠ هـ

سلك شيخ
عبد السلام

١٠٠٠
سنة ١٠٠٠

Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'nin elde ettiği İlmî Payeler.

EK: VII

حضرت عالی جناب شیخناہی بہ

۴۸۴

۴۱۹

مقام عالی استخفافہ ہلری کولہ قلمی خافا سندن اکین مواخر اہمیت سے تعاقب شرعیہ اعضا الفہم بقیوم بورلان قضیتلو عجم کت افر خفر نیکنا
بارت شیعہ تاریخیہ ہکر طریق و ماثوریت معاشہ و قریب بورلان عنہم و شہر بلاست الہ ماثوریت حاضرہ سنہ تاریخ بقیوم و سینفا اہل ہلری
معاش مقداری محاسبہ علمین و اہل التمتہی رادہ سنہ ہلری ہکر کہ تر بیعت مقام عالی استخفافہ ہلری مکتوبہ قلندہ استفاہ ہلری
باندہ امر و فرمایا حضرت ولی الامر کورہ خداداد محمد ﷺ ۲ اولول ۱۱۹۰

۴۱۹

۲۱۹۰

۱۷

Şeyhülislam Dürriżâde Abdullah Efendi'nin Meclis-i Tetkikat Şer'iyye Üyeliğine Atanma Yazısı.

EK: VIII

کتابخانه
۵۳۴
۶۱۸

مقام عالی شیخ مستشار لغنه تدقیق مصاصفت مولفات شرعیہ مجلسی دینی دربارہ
سہ ماہی و عبد اللہ بک افندہ حضرت تالینک یعنی لد العرضہ شمارہ الاخرہ ۱۳۳۷ ۸ مارت ۱۳۳۵
تاریخہ ارادہ سنہ احضرت شہر یار میراقران ایلی کیمنہ نہ معاملہ لازمہ تک ایفاسی
ضمندہ اشبو مذکرہ سجل مدیریت کہیہ سنہ تودیع قلندی
۱۳۳۷ ۷ شمارہ الاخرہ ۱۳۳۵ ۵ مارت ۱۳۳۵

درجہ
۵۰۴۰

۴۵
۱۹۰

Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'nin 15 Mart 1335/1919'da Tetkik-i Mesaiif Müellefat-ı Şer'iyye Meclisi Başkanlığına Tayin Yazısı.

EK: X

C. H. P.
Hatay Vilâyeti
İdare Heyeti Reisliği

Sayı: 10/96

Antakya :26/III/948

Sayın Servet Aktaş.

Hatay Müftülüğü

Hatay ın Anavatanına ilhakından evvel ve sonra Hatay ın her köşesinde ve bil'hassa Antakya da milli dava ve milli kültür için sarfettiginiz gayret bize çok kıymetlidir, bu işe canla ,bagla çalıştığınızı takdir ederiz . son zamandaki sihi durumunuz bu kımetli çalışmanız devam edemekte olduğunuzdan çok müte'essiriz,sihhatinizin müsbetesi nisbetinde yine bu kımetli vazifeye devam edeceğinizi ümid eder ve teşekkürlerimi bütün arkadaşlarıma nazımın bildirir saygılarımı sunarım.

C.H.P. İdare hey'eti reisi

Abdullah Hilgin

EK: XI

Hatay vilayeti yüksek katına

Meslekim tenvir ve irşad olduğundan o zaman hatay halkının muhtelif oins ve mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırarak tam bir vahdeti milliy ve vataniye temini için hatay hükümeti zamanında reisi cumhur bey tey fur sökmenin emri ve parti hey eti idaresinin karar ve emri, ilhakdan sonra da sabık vali bay şükrü sökmen süerin emri ve tavsiyesi ve yine parti hey etinin kararıyla aylarca devam eden her gün gündüz camilerde çok ^{Hıccanlı} vaizler ve her gece kahvede ve kazinularda konfuranslar ve def atlarla parti reisi ve azaları ile atlar üstünde gezerek dag köylerin irşad halkla uğraşmaktan dımağım hadden ziyade yorulmuş ve bu yüzden bir gece yıldız kahvesinde saatlerce süren pek şiddet ve heyecanlı konf rans vermekte iken bir den bire eletirigin coryanına çarpılmış gibi sa kaşımın üstünden tapse tasıma dogru üst üste hançerler saplanır gibi aşabı elemden bayılarak evime kaldırıldım . parti azalarından iki gişi o günün belediye dokdoru bay mesrur, serbest dokdor bay basil huriyi getirup muayene ettirerek vaziyetimi sordularsa da elemın şiddetinden lisanimla cevaba muktedir olamayınca yazı ile maruz halı anlatdım ve ~~siyayeneden~~ sonra vaziyetimi bir raporla tesbit olunarak fikir ve vazife yorgunlugundan uzaklaşmazsam tehlike olduğunu tavsiye ettiler . üç ay kadar burada tedavi neticesinde hastalığım günden güne arttığı için di yanet riyasetine gönderilen bura hey eti tibbiyesinin raporu üzerine altı ay izin verdiler. bu müddet zarfında da istanbulda cerrah paşa v guraba hastahanelerinde tabii eletirik ve sun i igne ve ilaç tedavile- rilerle biraz hafiflendiğini görerek mezuniyetimde bittiginden dolayı vaz fem başına geldimse de az bir müddet sonra maal esef yine şiddetli nük s ettiginden mezkür hastahaneden aldığım rapuru diyanet riyasetine gün- derdim. iki ay ağrıma izin geldi. yine tekrar guraba hastahanesinde tedab- ile izinim tamam olup vazifem başına geldigimde yine tekrar nüküs etme- le hey eti tibbiye muayene ve raporla ^{siye} riyasetden altı ay izinle ankarı numune hastahanesine yattım . oradaki mütehassisler mide ve safra kise- sindeki inhirafdan olması ihtimalini göz önüne alarak bir taraftan bun- ların tedavisile ^{siye} da bir kuvvei mukavemet temini ve diger taraftan dürlü dürlü makinelerle elektirik ve igne ve ^{mesakkim} mesken habler ve sair ilaç- larla yaptıkları tedaviden mide ve ^{siye} biden ^{siye} büyük bir faide gördüğün-

EK: XII

T. C.
HATAY VİLÂYETİ
MEKTUPÇULUK KALEMİ

Sayı: 1917

Antakya 7 / 10/ 1939

Özü : Müftü seçimi H.

Zata Mahsusdur.

Diyanat İşleri Yüksek Reisliğine

31/7/939 tarih ve Zat İşleri Müdürlüğü 2/2933 sayılı te
rimli Aliyeleri cevabıdır:

Vilâyetimiz Müftülükleri için (Dörtysel kazası hariç) A
takya Vilâyet Merkezi ile İskenderun , Hassa , Kırıkhan , Yayladağı , R
niye kazalarında 2800 sayılı kanunun Dördüncü maddesi Hükmi dairesinde
15/9/939 günü aynı zamanda seçim yaptırıldı. Noticeye nazaran :

Antakya Vilâyet Merkezi için I - Ahmet oğlu Servet Aktaş
2 - Mürcel Antepli oğlu, 3 - Mesut Yurtdal namzet olarak seçildiler. Bu
lardan :

I - Servet Aktaş: Tesya kazasından olup 1296 değumlüdür. İ
sa ve İstanbul Medreselerinde ve dört sene kadar Mısır'da Camii Ezher'de
ve bir sene de Medine'de okumuş , Büyük Millet Meclisinin İlk teşekkülü
Burca Mebusu seçilmiş ve dört sene evvel Antakya'ya gelerek Millî Davada
hizmeti ve mesaisi sabkat ederek herkes tarafından hürmete mazhar olmuş,
hususî ve umumî durumu, bilgisi ve vukufu, evsaf ve mezayayı basenensile M
tülüğe tamamen layık bir şahsiyettir. Mumaileyhin müftülüğe tayini muhit
çok iyi bir şekilde karşılanacağı gibi Hükümetin kendisinden hemen her s
hade istifade edeceği derkârdır. Binacnaleyh mumaileyhin tayinine Yüksek
müsaadelerini bilhassa rica ederim.

Hatay Valiliği'nin 7/10/1939 tarih ve 1917 sayılı yazısının ilk sayfası.

EK: XIV/1

سوال	جواب
<p>۱ - اوله خدمت دولت داخل اولوبده هنوز جبهه حال دولتی ویرمیش اولنک موقف واملانم اولوقه نایزده ورمده داخل اولوبی و ضرر سیله نعل نامور بتره عاکی نایزده تعیین اولوب نمدار ساش واپاروت و عاقدات آلمتی ه ما موریده نه زمان ایلی و عیدیه و اسلایقی ماشه ماینرت ایروب اوساش هوت ندر اخذ ایلمتی و آرمده مزول ظلمن ایبه مدق و مسزولیت ساش آلمتی ایبه عداری و ماموریت مسزولیتده عمنماجه داتی وموت شام وقر بلات اولوب اولدیقه و توتیه ولدان و عدالیته حاکمی نایزده امر از ایلمتی و اجبی لسان و عدالیته و ایزسه نه سبیه و نوزمان و عدالیته خدمات مبرسیده براتی و ماموریت عمنماجه ایله بریلر انعام لفسن ایبه کیق</p>	<p>۱- مائسته ایچیز بکیرنکی سز سنج هوست دورته داخل اولوبم سز نکرده اوله طلبه اقمده تنظیم و مقام لولعه تصدیق اولونان زحمه جهال و ررقم مقرر قلمده ۵۰ کرمه قلمده و ۱۷۷۵ قنور و قنوراته لفا هداوت کور و لایزه ارسل ایلمشده ۱۷۷۵ ماموریت و مسانسات قلمده مکه سز سز سز سز و سز و سز مودوع مرتبه ماموریت صورت مودوع ایچیلدی هورام و ده عمنما مائسته و جهله مبروطا تصدیق قلمده</p>
<p>۲- مائسته ایچیز بکیرنکی سز سنج هوست دورته داخل اولوبم سز نکرده اوله طلبه اقمده تنظیم و مقام لولعه تصدیق اولونان زحمه جهال و ررقم مقرر قلمده ۵۰ کرمه قلمده و ۱۷۷۵ قنور و قنوراته لفا هداوت کور و لایزه ارسل ایلمشده ۱۷۷۵ ماموریت و مسانسات قلمده مکه سز سز سز سز و سز و سز مودوع مرتبه ماموریت صورت مودوع ایچیلدی هورام و ده عمنما مائسته و جهله مبروطا تصدیق قلمده</p>	<p>۲- مائسته ایچیز بکیرنکی سز سنج هوست دورته داخل اولوبم سز نکرده اوله طلبه اقمده تنظیم و مقام لولعه تصدیق اولونان زحمه جهال و ررقم مقرر قلمده ۵۰ کرمه قلمده و ۱۷۷۵ قنور و قنوراته لفا هداوت کور و لایزه ارسل ایلمشده ۱۷۷۵ ماموریت و مسانسات قلمده مکه سز سز سز سز و سز و سز مودوع مرتبه ماموریت صورت مودوع ایچیلدی هورام و ده عمنما مائسته و جهله مبروطا تصدیق قلمده</p>

EK: XIV/2

جواب	سؤال
<p>صحيح بر صورتہ الحمد تحت تکلمہ انعام و درجہ جوابہ و عمدہ و ايضا ايستند انفصال متن که سعادت</p>	<p>• - بولدين نامورين ترون اتصال و فوجيوش ايسه اسباب حقيقيسي و الاخره جواز استخدام فرانسى آلوب المدينى كرك بولردن و كرك و طيله ناموروسته تلق ايجان اسوالان طولاي تحت محاکمه به التفتن ايسه نتيجه ده نه حكم سادر اولهين و جيزا كوروب كوردن يكي</p>
<p>استور حرمه مال و درتقى باستيلم تقويم</p> 	

EK: XVI/1

استقرت قاضي حقيقته في انبساطك سياتي امور الفقه بحكم سلطانته بحجتي قضاءه من عند الله في سلمه مستقره
الطاسم بالقياس في حاله من بعد ان استقرت حاله بالتحقيق في حاله
عند انقضاء مدة لادبهم اساسي حقه في حاله من بعد ان استقرت حاله بالتحقيق في حاله
او لا يراه في حاله من بعد ان استقرت حاله بالتحقيق في حاله

فقيه
مؤيد
عنه

Şikayet dilekçesinin Kadı Hüseyin Şükrü Efendi'ye ait olduğuna dair Eşme Kaymakamlığı'nın tasdik yazısı.

EK: XVII/2

بولسا قضايت كوناى ناهي نهد. قولغاغى ارغى قاضى ارغى نيم اجماع
 قضاوت. قضاوت ودرسته امانده باندنه بولون بيارى. اشيه كوتيله اولاره
 قاضى ناهي بقرابه. اشيه بالا ارغى محمد قوتون كاهجه آتسه بالا قوه نهدره
 قاضى اولي قاضى بولسا كوناى ناهي ارغى حبه اوله ناهي نهدره قوتون
 قوتون محمد نهد قاضى اولي. اشيه بولسا بيارنده كوتيله نهدره قوتون
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه

قاضى قوتون نهدره قاضى اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه

قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه

قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه

قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه

قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه
 قاضى اولي. اشيه ۱۹۱۰ قوتون اولي. اشيه نهدره قوتون اولي. اشيه

EK: XVII/4

د مالکیت حقیقیه کاملاً وکندیشه اسفانده عبارته اولیقه قاعته هله
ایمده بوشده

باید اعتراف ایدرین تعاقب مذکورک هله قوتو و ضایع الماری
ویجه هله قانقده بویه اسفانده اهان کوشی اسی اعقاب
برکون سورت موجود و صل ایسه موسسه و سرقه اولیقه
ایغای تقاضای بوی و توقف رای علی بولدیقه بیه استوار الیوم عهده و تقیم
قلده اولیقه بویه قانق اولیقه

رولیک

۱	اعتراف هله بوی
۱	قصد بوی ایدرین بوی بویه بوی بوی
۱	مذکورک اسدی
۱	عدله عاقل بوی هله بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی
۱	بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی
۱	توقف بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی
۶	بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی بوی

EK: XVIII

۱۱۵۰ =
۱۱۰۶

آیدیه ولایت جلیلہ میں حضور علیہ السلام

عظمتو اقدم حضرتی
 شرف و اولاد ۹ سرہ ۴۵۰ تاریخ ۷۴۵۱۹ نومبر کو تحریرات عالیہ ولایت جلیلہ
 عریضہ جو آپ سے: تم قضای نفسی نظماً قضای ایلہ زوات سائرہ عقدہ بعضہ افواتی
 حاوی صیغہ تکرر افضلیہ منجبت جلیلہ تقدیم وجانب جلیل ولایتنا لھیں نہ ارسال
 ہو۔ بلا نہ عرض حال اور نہ بعد ایدہ استقلالہ جو اباً قضای مذکورہ وقتاً ماضیہ وارد
 اولادہ وتفصیلات لازمہ بی حاوی بولنا نہ تحریراتک بصورتی ایلہ رسول عرض حال
 کفا تقدیم واعادہ قاضیہ و حسب الحال بواجب بقصودہ تحقیقات اجرائی غیر قابل
 ہونیدہ ہو بایدہ طرف عاجزانہ مددہ عسرہ مطالعہ اسطہ کوریدہ مامدہ اولیادہ اولیایہ
 امر و فرمانہ حضرتہ لایلا مرکزہ ۴۵۱/۴۸۱

صا روہ منفردی

۴۴۰
تاریخ ۱۱/۱۱/۱۹۱۹

۷۶۶۶۰
۷۶۶

Müftü Nazif Efendi hakkında yapılacak bir işlem olmadığına dair Saruhan Mutasarrıflığı'nın 28 Teşrin-i Evvel 1335/1919 tarihli Aydın Valiliği'ne Hitaplı Yazısı.

EK: XX

Ezime Kazımca Kazımca

Kocamız müftü dahi vefat etmiş ve yarıca arsa line
dij met müftü oğlu Kamil ve Kardarı Haydar Taraf
larından kabul edilmiştir. Başlıca Güle Sefik Kaldık
eytan ve esamül masarî Taksisi ile müracaat
etmiş isek de masarî Kayıt Suretine cümlen Kayıt Sure
tu müradda Kasi talep edilmeğe tedir. Bunun
dış istitamın malye dairesinde cümlen dairesine
başvurularla Kayıt Suretlerinin çıkartıl masına
mürade buyurulmasını istide ederim ef

Esmiden
ef Kazım

32
te
Kazım

Mah' müradına. Leste source Suf-45c

13-8-32

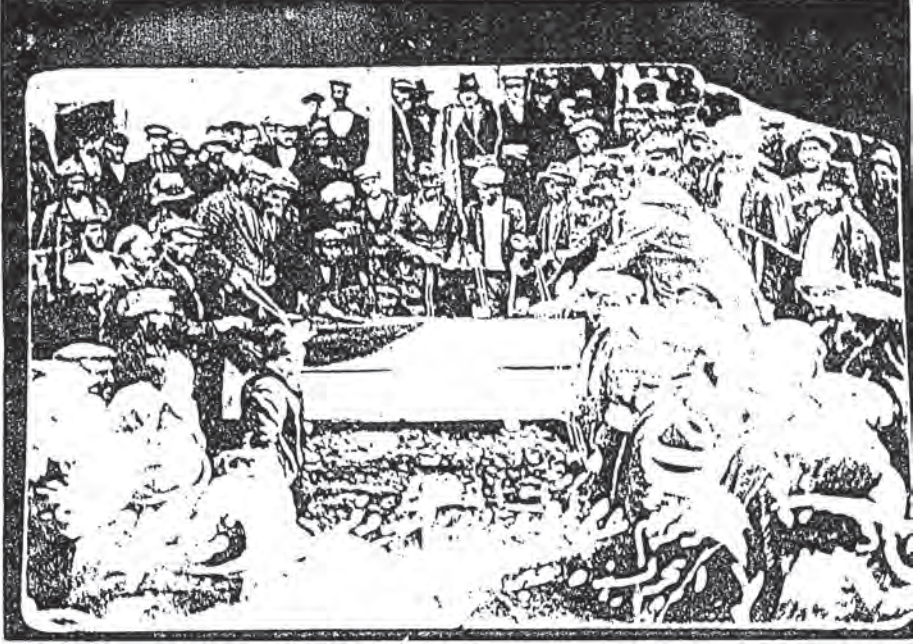
MS
Ulu

20 Jan

13-8-32

MB
13-8-32

EK: XXI

Müftü Hacı Nazif Efendi'nin cenaze töreni sırasında **Foto Fethi** tarafından çekilen bu fotoğraf üzerinde, "1/2 Şubat 1927'de İki mel'un el ile katledilen Eşme Müftüsü Merhum Hacı Nazif Efendi'nin "Elvanlar'dan Eşme'ye getirilmesi" notu düşülmüştür.

EK: XXII/1

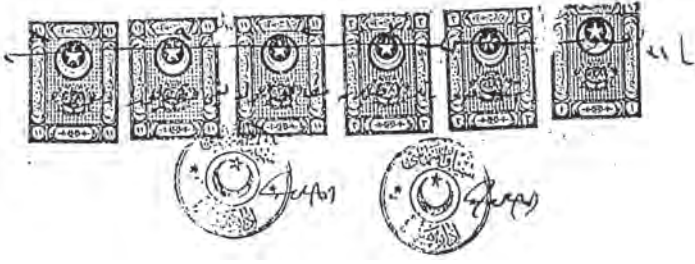
کتابخانه قنبره و مسجد جامع کربلا و شبانامه و سینه محضه از فضیله الهیله و به نظر فاضل مجرب تقدیر الیم
تقدیر خیر و شر از خداوند
حاصل شد

سیاوازه نفس عبدالمؤمنین

صورت قرره و تکرار طوره قدرتک حیات و حیرتجی مایله حیاته مقصد برکاتت نایزغا سیله شکل ازین
لیاره کعبیت مسیونیه اول مجرب ازین بود که تقدیر و توان عالیله بر مکرر کعبیت اوله و ناز عمده
شکوه ایم افغ ۱۰۰۰۰ ایول : ۹۰۰۰ -
نوریه لیاره کعبیت
آمره شواد

استرااد معصومیه قنبره سید ابراهیم عابد

حانه عیبانه و قنبره و حله کله به عقیده تقدیر انجمله بر خلقک شغله و در واقع وصوله شایسته نایزغایه
ارولان و تصاد استرااد معصومیه قنبره سید ابراهیم عابد به نظر و قبول و ایضا و مطهر اوله کعبیت قدرتی
مشاهده استرااد معصومیه قنبره سید ابراهیم عابد و در واقع و در واقع و در واقع و در واقع و در واقع
بیاد تقدیر ابراهیم افغ ۱۰۰۰۰ مایه : ۹۰۰۰
سیاوازه کعبیت
ابراهیم عابد

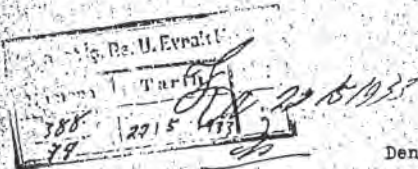
Silvan Müftüsü Abdurrahman Efendi'nin Milli Mücadele'deki hizmetlerini belirtir belge suretleri.

EK: XXIII

Diyaret İşleri Reisi Canibi Âlisine

Efendim;

Tarihten 32 sene evvel İstanbulda Muğlalı Ali Rıza efendi Malkai tedrisinden Ulumu Eliye ve aliye tederrüs ve diğer bazı zevattan bazı fünunu cedide ile lisanı Farsî dahi taallüm ve teferrüs ederek icazetname alıp Çal da pederim Müftü merhumun mederesesinde mevcut talebeden bir kimine on sene yani Celâle kadar tedris ile meşgul olup biraderimin istifası üzerine tarihten 22 sene evvel Çal'a müftü intihap olundum. Ahaliyi ikas ve irşat ve ifta ile meşgul iken harbi umumi neticesi vatana akın eden düşmana müta-vaat olunmasına amir olan sultana itaat caiz olmadığını fetva ile ilân ve filen isyan ederek lâzım olan tedabiri ittihaz ve dağlarda dahi gezen eşkiyaya nüfus ederek düşman İzmir'e çıktığında memleket içinde istirahatını boz- mak istemiyen ve menfaati zatiyeden başka hiç bir şey tanımayan mütegalibelerî enval tehdit ile yola getirip inadı cabilânelerini bertaraf ettikten e sonra ahalinin hamîyyeti asilânelerine müracaatla hazırladığım (150) gönüllü efradı teslih ve teçhiz ederek birinci postada küçük cephesinde düşmana karşı cephe tutup on gün sonra Çal, Çivril ve Dinar kazalarında dahi kuvai milliye teşkil edüp ve mütebaki ahalinin sinei hamîyyetinde dalgalanan deryai azim ve imanını cuşe getirip teşkil olunan kuvvetlerin yardımı ile tevellüt itibar ederek binlerce efrat ve bunlara bilfiil iştirak ve müteaddit cephelerde harbin nihayetine kadar uğraştığımı herkes bildiği gibi bu gün Millet Meclisinde bulunan Denizli Vilâyeti Mebusları ve sair zevattan dahi bilenler çoktur. İcap ederse isbat ederim. İşte bu gayretimi düşman dahi iştüp kütüme geldiğinde Sarı Müftü nerede ve hangi cephededir diye izharı gazap ederek biraderim ile kendime ait emlak ve akarımından 10,000 kûsur liralık zarar eylediğini hükümeti mahalliye mazbatasile isbat ederim. Elhasıl ilmi irfan ile münevver hamîyyeti milliye ve vataniye ile mücehhez ve mezayayı insaniye ile müzeyyen bir müftüden millet ve vatanın beklediği hizmeti inayeti bari ile yaptım. Yakat cisman ve malen bitap kaldım. Tabiidirki vatanın reşit ve faziletli evlatları vatan ve evladı vatan için cemi varlığını sarf edüp uryan kalan bir zati kanatsız bir kuş gibi haki mezellette bırakıp bazicevı subyan olmasına razî olmayacaklarına emin olduğum için maşıma bin kuruş zam ile taltif buyurulmaklığımı istida ve istirham eylerim efendim.

25

Denizli Vilâyeti Çal kazası Müftüsü Ahmet İzzet

7235

Kazisiyone 28.5.1933

EK: XXIII/1

Özel
Sayı: 14

Ceb. 14. 7. 1946

f

429

Diyaret işleri Başkanlığına

2. 7. 1946 gün ve 123/3098 sayılı
yazınıza karşılıktır.

İstanbulca tedrisi lazımgelen sıra derslerini, hususile ilmi kıldamdan akaid, celal ma gelenbevi kitablarını hatim ederek, isimli hadis ve mesabih perif dahi okuyub ve ödemişli ekmekeci fode den de Tepriri Kebir okumakla tekvili müsah, Arab ve Fars lisanelarına vakıf taunne peyda ettikden sonra. merhum muğlali Ali Rıza Efendi hocadan icazetname alub memleketime tedris için geldim. İlmi akaid kadar tedris ettikden sonra, islami medaris emanında dahi bir kac sene tedris ile meşgul oldum.

EK: XXIII/2

İstanbuldan aldığım yakarışta
 ash geçen icazetnamenin istiklal sava-
 rında milli mücadele reisi bulunduğum
 sırada, köyümüzün işgale uğraması
 üzerine, bütün ev eşyası ile birlikte
 kitabelerim ve bunların arasında
 bulunan icazetnamenin düşman tara-
findan yağma edilmiş ve kitabelarla
birlikte icazetnamenin de yakılmıştır.

Buna göre tahvil derecesinin
 takdirinize bağlı bulunduğumun
 nazırlarınla arz ederim

Sal müftüsü

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI		
No.	Tarihi	E.i.

4893/18/7/946 1

Kalguına

Zat İstemi Md.
 17-7-946

18-7-56

EK: XXV

DENİZLİ VİLİYETİ MEBAUSLARINA

Kazancız Muftısı Ahmet İzzet Efendi Sayını İhtiram ve Taltif oldu Ğibi Kazancız meclisine bir tarih yazılmış olsadı Harbi Umumi nihayetinden İstiklâl Harbindehayetine kadar bu Efendinin Müsternig olduğu faaliyet ve Fedakârlık Kazancız tarihini tezyin edebilir idi. çünkü bu Efendi Düşman İsmiri İğgalin den İtibarla teşebbüsî lazımda bulunup düşmana Mealeketimizden çıkarmak için evvel kendi Kazancızda Kuvayı Milliye teşkil oylediği Ğibi Çivril ve diğer kazalarında tepekkülünde Amil ve Mu'essir bulunmuşdur ve düşman köğk Cebhusine geldiğinde bu Efendi En evvel 150 Efradile bizzat kendi harba İştirakle düşmanın define oğışını ve müvaddit cebbelerde bilfeil harbe İştirak edüp teşkil oylediği Kuvayı Milliye Hey'etleriyle tevellüt itibar edüp binlerce asker Culp ve sair Teçizat ve levazimatını temin oylediği vatan ile alakadar olanlarda malumdur ve malum olmak lazım gelir ve bu hakikatları Müsternir yedinde vosikası olduğu Ğibi bu Ğün Ankara'da Büyük Millet Meclisinde bulunan müvaddit zevatında malumdur. İcap celse Müsternilebilir bu Efendinin bu yüzden Düşmandan biraderile kendisine mit 10000 Kâdur lira- lık Mürdüğü karar dahi Hükümeti Mahalle nazıbatasile sabittir. binaenaleyh Evladı Vatanı dâima iyiliği sürülüp ve Vatan hakkında yüksek Fedakârlığı bulunan bu Efendi İktidar ve taltif olunması vatanın Büyük Evlatlarına bir boş olduğu zannile biz Kendinize mit olan vazifeyi bu suretle tediye etmiş zannile bu Takdirnameyi İcabında İbraz etmek üzere mualleh yedine ita kalın- di.

4 Mayıs 1930

Çal Cumhuriyet Halk fırkası

Reisi

EK: XXV/1

Yunanlılar tarafından Çal Kazası'nın Güneydoğusunun işgal edildiği ve bu işgal esnasında Müftü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ahmet İzzet Efendi'nin kitaplarının dahi yakıldığına dair tutanak.

EK: XXVI

سؤال	جواب
<p>۱ - ترجمه حال صاحبك اسم وخلص وشهرت ووفي ، برسلافه معروفه به مشهور ايه كيد - لسبق مدعي ، اجنبى ايه تابعين ، بدويناك اسم ودرجه وشهرت</p>	<p>على بنكلاه محمد مدرسى سوره ايرتسايام برتقد - نيلكم صفيه -</p>
<p>۲ - تاريخ وعل واولاد</p>	<p>برصايتك بزيش گوننده و ۱۷۸۴ تاريخته قولاييم</p>
<p>۳ - حاكمانه و اجنبيه كندرسى وخصوصى حاكمانى مكتب و مدوستانه بانود سلم خدموسون حاكمانى علم و فن وسنت ولسا ازارى نادرجه ، پادشاه محصيل ابدى كى ، شهادتنامه و مدوستانه و ايجازنامه آلورب آلهين . آلسن ايه تاريخلى ، حاكمانى لسارلك كتابت بانود بالسكرتكم ابتدايكي ، طبع و نشر اولوش اثر و تاليف وار ايه تابه دائر اولورب نه زمان نه نمروده طبع و نشر اولددين اختراعات فيه و خصوصيات سائره به دائر بر ايتياز و درخص جاز ايه - ماهين . برما مورينه حاكم اعقابانه و با اعليتنامه سى وارس اوما موريناك تابعين سنن ايرون حاكمانى علدن نه تاريخته و برلهيكي</p>	<p>۱۷۹۱ سننده كراور بديتكم در شير سنه رهول ۱۷۹۵ سننده نكته ايتيم . ۱۷۹۶ ، ۱۷۹۷ ، ۱۷۹۸ سننده استبوله خوجه على بايت مدو سننه انقده عيلاليم اعنيده ۱۷۹۹ ال ۱۸۰۱ تاريخته قدره هرديك [ترجمنده] بزيش قلمچوفا اقدو صلح و رحمت ۱۸۰۵ ال ۱۸۰۷ تاريخته قدره برصايتك گمريه قلمچوفا مدو سننه نكته ايتيم حاكم اعقابانه هرموسه نكته ايتيم داوشه مئال ايره اجهازته ايسم و اجهازتار بيده نكته ايتيم</p>

Burhaniye Müftüsü Mehmet Tarhan'ın Hal Tercemesi.

EK: XXVII

Türk Hava Kurumu

Genel Merkezi
İşlemler Şubesi
5976

Ankara, 7.5.948

Diyanet İşleri Sayın Başkanlığına

ANKARA

Burhaniye ilçesi Müftülüğünden emekliye ayrılan Bay Mehmet Tarhan, emekli aylığının yarısını ölünceye kadar Kurumumuza vermediği taahhüt etmiş ve bu taahhüdünü 944 yılından beri yerine getiren bu zata kurumumuz tarafından bir Altın Madalya gönderilerek sayın Müftünün bu yurtseverliği yayınlarımızla ödölmüştür.

Türk Hava Kurumunun gayelerine karşı candan bağlılık gösteren Bay Mehmet Tarhan'ın kurumumuzun şeref defterine kaydedilmek üzere kısa bir hal tercümesinin gönderilmesini rica eder, saygılarımı sunarım.

B A Ş K A N
Mardin Milletvekili
General

Mehmet Tarhan
12.5.948

Nezih Düzgören

M.

13.5.948
Sicille
20-5-948

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI		
No.	Tarihi	Em.
3111	13/5/48	

Telgraf adresi: Ankara Havakurumu.

EK: XXX

مؤتمريه مناسبتين في

مصدقه وبعده ترو -
 صدق اكله بدمه و زلفى اهل عثمانى فقد و غل و زلفى اهل عثمانى لزمهم انما في قلوبهم كره اهل عثمانى و بعد من بعد اهل عثمانى
 غرضه و انما از زمانه بر وجهه علماء و اهل امانه فاوله سنا زير انما اوله سنا زير انما اوله سنا زير انما اوله سنا زير انما اوله سنا
 سبب فله و ارباب دين و وجهه اهل توريه اورد و اهل و وجهه اهل توريه اورد و اهل و وجهه اهل توريه اورد و اهل و وجهه اهل توريه
 و لكي ركه اقله عكس و زمانه اوله اوقان قرينه لزمه بولنه اوقان فاوله اوقان فاوله اوقان فاوله اوقان فاوله اوقان فاوله
 و لكي لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى
 وجهه دارين حلت و اوله اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى
 اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى لزمه اهل عثمانى
 توجهه كذا
 و توسيعه كذا

Handwritten signatures and stamps, including circular seals and rectangular signatures with dates and names.

Müftü Ömer Fevzi Efendi hakkında Bursa Müderrislerinin Meşihat Makamına gönderdikleri şikayet dilekçesi.

EK: XXXI

Gayen Rıvı Lumburumuy

5/3/1956

25769/17

Pek Muhterem Büyüğüüm sizlerin basınızda -dünya dundu-
durmanıza rahat ağızınıza daima dua ederiz.

Şiye talihiniz hayatınıza biraz anlatarak evvelâ Enalihakta
sonra sizin yürekli işlerinizden yardım dileyeceğim.

Bendeniz Bursa Baş Müderrisi İlaç Sadık efendinin dama
Müderrisi İlaç Abdurrahman efendinin Kuzeyim.

Babam Pederinizle çok iyi görüşmelerinizden bahsedebilir. Anne
Hafız Fahriye, Valdenizle pek iyi görüşürlermiş, ailenizle meclis ar
dışı imişler.

Babam Müderris iken 60 lira maaş almış. Müderrislikler.
Lunca 20 lira İmam maaşında Tekâatlar yardımlarla evi idar
ederdi 941 de Babam Vefat etti ben Enstitüyü bitirince iki sene
Müstahdem kadrosunda Orta Okulda Katibelik yaptım sonra 2
memurla evlendim. İki tane hasin hareketlerle beni buram Ter
min hakaretlerine dayanamıyarak Kaly Hastahane'ne tutuldu
11 aylık caşığımla ayrıldım ayrılalı 7 sene dir 5 defa Güreli
Hastahane'nde yatmış. Bir erimizi bu hastahane'ye geçtim. Şimdi
Oğlum 8 yaşında ikinci misafire oluyor. Bir ağ-bizim var. Oda
caşık habere. Orta okul Perim öğretmenidir ayrı evde oturuyor
kimine 70,80 lira yardım ederlikiyor. Çoşuk içinde 50 lira
faha alıyorum elimize 130 lira para geçiyor her ay 30 lira
doktor masrafım var 100 lira para 3 hisseyi idare ederim?

Saygı deşer Büyüğüüm sizin yürekli merhametinize reği
yorum. Belki bende ileride İnsaAllah Vatanı faydalı evlâ
bi büyükle yetiştirmiş olacağım. Şu gün ¹⁹⁵⁶ ederse hayatınıza katkı
ediniz rahatına inceleyiniz.

Babamdan bana ne kadar minarib. görüşmeniz aylık Bahs
dermeniz 30 yaşında dul Hastahane'li bir ananın gözyaşlarıdır

